

Artur Makowski

*Życie codzienne mieszkańców
Pleszewa w 2. połowie XVIII wieku*

Rozprawa doktorska napisana
w Instytucie Historii
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
w Zakładzie Historii Nowożytnej do XVIII w.
pod kierunkiem
prof. UAM dr. hab. Michała Zwierzykowskiego

Poznań 2019

Spis treści

Wstęp	4
1. Obraz miasta	14
1.1. Położenie.....	14
1.2. Sposoby oddzielania od otoczenia	18
1.3. Miasto i przedmieścia	20
1.4. Przestrzeń miejska	32
1.4.1. Ratusz	32
1.4.2. Dwór	34
1.4.3. Kościół farny	37
1.4.4. Szkoła parafialna	44
1.4.5. Kościół pw. św. Floriana	47
1.4.6. Kościół szpitalny św. Ducha.....	49
1.4.7. Gościniec	51
2. Ustrój miasta	52
2.1. Status miasta i jego uwarunkowania.....	52
2.2. Władze miejskie.....	59
2.3. Aparat wykonawczy.....	72
2.4. Ustrój cechowy	79
2.5. Rozstrzyganie sporów i prowadzenie spraw niespornych	107
2.6. Finanse miejskie	122
2.7. Ochrona przeciwpożarowa	130
2.8. Instytucje kościelne w mieście	136
3. Społeczeństwo	145
3.1. Demografia	145
3.1.1. Liczba ludności	145
3.1.2. Księgi metrykalne parafii Pleszew jako źródło do badań nad ruchem naturalnym ludności.....	146
3.1.3. Śluby.....	149
3.1.4. Chrzty	156
3.1.5. Zgony.....	160
3.2. Stratyfikacja społeczna	166
3.3. Stosunki rodzinne	172
3.4. Stosunki sąsiedzkie	176
3.5. Socjotopografia miasta	178
4. Gospodarka	185

4.1. Rzemiosło	185
4.2. Hodowla zwierząt i uprawa roślin	194
4.3. Handel.....	199
4.4. Wyżywienie mieszkańców	205
4.5. Gospodarka komunalna	210
5. Kultura	214
5.1. Religijność	214
5.2. Kultura dnia codziennego	222
5.3. Kultura intelektualna	229
Zakończenie	239
Bibliografia	242
Aneksy	255
Wykaz ilustracji	324
Wykaz skrótów.....	331
Streszczenie.....	334
Summary.....	336

Wstęp

Rozprawa poświęcona jest różnym aspektom życia codziennego mieszczan pleszewskich w 2. poł. XVIII w. Zakres chronologiczny obejmuje lata 1750-1793. Przyczyna określenia takich cezur została podyktowana stanem badań, zasobem bazy źródłowej, a szczególnie ksiąg metrykalnych, których analiza jest niezbędna do prowadzenia badań m.in. nad zjawiskami demograficznymi w społeczności ówczesnych mieszczan pleszewskich. Zachował się komplet ksiąg metrykalnych (księgi ślubów, chrztów i zgonów) obejmujących analizowany okres. Datę końcową niniejszej rozprawy wyznacza zajęcie Pleszewa przez wojska pruskie w 1793 r.

Z uwagi na brak wcześniejszych opracowań dotyczących życia codziennego mieszczan pleszewskich w 2. poł. XVIII w., niezbędnym wydaje się przekroczenie zasadniczych ram chronologicznych zarówno przed rokiem 1750, jak i po roku 1793, co umożliwi lepsze ukazanie problemu.

Zakres przestrzenny podjętego tematu obejmuje obszar miasta lokacyjnego wraz z przedmieściami.

Stan badań nad dziejami Pleszewa jest jak dotąd nadzwyczaj skromny. Pierwszą pracą o dziejach Pleszewa była kilkudziesięciostronicowa publikacja Marii Majczakówny, w której autorka, skupiwszy się jedynie na okresie średniowiecza, przedstawiła ogólny zarys dziejów miasta¹. Kolejną publikacją jest praca księdza Franciszka Kryszaka, który opracował dzieje miasta na podstawie źródeł historycznych, nie stosując jednak przypisów, co utrudnia dziś często weryfikację bądź rozwinięcie wielu jego ustaleń². Pierwsza synteza historii Pleszewa na przestrzeni dziejów ukazała się w 1989 r. jako praca zbiorowa pod redakcją Mariana Drozdowskiego³. Okresowi nowożytnemu poświęcono w niej zaledwie kilkadziesiąt stron autorstwa Andrzeja Szymańskiego. Dziejom rzemiosła miasta poświęcił swoją pracę Jerzy Piasecki⁴. Szeroki zakres informacji o parafii pleszewskiej opublikował ksiądz Władysław Zientarski, opierając się głównie na wizytacjach parafialnych⁵. Praca jednak nie jest opatrzona przypisami. Należy także wspomnieć o opracowaniu Andrzeja Szymańskiego, w którym prezentuje on materiały źródłowe do dziejów Pleszewa w XVIII

---

¹ M. Majczakówna, *Pleszew w wiekach średnich*, Pleszew 1925.

² F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa na podstawie źródeł historycznych*, Pleszew 1938.

³ *Dzieje Pleszewa*, red. M. Drozdowski, Kalisz 1989.

⁴ J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, Pleszew 1993.

⁵ W. Zientarski, *Zarys dziejów Parafii pod wezwaniem Ścięcia św. Jana Chrzciciela w Pleszewie*, Pleszew 1994.

w., opierając się na tzw. spisie pruskim⁶. Ponadto opublikowanych zostało kilka artykułów podejmujących problematykę dziejów Pleszewa, m.in. praca Witolda Maisla będąca edycją protokołów prawa magdeburgskiego, zapisanych w najstarszej pleszewskiej księdze radzieckiej⁷ na przełomie lat 1519/1520⁸, praca Stanisława Małyszki podejmująca problem statusu miasta i prezentująca jego właścicieli⁹, publikacja wspomnianego już Andrzeja Szymańskiego o dziejach cechu szewców w Pleszewie¹⁰, a także prace traktujące o władzach miasta w średniowieczu, autorstwa Adama Kozaka oraz Tomasza Jurka¹¹. Również piszący te słowa w kilkudziesięciostrońcowym artykule przedstawił problematykę demografii miasta w 2. poł. XVIII w.¹² W skromniejszym zakresie dotykano tematyki dziejów miasteczka w pracach Tadeusza Pawlińskiego¹³, Stanisława Małyszki¹⁴ oraz Olgierda Kieca¹⁵.

Powyższy przegląd publikacji do dziejów Pleszewa pokazuje problem wciąż niedostatecznej ilości literatury na temat historii miasta. Niniejsza rozprawa ma zasygnalizować, w jakim stopniu dotychczas nie wykorzystywano dość pokaźnego zasobu materiału źródłowego, a także zachęcić do dalszych badań nad problematyką dziejów Pleszewa, który jest interesujący dla historyka jako przykład małego miasta wielkopolskiego. Na potrzebę podjęcia wnikliwych badań nad historią miasta wskazywali także Andrzej Gulczyński oraz Michał Zwierzykowski¹⁶.

Do omówienia podjętego tematu wykorzystano bogaty zasób literatury pomocniczej. Przedmiot niniejszej rozprawy, jak i jej konstrukcja, nawiązują do pracy Władysława Rusińskiego, w której przedstawił on życie codzienne mieszkańców Kalisza w 2. połowie XVIII w.¹⁷

---

⁶ A. Szymański, *Pleszew w XVIII wieku w świetle spisów pruskich*, Pleszew 1996.

⁷ *Księga radziecka* (APP, A. m. Pleszew I/2).

⁸ W. Maisel, *Prawo magdeburgskie miasta Pleszewa*, *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*, 8 (1963), z. 1.

⁹ S. Małyszko, *Dziedzice miasta Pleszewa*, *Rocznik Pleszewski* (2007).

¹⁰ A. Szymański, *Znacząca rola szewców w Pleszewie w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej*, *Rocznik Pleszewski* (2009).

¹¹ *Najdawniejsze zapiski z księgi miejskiej Pleszewa (1428-1444)*, wyd. T. Jurek, Poznań 2011; A. Kozak, *Burmistrzowie i rajcowie późnośredniowiecznego Pleszewa (1428-1519)*, *Rocznik Pleszewski* (2011); tegoż, *Wójtowie i ławnicy późnośredniowiecznego Pleszewa (1494-1519)*, *Rocznik Pleszewski* (2012); tegoż, *Najstarsza pleszewska księga radziecka. Zapiski z lat 1485-1519*, Poznań 2014.

¹² A. Makowski, *Ludność Pleszewa w latach 1751-1793 w świetle ksiąg metrykalnych*, *Historia Slavorum Occidentis*, 16 (2018).

¹³ T. Pawliński, *Z dziejów pleszewskiej służby zdrowia w latach 1518-1982*, Pleszew 1985.

¹⁴ S. Małyszko, *Zabytkowy kościół p.w. świętego Floriana w Pleszewie*, *Rocznik Pleszewski* (2005).

¹⁵ O. Kiec, *Zarys dziejów ewangelickiej parafii w Pleszewie 1794-1945*, *Rocznik Pleszewski* (2010).

¹⁶ M. Zwierzykowski, *Pleszew w dobie nowożytnej od końca XV w. do 1793 r. Perspektywy badawcze*, *Rocznik Pleszewski* (2008); A. Gulczyński, *O potrzebie wspólnych badań*, *Rocznik Pleszewski*, (2009).

¹⁷ W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu w dobie Oświecenia*, Poznań 1988.

Fundamentalnymi publikacjami, którymi posłużono się w toku całej rozprawy były dzieła: Bohdana Baranowskiego¹⁸, Marii Boguckiej i Henryka Samsonowicza¹⁹ oraz Ireneusza Ihnatowicza i Antoniego Mączaka²⁰ o dziejach miast i społeczeństwa Rzeczypospolitej.

Należy wymienić także inne prace, które były niezbędne do przeprowadzenia analizy poszczególnych problemów z zakresu życia codziennego mieszczan w XVIII w. Do omówienia szkolnictwa parafialnego na obszarze Wielkopolski w XVIII w. wykorzystano badania Stanisława Olczaka²¹. Tematykę funkcjonowania i organizacji cechów oparto na książce Ewy Borkowskiej-Bagieńskiej²² oraz publikacji Zofii Wojciechowskiej²³. Do omówienia zagadnień ustrojowych miasteczka wykorzystano przede wszystkim *Archeologię prawną Polski* autorstwa Witolda Maisla²⁴, *Dyplomatykę staropolską* pod redakcją Tomasza Jurka²⁵, a także pierwszy tom wybitnego dzieła Stanisława Kutrzeby pt. *Historja ustroju Polski w zarysie*²⁶. Podczas omawiania kwestii sądowniczych posłużono się monograficznym opracowaniem dziejów miejskiego procesu karnego autorstwa Mariana Mikołajczyka²⁷, a także artykułami (wymienione zostały w bibliografii na końcu rozprawy) tegoż autora, traktującymi o postępowaniu kryminalnym w poszczególnych miastach oraz o wybranych instytucjach prawa procesowego. Za podstawę do opracowania problematyki finansów miejskich wzięto monografię Romana Rybarskiego²⁸. Temat demografii został omówiony w oparciu o pracę Ireny Gieysztorowej *Wstęp do demografii staropolskiej*²⁹, w której autorka przedstawiła m.in. wykorzystanie metod badawczych ksiąg metrykalnych, będących podstawą źródłową w studium nad ludnością. Otrzymane wyniki zostały uporządkowane na podstawie pracy Cezarego Kukli pt. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*³⁰.

---

¹⁸ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1975.

¹⁹ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.

²⁰ I. Ihnatowicz, A. Mączak, *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Warszawa 1979.

²¹ S. Olczak, *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII w. (w świetle wizytacji kościelnych)*, Lublin 1978.

²² E. Borkowska-Bagieńska, *Cechowe prawo gospodarcze w miastach Wielkopolski w XVII wieku*, Poznań 1977.

²³ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce w okresie staropolskim*, [w:] Wielkopolska bractwa cechowa w okresie staropolskim. Katalog wystawy, Gniezno 2005.

²⁴ W. Maisel, *Archeologia prawną Polski*, Warszawa-Poznań 1982.

²⁵ *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015.

²⁶ S. Kutrzeba, *Historja ustroju Polski w zarysie*, t. 1, Kraków 1931.

²⁷ M. Mikołajczyk, *Proces kryminalny w miastach Małopolski XVI-XVIII wieku*, Katowice 2013.

²⁸ R. Rybarski, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937.

²⁹ I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976.

³⁰ C. Kuklo, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.

Zagadnienia socjotopograficzne poruszone w rozprawie, zostały omówione na podstawie publikacji Krzysztofa Mikulskiego, który podobną analizę przeprowadzał na przykładzie Torunia³¹. Nieocenionym dziełem, które weszło do kanonu podręczników do nauk pomocniczych historii jest *Chronologia polska* pod redakcją Bronisława Włodarskiego³². Dostarczyła niezbędnych informacji odnośnie do zasad odmierzenia czasu, a także zestawień umożliwiających dokładną datację. Do wnikliwego zrozumienia mentalności ludzi epoki staropolskiej, a także poznania sposobu ich patrzenia na świat wykorzystano jedną z prac Zbigniewa Kuchowicza³³.

Pozostała literatura pomocnicza, którą posłużono się do napisania niniejszej rozprawy, została zgromadzona w zestawieniu bibliograficznym na końcu pracy.

W związku z brakiem wcześniejszych opracowań i literatury poświęconej życiu codziennemu mieszkańców Pleszewa w 2. poł. XVIII w., główną podstawę niniejszej rozprawy stanowić będzie materiał źródłowy. Pomocniczo wykorzystano jednak wiele opracowań dotyczących różnych aspektów dziejów miasteczka w badanej epoce: politycznych, ustrojowych, gospodarczych, wojskowych, kulturalnych, których szczegółowy wykaz znajduje się w zestawieniu bibliograficznym.

Główny korpus źródeł mogących służyć do podjęcia próby opisu szeregu problemów związanych z życiem codziennym mieszkańców Pleszewa w 2. poł. XVIII w. znajduje się w Archiwum Państwowym w Poznaniu, w postaci ksiąg oraz luźnych dokumentów wytworzonych i zgromadzonych przez kancelarię miejską. Akta miasta z okresu będącego przedmiotem badań na potrzeby niniejszej pracy tworzy fragment zespołu archiwalnego liczący 10 j.a. (w tym 8 ksiąg miejskich).

Najstarsza z ksiąg miejskich dla badanego okresu zawiera wpisy z lat 1742-1754³⁴. W ciągu 5 lat (1750-1754), które składają się na analizowany okres, do księgi wniesiono ogółem 97 zapissek. Dotyczą one transakcji kupna-sprzedaży nieruchomości mieszczan pleszewskich.

Kolejna księga zawiera wpisy z lat 1754-1764³⁵. W ciągu 11 lat wniesiono do niej ogółem 219 zapissek. Dotyczą one również transakcji kupna-sprzedaży nieruchomości.

---

³¹ K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999.

³² *Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 2007.

³³ Z. Kuchowicz, *Z dziejów obyczajów polskich w wieku XVII i w pierwszej poł. XVIII*, Warszawa 1957.

³⁴ *Liber resigantionum comparatus per famatum et spectabilem dominum Franciscum Pomorski, advocatum Plesseviensem, anno Domini 1742* (APP, A. m. Pleszew I/20).

³⁵ *Liber resigantionum per famatum Casimirum Słoniński, pro tunc advocatum Plesseviensem, comparatus anno 1754* (APP, A. m. Pleszew I/21).

Trzecia z ksiąg wykorzystanych w rozprawie zawiera wpisy z lat 1764-1771³⁶. W ciągu 8 lat do księgi wniesiono ogółem 167 zapisek. Zasadniczo dotyczyły one transakcji kupna-sprzedaży nieruchomości (164 zapiski). Ponadto występuje jedno pokwitowanie, rejestr wydatków oraz zeznanie w sprawie majątkowej.

Następna księga zawiera wpisy z lat 1742-1795³⁷. W ciągu 44 lat (1750-1793), które dotyczą badanego okresu, do księgi wniesiono 250 zapisek. Dotyczą one wyłącznie transakcji kupna-sprzedaży nieruchomości.

Piąta księga stanowi zbiór zapisek z lat 1749-1775³⁸. W ciągu 26 lat (1750-1775), które dotyczą badanego okresu, do księgi wniesiono 1061 zapisek. Zapiski wnoszone do księgi dotyczyły różnorodnych kwestii. Były to: sprawy rozliczeniowe i majątkowe, sprawy o pobicia wraz z obdukcjami, zeznania świadków, wizje urzędnicze³⁹, subdycje, zniesławienia, ugody, dekryty, pełnomocnictwa, zaskarżenia, taksy, pokwitowania, sprawy dotyczące kradzieży, postrzelenia, nie płacenia czynszu oraz wnoszenia wadium.

Szósta z ksiąg wykorzystanych w badaniach, zawiera wpisy z lat 1769-1804⁴⁰. W ciągu 25 lat (1769-1793), które dotyczą badanego okresu, do księgi wniesiono 276 zapisek. Dotyczyły one m.in.: podziału i zapisu majątku, składania pozwów, spraw rozliczeniowych, zapisów wiana, aktów subdycji, ogłaszania intromisji, dekretów sądowych, sporządzania taks nieruchomości. W tej księdze znajdują się także testamenty mieszczan, których edycja została zamieszczona w aneksie do niniejszej rozprawy.

Kolejna księga miejska zawiera wpisy z lat 1775-1789⁴¹. W ciągu 15 lat do księgi wniesiono 235 zapisek. Wpisy dotyczą zeznań świadków, zaskarżeń (zwykle były to upomnienia sądowe o spłacenie jakiegoś długu), zniesławień, spraw rozliczeniowych, majątkowych, przeprowadzania wizji, sporządzania obdukcji, przekazywania pełnomocnictwa oraz zawierania ugód.

---

³⁶ *Księga wójtowska i ławnicza* (APP, A. m. Pleszew I/22).

³⁷ *Księga wójtowska i ławnicza* (APP, A. m. Pleszew I/24).

³⁸ *Liber decret[orum]. Księga wójtowska i radziecka* (APP, A. m. Pleszew I/36).

³⁹ Podczas wizji urzędniczych dokonywano oględzin wyrządzonych szkód, a także wymierzano i rozgraniczano grunty.

⁴⁰ *Liber inscriptionum, obligationum, submissionum, testamentorum et variarum transactionum oblatarum per spectabilem et famatum Joannem Szopniewski pro tunc advocatum Pleszoviensem comparatus anno Domini 1769* (APP, A. m. Pleszew I/37).

⁴¹ *Liber actorum et variarum transactionum comparatus per famatum Joannem Szopniewski advocatum Plesseviensem, anno Domini 1775* (APP, A. m. Pleszew I/38).

Ostatnia z ksiąg zawiera zapiski z lat 1789-1793⁴². W ciągu 5 lat do księgi wniesiono 229 zapisek, dotyczących zeznań świadków, zaskarżeń, zniesławień i pobić, spraw rozliczeniowych, przeprowadzania wizji, sporządzania obdukcji, przekazywania pełnomocnictwa.

Dla okresu objętego analizą nie zachowały się księgi radzieckie. Prawdopodobnie zaginęły z archiwum miasta Pleszewa lub zostały zniszczone. Rekonstrukcja materiału niezbędnego do opracowania podjętej problematyki została omówiona na podstawie szcztkowych informacji zaczerpniętych z ksiąg wójtowskich. Pleszewskie księgi radzieckie były prowadzone nieprzerwanie od 1428 r. aż po 1711 r. Akta radzieckie z tego okresu tworzą zespół 7 j.a. i znajdują się w Archiwum Państwowym w Poznaniu.

Drugą grupę źródeł dostarczających podstawowych i niezbędnych informacji na temat życia codziennego mieszczan pleszewskich w 2. poł. XVIII w. stanowią materiały wytworzone przez bractwa cechowe. Znajdują się w Archiwum Państwowym w Poznaniu w postaci ksiąg. Akta cechowe tworzą zespół archiwalny liczący 4 j.a.

Pierwsza z ksiąg zawiera zapiski z lat 1692-1778⁴³. W ciągu badanego okresu do księgi wniesiono 21 zapisek, które dotyczą wpisów mistrzów i uczniów do cechu krawieckiego.

Do drugiej z analizowanych ksiąg, zawierającej wpisy z lat 1793-1850, wniesiono 4 zapiski dotyczące transakcji majątkiem członków cechu szewskiego w badanym okresie⁴⁴.

Do kolejnej księgi, zawierającej wpisy z lat 1793-1874, wniesiono do tylko jedną zapiskę (w 1793 r.), w której podano skład członków cechu rzeźnickiego⁴⁵.

Ostatnia z analizowanych ksiąg cechowych Pleszewa zawiera wpisy z lat 1731-1813, a także 1816-1821. W ciągu badanego okresu (1750-1793) wprowadzono do niej 290 zapisek związanych z cechem szewskim⁴⁶.

Równie ważną grupę źródeł, stanowiących podstawę badawczą dla tematyki życia codziennego mieszczan, stanowią metrykalia, znajdujące się w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie. Księgi metrykalne w parafii pleszewskiej prowadzono od drugiej połowy XVII w. Ich stan zachowania przedstawia się następująco: *libri*

---

⁴² *Liber actorum et variarum transactionum per famatum ac spectabilem Stanislaum Kozłowicz advocatum Plesseviensem, sub notariatu domini Antonii Zarnowski comparatus die 21 mensis ianuarii 1789* (APP, A. m. Pleszew I/39).

⁴³ *Księga wpisu mistrzów i uczniów do cechu* (APP, Cechy m. Pleszew 13).

⁴⁴ *Księga protokołów z posiedzeń cechu szewców w Pleszewie* (APP, Cechy m. Pleszew 31).

⁴⁵ *Książka suchodziennego cechu rzeźnickiego* (APP, Cechy m. Pleszew 26).

⁴⁶ *Księgi gospodnie młodzianów i towarzyszków kunstu szewskiego, sporządzony za ojca gospodniego sław. Błażeja Szopniewskiego, za staraniem starszych towarzyszków* (APP, Cechy m. Pleszew 36).

baptisatorum obejmują lata: 1652-1692, 1743-1782⁴⁷, 1782-1797⁴⁸; *libri copulatorum*: 1732-1735, 1741-1772⁴⁹, 1772-1796⁵⁰; *libri mortuorum*: 1735-1772⁵¹, 1772-1796⁵². Dysponujemy zatem pełnym zakresem ksiąg metrykalnych, które są niezbędne do zbadania podjętego tematu.

Parafia pleszewska dysponuje dwoma protokołami wizytacji, które sporządzono w badanym okresie. Pierwszy z nich, spisany w 1761 r., przechowywany jest w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie – zachował się jedynie niewielki fragment tej wizytacji, dotyczący kościoła szpitalnego Św. Ducha⁵³. Drugi protokół opracowano w 1782 r. Znajduje się w Archiwum Państwowym w Poznaniu⁵⁴. Jest to 48-stronicowy dokument zawierający szczegółowe informacje m.in. o obchodzeniu świąt, terytorium parafii, wyposażeniu kościołów i wielu innych interesujących zagadnieniach.

Duże znaczenie mają wyniki kwerendy w Muzeum Regionalnym w Pleszewie, gdzie odnaleziono 5 rękopisów, które w znaczący sposób uzupełniają lub zastępują materiały nie zachowane wśród akt. Są to: list od urodzenia⁵⁵, pokwitowanie za wpłacone składki⁵⁶, zaświadczenie o wyzwoleniu z rzemiosła⁵⁷, a także dwa przywileje dla cechu krawieckiego z 1592 i 1698 r.⁵⁸

Ponadto w Muzeum Regionalnym w Krotoszynie odnaleziono kopię protokołu wizytacyjnego szkół parafialnych powiatu kaliskiego, która stanowi cenne uzupełnienie wiedzy o szkolnictwie elementarnym w Pleszewie⁵⁹.

Podstawową metodą badawczą stosowaną w rozprawie jest analiza i interpretacja tekstów źródłowych. W tekście poszczególnych rozdziałów i przypisów zamieszczono szereg cytatów zarówno staropolskich, jak i łacińskich, niezbędnych dla lepszej

---

⁴⁷ *Liber baptisatorum 1743 – 1782* (AAG, AP93-2).

⁴⁸ *Liber baptisatorum 1782 – 1797* (AAG, AP93-3).

⁴⁹ *Liber copulatorum 1741-1772* (AAG, AP93-20a).

⁵⁰ *Liber copulatorum 1772-1796* (AAG, AP93-10).

⁵¹ *Liber mortuorum 1735 – 1772* (AAG, AP93-15).

⁵² *Liber mortuorum 1772-1796* (AAG, AP93-10).

⁵³ *Wizytacja parafii pleszewskiej z 1761 r.* (AAG, A. Cons. E 45).

⁵⁴ *Visitatio generalis ecclesiae parochialis in oppido Pleszew, auctoritate Celsissimi, Illustrissimi et Reverendissimi Domini Domini Antonii Casimiri de Ostrow Ostrowski archiepiscopi Gnesnensis [...] per Perillustrem Reverendissimum Dominum Josephum Gembarth [...], visitatorem generalem Expedi* (A. m. Pleszew I/1).

⁵⁵ List od urodzenia Mateusza Rawickiego, 1717 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-300/2).

⁵⁶ Pokwitowanie dla cechmistrza krawieckiego za składki wpłacone na budowę ratusza (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-300/10).

⁵⁷ Zaświadczenie o wyzwoleniu Mateusza Rawickiego w rzemiośle krawieckim w cechu w Brześciu Kujawskim, 21 maja 1717 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-300/1).

⁵⁸ Przywilej cechu krawieckiego z 1592 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-300); Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. nadany przez Aleksandra Zaleskiego, podkomorzego kaliskiego, dziedzica pleszewskiego (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299).

⁵⁹ *Kopia wizyty Szkół Parafialnych 1791* (Muzeum Regionalne w Krotoszynie, B-339).

dokumentacji oraz prezentacji omawianych treści. Przyjęto zasadę przekazywania tekstu źródłowego w wersji oryginalnej, z częściową modernizacją wyrazów oraz ujednoczeniem systemu skrótów według zasad instrukcji wydawniczej dla źródeł nowożytnych⁶⁰.

Rozprawa składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia oraz dziewięciu aneksów. Rozdział pierwszy, podzielony na cztery podrozdziały, poświęcony jest ogólnej charakterystyce obrazu miasta. W podrozdziale pierwszym znajduje się omówienie kwestii etymologii nazwy miasta, zarys położenia geograficzno-administracyjnego, a także ukazanie łączności miasteczka z okolicą i dalszymi terenami. Podrozdział drugi, mówiący o różnych sposobach oddzielania od otoczenia, przedstawia m.in. informacje o tym, jak radzono sobie w przypadku braku numeracji budynków, a także w jaki sposób wymierzano i rozgraniczono grunty. Kolejny podrozdział poświęcony został omówieniu wyglądu i zabudowy miasteczka. Ostatni z podrozdziałów prezentuje miejsca skupiające życie wspólnoty, a więc: ratusz, dwór, świątynie, szkołę oraz gościniec.

Rozdział drugi, najobszerniejszy, podzielony na osiem podrozdziałów, przedstawia ustrój miasteczka. W podrozdziale pierwszym omówiono kwestię statusu miasta, a także zaprezentowano jego właścicieli w badanym okresie. Kolejny podrozdział poświęcony został strukturze władz miejskich. Przedstawia m.in. sposób powoływania władz miejskich, a także ich kompetencje i funkcjonowanie. W trzecim podrozdziale znalazło się omówienie aparatu wykonawczego funkcjonującego w miasteczku w analizowanym okresie. Z racji rolniczo-rzemieślniczego charakteru miasteczka, istotną część stanowi omówienie struktury organizacji cechowej, które znalazło miejsce w podrozdziale czwartym. Kolejny podrozdział prezentuje charakterystykę sądownictwa miasteczka, m.in. rozstrzyganie sporów, podział i rodzaje spraw sądowych, rodzaje stosowanych kar. W szóstym podrozdziale poruszona została kwestia finansów miasta, a więc przedstawienie przychodów i wydatków. W podrozdziale siódmym podjęto problematykę związaną z zabezpieczeniem miasta przed ogniem, a także o funkcjonowaniu regulacji w tej materii i ich skuteczności. Ostatni podrozdział prezentuje instytucje kościelne występujące w mieście, mające znaczący wpływ na życie codzienne mieszczan.

W rozdziale trzecim, podzielonym na pięć podrozdziałów, znalazły się wszelkie kwestie dotyczące społeczeństwa. Pierwszy podrozdział zawiera szczegółowe informacje o demografii miasteczka, m.in. dane o liczbie ludności, analizę ślubów, chrztów oraz zgonów, a także sposobie wykorzystania ksiąg metrykalnych do badań nad ruchem

---

⁶⁰ J. Glinka, *Instrukcja wydawnicza dla nowożytnych źródeł dziejowych*, Warszawa 1949; *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.

naturalnym ludności. W drugim podrozdziale omówiona została stratyfikacja mieszkańców oraz grupy społeczno-etniczne występujące na terenie Pleszewa. Interesującym zagadnieniem, które zaprezentowano w dwóch kolejnych podrozdziałach, jest opisanie stosunków rodzinnych oraz sąsiedzkich panujących wśród mieszkańców. W ostatnim podrozdziale podjęto próbę analizy lokalizacji domostw poszczególnych grup społeczno-zawodowych na obszarze miejskim, czyli tak zwanej socjotopografii.

Rozdział czwarty, podzielony również na pięć podrozdziałów, charakteryzuje gospodarkę miejską. W podrozdziale pierwszym poruszony został problem rzemiosła, który obejmuje m.in. informacje na temat zawodów, które występowały w Pleszewie, ze szczególnym uwzględnieniem tych, z których miasteczko słynęło. W podrozdziale drugim zaprezentowano informacje o gatunkach uprawianych roślin oraz hodowanych zwierząt. W kolejnym podrozdziale omówiono sprawy handlowe, zasięg rynku zbytu produktów miejskich, wymianę i pozyskiwanie towarów. Czwarty podrozdział podejmuje kwestię wyżywienia mieszkańców. Ostatni podrozdział został poświęcony sprawom gospodarki komunalnej.

W ostatnim, piątym rozdziale, składającym się z trzech podrozdziałów, znalazły się kwestie dotyczące kultury. W pierwszym podrozdziale zaprezentowano różne aspekty religijności mieszkańców, m.in. kult patronów i świętych, funkcjonowanie bractw religijnych, a także informacje o pielgrzymkach. W kolejnym podrozdziale omówione zostały różne elementy towarzyszące mieszkańcom w codziennym życiu, np. sposób liczenia czasu, używanie obraźliwych zwrotów, ubiór. Ostatni podrozdział zawiera informacje o kulturze intelektualnej mieszkańców, która obejmuje m.in. piśmienność, sposób prowadzenia ksiąg miejskich.

Rozprawa uzupełniona została dziewięcioma obszernymi aneksami, które przedstawiają: wykazy burmistrzów, rajców, wójtów oraz ławników urzędujących w analizowanym okresie, duchowieństwo miasteczka (z uwzględnieniem podziału na proboszczów kościoła farnego, wikariuszy, mansjonarzy, altarystów, prepozytów kościoła szpitalnego oraz duchowieństwo pomocnicze spoza parafii), skład osobowy cechów (wraz z informacjami o pełnionych funkcjach, datami wzmianek o członkostwie oraz bogatą dokumentacją źródłową), *cursus honorum* elity pleszewskiej (wraz ze wskazaniem kadencji oraz podziału na urzędowanie w radzie: burmistrz lub rajca oraz w ławie: wójt lub ławnik), wyrok sądu burmistrzowskiego w sprawie nieostrożności obchodzenia się z ogniem (jedyne źródło potwierdzające wybuch pożaru w miasteczku w badanym okresie), edycję testamentów mieszczan pleszewskich, zawierającą wydanie wszystkich (15)

zapisów ostatniej woli dostępnych w źródłach z okresu 1750-1793 dla miasteczka Pleszew, wraz z omówieniem ich struktury kancelaryjnej⁶¹.

---

⁶¹ O kwestii edycji testamentów mieszczańskich zob. E. Danowska, *Edycje testamentów staropolskich-zarys problematyki*, [w:] *Edytorstwo źródeł: różne drogi-wspólny cel*, red. A. Perłakowski, Kraków 2017.

1. Obraz miasta

1.1. Położenie

Nazwa Pleszew pochodzi od staropolskich słów: plesz, plech, plecha. Słowa te oznaczały miejsce gołe, puste, prześwitujące na polu wśród zbóż. Pleszem nazywano także łysinę oraz tonsurę (wygolony krążek na głowie u księży). Przez pewne podobieństwo nazwę tę przeniesiono na oznaczenie pustego miejsca⁶². Swoją nazwę miasteczko może także zawdzięczać nazwie osobowej Plesz, która występowała w źródłach średniowiecznych⁶³.

Różna była pisownia nazwy. W dokumentach z omawianego okresu, po łacinie występuje w formie *Plessevia*. W języku polskim spotyka się dwie odmiany, a mianowicie: Pleszewo i Pleszew. W języku niemieckim nazwa brzmiała: Pleschen⁶⁴.

Według ustaleń Tomasza Jurka, w 1283 r. Pleszew najprawdopodobniej posiadał już prawa miejskie; z tego roku pochodzi pierwsza wzmianka, w której wymieniono miasteczko wśród miast podlegających sądowi w Kaliszu⁶⁵. Wraz z ich nadaniem miasto otrzymało zapewne herb. Przedstawia on basztę forteczną z trzema blankami u szczytu, posiadającą dwie strzelnice, jedna nad drugą. Wieża stoi na podstawie, ta zaś na czterech kulach. Nad basztą znajduje się napis w otoku: *sigillum oppidi Plessoviensis*⁶⁶. Geneza symboliki herbu sięga średniowiecza, kiedy Pleszew, jako miasto o charakterze obronnym, otoczony był murem i zamknięty bramą⁶⁷.

---

⁶² S. Koźmierowski, *Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezyi gnieźnieńskiej*, Poznań 1914, s. 223; F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa*, s. 7.

⁶³ M. Borkiewicz-Kaczmarek, *Życie codzienne w Pleszewie w dwudziestoleciu międzywojennym*, Pleszew 2005, s. 11.

⁶⁴ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, Poznań 1962, s. 760; *Nazwy miejscowe Polski*, red. K. Rymut, Kraków 2009, s. 515.

⁶⁵ *Najdawniejsze zapiski z księgi miejskiej Pleszewa*, s. 8.

⁶⁶ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000, s. 398-399; M. Gumowski, *Pieczenie i herby miast wielkopolskich*, Poznań 1932, s. 246. Charakterystyczny jest fakt, że około roku 1777 w herbie nie było czterech kul armatnich. Prostota motywu oraz brak ornamentów dowodzą pierwotności herbu używanego zapewne oficjalnie przez pleszewski magistrat, zob. K. Kuliński, *Herb miasta Pleszewa*, Namysłów 1964, s. 5-6 (maszynopis ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pleszewie, nr 5); F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa*, s. 14.

⁶⁷ M. Majczakówna, *Pleszew w wiekach średnich*, s. 9.

Fot. 1. Herb miasta Pleszewa na odcisku pieczęci na papierze

Fot. 2. Rysunek przedstawiający herb miasta Pleszewa

Zakres materiału źródłowego dotyczącego liczby mieszkańców Pleszewa w omawianym okresie jest niewielki. Wiedza o rozmiarach i strukturze zaludnienia opiera się głównie na źródłach skarbowych (pierwszy spis ludności uchwalił Sejm Czteroletni 22 czerwca 1789 r.)⁶⁸. W latach 1750-1770 liczba populacji nie przekraczała 1000 osób. Od 1771 r. nastąpił wzrost zaludnienia, które przekroczyło liczbę 1000 mieszkańców⁶⁹. W 1789 r. liczba ludności Pleszewa miała wynosić 1509 osób⁷⁰. Podana wartość wydaje się jednak być mało prawdopodobna, ze względu na zbyt duży spadek liczby ludności do 1793

---

⁶⁸ I. Gieysztorowa, *Od metryk do szacunków ludności*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 12 (1964), z. 2, s. 283-298; tejże, *Wstęp do demografii staropolskiej*, s. 110-116.

⁶⁹ *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, wyd. W. Rusiński, t. 2, Wrocław 1959, s. 582.

⁷⁰ *Dzieje Pleszewa*, s. 57; *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 2, Wrocław 1967, s. 280.

r. (według spisu pruskiego z 1793 r. miasto liczyło 1254 mieszkańców)⁷¹. Ponadto autor nie podaje źródła, z którego zaczerpnął te dane. Próba rekonstrukcji stanu zaludnienia i przemian demograficznych w Pleszewie 2. połowy XVIII w. zostanie przedstawiona w dalszej części rozprawy.

Miasto Pleszew położone jest na lewym brzegu Neru, który stanowi dopływ Prosny, wzdłuż traktu wiodącego z Poznania do Kalisza (87 km na południowy wschód od Poznania, 30 km na północny zachód od Kalisza)⁷². Od XVI w. aż po rok 1793 Pleszew położony był na terenie województwa kaliskiego, w powiecie kaliskim⁷³.

Pleszew był dziedzicznym miasteczkiem szlacheckim i stanowił centrum kompleksu dóbr prywatnych⁷⁴. W omawianym okresie do klucza pleszewskiego należały następujące miejscowości: Pleszew, Malinie, Łasewo (Łasew), Baranówek, Baranowo (Baranów), Piekarzew (Piekarzewo)⁷⁵. Miasto nie posiadało własnych wsi. Informuje o tym fakcie również spis pruski z roku 1793⁷⁶.

---

⁷¹ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, s. 761.

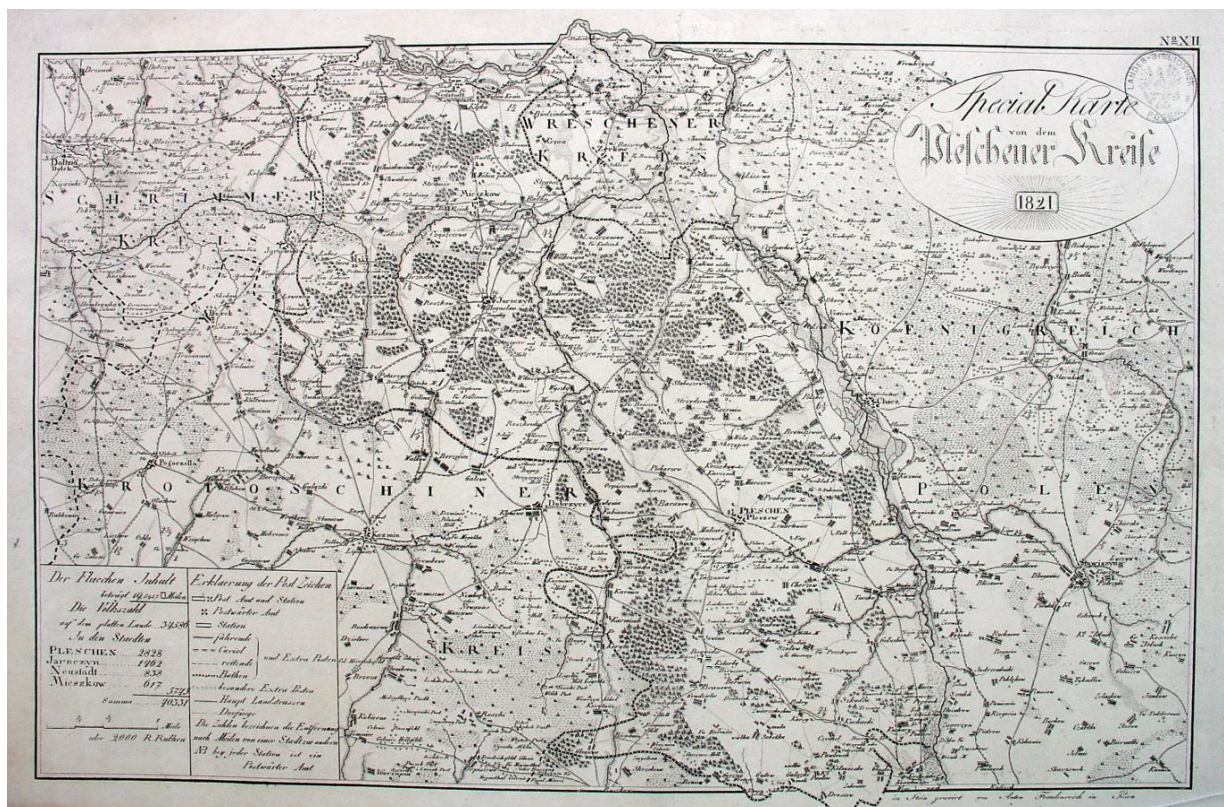
⁷² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 8, Warszawa 1880-1914, s. 251.

⁷³ *Dzieje Pleszewa*, s. 51.

⁷⁴ Z. Kulejewska-Topolska, *Oznaczenia i klasyfikacja miast w dawnej Polsce (XVI-XVIII w.)*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 8 (1956), z. 2, s. 265.

⁷⁵ *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, wyd. W. Rusiński, t. 1, Wrocław 1955, s. 757-759; t. 2, s. 59-63, 581-587; W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich dawnego powiatu kaliskiego z lat 1776-1792*, *Rocznik Kaliski*, 15 (1982), s. 193-207.

⁷⁶ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, Poznań 1962, s. 6; cz. 2, s. 762.

Fot. 3. *Special Karte von dem Pleschener Kreise*, 1821

W przekazach źródłowych wymienianych jest kilka przedmieść: Wielkie Przedmieście, Waliszewo, Psieniec, Koszutowo, które rozciągało się od kościoła św. Floriana⁷⁷. Ziemia w okolicach Pleszewa była gliniasta, wapienna i zbita⁷⁸. Występowanie gliny miało niewątpliwy wpływ na rozwój garncarstwa w miasteczku. W pobliżu miasta, w folwarku malińskim, znajdowała się cegielnia⁷⁹. W pobliżu kościoła św. Floriana znajdował się most, który służył mieszkańcom w pokonywaniu jakiejś nierówności terenu bądź małego strumyka⁸⁰. W kierunku wsi Malinie znajdował się staw pański, przy którym były łąki⁸¹. Wokół stawu posadzone były ogrody i sady mieszczan pleszewskich⁸², pewna liczba ogrodów znajdowała się także na terenie miasta⁸³.

⁷⁷ APP, A. m. Pleszew I/22, s. 60-63.

⁷⁸ *Słownik geograficzny*, s. 251; w kwestii tzw. „glinek garncarskich”, ciągnących się od miasta w kierunku Kalisza oraz w kierunku wsi Marszew zob. APP, A. m. Pleszew I/21, s. 60-61, 420-422.

⁷⁹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 185-187; *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 2, s. 583.

⁸⁰ APP, A. m. Pleszew I/20, s. 263-265.

⁸¹ *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 2, s. 583.

⁸² APP, A. m. Pleszew I/20, s. 263-265.

⁸³ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 47.

1.2. Sposoby oddzielania od otoczenia

Pleszew otoczony był rowem, śladami dawnej fosy⁸⁴. W materiale źródłowym nie ma żadnych informacji dotyczących murów miejskich, które występowałyby w architekturze miasta w analizowanym okresie. Według spisu pruskiego, w 1793 r. obszar miejski nie był otoczony murami, nie było też bram – miasto było zatem otwarte⁸⁵.

Domy nie posiadały numeracji, w związku z czym powstawały trudności, np. podczas transakcji sprzedaży lub kupna. Radzono sobie opisem położenia domu przy konkretnej ulicy, bądź względem sąsiednich nieruchomości (lokalizacja taka była niedokładna, stawała się nieaktualna, gdy sąsiednie domy również zmieniły właściciela). Ponadto, przy opisie położenia nieruchomości odnoszono się na przykład do stawu, ogrodu czy do szlaków komunikacyjnych wychodzących z miasta, np. „ku Kaliszowi, aż do granic Lenartowskich”⁸⁶.

Wymierzaniem i rozgraniczaniem gruntów zajmowali się delegowani do tej czynności urzędnicy przysiężni z urzędu burmistrzowskiego oraz wójtowskiego, zazwyczaj byli to rajca i ławnik. Bez urzędowego wymierzenia nie wolno było ogrodzić posesji⁸⁷. Punkty graniczne oznaczano poprzez wbicie kołków lub wkopanie kamieni. Czynność tę wykonywał sługa miejski⁸⁸. W celu oddzielenia parceli stawiano płot. Granicę między sąsiedztwem często stanowił także rów⁸⁹. Przy określaniu wymiarów szerokości i długości posługiwano się miarą łokciową.

---

⁸⁴ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 1; cz. 2, s. 760.

⁸⁵ A. Szymański, *Pleszew w XVIII wieku*, s. 9.

⁸⁶ APP, A. m. Pleszew I/20, s. 270-271.

⁸⁷ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 209-211.

⁸⁸ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 15-16.

⁸⁹ „[...] aż do rowu, granicę czyniącego [...]” (APP, A. m. Pleszew I/39, s. 66-67).

Tabela 1. Liczba transakcji kupna-sprzedaży nieruchomości zawartych w Pleszewie w latach 1750-1770⁹⁰.

Lata	Przedmiot transakcji			
	Grunt	Dom	Stodoła	Ogród
1750	7	1	1	2
1751	4	1	1	1
1752	7	6	1	0
1753	18	8	2	4
1754	20	15	1	2
1755	7	4	1	3
1756	10	10	0	6
1757	19	9	2	3
1758	19	3	2	0
1759	10	6	0	3
1760	12	5	2	0
1761	13	7	0	2
1762	8	6	1	0
1763	12	4	2	0
1764	9	9	2	0
1765	16	12	2	1
1766	9	5	3	0
1767	6	4	2	0
1768	10	5	0	3
1769	8	4	1	4
1770	14	8	4	1
1750-1770	238	132	30	35

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24.

Zakres materiału źródłowego pozwolił na analizę lat 1750-1770. W tym okresie zawarto w sumie 435 transakcji kupna-sprzedaży. Największy obrót dotyczył gruntów (ziemi uprawnej, pustych placów), w drugiej kolejności obrót obejmował domy. Stodoły i ogrody należały do nieruchomości, którymi handlowano najrzadziej, co dowodzi, że stosunkowo rzadko pozbywano się tych ważnych elementów gospodarstwa osobno, bez całości posesji.

Do określania miary powierzchni gruntów rolnych posługiwano się następującymi jednostkami: kwarta, półkwarcie, blewiązg oraz przydziałek. Kwarta roli w przybliżeniu była równa 3,7 ha, półkwarcie 1,85 ha, natomiast blewiązg i przydziałek prawdopodobnie były najmniejszymi jednostkami mierniczymi roli spośród wymienionych⁹¹.

⁹⁰ Dla okresu po 1770 r. nie zachowały się księgi zawierające informacje o transakcjach kupna – sprzedaży oraz zamiany nieruchomości, za wyjątkiem dziewięciu zapisków z 1771 r. (zob. APP, A. m. Pleszew I/22, s. 421-444).

⁹¹ K. Sochaniewicz, *Ślad, półśledzie, kwarta i kęs roli. (Ze studiów nad miarami roli w Wielkopolsce w XVI i XVII wieku)*, Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1 (1927), s. 40. Zob. też: *Człowiek wobec miar i czasu w przeszłości*, red. P. Guzoński, M. Liedke, Warszawa 2007.

1.3. Miasto i przedmieścia

Rynek zamieszkiwali najbogatsi mieszczaństwo, o najwyższym statusie społecznym, pełniący urzędy w magistracie (burmistrz, wójt, ławnicy, rajcy), np. Jan Szubczyński, Błażej Szopniewski, Tomasz Głębik, Antoni Rawicki, Piotr Sroczyński, Kazimierz Słoniński, Wojciech Kwieciński, Maciej Baranowski⁹². Domy pospółstwa usytuowane były zazwyczaj poza obrębem Rynku.

Przedmieścia pełniły rolę nie tylko zaplecza rolniczego i demograficznego, ale przede wszystkim spełniały funkcję ekonomiczną. Tam lokowano młyny, folusze, browary, warsztaty garncarskie, słodownie, które ze względów sanitarnych nie powinny znajdować się w obszarze miasta. Ponadto na przedmieścia przenoszono stodoły, które stanowiły zagrożenie pożarowe dla miasta⁹³.

W związku z intensyfikacją rolnictwa w XVI w. pojawiła się konieczność poszerzenia arealu uprawianej ziemi. Potrzebny był większy nakład pracy oraz większe umiejętności w zakresie kultury rolnej. Mowa tu o ziemiach wymagających osuszenia bądź ochrony przed powodzią. Takie umiejętności posiadali mieszkańcy Niderlandów i Fryzji, którzy od wieków zmagali się z bagnistymi terenami. Osadnictwo ołędzkie na ziemiach polskich spotykamy już w XVI w. Osadnicy przybywający do Wielkopolski pochodzili z sąsiednich obszarów Nowej Marchii, Pomorza, Brandenburgii, Śląska, krajów niemieckich, czeskich. Byli to najczęściej poddani chłopcy, uchodzący przed zwiększającymi się na obszarze na wschód od Łaby obciążeniami feudalnymi. Nie bez znaczenia była też obawa przed poborem do pruskiej armii. Wyznający protestantyzm niemieccy chłopcy szukali w Rzeczypospolitej tolerancji religijnej⁹⁴. Aby pozyskać ludność protestancką, stwarzano jej nawet lepsze warunki niż katolikom. Otrzymywała ona większe swobody religijne, prawo zakładania parafii, budowania zborów i szkół⁹⁵.

Pod koniec XVIII w. hrabina Ludwika Sokolnicka, dziedziczka dóbr pleszewskich, sprzedała kolonistom niemieckim kilka tysięcy mórg na południe od miasta. Sprowadzono ich z Górnego Śląska za pośrednictwem niejakiego Moritza. Każdy z osadników otrzymał 60 mórg lasu za 90 zł. Wszyscy przybysze zobowiązani byli do płacenia 100 zł rocznie

---

⁹² Zob. aneks VII.

⁹³ J. Wojtowicz, *Z problematyki socjotopograficznej miasta europejskiego epoki oświecenia*, [w:] *Miasta doby feudalnej w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. A. Gieysztor, T. Roslanowski, Poznań-Toruń 1976, s. 283; M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa*, s. 103.

⁹⁴ K. Korenda, *Spoleczność osad ołędzskich w parafii Pszczew od XVIII do pierwszej połowy XIX wieku*, *Przeszłość Demograficzna Polski*, 26 (2005), s. 131-132.

⁹⁵ K. Korenda, *Spoleczność*, s. 133.

proboszczowi pleszewskiemu⁹⁶. Koloniści utworzyli trzy wsie: Dobrą Nadzieję, Zieloną Łąkę i Ludwinę. Nazwa tej ostatniej miała upamiętniać imię hrabiny, która sprzedała te ziemie kolonistom. Wraz z Niemcami pleszewskimi stanowili oni osobną gminę protestancką⁹⁷. Gospodarstwa, działki, osady olęderskie nazywano „hubami” („na Chubach Pleszewskich”)⁹⁸.

Intensyfikacja procesu osadnictwa olęderskiego w dobrach pleszewskich rozpoczęła się około roku 1785 i trwała do końca omawianego okresu. Potwierdza to księga małżeństw, która wykazuje śluby z kolonistami niemieckimi⁹⁹. Ponadto we wszystkich księgach metrykalnych spostrzega się coraz więcej nazwisk o brzmieniu niemieckim.

Przeprowadzony w 1789 r. pierwszy w dziejach Rzeczypospolitej ogólnokrajowy spis ludności wykazał liczbę ludności niemieckiej w tzw. Pleszewskich Olędрах. W 83 dymach zamieszkiwało łącznie 600 osadników, w tym: 172 mężczyzn powyżej 15 lat, 152 mężczyzn do 15 lat oraz 276 kobiet¹⁰⁰.

Olędrzy rzadko zajmowali się rzemiosłem, co potwierdzają pleszewskie metryki. W informacjach zawartych w księgach metrykalnych, w przypadku kolonistów, ogólnie nie stosowano dopisek o wykonywanym zawodzie rzemieślniczym. Wśród społeczności niemieckiej występującej w pleszewskich księgach metrykalnych, tylko w jednym przypadku spotyka się dopisek informujący o wykonywaniu rzemiosła przez osadnika: „sartor Józef ex Olendry”¹⁰¹.

Wyznanie osadników pozostaje słabo zbadane z uwagi na brak odpowiednich źródeł. Biorąc pod uwagę liczne wpisy do ksiąg metrykalnych, zawierające informacje o katolickim wyznaniu ludności niemieckiej oraz fakt założenia w 1794 r. parafii ewangelickiej dla luterańskich mieszkańców Pleszewa i okolicznych wsi, można przypuszczać, że wyznanie osadników niemieckich nie było jednorodne¹⁰².

Rozplanowanie miasta ulegało ewolucji w badanym okresie. Ze względu na napływ ludności, kształty parcel były zmieniane, powiększane i dzielone¹⁰³. Rynek miał stanowić główne centrum handlowe, węzeł komunikacyjny, a także ośrodek dyspozycyjny władzy.

---

⁹⁶ F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa*, s. 20.

⁹⁷ *Dzieje Pleszewa*, s. 72-73; F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa*, s. 20.

⁹⁸ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 99-100; K. Korenda, *Społeczność*, s. 135.

⁹⁹ AAG, AP93-10, k. 61-74.

¹⁰⁰ W. Rusiński, *Struktura osadnictwa i zaludnienie powiatu kaliskiego w 1789 r.*, *Rocznik Kaliski*, 3 (1970), s. 110-111.

¹⁰¹ AAG, AP93-10, k. 20v.

¹⁰² O. Kiec, *Zarys dziejów ewangelickiej parafii w Pleszewie*, s. 159-161.

¹⁰³ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa*, s. 91.

Wytyczony był na planie czworoboku o tak zwanym turbinowym układzie ośmiu ulic, z ratuszem pośrodku¹⁰⁴. W 1793 r. Rynek i główne ulice¹⁰⁵ były brukowane¹⁰⁶. Przy określaniu położenia nieruchomości w obrębie Rynku posługiwano się jego podziałem na cztery części (połącze): zachodnią, północną, wschodnią oraz południową.

Księgi miejskie z XVIII w. wymieniają nazwy dziesięciu ulic występujących na terenie miasta: Garncarska, Jarocka¹⁰⁷, Malińska, Kozia, Łazienna, Kaliska, Lenartowska, Kościelna, Zamkowa, Tyniec¹⁰⁸. W średniowiecznym Pleszewie zarysowane były jeszcze ulice: Kowalska, Panieńska, Bramkowa, Marszewska, Krzyżowa, Wąska; istnieje zatem wysokie prawdopodobieństwo, że istniały również w omawianym okresie, tym bardziej, że lokalizacja i nazwy większości z wymienionych ulic nie zmieniły się aż po dzień dzisiejszy¹⁰⁹. W protokole wizytacyjnym parafii z 1782 r. wspomina się także o ulicy Wiatrakowej, która przebiegała przy cmentarzu¹¹⁰. Z Rynku wybiegało ogółem 8 ulic (między innymi Marszewska, Jarocka, Zamkowa, Krzyżowa, Kaliska). Główne ulice poprzecinane były siecią mniejszych uliczek. Tak na przykład ulicę Zamkową i Jarocką łączyła ulica Kowalska, z ulicy Marszewskiej prowadziły ulice Bramkowa oraz Tyniec. Szerokość wytyczonych ulic najczęściej miała mniej niż 10 metrów¹¹¹. W małych miasteczkach obok ulic dochodzących do Rynku znajdowały się tak zwane ulice gospodarcze („zatyłne”, „stodolne”, „spichrzowe”). W Pleszewie występowała „ulica stodolniana”, ciąg komunikacyjny biegnący w stronę Kalisza. Jej powstanie wiąże się z procesem przenoszenia stodoł poza obręb miasta¹¹².

---

¹⁰⁴ *Dzieje Pleszewa*, s. 58; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, red. T. Ruszczyńska, A. Sławska, t. V, z. 19, Warszawa 1959, s. 18.

¹⁰⁵ Prawdopodobnie chodzi o ulice, które prowadziły z Rynku, a więc: Marszewska, Kaliska, Jarocka, Zamkowa, Krzyżowa.

¹⁰⁶ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 1; cz. 2, s. 760.

¹⁰⁷ W 1785 r. po raz pierwszy w badanym materiale źródłowym pojawia się inna nazwa tej ulicy – „Jarocińska” (APP, A. m. Pleszew I/37, s. 264-266).

¹⁰⁸ APP, A. m. Pleszew I/20, s. 301-303, 315-317, 327-328, 325-326, 340-342, 346-348, 451-453; APP, A. m. Pleszew I/21, s. 270-273; *Księga wójtowska i ławnicza* (APP, A. m. Pleszew I/22, s. 244-247, 261-264).

¹⁰⁹ *Dzieje Pleszewa*, s. 49.

¹¹⁰ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 11.

¹¹¹ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa*, s. 99.

¹¹² APP, A. m. Pleszew I/20, s. 398-399.

Tabela 2. Transakcje kupna-sprzedaży domów w Pleszewie i na przedmieściach w latach 1750-1770 z podziałem na ulice¹¹³.

Nazwa ulicy	Liczba transakcji	Sprzedający	Kupujący	Cena
Garncarska	4	Regina Szableska	Wawrzyniec Papkiewicz	200 zł
		Anna Jabłońska	Walenty i Barbara Żywieccy	280 zł
		Józef i Mateusz Bujnowicz (bracia)	Stanisław i Agata Łukaszewicz	176 zł
		Stanisław i Agata Łukaszewiczowie	Tomasz i Marianna Tygielscy	530 zł
Jarocka	17	Mateusz Bujnowicz	Jan Głowacki	400 zł
		Łukasz Szełąszkiewicz	Michał i Monika Sobańscy	300 zł
		magistrat	Łukasz Szełąszkiewicz	80 zł
		sukcesorki po Wawrzyńcu Zdzierzbic kim	Mateusz Przybyłowicz	380 zł
		Mateusz Przybełowicz	Antoni Generek	280 zł
		Antoni Generek	Marcin i Marianna Pecent	160 zł
		Antoni Sobański	Józef i Magdalena Leśniewicz	359 zł
		Józef i Magdalena Leśniewicz	Marcin i Regina Gajewscy	380 zł
		Wojciech Kwieciński	Mikołaj i Katarzyna Ćwiklińscy	350 zł
		Marcin i Regina Gajewscy	Marcin i Marianna Kuleszewicz	480 zł
		Andrzej Piekarski	Jan i Marianna Księżniak	400 zł
		Jan Księżniak	Mateusz (syn) i Ewa Drażewscy	400 zł
		Katarzyna Kępińska	Jakub i Marianna Grabowscy	400 zł
		Dorota Tygielska	Piotr Łagodziński	500 zł
		Tomasz Rykalski	Andrzej i Katarzyna Łukaszewicz	1100 zł
		Magdalena Rykalska wraz z synem Stanisławem	Marcin i Marianna Kuleszewicz	500 zł
Piotr Łagodziński	Jan i Zofia Wilczkowie	800 zł		
Rynek	25	Bartłomiej Słoniński	Wojciech Kwieciński	600 zł
		Błażej Szopniewski	Adam Chruściel	450 zł
		Tomasz Głębik	Tomasz i Marianna Wilczek	380 zł
		urząd burmistrzowski	Jadwiga Degórska	200 zł
		Kazimierz Sikorski	Szymon Jezierski	240 zł
		Marcin Krzyżankiewicz	Bernard i Rozalia Żarnowscy	833 zł
		Mateusz Bujnowicz	Łukasz i Apolonia Łabudzińscy	900 zł
		Bartłomiej Słoniński	Mateusz i Marianna Bujnowicz	800 zł
		Tomasz Wilczek	Michał i Marianna Paluszkiewicz	550 zł
		Tomasz Łomański	Józef i Jadwiga Wilczek	1000 zł
		ks. Tomasz Jaśniewicz – proboszcz wronczyński	Florian i Wiktoria Zychlewscy – mieszczanie z Pyzdr	650 zł
		Walenty i Marianna Szczygłosey	Łukasz i Konstancja Turoscy	500 zł

¹¹³ Po 1770 r. nie zachowały się księgi, zawierające informacje o transakcjach kupna-sprzedaży oraz zamiany, za wyjątkiem siedmiu zapisek z 1771 r. (APP, A. m. Pleszew I/22, s. 421-444).

		Antoni i Barbara Ruteccy	Marcin i Marianna Zimołągiewicz	800 zł
		Marianna Wąsowiczowa	Tomasz i Apolonia Osuchowscy	300 zł
		Antoni Rawicki	Maciej i Eleonora Baranowscy	1600 zł
		Florian i Wiktoria Rychlewscy	Piotr Sroczyński	650 zł
		Łukasz i Konstancja Turowscy	Tomasz i Rozalia Parwulscy	490 zł
		Kazimierz Słoniński	Szymon Jezierski	1100 zł
		Jadwiga Kędzierska	Wojciech i Regina Paluszkiewicz	490 zł
		Tomasz i Rozalia Parwulscy	Jakub i Marianna Grabowscy	550 zł
		Józef Wilczek	Kazimierz i Jadwiga Słonińscy	600 zł
		Michał i Marianna Paluszkiewicz	Jakub i Katarzyna Wędrochowscy	1050 zł
		Jakub i Marianna Grabowscy	Marcin Jezierski	400 zł
		Jan Wilczek	Marcin i Rozalia Drobnikiewicz	650 zł
		Łukasz i Apolonia Łabudzińscy	Wojciech i Rozalia Brutkowscy	840 zł
Malińska	13	Maciej Chrościel	Marcin Jaworski	350 zł
		Tomasz Brodczyński	Franciszek i Ewa Hynczewscy	250 zł
		Florian Brodczyński	Tomasz i Marianna Brodczyńscy	220 zł
		Michał Laurentowicz	Agata Brodczyńska	32 zł
		Marcin Jaworski	Błażej i Helena Bułdońscy	350 zł
		Błażej Bułdoński	Marcin i Zofia Jaworscy	200 zł
		Marcin Jaworski	Marianna Śniegocka	202 zł
		Szymon Głapiński	Marianna Generkowa	800 zł
		Adam Książniak	Jan i Marianna Ostrogowicz	60 zł
		Józef i Marianna Leczykiewicz	Walenty i Małgorzata Domagalscy	400 zł
		Jan Ostrogowicz	Wawrzyniec Ostrogowicz	170 zł
		Paweł i Wiktoria Wierzbiccy	Jan i Katarzyna Wyszocińscy	520 zł
		Agnieszka Domagalska	Jan Stefanowski	80 zł
Kozia	6	Wojciech Piotrowicz	Łukasz Turowski	130 zł
		Mateusz Bujnowicz	Józef i Dorota Roborowicz	370 zł
		Łukasz i Konstancja Turowscy	Bartłomiej i Zofia Stragierowicz	350 zł
		Wojciech Płockiewicz	Franciszek i Marianna Generkowie	350 zł
		Franciszek Generek	Łukasz i Brygida Masłowscy	400 zł
		Bartłomiej i Marianna Przybylscy	Jakub i Marianna Królikiewicz	650 zł
Lenartowska	8	Katarzyna Śniegocka	Stanisław Sroczyński	450 zł
		Jakub Kostrzewski	Tomasz i Apolonia Osuchowscy	202 zł
		Franciszek Staniszewski	Wojciech i Katarzyna Kozłowicz	388 zł
		Wojciech Kozłowicz	Jan i Konstancja Baliccy	305 zł
		Błażej Szopniewski	Wojciech i Monika Kiełczyńscy	400 zł
		Jan i Konstancja Baliccy	Tomasz i Apolonia Osuchowscy	600 zł
		Tomasz i Apolonia Osuchowscy	Bartłomiej i Katarzyna Wąsowicz	300 zł
		Franciszek Staniszewski	Błażej i Helena Bułdońscy	400 zł

Kaliska	12	Wojciech Kwieciński	Wojciech Miecznik	170 zł
		Teresa Pawłowska	Marcin (syn)	200 zł
		Szymon Jezierski	Kazimierz Sikorski	120 zł
		Wojciech Miecznik	Jan i Katarzyna Wotkiewicz	170 zł
		Anastazja Bartoszczykowska	Wojciech i Marianna Miecznik	248 zł
		Jan Wodkiewicz	Wojciech Łakomski	600 zł
		Franciszek Pomorski	Kazimierz i Róża Generkowie	360 zł
		Łukasz Bączyński	Ignacy i Agnieszka Kiałczyńscy	250 zł
		Antoni i Marianna Miecznikowie	Jakub i Marianna Królikiewicz	260 zł
		Stanisław i Katarzyna Drązewscy	Mikołaj i Brygida Schabowscy	500 zł
		Wojciech i Marianna Miecznikowie	Franciszek i Marianna Generkowie	250 zł
		Bartłomiej i Marianna Przybylscy	Aleksander i Małgorzata Szarzyńscy	230 zł
Łazienna	1	Kasper i Katarzyna Wojciechowscy	Regina Domagalska	200 zł
Kościelna	3	Jan i Małgorzata Szupeczyńscy	Tomasz i Marianna Brodczyńscy	500 zł
		Jakub Słoniński, Kasper Słoniński, Antoni Marecki, sukcesorowie po zmarłej Katarzynie, z domu Słonińskiej	Szymon i Magdalena Słonińscy	400 zł
		Paweł i Katarzyna Śniegoccy	Prokop i Marianna Ruteccy	800 zł
Pieniec	6	Jakub Miecznik	Andrzej i Marianna Uniejewscy	80 zł
		Andrzej i Marianna Uniejewscy	Ignacy i Agnieszka Kiałczyńscy	66 zł
		Ignacy Agnieszka Kiełczyńscy	Andrzej i Marianna Uniejewscy	256 zł
		Ignacy i Agnieszka Kiałczyńscy	Maciej i Marianna Woźniccy	280 zł
		Maciej i Marianna Woźniccy	Stefan i Konstancja Tomankiewicz	400 zł
		Stefan Tomankiewicz	Michał i Eleonora Wróblewscy	450 zł
Koszutowo	2	urząd burmistrzowski	śługa miejski	50 zł
		Franciszek Pomorski	Błażej i Helena Bułdońscy	330 zł
Wielkie Przedmieście	4	Bartłomiej Przybylski	Józef i Marianna Antecy	200 zł
		Wawrzyn i Konstancja Łukaszewicz	Kazimierz i Marianna Generkowie	300 zł
		Szymon Sroczyński	Stanisław i Marianna Gruszewicz	924 zł
		Barbara Gawłowiczowa	Paweł i Katarzyna Generowicz	300 zł
Chwaliszewo	1	Paweł Łukaszewicz	Wawrzyniec i Konstancja Łukaszewicz	400 zł

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24.

Tabela 3. Transakcje zamiany domów w Pleszewie w latach 1750-1771.

Sprzedający/ kupujący		Przedmiot zamiany	Cena
Jan Szubczyński	Marcin Pawłowski	dom w Rynku ↔ dom przy ulicy Kaliskiej	Marcin Pawłowski <i>przydaje</i> 200 zł
Szymon i Apolonia Sroczyńscy	Maciej i Marianna Woźniccy	dom w Rynku ↔ dom przy ulicy Lenartowskiej	Maciej Woźnicki <i>przydaje</i> 340 zł

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24.

Struktura aktu kupna-sprzedaży sporządzanego w księdze wójtowskiej składała się z kilku schematycznych elementów. Zapisę otwierała formuła datacyjna, oparta na kalendarzu chrześcijańskim (datę zdarzenia ustalano poprzez odniesienie jej do najbliższej uroczystości kościelnej). Kolejnym elementem wpisu była testacja, w której zostali wymienieni wójt oraz obecni na posiedzeniu ławnicy. Ławie miejskiej często w jej czynnościach towarzyszyły inne osoby, np. właściciel miasta, proboszcz. Następnie pisarz wprowadzał nagłówek wskazujący strony czynności prawnej. Dopiero po tym przedstawiano meritum sprawy, czyli zeznanie mieszczanina, który „zdrowy będąc na ciele i umyśle, nie będąc przymuszony, ani przyniewolony” informował ławę o dokonywaniu transakcji kupna – sprzedaży. Usytuowanie przedmiotu sprzedaży opisywano poprzez wskazanie sąsiednich nieruchomości. Następnie pisarz odnotowywał cenę przedmiotu transakcji oraz monetę, w jakiej ją przeprowadzono.

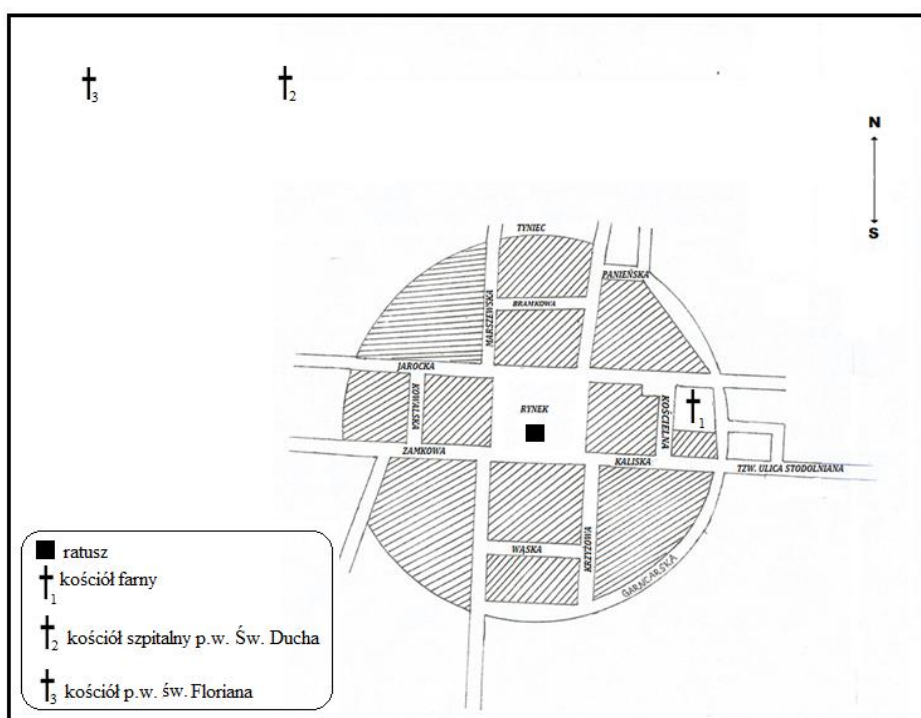
Kolejny fragment tekstu pozwala dowiedzieć się, jak pojmowano prawo własności – składały się na nie wolność zbywania i przekształcania rzeczy oraz kompetencja do czerpania z niej korzyści („wolno będzie dać darować, zamienić, zaprzedać i ku najlepszemu pożytkowi podług woli i upodobania swego obrócić”). Zapisę zamyka formuła końcowa, która informuje o mocy prawa magdeburgskiego oraz o uiszczonych opłatach (pamiętne)¹¹⁴.

Warto zwrócić uwagę na dużą aktywność kobiet, które pojawiały się przed ławą samodzielnie, a tylko wyjątkowo w asyście spokrewnionych mężczyzn¹¹⁵. W większości przypadków małżonkowie występowali wspólnie.

¹¹⁴ A. Kozak, *Wójtowie i ławnicy późnośredniowiecznego Pleszewa*, s. 200.

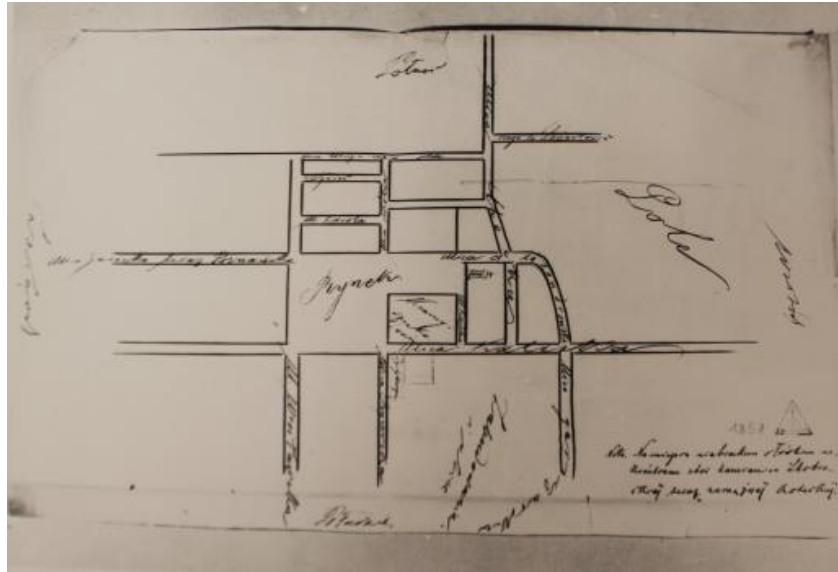
¹¹⁵ Samodzielne występowanie kobiet pleszewskich przed ławą spotykamy podczas zawierania transakcji kupna-sprzedaży. Dnia 17 maja 1753 r. sław. Anna z Łukaszewiczów Kwiatkoska sprzedała sław. Stanisławowi Sroczyńskiemu plac stodołny (APP, A. m. Pleszew I/20, s. 389-390). Należy nadmienić, że w akcie nie wskazano, czy w momencie zawarcia umowy była ona wdową, co zwykle czyniono, gdy kobieta stawała przed urzędem bez asysty męża bądź innych spokrewnionych mężczyzn, np. w akcie powzdania domostwa z 12 maja 1753 r., w którym wyraźnie zaznaczono, że sprzedająca Anna Jabłońska jest wdową

W latach 1750-1770 zawarto łącznie 102 transakcje kupna-sprzedaży domów. Najczęściej obrót nieruchomościami dotyczył budynków przy ulicach znajdujących się najbliżej Rynku (Kaliska, Malińska, Jarocka) oraz w samym Rynku. Cena uzależniona była od położenia, stanu technicznego, wyposażenia, występowania ogrodu, studni oraz zaplecza gospodarczego. Najwyższe ceny obejmowały domostwa stojące w Rynku, gdzie średnia wynosiła 665 zł, natomiast przy ulicy Garncarskiej, która była jedną z ulic najbardziej oddalonych od Rynku, średnia cena wynosiła 297 zł. Podobną sumę trzeba było zapłacić za dom na przedmieściu – średnio 310 zł.

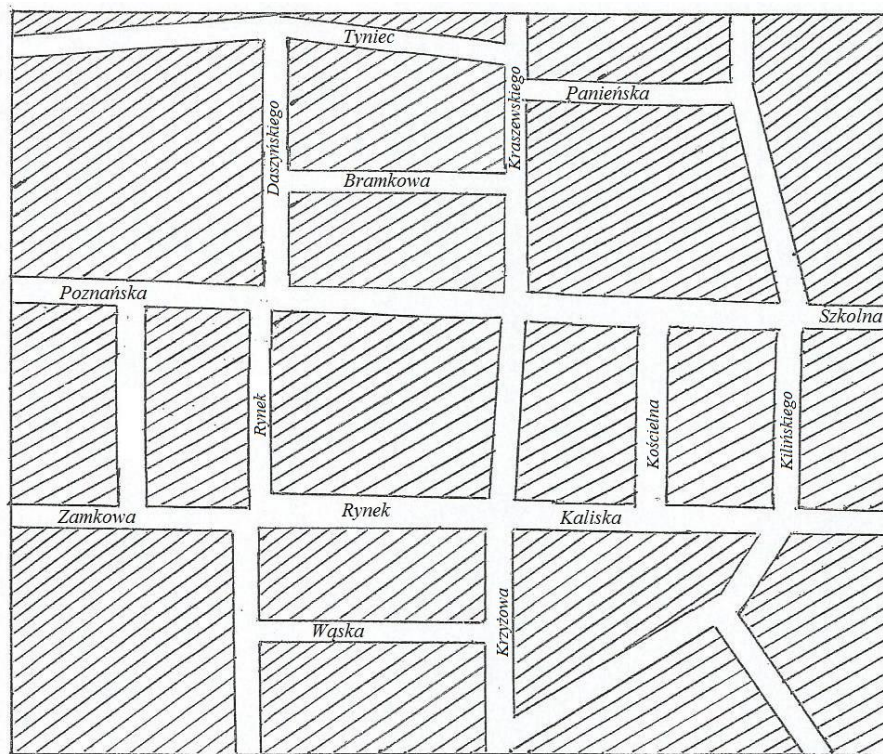

Rys. 1. Hipotetyczny schemat rozmieszczenia ulic w Pleszewie w latach 1750-1793

(APP, A. m. Pleszew I/20, s. 373-374). Kolejnym potwierdzeniem niezależnego występowania kobiet przed ławą jest testament sław. Brygidy Grabowskiej z 1793 r., zob. aneks VII, 15.

Fot. 4. Plan Pleszewa z 1858 r.

Rys. 2. Obecny plan centrum miasta

Kształt ulic w centrum Pleszewa, a także ich nazwy, nie zmieniły się od czasów średniowiecza poza kilkoma wyjątkami: dawna ulica Marszewska to obecnie ulica Daszyńskiego, dawna Jarocka (Jarocińska) to obecnie Poznańska, natomiast część dawnej ulicy Garncarskiej to obecnie ulica Kilńskiego.

Rynek w Pleszewie był bardzo ciasny¹¹⁶. Przekazy źródłowe z początku badanego okresu (1753 r.) oraz z końca (1792 r.) potwierdzają, że w Rynku znajdowały się liczne jatki i kramy¹¹⁷.

Na Rynku stał krzyż i figury (źródło nie podaje, kogo przedstawiały), przy których w okresie letnim o zachodzie słońca gromadziły się dzieci i młodzież, aby śpiewać pobożne pieśni¹¹⁸.

Nawierzchnia drogi położona była w ten sposób, że po bokach tworzyła zagłębienia ściekowe (rynsztoki). Według przekazów źródłowych rynsztoki występowały w Rynku oraz na ulicach Kościelnej i Kaliskiej¹¹⁹. Źródła nie informują o tym, czy oczyszczanie rynsztek na odcinku równym długości posesji oraz dbałość o zachowanie ich drożności należało do obowiązków mieszczan¹²⁰.

Rynek jako miejsce publiczne był placem, gdzie odbywało się oficjalne wprowadzenie w stan posiadania, nazywane intromisją. Wejście w posiadanie nieruchomości czyniono zgodnie z wyrokiem sądowym, ogłaszano osobiście, przez przysłanego w tym celu woźnego sądowego, wobec zgromadzonych świadków. Funkcję woźnego miasta Pleszewa w 1792 r. pełnił Marcin Kwaśniewski¹²¹.

W 1793 r. w mieście i na przedmieściach było łącznie 226 dymów. Z powodu braku oddzielenia miasta od przedmieścia, nie można dokładnie określić ich liczby dla każdej z tych przestrzeni. Nie było żadnego domu murowanego. Wszystkie były drewniane. Większość dachów była pokryta drewnianym gontem, jednak 20 domów miało nadal słomiane pokrycie¹²². Budynki stawiano według własnego upodobania. Jedynie względem sąsiada ograniczał swobodę budujących. Ale i z nim nie zawsze się liczone, w rezultacie dochodziło do kłótni i procesów¹²³.

W Rynku domy stały dość gęsto. Na ulicach prowadzących do Rynku zabudowa była już przeważnie trochę rzadsza. Natomiast na przedmieściach domy były albo rozrzucone, albo miały najczęściej typowy wiejski charakter¹²⁴.

---

¹¹⁶ F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa*, s. 10.

¹¹⁷ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 314-316; I/39, s. 144-146.

¹¹⁸ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 18.

¹¹⁹ APP, A. m. Pleszew I/20, s. 330-331; I/22, s. 283-286; I/39, s. 27-28.

¹²⁰ O problemie obowiązków mieszczan związanych z utrzymywaniem czystości zob. D. Kaczor, *Utrzymywanie czystości w wielkich miastach Prus Królewskich XVI-XVIII wieku. Studium z dziejów kultury sanitarniej w mieście nowożytnym*, Gdańsk 2014, s. 131-192.

¹²¹ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 149.

¹²² J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 1. Sposób budownictwa miał znaczący wpływ na ochronę przeciwpożarową w miasteczku, zob. rozdział 2.7.

¹²³ W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu*, s. 31.

¹²⁴ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 17.

Jedną z głównych trosk władz miasta była poprawa fatalnego stanu ulic. Rynek i główne ulice Pleszewa od schyłku XVIII w. mogły być już brukowane. Kary nakładane na mieszczan pleszewskich, orzekane przez sąd zadworny w Marszewie, często przeznaczano na poprawę stanu ulic, „to jest na bruki”. Pierwsza informacja o brukowym pochodzi z 1789 r.¹²⁵

Mieszczanie hodowali znaczne ilości zwierząt, co przyczyniało się do zanieczyszczenia ulic, a także ułatwiało przenoszenie się rozmaitych chorób. W skład poszczególnych posesji wchodziły nie tylko usytuowane od frontu domy mieszkalne, ale także budynki o charakterze gospodarczym: stajnie, obory, chlewy, które przeważnie znajdowały się blisko domu, ulokowane w głębi podwórza¹²⁶.

W obrazie zabudowy miejskiej istniały także inne budynki o znaczeniu gospodarczym. Z analizy materiału źródłowego wynika, iż najliczniej występowały browary i słodownie.

Rynsztoki nie były czyszczone i bardzo szybko się zamulały, bowiem nieczystości z domów i pomieszczeń gospodarczych wyrzucano lub wylewano wprost na ulicę¹²⁷. Źródła z 1789 r. podają informację o mieszczaninie Feliksie Jarosławskim, który wywoził mierzwę do rynsztoku przy ulicy Jarockiej. Chciał w ten sposób wyeliminować nierówności przy wjeździe do posesji, które powodowały uszkodzenia wozu¹²⁸. Ulice miasteczka nie były sprzątane regularnie.

Należy też wspomnieć, iż w Pleszewie była wytyczona specjalna droga, która służyła mieszkańcom do wywożenia gnojów. W 1785 r. Marianna Dąmbaska zobowiązała miasto do jej naprawy¹²⁹.

W 2. połowie XVIII w. w Pleszewie znajdowały się tzw. pustki. Były to niezabudowane place, na których wcześniej stały domy. Powstawały szczególnie po zniszczeniach wojennych oraz po pożarach¹³⁰. Konstytucja *Ubezpieczenie miast* z 1764 r. dla miast królewskich postanawiała, iż „wszelkie zrujnowane kamienice i pusto leżące place w mieście situm mające, a dotychczas od lat 60 z podatków publicznych i miejskich wyszłe”, mają zostać przysądzone miastu¹³¹. Powyższa konstytucja rozwiązywała sprawę

---

¹²⁵ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 7-9, 130.

¹²⁶ W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu*, s. 23; B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 61.

¹²⁷ A. Karpiński, *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000, s. 30.

¹²⁸ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 27-28.

¹²⁹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 264-266.

¹³⁰ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 17.

¹³¹ *Volumina legum*, t. 7, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 43; W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu*, s. 50.

pustych placów w miastach królewskich, ale podobne rozwiązania stosowano też w miastach prywatnych – magistrat pleszewski już wcześniej korzystał z takiego rozwiązania i zaczął sprzedawać nieruchomości, do których nie zgłaszali się właściciele ani spadkobiercy.

Urząd burmistrzowski, z dyspozycji Marianny Koźmińskiej, posiadał władzę i jurysdykcję nad mieszkańcami oraz nad gruntami po każdym zbiegłym z miasta¹³². W związku z tym, sprzedawano domy popadające w ruinę. Dbano w ten sposób o estetykę miasta oraz przeciwdziałano powstawaniu pustych placów. Przykładami są następujące transakcje, które zawarto w 1753 r.:

- 1753 r. – sprzedaż domu znajdującego się przy ulicy Jarockiej mieszczaninowi Łukaszowi Szelańszkiewiczowi; dom opuściła rodzina Pawlaków, która zbiegła z Pleszewa z powodu długów¹³³;
- 1753 r. – sprzedaż domu w Rynku Jadwidze Degórskiej¹³⁴.

W 1755 r. Marianna z Sapiehów Koźmińska „nakazała urzędowi burmistrzowskiemu, aby wszelkie grunta, puste i próżno w miasteczku Pleszewie leżące, żadnego podatku dworowi i miastu nieprofitujące, zaprzedał”¹³⁵. Właścicielka dóbr pleszewskich powtórzyła swoją dyspozycję w 1758 oraz w 1766 r.¹³⁶ Na podstawie tych rozporządzeń urząd burmistrzowski objął pełnomocnictwo nad gruntami, które pozostały bez spadkobiercy i nie miały właściciela¹³⁷. Przykładami są następujące transakcje:

- 1754 r. – sprzedaż Marcinowi i Konstancji Jezierskim pustego placu po zmarłych puszkarzach, „po których żaden nie pozostał sukcesor”¹³⁸;
- 1755 r. – sprzedaż Kasprowi Słonińskiemu kwarty roli leżącej ku wsi Korzkwy¹³⁹;
- 1758 r. – sprzedaż Antoniemu i Katarzynie Brzeskim pustego placu na Wielkim Przedmieściu; zmarli właściciele nie zostawili sukcesora¹⁴⁰;
- 1766 r. – sprzedaż Antoniemu i Agnieszce Wilczeroiczom półkwarcia roli, „do którego nie ma dziedzica”¹⁴¹.

---

¹³² APP, A. m. Pleszew I/20, s. 386-388.

¹³³ Tamże, s. 356-357.

¹³⁴ Tamże, s. 409-411.

¹³⁵ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 34-35.

¹³⁶ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 168-170; I/22, s. 154-158.

¹³⁷ APP, A. m. Pleszew I/20, s. 416-418.

¹³⁸ Tamże, s. 416-418.

¹³⁹ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 34-35.

¹⁴⁰ Tamże, s. 168-170.

¹⁴¹ APP, A. m. Pleszew I/22, s. 154-158.

W efekcie stosowania tych rozporządzeń, mających wpływ na estetyczny wygląd zabudowy miejskiej, w 1793 r. w Pleszewie nie było żadnego pustego domu ani pustych placów¹⁴².

Jedną z reform miejskich okresu stanisławowskiego było utworzenie komisji dobrego porządku dla miast królewskich w Rzeczypospolitej. Król Stanisław August Poniatowski w dniu 23 listopada 1778 r. powołał komisję dla miast i miasteczek województwa kaliskiego. Jej działalność mogła stanowić wzór dla właścicieli Pleszewa, choć formalnie obowiązywała jedynie miasta należące do króla¹⁴³.

Budynki gospodarcze budowano także z drewna, przeznaczone dla żywego inwentarza, znajdowały się blisko domu mieszkalnego, usytuowane w głębi podwórza.

W Pleszewie były zarówno studnie publiczne, utrzymywane w porządku przez miasto lub przez mieszkańców danej ulicy, jak i studnie prywatne, znajdujące się przeważnie przy domach bogatszych mieszkańców. W 1793 r. w Pleszewie były tylko 2 studnie publiczne, znajdujące się na Rynku oraz 56 studni prywatnych¹⁴⁴. Studnie miały najczęściej kształt kwadratowy i ocembrowane były drewnianymi balami. Wodę czerpano za pomocą tzw. żurawia lub wału kręconego korbą. Jeżeli studnia była bardzo płytka, wodę wydobywano drewnianym kubłem zawieszonym na konopnej linie i wyciąganym ręcznie. Przeważnie przy studni stało koryto, w którym pojono zwierzęta gospodarskie. Studnie były płytke i prawie nigdy nie czyszczone. Brakowało też daszków ochraniających je z zewnątrz, wpadały więc do nich liście z drzew i różnego rodzaju śmieci. Woda ze studni bywała brudna i mętna, nieraz stawała się źródłem rozprzestrzeniania chorób zakaźnych¹⁴⁵.

1.4. Przestrzeń miejska

1.4.1. Ratusz

Rynek wraz z gmachem ratusza tworzył centralny punkt przestrzeni miejskiej. Życie miasta koncentrowało się głównie na Rynku i sąsiednich ulicach. Tutaj mieściły się sklepy najbogatszych kupców i rzemieślników, tu mieszkańcy miasta i najbliższej okolicy sprzedawali swoje produkty i zaopatrywali się w potrzebne towary, zawierali transakcje

---

¹⁴² J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 1.

¹⁴³ J. Deresiewicz, *Wielkopolskie komisje dobrego porządku*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 18 (1966), z. 2, s. 173.

¹⁴⁴ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 2.

¹⁴⁵ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 24-25.

handlowe i inne, załatwiali porachunki rodzinne i sąsiedzkie, wymieniali lokalne nowinki¹⁴⁶.

Istnieje przypuszczenie, że powstanie ratusza było związane z zamianą dawnych sukiennic na budynek administracyjny. Prawdopodobieństwo tego przypuszczenia pogłębia fakt, iż przy ratuszu znajdowały się jatki rzemieślników. Tak przynajmniej wynika z dokumentu, który wydała właścicielka miasta, Maria Dąmbska, szewcowi Konwerskiemu w 1774 r. Pozwoliła mu nie tylko na uprawianie rzemiosła, lecz także na trzymanie jatki w ratuszu¹⁴⁷.

Stanowił on budynek reprezentacyjny. Usytuowany był w centralnej części miasta, na Rynku. Ratusz pleszewski, wybudowany w XVI w.¹⁴⁸, posiadał wieżę, zapewne murowaną, gdyż nazywana była „twierdzą miejską”. Pełniła funkcję więzienia¹⁴⁹. Przystępca odbywał w niej karę pozbawiania wolności w komórce zamykanej na kłódkę¹⁵⁰. Przed budynkiem wymierzano kary cielesne w postaci plag¹⁵¹.

Fot. 5. Ratusz pleszewski (stan obecny)

¹⁴⁶ W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu*, s. 19.

¹⁴⁷ F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa*, s. 10. Dokument nie zachował się w księgach miejskich.

¹⁴⁸ Tamże, s. 11.

¹⁴⁹ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 338; więcej o kwestii aresztu zob. M. Mikołajczyk, *Areszt tymczasowy w prawie miejskim w Polsce w XVI-XVIII wieku*, [w:] *Współczesne problemy procesu karnego i wymiaru sprawiedliwości. Księga ku czci Profesora Kazimierza Marszala*, Katowice 2013, s. 254-268.

¹⁵⁰ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 6.

¹⁵¹ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 266-269.

Na budynku umieszczony był zegar. Przed 1761 r. ratusz miejski podupadł, wtenczas mieszczanie przenieśli znajdujący się na nim zegar na wieżę kościoła farnego, lecz po jego odbudowie, zegar wrócił na swoje miejsce¹⁵². Proces reperacji trwał jeszcze w 1777 r., co potwierdza pokwitowanie dla cechmistrza krawieckiego za składki wpłacone na budowę ratusza, wystawione przez burmistrza Antoniego Stefanowskiego¹⁵³.

Fot. 6. Pokwitowanie dla cechmistrza krawieckiego za składki wpłacone na budowę ratusza

Ratusz był zwykle miejscem, gdzie gromadzono narzędzia przeciwpożarowe.

W 1793 r., jako budynek użyteczności publicznej, nadal wykorzystywany był według swojego przeznaczenia¹⁵⁴.

1.4.2. Dwór

Dwór właścicieli Pleszewa znajdował się we wsi Malinie, którą zamieszkiwała uboższa ludność miasta. Rozciągała się po prawej stronie Neru, w przyległości miasteczka Pleszew. Był to kolejny ośrodek życia publicznego¹⁵⁵.

Według rewizji przeprowadzonej na polecenie Marianny z Sapienhów Koźmińskiej w dniu 4 grudnia 1752 r., dwór pleszewski był pusty, a most prowadzący przez okop był zgniły. Izby i komory były w dobrym stanie, komin wykonany z cegieł, okna

¹⁵² APP, A. m. Pleszew I/1, s. 3.

¹⁵³ Pokwitowanie dla cechmistrza krawieckiego za składki wpłacone na budowę ratusza (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-300/10).

¹⁵⁴ A. Szymański, *Pleszew w XVIII wieku*, s. 11.

¹⁵⁵ *Majątki wielkopolskie*, t. 2, wyd. S. Małyszko, Ł. Gajda, Szreniawa 1997, s. 130.

niepotłuczone, a sień dobrze zamknięta. Blisko dworu znajdował się młyn koński „[...] dachu całego potrzebujący i rynien”¹⁵⁶. Stan techniczny pomieszczeń gospodarczych dla zwierząt również oceniono jako dobry. Przy dworze znajdowały się 2 stodoły, 2 spichlerze (jeden nadrujnowany), nowo wybudowana owczarnia, 2 kurniki, chlew, obora potrzebująca naprawy oraz nowa wozownia, w której przetrzymywano konie. Stajnie stojące nieopodal dworu były puste¹⁵⁷.

Przy dworze były 4 sadzawki, z których jedna była zarośnięta, bez wody. „[...] trzy się ciągną za sobą, a jedna na boku”¹⁵⁸. Otoczony był dwoma ogrodami. Według rewizji przeprowadzonej 27 września 1771 r. przez Mariannę i Ludwika Dąbskich, ogrody były „dobrze zasiane”¹⁵⁹. Ogrodzenie wymagało naprawy, a zamknięcia całego terenu folwarku w ogóle nie było¹⁶⁰. W 1771 r. stan dworu oceniono, że był „dosyć szlacheckiemu pomieszkaniu sposobny”¹⁶¹.

Dokładniejszy opis dworu pleszewskiego i jego wyposażenia zawiera inwentarz spisany przez Ludwikę z Koźmińskich Sokolnicką w dniu 6 lipca 1781 r. Ogólny stan techniczny dworu oceniano jako zły. Budynek był w stanie niedokończonym, brakowało drzwi, podłóg, kominów, pieców i okien. Dach wymagał remontu, dziury według spisu pozatykano snopami. Młyn stojący przy budynku był spustoszały: nie było drzwi, a dach i koło końskie były w złym stanie. Dwór był otoczony przez zaniedbany sad oraz trzy zarośnięte sadzawki¹⁶².

Główne drzwi wejściowe do dworu były drewniane, zawieszane na żelaznych zawiasach i otwierane drewnianą klamką. Wchodziło się bezpośrednio do sieni. Po lewej stronie było wejście do dużej izby, w której stał „[...] piec z kafli zielonych gładkich, ćwiartowanych”¹⁶³ w złym stanie. Komin w tej izbie również wymagał naprawy, zapychał się na skutek osmolenia jego ścian (efekt spalania drwa w niskiej temperaturze spalania), a więc najprawdopodobniej nie był w ogóle czyszczony. W tym pomieszczeniu były 3 okna zamykane na haczyki oraz zasuwane sosnowymi okiennicami. Dwa okna skierowane były na dziedziniec, „w tafle ćwiartkowe, w każdym oknie po tafli 16”¹⁶⁴, a trzecie okno, mniejsze, ku sadzawkom. Podłoga była drewniana, nierówna. Z tego pokoju wchodziło się

---

¹⁵⁶ *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 2, s. 59-60.

¹⁵⁷ Tamże, s. 59-60.

¹⁵⁸ Tamże, s. 60.

¹⁵⁹ Tamże, s. 582.

¹⁶⁰ Tamże, s. 60.

¹⁶¹ Tamże, s. 582.

¹⁶² W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich*, s. 193-194.

¹⁶³ Tamże, s. 194.

¹⁶⁴ Tamże, s. 194.

do komory, w której nie było podłogi. Zamykana była od wewnątrz wrzeciądem ze skoblem, a także drewnianą zaporą. Wyjście z niej prowadziło bezpośrednio na dziedziniec¹⁶⁵.

Naprzeciwko tegoż pokoju znajdowała się mniejsza izba, którą otwierały drzwi na zawiasach z żelazną klamką, osadzone w sosnowej futrynie. W izbie znajdował się murowany komin, w dobrym stanie, wyprowadzony na dach. Pomieszczenie ogrzewał piec wykonany z zielonych kafli, który jednocześnie doprowadzał ciepło do izby kuchennej. Były dwa okna: jedno na dziedziniec, a drugie do komory. Podłoga w izbie była drewniana, w złym stanie¹⁶⁶.

Z małej izby wchodziło się do izby kuchennej, gdzie w wyposażeniu był zepsuty piec oraz sosnowa ławka, ponadto komin w złym stanie, zgniła podłoga oraz okno ze stłuczonymi taflami¹⁶⁷.

Z izby kuchennej wchodziło się do komory, która była przystawiona do dworu. Zamykana drzwiami na żelaznych zawiasach, ze skoblem i wrzeciądem. W komorze była drewniana podłoga w złym stanie i jedno okno. W narożniku znajdował się wychodek zamykany drzwiami z wrzeciądem i żelaznym skoblem¹⁶⁸.

Z tejże komory wchodziło się do czeladnicy, czyli izby czeladniej. Jej stan oceniono jako zły. Składała się ona z trzech pomieszczeń: sieni, izby oraz komory. W izbie stał zepsuty piec oraz był wyprowadzony komin. Drzwi z komory prowadziły na podwórze. Dach gontowy wymagał remontu, „[...] wszędzie ciecze”¹⁶⁹.

W narożniku czeladnicy znajdował się chlew dla wieprzy, który miał zgniłą podłogę i dach ze snopków. Do ściany kuchennej dostawione były dwa kurniki, również wymagające naprawy. Gorzelnia dworska była spustoszona: „[...] drzwi do sieni nie masz, [...] dach zły, [...] ściana wywalona”¹⁷⁰. Za gorzelnią stała poniszczona wolarnia, w której były dwa koryta. Na dziedzińcu znajdowały się kolejne pomieszczenia dla zwierząt, wymagające reperacji: stajnia, obory oraz owczarnia. W 1771 r. stan owczarni, w której były 423 owce, oceniano jako bardzo dobry¹⁷¹. Ponadto funkcjonowały 2 stodoły, spichlerz oraz stajnia¹⁷².

---

¹⁶⁵ Tamże, s. 194.

¹⁶⁶ W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich*, s. 194.

¹⁶⁷ Tamże, s. 194-195.

¹⁶⁸ Tamże, s. 195.

¹⁶⁹ Tamże, s. 195.

¹⁷⁰ *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 2, s. 582.

¹⁷¹ Tamże, s. 582.

¹⁷² W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich*, s. 195-196.

Dysponujemy trzema inwentarzami, które sporządzono w okresie objętym analizą: pierwszy z 1752, drugi z 1771 oraz trzeci z 1781 r. Po porównaniu tych opisów pojawia się wniosek, że dwór pleszewski z roku na rok podupadał i nie był remontowany, a właściciele nie przywiązywali uwagi do jego wyglądu i funkcjonalności.

1.4.3. Kościół farny

Kościół parafialny nosił wezwanie (*titulus antiquus, titulus ecclesiae*) Ścięcia św. Jana Chrzciciela, którego święto obchodzono 29 sierpnia. Patrocinium oznaczało duchową opiekę świętego nad całą społecznością parafialną¹⁷³. Stan budowlany świątyni (*status templi*) w 1782 r. został oceniony przez wizytatora archidiakona kaliskiego Józefa Gembartha jako dobry¹⁷⁴.

Front świątyni skierowany był ku Rynkowi. Dzięki staraniom proboszcza Ludwika Pełki została zbudowana wieża kościelna. Naprzeciw drzwi głównych stała dzwonnica, w której zawieszono były cztery dzwony. Największy z nich nosił imię św. Jana Chrzciciela¹⁷⁵. Innego używano do dzwonienia na Anioł Pański trzykrotnie w ciągu dnia. Dach był pokryty gontem dębowym¹⁷⁶.

Przykościelna lokalizacja cmentarza miejskiego niewątpliwie pogarszała warunki higieniczne Pleszewa, gdyż w przypadkach zwiększonej umieralności, np. na skutek głodu czy zarazy, stawał się on źródłem nowych zakażeń (zwłoki były chowane płytko)¹⁷⁷. Cmentarz przykościelny, na którym grzebano zmarłych, otoczony był płotem, w części murowanym, a częściowo drewnianym z czterema wejściami. W pobliżu znajdowała się także kostnica (*ossorium*)¹⁷⁸.

Wyposażenie kościoła w ołtarze (9), dekoracje, sprzęt oraz naczynia i szaty liturgiczne było odzwierciedleniem zamożności parafian, wysokości uposażenia kościoła i duchowieństwa oraz jakości samych budynków kościelnych¹⁷⁹. W 1755 r. w skład sreber (argenterii) kościoła wchodziło 6 kielichów i monstrancja. Reszta srebrnych naczyń

¹⁷³ Szerzej o wezwaniach kościołów, zob. S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1996, s. 104-105.

¹⁷⁴ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 3.

¹⁷⁵ Źródło nie podaje, w jakich sytuacjach używano tego dzwonu.

¹⁷⁶ W. Zientarski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 12.

¹⁷⁷ A. Karpiński, *W walce z niewidzialnym wrogiem*, Warszawa 2000, s. 30-31.

¹⁷⁸ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 3; ossorium było specjalnym pomieszczeniem do przechowywania kości zmarłych. Pochówki zmarłych odbywały się w przykościelnym małym cmentarzu ograniczonym murem. Dla uzyskania miejsca na kolejne pochówki, po określonym czasie, wykopane z grobów kości z szacunku do zmarłych przechowywano w ossorium.

¹⁷⁹ S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006, s. 39-40.

liturgicznych została sprzedana, za zgodą władzy duchownej, na cele odbudowy świątyni parafialnej¹⁸⁰. Obszerny opis wyposażenia świątyni został sporządzony w protokole wizytacyjnym z 1782 r.

Tabela 4. Wyposażenie liturgiczne kościoła farnego z 1782 r.

Kategoria wyposażenia liturgicznego	Rodzaj i liczba
naczynia liturgiczne	- 1 srebrna monstrancja z melchizedekiem (wyłączana) - 6 srebrnych kielichów z patenami ¹⁸¹ - 1 cyborium ¹⁸² - 1 mosiężne kustodium - 1 srebrne naczynie do wiatyku
elementy bielizny kielichowej	- 50 puryfikaterzy ¹⁸³ - 17 korporałów ¹⁸⁴
elementy stroju liturgicznego	- 37 ornatów - 9 alb - 13 humerałów ¹⁸⁵ - 5 kap - 12 komży dla ministrantów - 5 komży dla księży
księgi liturgiczne	- 1 ewangeliarz - 2 agendy ¹⁸⁶ - 1 antyfonarz ¹⁸⁷ - 9 mszałów ¹⁸⁸
narzędzia liturgiczne	- 1 trybularz mosiężny ¹⁸⁹ - 1 łódka cynowa
inne	- cynowe lichtarze - 1 miedziany kociołek do wody święconej - 1 miedziany kociołek w chrzcielnicy - 2 ręczniki - 10 chorągwi - 1 baldachim - 1 krzyż procesjonalny

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/1, s. 4-5.

¹⁸⁰ W. Zienatrski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 13.

¹⁸¹ Patena – naczynie liturgiczne w kształcie talerzyka przeznaczone dla hostii, zob. R. Berger, *Mały słownik liturgiczny*, Poznań 1990, s. 116.

¹⁸² Cyborium – puszka przeznaczona do przechowywania komunikantów, zob. tamże, s. 133.

¹⁸³ Puryfikaterz – ręczniczek o długości ok. 40 cm i szerokości 25 cm służący do osuszania kielicha oraz oczyszczania pateny na hostię, zob. tamże, s. 132.

¹⁸⁴ Korporał – rozkładany, kwadratowy obrus o wymiarach 50x50 cm, wykonany z lnianego płótna, na którym w czasie mszy św. stawia się kielich, patenę oraz cyborium, zob. tamże, s. 68.

¹⁸⁵ Humerał – biała, prostokątna chusta, okrywająca szyję i ramiona duchownego; element stroju liturgicznego, zob. E. Andrzejewska, *Skarby z dawnej zakrystii. Zabytkowe szaty liturgiczne z Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu*, Kalisz 2018, s. 11.

¹⁸⁶ Agenda – księga liturgiczna zawierająca przepisy i formuły modlitw używanych przy udzielaniu sakramentów, błogosławieństw osób i rzeczy, przy procesjach i innych czynnościach kościelnych, zob. *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 1-2, oprac. S. Gall, Warszawa 1904, s. 66.

¹⁸⁷ Antyfonarz – księga liturgiczna, w której zawarte są wszystkie śpiewy godzin kanonicznych, zob. tamże, s. 247-249.

¹⁸⁸ Mszał – księga liturgiczna zawierająca przepisy odprawiania mszy św. oraz formularze mszy na różne uroczystości i święta, zob. tamże, s. 241-242.

¹⁸⁹ Trybularz – inaczej kadzielnica, zob. R. Berger, *Mały słownik liturgiczny*, s. 55-56.

Warto zwrócić uwagę, że w kościele znajdowały się relikwie drzewa Krzyża Świętego, które w 1755 r. przechowywano w szklanym naczyniu¹⁹⁰, natomiast w roku 1782 znajdowały się już w srebrnym krzyżu. Parafia była również w posiadaniu urządzenia do wypieku opłatków¹⁹¹. W nawie głównej stała rzeźbiona, połączona chrzcielnica oraz ambona. Na chórze znajdowały się organy¹⁹².

Wewnątrz świątyni było 9 drewnianych, malowanych ołtarzy¹⁹³. Główny, zwany także wielkim, przedstawiał Matkę Boską trzymającą Dzieciątko Jezus na ręku. Korony na ich głowach były wyłacane. Nad ołtarzem umieszczona była wyrzeźbiona w drewnie głowa św. Jana Chrzciciela na metalowej misie¹⁹⁴. Na mniejszym ołtarzu stało 6 lichtarzy¹⁹⁵. Został odnowiony przez bractwo Różańca św.¹⁹⁶, którego zarząd w tym czasie stanowili: burmistrz Antoni Stefanowski oraz rajcy Jakub Wędrachowski i Antoni Żarnowski¹⁹⁷. Opiekę nad ołtarzem sprawowało wyżej wymienione bractwo, a także cech kuśnierzy oraz cech różny, które dostarczały światło¹⁹⁸. W tabernakulum na ołtarzu głównym przechowywany był Najświętszy Sakrament¹⁹⁹.

---

¹⁹⁰ W. Zienatrski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 13.

¹⁹¹ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 4.

¹⁹² W. Zienatrski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 12-13.

¹⁹³ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 9.

¹⁹⁴ W. Zienatrski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 12.

¹⁹⁵ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 5.

¹⁹⁶ Bractwo Różańca Świętego zostało potwierdzone przy wilejem z dnia 25 listopada 1640 r., wystawionym przez kancelarię arcybiskupstwa gnieźnieńskiego (APP, A. m. Pleszew I/1, s. 6).

¹⁹⁷ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 6.

¹⁹⁸ Tamże, s. 5.

¹⁹⁹ Tamże, s. 21.

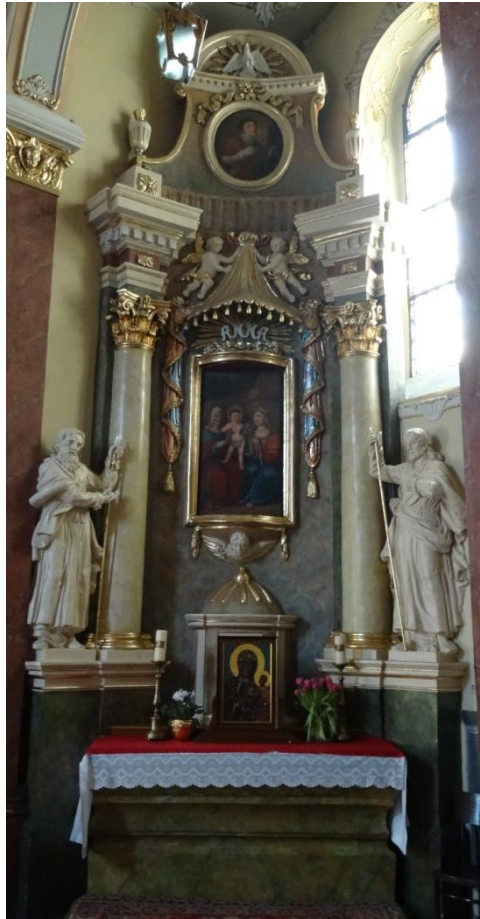

Fot. 7. Ołtarz główny w kościele farnym (stan obecny)

Po prawej stronie znajdował się drugi ołtarz, poświęcony św. Annie. Zawarty w nim obraz przedstawiał św. Annę, matkę Marii z Nazaretu i babkę Jezusa Chrystusa. Był ozdobiony trzema koronami. Nad tym obrazem znajdował się drugi, mniejszy św. Wawrzyńca, który uważany był za patrona chroniącego od pożarów²⁰⁰. Opiekę nad tym ołtarzem sprawowało Bractwo św. Anny oraz cech tkaczy²⁰¹. Starszymi bractwa byli w tym czasie Jan Korfanty i Łukasz Stagurski²⁰². Wyposażenie ołtarza stanowiło 6 lichtarzy z cyny i mosiądzu (w tym 2 mniejsze), 4 obrusy, tuwalnia, ręczniki, zasłona wielkopostna, a także dzwonek z łańcuszkiem²⁰³.

---

²⁰⁰ Tamże, s. 9.
²⁰¹ Tamże, s. 9.
²⁰² Tamże, s. 10.
²⁰³ Tamże, s. 8.

Fot. 8. Ołtarz św. Anny w kościele farnym (stan obecny)

Wchodząc do kościoła głównym wejściem, po lewej stronie stał trzeci ołtarz św. Aniołów Stróżów. Opieka nad nim należała do bractwa pod tym samym wezwaniem. Prowizorami byli w tym czasie mieszczanie: Kazimierz Jezierski i Wojciech Kiełczyński. W tym ołtarzu znajdował się drugi obraz, który przedstawiał św. Marię Magdalenę²⁰⁴.

Czwarty ołtarz, św. Barbary, był pod opieką bractwa pod tym samym wezwaniem oraz cechu szewskiego. Na mensie ołtarza stały 4 lichterze. W górnej części ołtarza znajdował się obraz św. Kryspina i Kryspiniana²⁰⁵. Prowizorami, a jednocześnie członkami bractwa w tym czasie byli: Franciszek Lubasiewicz, Jan Świdorski, Stanisław Leśniewicz, Tomasz Adamkiewicz, należący do cechu szewskiego²⁰⁶. W 1777 r. poprzez starania cechu szewskiego, uzyskano dla ołtarza przywilej odpustu zupełnego (*indulgentia plenaria*) w uroczystość św. Kryspina i Kryspiniana²⁰⁷.

---

²⁰⁴ Tamże, s. 10.

²⁰⁵ Tamże, s. 10a.

²⁰⁶ Zob. aneks VI tabela 11.

²⁰⁷ APP, A. m. Pleszew I/1 s. 12.

W 1782 r. altarystą był ks. Stanisław Pawłowski²⁰⁸. Ołtarz św. Barbary miał swoje uposażenie, które stanowiło gospodarstwo z ogrodem na przedmieściu Psieniec oraz działka z domem przy kościele²⁰⁹.

Kolejny, piąty ołtarz, poświęcony był Trójcy Św. W 1755 r. opieka nad nim należała do Bractwa Literackiego. Uposażenie tego ołtarza ciążyło na prywatnych dobrach mieszczan pleszewskich²¹⁰. W 1782 r. ołtarzem opiekowało się Bractwo Trójcy Św., a prowizorami byli mieszczanie pełniący najważniejsze urzędy w mieście: burmistrz Antoni Stefanowski, wójt Maciej Baranowski, a także Jakub Wędragowski, Stanisław Leśniewicz i Tomasz Słoniński²¹¹. Z tym ołtarzem związany był cech piwowarski. Do wyposażenia należał m.in. srebrny krzyż, wyłaczany, którego używano podczas procesji²¹².

---

²⁰⁸ Altarysta (ołtarznik) – duchowny, pełniący obowiązki przy określonym ołtarzu i pobierający związane z tym dochody (APP, A. m. Pleszew I/1, s. 12).

²⁰⁹ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 10b-11.

²¹⁰ Członkami bractwa byli mieszczanie umiejący czytać, którzy podczas mszy św. śpiewali psalmy i różne pieśni (W. Zienatrski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 13).

²¹¹ Zob. aneks VII.

²¹² APP, A. m. Pleszew I/1, s. 12-14.

Fot. 9. Ołtarz Trójcy Św. w kościele farnym (stan obecny)

Szósty ołtarz poświęcony był Męce Pańskiej. Dawniej miał wezwanie Matki Bożej Bolesnej, której obraz umieszczony był w jego górnej części. Postać Chrystusa Ukrzyżowanego zdobiły m.in. srebrna korona, srebrna osłona biodrowa. Ołtarzem opiekował się cech płócienniczy, reprezentowany przez Wojciecha Klecińskiego, starszego cechowego²¹³.

Konstrukcja kolejnego ołtarza, którego patronem był św. Antoni, miała dwie kondygnacje rzeźbione w drewnie. Tym ołtarzem opiekował się cech rzeźniczy²¹⁴.

Podobną budowę miał ołtarz z obrazem św. Józefa, którego przedstawiono w podwójnej srebrnej koronie z lilią, symbolem czystości. Ołtarz był pod opieką cechu garncarskiego²¹⁵.

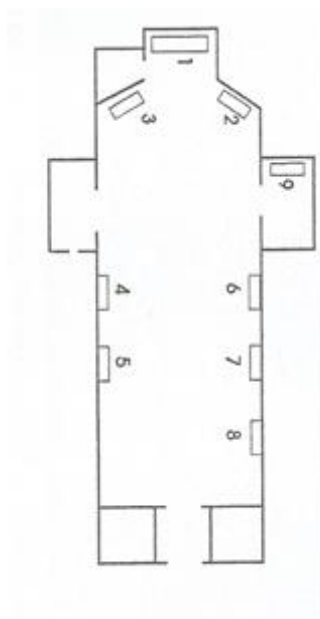
---

²¹³ Tamże, s. 14-15.

²¹⁴ Tamże, s. 15-16.

²¹⁵ Tamże, s. 16-17.

W drewnianej kaplicy dobudowanej (od południowej strony nawy głównej) przez Ludwika Pelkę przed 1755 r., znajdował się ostatni ołtarz, z obrazem Matki Bożej Częstochowskiej²¹⁶.

Rys. 3. Schemat rozmieszczenia ołtarzy w kościele farnym; 1-ołtarz główny, 2-ołtarz św. Anny, 3-ołtarz św. Trójcy, 4-ołtarz Męki Pańskiej, 5-ołtarz św. Aniołów Stróżów, 6-ołtarz św. Barbary, 7-ołtarz św. Józefa, 8-ołtarz św. Antoniego, 9-ołtarz z obrazem Matki Bożej Częstochowskiej

1.4.4. Szkoła parafialna

W ciągu drugiej połowy XVII w. oraz w początkach XVIII w., w okresie wojen i kryzysu gospodarczego, szkolnictwo parafialne podupadło. Rzeczywiste jego odrodzenie w Rzeczypospolitej nastąpiło dopiero w ostatnim dwudziestolecu przed upadkiem Rzeczypospolitej (1773-1794), czyli w czasach Komisji Edukacji Narodowej. Przyczyniła się do tego zarówno sama Komisja, jak i powstałe na Sejmie Czteroletnim w 1789 r. komisje porządkowe cywilno-wojskowe, które przejęły nad nim nadzór. KEN sformułowała nowy jednolity i nowoczesny program szkoły parafialnej, który obejmował naukę czytania, pisania, rachunków oraz elementów nauk przyrodniczych²¹⁷.

Pleszewska szkoła parafialna istniała już w 1754 r.²¹⁸ Mieściła się w domu na terenie kościelnym. Budynek szkolny w aktach wizytacyjnych określano terminem *schola*.

²¹⁶ Tamże, s. 17.

²¹⁷ S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej*, s. 54, 58.

²¹⁸ AAG, AP93-15, k. 29.

Nie posiadała stałej fundacji na utrzymanie²¹⁹. Uczono w niej czytania, pisania, rachunków oraz tzw. nauki obyczajowej²²⁰. Budynek miał dużą sień i dwie izby: w jednej uczyły się dzieci, druga zaś służyła za mieszkanie dla nauczyciela²²¹. Stan tego rodzaju budynków był przeważnie bardzo zły. Dość często szkoły nie posiadały własnego budynku, a nauczanie odbywało się w izbie wynajętej u kogoś z mieszczan²²². Wizytator w 1755 r. dał proboszczowi polecenie upomnienia parafian, aby bardziej zatroszczyli się o szkołę, w której pobierają naukę ich dzieci oraz żeby nie dopuścili do jej upadku²²³.

Według wizytacji ks. Jana Gorczyckiego, Prorektora Szkół Kaliskich, który w 1791 r. przeprowadził wizytację pleszewskiej szkoły parafialnej, uczyło się w niej 26 dzieci. „Postępek ćwiczących się w czytaniu, pisaniu, rachunkach i nauce obyczajowej” wizytator ocenił jako dobry²²⁴.

---

²¹⁹ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 25.

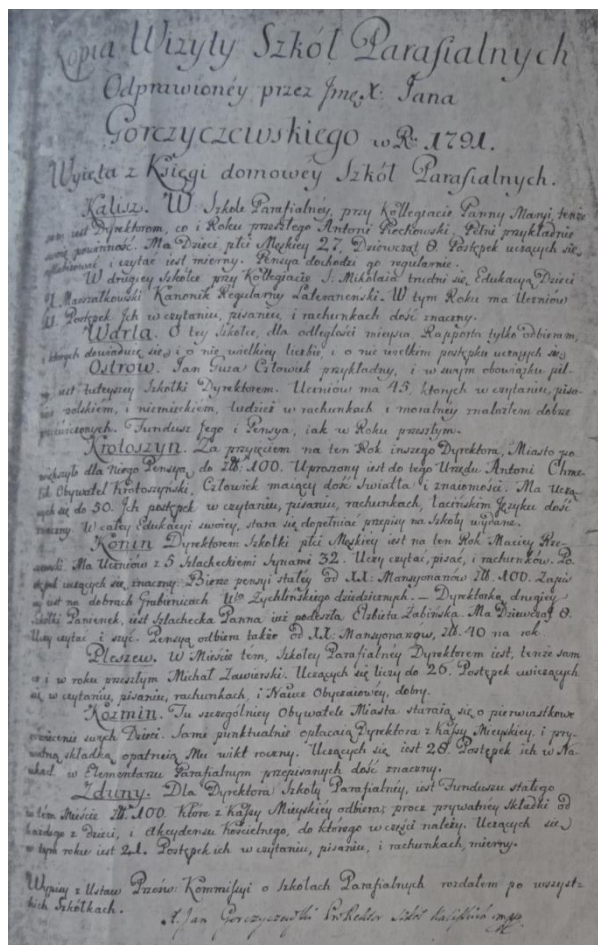
²²⁰ *Kopia wizyty Szkół Parafialnych 1791* (Muzeum Regionalne w Krotoszynie, B-339).

²²¹ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 21; W. Zienatrski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 14.

²²² B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 21.

²²³ W. Zienatrski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 14.

²²⁴ *Kopia wizyty Szkół Parafialnych 1791* (Muzeum Regionalne w Krotoszynie, B-339).

Fot. 10. Wizytacja szkół parafialnych przeprowadzona przez ks. Jana Gorczyzewskiego, Prorektora Szkół Kaliskich w 1791 r.

Nauczyciele szkół parafialnych posiadali kilka rodzajów uposażeń. Do jednego z nich należy zaliczyć budynek, w którym odbywało się nauczanie dzieci, stanowiący mieszkanie dla nauczyciela²²⁵. Drugi rodzaj uposażenia to stałe wynagrodzenie. W Pleszewie *rector scholae* opłacany był według starego zwyczaju przez rodziców uczących się dzieci²²⁶. Nauczyciele czerpali również dochody z uprawy ogródka, jakim dysponowali, połączonego z pewnym arealem ziemi czy łąką²²⁷. W Krotoszynie nauczyciel szkoły parafialnej otrzymywał z kasy miejskiej wynagrodzenie w wysokości 100 zł rocznie, natomiast w Zdunach – 100 zł, prywatne składki od każdego z uczniów, a także akcydens kościelny²²⁸.

Według spisu pruskiego, w 1793 r. w Pleszewie nie było żadnej szkoły, jednak wyrażano chęć założenia regularnej placówki, gdzie młodzież mogłaby się uczyć. Tym

²²⁵ S. Olczak, *Szkolnictwo parafialne*, s. 109.

²²⁶ APP, A. m. Pleszew w I/1, s. 25-26.

²²⁷ S. Olczak, *Szkolnictwo parafialne*, s. 134; w kwestii uposażenia nauczycieli zob. S. Litak, *Edukacja początkowa w polskich szkołach w XIII-XVIII wieku*, Lublin 2010, s. 175-182.

²²⁸ Kopia wizyty Szkół Parafialnych 1791 (Muzeum Regionalne w Krotoszynie, B-339).

bardziej, że funkcję nauczyciela mógł pełnić pisarz kościelny, urzędujący przy miejscowym kościele katolickim, który nosił tytuł dyrektora²²⁹.

1.4.5. Kościół pw. św. Floriana

W aktach wizytacyjnych z 1782 r. budynek określano terminem *oratorium*²³⁰ św. Floriana. Znajdował się w pobliżu miasta (*circa oppidum*), na zachodnim krańcu, przy drodze prowadzącej do Jarocina²³¹. W 1745 r., po gwałtownej wichurze i zniszczeniu przez nią dachu i nawy, kościół został odnowiony przez kanonika kolegiaty chockiej i proboszcza pleszewskiego, ks. Ludwika Pełkę. Naprawiono wówczas drewnianą nawę i dach, a także dobudowano murowane prezbiterium²³².

Fot. 11. Kościół pw. św. Floriana (stan obecny)

Kościół był głównie drewniany, w dobrym stanie technicznym, o pełnych i mocnych ścianach. Miał nawę o konstrukcji zrębowej, oszalowanej. Była ona tej samej wysokości co prezbiterium, które pobudowano z pozornym sklepieniem kolebkowym.

---

²²⁹ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 2; cz. 2, s. 760-761.

²³⁰ Oratorium – inaczej kaplica, zob. *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 19-20, oprac. S. Gall, Warszawa 1910, s. 309-310.

²³¹ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 23.

²³² *Dzieje Pleszewa*, s. 77; F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa*, s. 40; W. Zientarski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 11; S. Małyszko, *Zabytkowy kościół p.w. świętego Floriana w Pleszewie*, s. 57; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, s. 18.

Chór wsparty był na czterech słupkach. Dach kościoła był gontowy, dwuspadowy. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze. Ołtarz główny był drewniany z murowaną mensą, zdobiony rzeźbieniami oraz obrazem przedstawiającym Najświętszą Marię Pannę. Drugi ołtarz boczny przedstawiał postać Chrystusa, a trzeci poświęcony był św. Rochowi i św. Rozalii. W kościele był także krucyfik. Jak wynika z akt wizytacyjnych, prowizorami²³³ wyznaczonymi do administrowania kościołem byli Jakub Wędragowski, Jakub Śniegocki. Starali się dbać o bieżące potrzeby kościoła oraz o utrzymanie świątyni w należytych stanie. Wizytator wspominał także o wyposażeniu kościoła w naczynia liturgiczne (np. połączony srebrny kielich z pateną) oraz szaty²³⁴.

Fot. 12. Obraz Adoracji Matki Bożej z ok. połowy XVII w. w kościele św. Floriana

---

²³³ Prowizor nazywany był także witykiem kościelnym lub ekonomem.

²³⁴ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 23-24; *Dzieje Pleszewa*, s. 77-78; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, s. 18.

Fot. 13. Rzeźba Matki Bożej z Dzieciątkiem z końca XV w. w Kościele św. Floriana

Fot. 14. Rzeźba Pietà z początku XVI w. w kościele św. Floriana

1.4.6. Kościół szpitalny św. Ducha

Poza obwodem samego miasta, przy ulicy Jarockiej, wybudowany został kościół wraz ze szpitalem, który nazywany był w Pleszewie *Ecclesia hospitalis Sancti Spiritus*²³⁵.

---

²³⁵ AAG, AP93- 142, k. 7.

Dokument erekcyjny kościoła i szpitala św. Ducha został wydany w 1518 r. przez księżną Annę Raciborską, dziedziczkę Pleszewa²³⁶.

W kościele były trzy ołtarze. Główny, drewniany, przedstawiający Ducha Św., drugi ołtarz poświęcono św. Mikołajowi, a trzeci, św. Walentemu. Warto przypomnieć, że św. Florian był patronem osób wykonujących rzemiosło związane z ogniem, św. Mikołaj uchodził za patrona, który udzielał pomocy w każdej potrzebie, natomiast św. Walenty uważany był za obrońcę przed ciężkimi chorobami. Zatem w kościele szpitalnym nie bez powodu wystawiono ołtarze ku czci tych właśnie świętych²³⁷. Wewnątrz był także chór i ambona. Dodatkowym wyposażeniem kościoła była cynowa figura ukrzyżowanego Chrystusa, miedziany kociołek do wody święconej, cynowa lampa wisząca oraz 6 lichtarzy cynowych, które zakupiono w roku 1773²³⁸.

Kościół św. Ducha posiadał niezbędne wyposażenie do odprawiania mszy św.

Tabela 5. Sprzęt kościoła szpitalnego według protokołu wizytacyjnego z 1782 r.

Kategoria wyposażenia	Nazwa i liczba
naczynia liturgiczne	- srebrna monstrancja z melchizedekiem (zakupiona w 1765 roku) - srebrne w cyborium (wewnątrz wyzłacane) - 2 srebrne kielichy z patenami - 3 pary ampulek - drewniane pudełko do hostii
elementy bielizny kielichowej	- 13 korporałów - 51 puryfikaterzy
elementy stroju liturgicznego	- 17 o matów - 1 kapa - 5 alb - 8 humerałów - ko mże
księgi liturgiczne	- 2 mszały
narzędzia liturgiczne	- 1 trybularz mosiężny - 1 łódka z łyżeczką
inne	- 18 obrusów na ołtarze - 10 ręczników - 4 chorągwie - 3 dzwonki - 1 baldachim

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/1, s. 27-28.

²³⁶ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 30; T. Pawliński, *Z dziejów pleszewskiej służby zdrowia*, s. 1.

²³⁷ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 26-27.

²³⁸ Tamże, s. 28.

1.4.7. Gościniec

Bezpośredni zarząd nad karczmą sprawował właściciel miasta²³⁹. Karczma była ośrodkiem życia społecznego, centrum skupienia oraz gromadzenia się społeczności. W badanym okresie był w Pleszewie gościniec, nazywany także austerią, wraz ze stajnią.

Czynnikiem, który w dużej mierze decydował o powodzeniu karczmy była jej lokalizacja. Względ na klientelę pociągał za sobą potrzebę wyboru najbardziej odpowiedniego w danych warunkach miejsca na wybudowanie karczmy. W Pleszewie gościniec znajdował się przy ulicy Kaliskiej²⁴⁰.

Zwykle karczmy budowano z drewna i gliny. Stawiano je na podmurówkach z kamieni wiązanych gliną. Podłogi w izbach karczemnych na ogół układano z drewna ciosanego, natomiast w pozostałych pomieszczeniach posadzki były zwykle gliniane²⁴¹.

Opis sporządzony podczas rewizji 4 grudnia 1752 r. wykazał pewien stopień zaniedbania budynku. Największego wkładu wymagał dach i komin. Część dachu była poszyta snopkami, „[...] wszędzie ciecze”. Wewnątrz znajdowały się trzy pomieszczenia: jedna izba, w dobrym stanie, z dwoma oknami i nadgnitą podłogą, w której znajdował się piec, a także stół i dwie ławy; ponadto była sień oraz zamykana komora. Drzwi z niej prowadziły na podwórze²⁴².

Rewizja przeprowadzona 27 września 1771 r. dowodziła dalszego podupadania gościńca, który w tym czasie był „[...] stary, z gruntu zły”²⁴³, zgłaszano pilną potrzebę budowy nowego. Sporządzony na polecenie właścicielki Ludwiki z Koźmińskich Sokolnickiej inwentarz z 6 lipca 1781 r. prezentuje podobnie pesymistyczny opis zaniedbania tego ważnego dla lokalnej wspólnoty budynku²⁴⁴.

---

²³⁹ W kwestii zarządu dworu nad karczmą zob. M. Szczepaniak, *Karczma wiejska w powiecie kaliskim w drugiej połowie XVII i w XVIII w.*, *Rocznik Kaliski*, 5 (1972), s. 93.

²⁴⁰ W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich*, s. 194; M. Szczepaniak, *Karczma wiejska w powiecie kaliskim*, s. 100-101.

²⁴¹ M. Szczepaniak, *Karczma wiejska w powiecie kaliskim*, s. 96-97.

²⁴² *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 2, s. 59; W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich*, s. 194.

²⁴³ *Inwentarze dóbr szlacheckich*, t. 2, s. 582.

²⁴⁴ W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich*, s. 194.

2. Ustrój miasta

2.1. Status miasta i jego uwarunkowania

W czasach nowożytnych miasta w Rzeczypospolitej miały swoich właścicieli: należały do władcy (miasta królewskie), osób prywatnych (miasta szlacheckie) i Kościoła katolickiego (miasta duchowne). W XVI-XVIII w. miasta prywatne (w tym także duchowne) stanowiły ok. 2/3 ogółu miast w Rzeczypospolitej. Szlachcic, magnat, dygnitarz duchowny lub klasztor zakładając miasto na terenie swych dóbr miał na uwadze przede wszystkim korzyści materialne, jakie miało przynieść lokowanie osady typu miejskiego²⁴⁵. Miasto potrzebne było właścicielowi nie tylko jednak jako źródło dochodów, ale także w celu spełniania funkcji stołecznej dla jego posiadłości. Mieszczanie świadczyli usługi na rzecz dworu właściciela, a ponadto obecność wśród posiadanych dóbr miasta dodawało właścicielowi prestiżu²⁴⁶.

Pleszew wraz z przyległymi wsiami należał do kategorii dóbr prywatnych i był własnością szlachecką²⁴⁷. Rezydencja właścicieli, lub ich przedstawicieli (jak już wspomniano wcześniej) znajdowała się w przylegającej do miasta wsi Malinie. Właściciele dbali o jego rozwój, aż do przejścia pod panowanie pruskie.

W 1. połowie XVIII w. miasteczko przeszło jako posag z rąk dotychczasowych posiadaczy Zaleskich do Radomickich. Od 1728 r. Pleszew był w posiadaniu Jerzego Felicjana Sapiehy, starosty wilkowskiego i jego żony, Katarzyny z Radomickich²⁴⁸. W 1740 r. owdowiały²⁴⁹ już Sapieha przekazał całe swoje dobra wielkopolskie, w tym Pleszew z przyległościami, w ręce swojej jedynej córki, Marianny i jej przyszłego męża, Ignacego z Iwanowic Koźmińskiego, starosty wschowskiego, w zamian za spłatę długów²⁵⁰. Kontrakt małżeński spisano w Wieluniu 24 lutego 1740 r., natomiast ślub

---

²⁴⁵ A. Wyrobisz, *Rola miast prywatnych w Polsce w XVI i XVII wieku*, Przegląd Historyczny, 65 (1974), z. 1, s. 24.

²⁴⁶ M. Markiewicz, *Historia Polski 1492-1795*, Kraków 2004, s. 159-160.

²⁴⁷ O formach własności szlacheckiej w miastach Rzeczypospolitej w XVIII w., zob. T. Zielińska, *Szlacheccy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w.*, Warszawa-Łódź 1987, s. 10-46.

²⁴⁸ Po śmierci Macieja Radomickiego w 1728 r., który był teściem Jerzego Felicjana Sapiehy i jednym z największych właścicieli ziemskich w Wielkopolsce, Sapieha wszedł w posiadanie dóbr, odziedziczonych przez swoją żonę Katarzynę, jedyną córkę Radomickiego, zob. H. Palikj, *Sapieha Jerzy Felicjan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, Warszawa-Kraków 1994, s. 16-18. Zob. też: M. Zwierzykowski, *Sapiehowie w Wielkopolsce w dobie panowania Wettynów i ich rola w życiu politycznym prowincji*, [w:] *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI-XIX wieku*, t. 1: *Sapiehowie*, red. T. Ciesielski, M. Sawicki, Opole 2018, s. 140 i nn.

²⁴⁹ Katarzyna z Radomickich Sapieżyna zmarła w 1725 r., natomiast Jerzy Felicjan Sapieha zmarł w 1750 r., zob. S. Małyżko, *Dziedzice miasta Pleszewa*, s. 66; H. Palkij, *Sapieha Jerzy Felicjan*, s. 18.

²⁵⁰ APP, Wschowa Gr. 211, k. 37v.

ostatecznie zawarto w Żerkowie dnia 19 lutego 1742 r.²⁵¹ Mieli trzy córki. Jedna z nich, Ludwika, została ochrzczona 3 stycznia 1753 r. w kościele w Żerkowie przez proboszcza pleszewskiego, ks. Ludwika Pełkę²⁵². Pożycie małżeńskie między nimi nie układało się najlepiej, w efekcie czego przez długi czas żyli w separacji. Marianna przebywała w Żerkowie, Ignacy zaś we dworze w Maliniu, a potem u swojej siostry w Ołoboku. Tam żona zorganizowała na niego najazd, aby odebrać mu córkę Ludwikę. W rezultacie przejęła opiekę nad córką, a Koźmiński zmarł w 1760 r. wskutek odniesionych ran²⁵³.

Marianna wyszła ponownie za mąż, za Ludwika z Lubrańca Dąbskiego, starostę inowrocławskiego i gniewkowskiego, późniejszego wojewodę brzesko-kujawskiego²⁵⁴. Ślub zawarto 30 grudnia 1760 r. w kościele oo. Franciszkanów w Pyzdrach, a udzielił go tamtejszy proboszcz ks. Paweł Pierzchliński, kanonik warszawski²⁵⁵. Dąbscy prowadzili w Żerkowie okazałe i wystawne życie. Oprócz licznych sług mieli na swoim dworze kapelana, a ponadto utrzymywali nadwornych muzykantów. Marianna i Ludwik Dąbscy nie mieli dzieci²⁵⁶. Ich pożycie małżeńskie również nie układało się pomyślnie. Ludwik Dąbski zmarł 27 lutego 1782 r.²⁵⁷ wskutek otrucia. Po śmierci męża Marianna przeniosła się do Wschowy i tam też umarła w dniu 28 maja 1794 r.²⁵⁸

W 1782 r. Marianna Dąbska przekazała majątek pleszewski (miasto Pleszew oraz wsie: Piekarzew, Baranów, Baranówko, Łasew, Malinie, Lenartowice, Zawidowice, Chorzew, Pustkowie) wraz z innymi dobrami swojej córce z pierwszego małżeństwa, Ludwice z Koźmińskich Sokolnickiej, pozostającej już w separacji z pierwszym mężem, którym był Franciszek Ksawery Sokolnicki podkomorzy kaliski²⁵⁹.

Ksawery Sokolnicki poślubił, mającą wówczas 12 lat, Ludwikę z Koźmińskich dnia 15 lipca 1759 r. w Lewkowie, za dyspensą papieską z racji pokrewieństwa. Dziewczynka została okaleczona w dzieciństwie podczas kłótni rodziców i do końca życia pozostawała niepełnosprawna. Po powtórny ślubie matki Ludwika pozostała jedyną dziedziczką miasta Pleszew i klucza pleszewskiego, klucza śmiłowskiego w powiecie pyzdrskim,

---

²⁵¹ Tamże, k. 37v.

²⁵² AAG, AP93-2, k. 54v-55.

²⁵³ F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa*, s. 26; *Dzieje Pleszewa*, s. 55; zob. M. Czeppe, *Sokolnicki Franciszek Ksawery*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 40, Warszawa-Kraków 2002, s. 65-66.

²⁵⁴ S. Małyszko, *Dziedzice miasta Pleszewa*, s. 66.

²⁵⁵ M. Łukaszewicz, *Strażnica Ostrów i miasto Żerków. Obrazek z dziejów przeszłości naszej*, Poznań 1891, s. 261.

²⁵⁶ Tamże.

²⁵⁷ Według S. Małyszki Ludwik z Lubrańca Dąbski zmarł w 1783 r., zob. tenże, *Dziedzice miasta Pleszewa*, s. 66.

²⁵⁸ M. Łukaszewicz, *Strażnica Ostrów i miasto Żerków*, s. 261-262.

²⁵⁹ S. Małyszko, *Dziedzice miasta Pleszewa*, s. 66.

klucza radomickiego w powiecie kościańskim oraz miasta Żerków i klucza żerkowskiego w powiecie pyzdrowskim²⁶⁰.

Ksawery Sokolnicki znany był z okrucieństwa wobec żony, w związku z tym ich małżeństwo przetrwało tylko parę lat. W długotrwały i kosztowny proces rozwodowy zaangażowano wiele osób i instytucji. W 1769 r. związek ostatecznie rozpadł się. Ludwika schroniła się w klasztorze cysterek w Ołoboku i z pomocą swych krewnych Koźmińskich podjęła kroki rozwodowe. Małżeństwo Sokolnickich było bezpotomne²⁶¹.

Ksawery Sokolnicki zmarł 14 września 1783 r. we wsi Szkudła koło Pleszewa, a pochowany został w kościele oo. Reformatów w Kaliszu²⁶².

Na przełomie 1783 i 1784 r. Ludwika sprzedała dobra pleszewskie za 450 000 zł Makaremu Gorzeńskiemu, podkomorzemu J.K.M., kasztelanowi kamieńskiemu, którego niebawem poślubiła²⁶³. Ślub odbył się w Krakowie w 1784 r.²⁶⁴ Makary Nałęcz Gorzeński, kasztelan kamieński, doskonale znający ekonomię polityczną, został wybrany przez króla na komisarza do uporządkowania mennic, bicia monety i zrównoważenia jej do stopy menniczej mocarstw zagranicznych. Zadaniem tej komisji było także uporządkowanie w kraju miar i wag. Gorzeński był ponadto człowiekiem rozrzutnym, marnotrawnym i pod każdym względem lekko myślącym²⁶⁵. Gorzeński spędzał czas głównie w Warszawie. Tam uczestniczył w bankietach, grach i zabawach. W wyniku jego wystawnego życia, w krótkim czasie zadłużył dobra żerkowskie swojej żony. Wkrótce porzucił Ludwikę i zakochał się w rozwódce, niejkiej pani Ośniałowskiej, z którą żył w nieformalnym związku. Rozwiódłszy się z Ludwiką, pojął ją za żonę²⁶⁶. Gorzeński miał w swoim pleszewskim dworze kamerdynera; w 1793 r. funkcję tę pełnił Filip Grzegorzewicz. Był on odpowiedzialny za nadzór nad sprawami porządkowymi dworu²⁶⁷.

W wyniku zadłużenia majątku, Ludwika zmuszona była sprzedać majątność pleszewską, Karmin i Śmiłów. Kilka tysięcy mórg z dóbr pleszewskich sprzedała kolonistom, którzy utworzyli trzy wsie: Dobrą Nadzieję, Zieloną Łąkę i Ludwinę. W wyniku bliżej nieznanego rozliczenia Ludwika z Koźmińskich pozostała jednak posiadaczką

---

²⁶⁰ M. Czeppe, *Sokolnicki Franciszek Ksawery*, s. 65-66.

²⁶¹ Tamże, s. 65-66.

²⁶² Tamże, s. 65-66.

²⁶³ APP, Kalisz Gr. 438, k. 7; S. Małyszko, *Dziedzice miasta Pleszewa*, s. 66. Na przywileju jarmarcznym z 1783 r. figuruje ona jako Ludwika Sokolnicka.

²⁶⁴ M. Czeppe, *Sokolnicki Franciszek Ksawery*, s. 65-66.

²⁶⁵ M. Łukasiewicz, *Strażnica Ostrów i miasto Żerków*, s. 261-263.

²⁶⁶ Tamże, s. 261-263.

²⁶⁷ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 178-179.

Pleszewa aż do 1807 r., gdy sprzedała miasteczko w ręce Taczanowskich²⁶⁸. Ludwika Sokolnicka zmarła 20 marca 1808 r. w Żerkowie²⁶⁹.

W 1793 r., gdy wojska pruskie zajmowały Wielkopolskę, a tym samym również Pleszew, właścicielem miasta oficjalnie był Makary Gorzeński, który miał swój dwór w Marszewie²⁷⁰.

Pleszew przez większość lat w badanym okresie pozostawał we władaniu kobiet, które wnosząc dobra pleszewskie w posagu, zarządzały nim bądź pozostając w separacji, bądź jako wdowy. Oczywiście, podobnie jak w przypadku innych majątności szlacheckich, Pleszew z przyległościami był oddawany w krótkoterminowe dzierżawy²⁷¹. Materiał źródłowy dostarcza skromnych informacji na ten temat. W aktach miejskich z lat 1750-1793 pojawiło się trzech posesorów: Stanisław Linowski skarbnik poznański, Piotr Kurcewski podwojewodzi kaliski oraz Jakub Żołądkowski. Dzierżawcy Pleszewa wyznaczali urzędników miejskich, np. wójta²⁷², wydawali dyspozycje dla magistratu, np. w sprawie sporządzenia lustracji majątku²⁷³, sprzedaży nieruchomości²⁷⁴. Ponadto sprawowali funkcje sądownicze i rozwiązywali konflikty wśród mieszczan²⁷⁵.

Tabela 6. Dzierżawcy dóbr pleszewskich w latach 1755-1766.

Imię i nazwisko	Rok	Bibliografia
Stanisław Linowski	1755	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 260, 266-269
	1756	APP, A. m. Pleszew I/21, s. 76-77, 89-91; APP, A. m. Pleszew I/24, s. 86-87
	1757	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 164-168
Piotr Kurcewski	1757	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 172-174
	1759	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 357
Jakub Żołądkowski	1765	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 154-155
	1766	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 393

²⁶⁸ S. Małyszko, *Dziedzice Pleszewa*, s. 66-67.

²⁶⁹ *Dzieje Pleszewa*, s. 56.

²⁷⁰ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 1; cz. 2, s. 760.

²⁷¹ S. Małyszko, *Dziedzice Pleszewa*, s. 66.

²⁷² APP, A. m. Pleszew I/36, s. 266-269.

²⁷³ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 172-174.

²⁷⁴ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 89-91.

²⁷⁵ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 154-155.

Tabela 7. Przywileje i dyspozycje dziedziców Pleszewa wydane w latach 1752-1790.

Imię i nazwisko właściciela miasta	Rok wydania	Opis	Bibliografia
Marianna z Sapiehów Koźmińska	1752	Lustracja dóbr pleszewskich	<i>Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego</i> , t. 2, s. 59-63
	1753	Dyspozycja dla magistratu w sprawie likwidacji pustych placów	APP, A. m. Pleszew I/20, s. 409-411
	1755	Dyspozycja do magistratu w sprawie likwidacji pustych placów	APP, A. m. Pleszew I/21, s. 34-35
Ludwik i Marianna (z Sapiehów) Dąmbscy	1767	Akt nadania nieruchomości (grunt rolny, ogród, łąka)	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 185-187
Marianna z Sapiehów Dąmbaska	1766	Dyspozycja do magistratu w sprawie sprzedaży gruntów, które nie mają dziedzica	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 154-158
	1771	Lustracja gruntu	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 25-26
	1771	Akt nadania nieruchomości (pusty plac)	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 264-266
	1772	Akt nadania nieruchomości (ogród)	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 31-34
	1774	Przywilej dla urzędu burmistrzowskiego, cechmistrza piwowarskiego i pisarza miejskiego	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 63
Ludwika z Koźmińskich Sokołnicka	1781	Lustracja dóbr pleszewskich	W. Rusiński, <i>Inwentarze dóbr szlacheckich</i> , s. 193-201
	1781	Potwierdzenie aktu nadania nieruchomości z 1767 r.	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 185-187
	1783	Akt nadania nieruchomości (grunt)	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 223-224
	1783	Przywilej jarmarczny	Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-420
Makary Gorzeński	1787	Akt sprzedaży gruntu	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 302-303
	1787	Akt sprzedaży gruntu	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 303-304
	1789	Zatwierdzenie wyroku sądu zadwornego	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 14-15
	1789	Dyspozycja dla magistratu w sprawie wyznaczenia urzędników do otaksowania domu po zbiegłym mieszczańcu	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 30-31
	1789	Dyspozycja dla magistratu w sprawie wyznaczenia urzędników do otaksowania domu po zmarłym mieszczańcu	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 49-50
	1790	Dyspozycja dla magistratu	APP, A. m. Pleszew I/39, s.

		w sprawie wyznaczenia urzędników do przeprowadzenia lustracji i otaksowania gruntu	73
--	--	---	----

Uzroczon wrobel y Kaxidemu z osobna komu otym wriedziac na
lezy, wianowicie spiaru smemu Pleszewu. Iz Manze wzgledy na
Prace St. Burmistrzka, jako tel y Cechmistrza Piwowarskiego na
ustugi wianowicie Dwaroziac, wige w nadgrode tych ze, ustypnie, y po
zwalasn Im wolne wyprobienie wam putwardow, z ktorych, tako
wy elyng podziat. Sige dla Kaxidego Burmistrza na, Wlzdrie
tych Zostajezego, Paltora dla Cechmistrza Piwowarskiego, Pulta
ra dla Pisarza Smieypkiego w Nadgrode Prae Iepo, na Wlzdrie
tych Zostajezego, Niemaidych Zadowy Nadgrody, wige toz samo
Pravo porwalasn aby Kaxidami Miexpkiemi z oborowane byto
z swiawidziawly podpisem Reghi wstanney polty polty cismieniu Rodu
wlotey Pielzgi Smiey. Dwidlo sie, na Maleniu dnia lotego Miesia
ca Listopada Roku 1774tego. M. Dambaska W. S. K.)

(L.S.)

Fot. 15. Przywilej dla urzędu burmistrzowskiego, cechmistrza piwowarskiego i pisarza miejskiego z 1774 r. wydany przez Mariannę z Sapiechów Dąmbską

nieku Panku eyo Smieykiego, na kterym to plau, Dom
swoy rozszerzyci, zabudowai, y innym uzytku sposobem
rozsiagzac wotno mu bydzie, wszellie onemur przetytn
ze plau nadanym, y nastepcom ieyo Zapewniajac be
spicestwstwo. Kterey plau nadanie, podpisem Reghi
moiey y przytozeniem Siczgi Herbowney stwierdzam
Dan w Maleniu dnia 12tey Czerwca 1782 Roku
Ludwinka z Koźmińskich Sokol.
nieku Podkom. Kalijka
moy

(L.S.)

Fot. 16. Fragment aktu nadania gruntu w 1782 r. przez dziedziczkę Ludwikę z Koźmińskich Sokolnicką wpisany do księgi miejskiej

lui Perbrosi Reji, atque sibi et agnatis et
 Mtynia Kompięcy, na którym to Plam, Domu Pań
 rozperdzi zabudowai, z innym użytku Pospolom
 rozciągając wolno mu być, wpsellie onemut sra
 tymże Plam nadany, z Za Summy Słych Reji
 Tymże Reji z Reji zaprowadz, tukiem z Słych
 psem jej zaprowadzając bezpiew onemut, letorep
 to plam zaprowadzając podpisem Reji mojej wle
 sny Etwierdzam Dat ut supra w Malenue.
 Makary Kuzcz Gorzeński kasztelan Kamieński

Fot. 17. Własnoręczny podpis dziedzica pleszewskiego Makarego Gorzeńskiego, kasztelana kamieńskiego, złożony pod aktem sprzedaży gruntu w 1787 r.

Ze Dwor Swatypsty, catholanty ten Interes iako Bublini
 tym wyrokiem uniktym nie jest pobudzony, przeto wy
 sole ten Dwor wewszepelnim Etwierdzam z Janiewstrużony
 che miaci, Atko Zas Lesniewicze od pretensji Słych Bublini
 pniep wszelkich do lwaoty Koli od Genera Lupione, z uie
 szepetnie Zaspokojeney, Dwor minieyftym wyrokiem uwal
 nia.
 Makary Gorzeński kasztelan Kamieński

Fot. 18. Podpis Makarego Gorzeńskiego kasztelana kamieńskiego złożony pod dekretem sądu zadwornego z 1789 r.

W zachowanym materiale źródłowym dostępnych jest 19 dokumentów wydanych przez dziedziców Pleszewa. Najwięcej zostało sporządzonych przez Mariannę Sapieżynę (9), w tym jeden wydany razem z mężem, Ludwikiem Dąbskim, 4 wydane przez Ludwikę Sokolnicką i 6 przez Makarego Gorzeńskiego. Należy zauważyć, że Ludwika Sokolnicka nigdzie nie figuruje pod nazwiskiem Gorzeńska. Dokumenty w większości dotyczyły dyspozycji dla magistratu w sprawach miejskich, a także nadań nieruchomości i wydania przywilejów. Były przepisywane przez pisarza miejskiego; nie są opatrzone pieczęciami, a jedynie wpisem LS w okręgu na końcu dokumentu, oznaczającym *locus sigilli* (łac. miejsce pieczęci) na oryginalnym dokumencie.

Rys. 4. Dziedzice Pleszewa w latach 1750-1793.

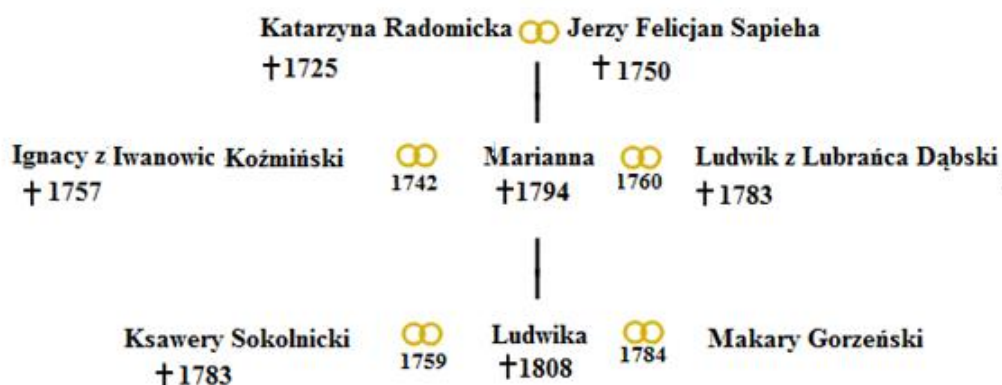

Tabela 8. Właściciele Pleszewa w latach 1740-1807.

L.p.	Imię i nazwisko	Okres władania
1.	Marianna z Sapiehów	od 1740 r.
	Marianna z Sapiehów i Ignacy Koźmiński	1742-1760
2.	Marianna z Sapiehów i Ludwik Dąmbsey	1760-1782
3.	Ludwika z Koźmińskich i Franciszek Sokolnicki	1782-1783/1784
4.	Ludwika z Koźmińskich ²⁷⁶ i Makary Gorzeński	1783/1784-1807

2.2. Władze miejskie

Organizacja miejska Rzeczypospolitej w XVIII w. ukształtowała się już w średniowieczu. Opierała się na funkcjonowaniu obok siebie dwóch odrębnych organów władzy: burmistrza i rady oraz wójta i ławy²⁷⁷. W omawianym okresie władze miejskie pełniły swe obowiązki bezpłatnie, a ich siedzibą był ratusz²⁷⁸. Za wpis do księgi miejskiej mieszczanie płacili urzędowi tzw. pamiętne²⁷⁹. W 1793 r. opłata za wpisanie transakcji do księgi miejskiej wynosiła 8 ggr²⁸⁰. Na podstawie zgromadzonego materiału źródłowego można wysunąć tezę, że pleszewskie władze miejskie rekrutowały się głównie z rzemieślników²⁸¹.

²⁷⁶ Ludwika z Koźmińskich nie występuje w dokumentach wydanych przez kancelarię miasta Pleszewa pod nazwiskiem Gorzeńska.

²⁷⁷ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 26; *Dyplomatyka staropolska*, s. 410-413.

²⁷⁸ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 28.

²⁷⁹ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 5; S. Grodziski, *Z dziejów staropolskiej kultury prawnej*, Kraków 2004, s. 136.

²⁸⁰ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 7; cz. 2, s. 763; A. Szymański, *Pleszew w XVIII wieku*, s. 19.

²⁸¹ Zob. aneks VI i VII.

Na wstępie należy zaznaczyć, że dla badanego okresu (1750-1793) nie zachowały się księgi radzieckie, brakuje także części ksiąg wójtowsko-ławniczych. Rekonstrukcja funkcji rady oraz jej skład zostały omówione na podstawie szczątkowych informacji zaczerpniętych z ksiąg wójtowskich. Dodatkowych informacji dostarczają niektóre sprawy wójtowskie, np. wymierzanie gruntu, rozgraniczanie gruntu, do których delegowani byli przedstawiciele z urzędu burmistrzowskiego.

Rada (łac. *consilium civitatis*) z burmistrzem (łac. *proconsul*) na czele stanowiła pierwszym organ miejski. Zarządzała gospodarką, sprawowała sądy w sprawach cywilnych (przesłuchiwanie świadków, wydawanie dekretów). Oprócz tego obowiązkiem burmistrzów było prowadzenie i przechowywanie ksiąg miejskich oraz czuwanie nad przestrzeganiem zarządzeń wydawanych przez właścicieli²⁸². Drugim organem była ława. Tworzył ją wójt (łac. *advocatus*) oraz kilku ławników (łac. *scabinis iuratis*). Wójt był dostojnikiem miejskim, przewodniczącym ławy miejskiej, która była organem sądowym w mieście²⁸³.

Tabela 9. Funkcje rady Pleszewa w latach 1750-1793 na podstawie zgromadzonego materiału źródłowego.

Rodzaj czynności prawnej	Liczba przeprowadzonych spraw
sprawa rozliczeniowa	11
sporządzanie obdukcji	11
wymierzanie i rozgraniczanie gruntów	23
zatwierdzenie ugód	14
przeprowadzanie wizji nieruchomości bądź inwentarza	65
sporządzanie taks nieruchomości	7
orzeczenie intromisji	2
rozpatrywanie spraw o zniesławienie	1
rozpatrywanie pozwów cywilnych	33
rozpatrywanie spraw majątkowych	4
rozpatrywanie spraw związanych z kradzieżą	1

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/36, I/38, I/39.

Sprawa wyboru burmistrza i rady oraz wójta i ławników nie była nigdy generalnie ustalona dla wszystkich miast Rzeczypospolitej. Kształtowało się to dość różnie w poszczególnych miastach. W niektórych wybór był dożywotni, w innych na określony

²⁸² D. Mazek, *Ku ozdobie i profitowi. Prawodawstwo miast prywatnych Wielkopolski 1660-1764*, Warszawa 2003, s. 117; o obowiązkach burmistrza i rady, zob. P. Szczerbic, *Ius municipale, to jest prawo miejskie magdeburskie, nowo z łacińskiego i z niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przełożone*, wyd. G. Kowalski, Kraków 2011, s. 99-101. O pomnikach prawa magdeburskiego wobec problematyki wyboru rady miejskiej zob. Ł. Gołaszewski, *Przepisy prawa miejskiego a wybory władz w Knyszynie (XVI – pocz. XVIII w.)*, *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 6 (2013), s. 111-115.

²⁸³ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 26.

czas²⁸⁴. Wpływ na wybór dostojników miejskich niewątpliwie posiadał właściciel miasta, który mógł wyraźnie wyznaczać swych kandydatów na tego rodzaju stanowiska²⁸⁵.

Według przywileju dla miasta Pleszewa wydane przez dziedzica Aleksandra z Otoka Zaleskiego w 1696 r., wybory urzędu burmistrzowskiego i wójtowskiego miały się odbywać na Ratuszu w kwietniu, w poniedziałek przewodni według dawnego zwyczaju (czyli w poniedziałek po przewodniej niedzieli – pierwszej niedzieli po Wielkanocy). Cechmistrzowie oddawali do zamku zapieczętowane pismo, w którym proponowali właścicielowi sześciu kandydatów, „[...] jeśli się żaden z kandydatów nie zdał”, dziedzic mógł zatwierdzić innego pretendenta, według swojego uznania. W środę po niedzieli przewodniej odbywała się przysięga²⁸⁶. Z kolei obsadzanie stanowisk w magistracie w 1793 r. wyglądało w ten sposób, że mieszczanie wybierali 6 kandydatów, z których dziedzic zatwierdzał burmistrza i dwóch rajców oraz wójta i dwóch ławników. Pozostałych, burmistrz i wójt wybierali sami²⁸⁷.

Dla porównania, przywilej wydany w 1637 r. przez Bogusława Leszczyńskiego przewidywał, że na czele władz administracyjnych miasta Leszna stać będą burmistrz i 7 rajców. Co roku mieli składać sprawozdanie ze swej działalności przed przedstawicielami społeczeństwa miejskiego. Następnie dokonywano wyboru nowych władz, które zatwierdzał właściciel miasta²⁸⁸.

Nagłówki dotyczące wyboru nowego magistratu pojawiały się w pleszewskich księgach miejskich nieregularnie i zawierały jedynie daty roczne. Tylko jedna zapiska została opatrzona datą dzienną: 6 kwietnia 1755 r. (niedziela przewodnia)²⁸⁹. Zapiski o wyborze nowego magistratu zostały wprowadzone w następujących okresach: 1750-1763, 1766-1776, 1784, 1786, 1789, 1791-1793. W ciągu 44 lat, które obejmują badany okres, nie wprowadzono do ksiąg miejskich 13 zapisek o wyborze nowego magistratu²⁹⁰.

Coroczne wybory nie oznaczały wcale wyboru nowych ludzi, praktyka bowiem wybierania tych samych osób do rady czy ławy była bardzo często stosowana²⁹¹.

---

²⁸⁴ Według prawa magdeburskiego „burmistrz w mieście obrany ma trwać rok zupełny”, zob. P. Szczerbic, *Ius municipale*, s. 99.

²⁸⁵ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 27.

²⁸⁶ Prawa miejskie Pleszewa, odpis (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-297/1).

²⁸⁷ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 7; cz. 2, s. 763; A. Szymański, *Pleszew w XVIII wieku*, s. 19.

²⁸⁸ M. Komolka, S. Sierpowski, *Leszno. Zarys dziejów*, Poznań 1987, s. 25.

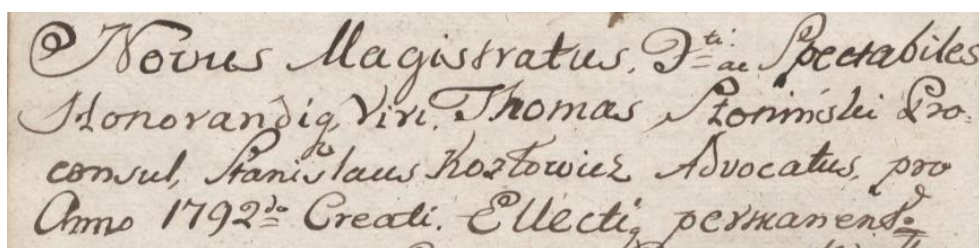
²⁸⁹ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 28.

²⁹⁰ Analizę wykonano w oparciu o księgi miejskie Pleszewa: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

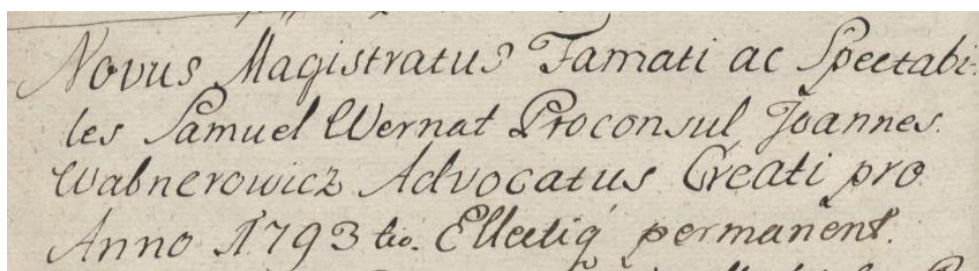
²⁹¹ „Idem Magistratus qui erat in Anno 1753 est et pro Anno 1754” (APP, A. m. Pleszew I/24, s. 72).

Droga awansu na stanowisko burmistrza czy wójta wiodła poprzez wcześniejszą działalność w radzie lub ławie. Za przykład można uznać karierę urzędniczą Antoniego Stefanowskiego czy Jakuba Śniegockiego. *Cursus honorum* elity pleszewskiej nie może być rozpatrywany w odniesieniu do każdego wymienionego urzędnika, gdyż dana osoba mogła sprawować wyższą funkcję we wcześniejszym okresie, który nie podlega analizie, np. Tomasz Łomański w latach 1749-1750 był ławnikiem, lecz wcześniej, tj. w kadencji 1748/1749 sprawował urząd wójta²⁹². Funkcje urzędnicze w magistracie pleszewskim sprawowali mieszczenie pochodzący z grona tych samych rodzin, np. Jezierscy, Słonińscy czy Śniegoccy²⁹³.

Ustrój prawny miasteczek Wielkopolski opierał się na prawie niemieckim. Na przykład mieszkańcy Trzemeszna wybierali spośród siebie kandydatów do władz miejskich, złożonych z rady, ławy oraz przedstawicieli pospólstwa. Kadencja urzędników miejskich trwała rok, co roku w oznaczonym czasie dokonywały się w mieście wybory do urzędów miejskich. Decydującą rolę w wyborach władz miejskich odgrywał zawsze klasztor kanoników regularnych, jako właściciel miasta. On decydował o tym, która z proponowanych przez mieszczan osób zostanie burmistrzem, rajcą czy też wójtem²⁹⁴.

Fot. 19. Fragment *Liber actorum et variarum transactionum...* zawierający wpis z informacją o nowym składzie magistratu z 1792 r.

Fot. 20. Fragment *Liber actorum et variarum transactionum...* zawierający wpis z informacją o nowym składzie magistratu z 1793 r.

²⁹² APP, A. m. Pleszew I/20, s. 243.

²⁹³ Zob. aneks VII.

²⁹⁴ *Dzieje Trzemeszna*, red. Cz. Łuczak, Poznań 2002, s. 64.

W analizowanym okresie, władzę burmistrza w Pleszewie sprawowało 15 osób²⁹⁵. Najwięcej razy urząd burmistrza pełnili Antoni Stefanowski – ośmiokrotnie oraz Piotr Sroczyński – sześciokrotnie. Przez cztery kadencje z rządu burmistrzem pleszewskim był Antoni Stefanowski (1775-1779) oraz Tomasz Słoniński (1789-1793)²⁹⁶. Pięciu mieszczan pleszewskich w swojej karierze urzędniczej obejmowało zarówno urząd burmistrzowski, jak i wójtowski: Maciej Baranowski, Piotr Sroczyński, Kazimierz Słoniński, Antoni Stefanowski oraz Mateusz Przybyłowicz²⁹⁷.

Tabela 10. Liczba rocznych kadencji burmistrzów pleszewskich w latach 1750-1793.

L.p.	Imię i nazwisko	Liczba kadencji
1.	Stefanowski Antoni	8
2.	Słoniński Kazimierz	6
3.	Sroczyński Piotr	5
4.	Słoniński Tomasz	4
5.	Śniegocki Jakub	4
6.	Baranowski Maciej	3
7.	Jeziński Marcin	3
8.	Łomański Tomasz	3
9.	Przybyłowicz Mateusz	2
10.	Balicki Jan	1
11.	Głambikiewicz Tomasz	1
12.	Kozłowicz Antoni	1
13.	Lupiński Józef	1
14.	Wernat Samuel	1
15.	Żarnowski Walenty	1

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

Analiza zachowanego materiału źródłowego pokazuje, że w latach 1749-1794 urząd rajcy w Pleszewie był sprawowany łącznie przez 44 osoby²⁹⁸. Jak wynika z danych z tabeli 11., najwięcej kadencji sprawowali: Wojciech Kwieciński (9), Piotr Sroczyński (6), Błażej Szopniewski (6). Większość z wymienionych rajców pełniła urząd tylko przez jedną kadencję (29,5%) lub przez dwie (27,3%).

²⁹⁵ Szczegółowy wykaz burmistrzów znajduje się w aneksie I.

²⁹⁶ Zob. aneks I.

²⁹⁷ Zob. aneks VII.

²⁹⁸ Szczegółowy wykaz rajców znajduje się w aneksie II.

Tabela 11. Liczba rocznych kadencji rajców w Pleszewie w latach 1749-1794.

L.p.	Nazwisko i imię	Liczba kadencji
1.	Kwieciński Wojciech	9
2.	Sroczyński Piotr	6
3.	Szopniewski Błażej	6
4.	Zimołągiewicz Marcin	5
5.	Balicki Jan	5
6.	Lorecki Marcin	5
7.	Jezierski Szymon	5
8.	Słoniński Leon	4
9.	Wędragowski Jakub	4
10.	Głębikiewicz Tomasz	3
11.	Łomański Tomasz	3
12.	Słoniński Bartłomiej	3
13.	Śniegocki Jakub	3
14.	Bujnowicz Józef	3
15.	Kozłowicz Antoni	3
16.	Drobnikiewicz Marcin	3
17.	Klujeski Klemens	3
18.	Szczygłowski Andrzej	3
19.	Piekarski Andrzej	3
20.	Wanierowicz Andrzej	2
21.	Szczygłowski Kazimierz	2
22.	Lupiński Józef	2
23.	Stefanowski Antoni	2
24.	Buliński Józef	2
25.	Przybyłowicz Kasper	2
26.	Żarnowski Antoni	2
27.	Stragierowicz Franciszek	2
28.	Leśniewicz Stanisław	2
29.	Lorecki Kasper	2
30.	Wabnerowicz Jan	2
31.	Stragierowicz Franciszek	2
32.	Szopniewski Jan	1
33.	Wilczek Józef	1
34.	Rawicki Antoni	1
35.	Jezierski Marcin	1
36.	Szupczyński Jan	1
37.	Paluszkiewicz Michał	1
38.	Baranowski Maciej	1
39.	Straburzyński Łukasz	1
40.	Pawłowski Marcin	1
41.	Słoniński Szymon	1
42.	Cichoński Jan	1
43.	Jankowski Michał	1
44.	Kostrzewski Jakub	1

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

Wójt rozsądzał w mieście sprawy procesowe i majątkowe. Przewodniczył i wydawał wyrok jako sędzieja miejski²⁹⁹. W ten sposób pisał Bartłomiej Groicki o obowiązkach oraz o znaczeniu i powadze urzędu wójtowskiego: „Wójt [...] gdy siedzi na

²⁹⁹ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949, s. 41.

sądzie, to ma naprzód baczyć i pilnie rozmyślać, iże na stolcu bożym siedzi; aby dobrze a sprawiedliwie sędził tak bogatego jak ubogiego, aby w wysłuchaniu obydwu stron jednakim, łaskawym [...] był, nie z gniewu, nie z nienawiści sędził; albowiem gdzieby inaczej było, żeby się abo w pychę podniósł, abo dla łakomstwa a gniewu od sprawiedliwości uniósł, sprawiedliwości nie czynił, wiedzieć ma zapewne, iże go Pan Bóg wszechmogący czasu dnia ostatecznego srogo za to sędzić będzie. [...] A mimo to, jeśli się wedle urzędu swojego jako przystoi nie zachowywa, a sprawiedliwości nie czyni, tę winę i tu na sobie odnosi, iż się stawa krzywoprzysięzcą, urząd traci, szkodę cierpiącemu nagradza i inne zapłaty na sobie odnosi”³⁰⁰.

Przysięga wójtowska według Groickiego powinna brzmieć następująco: „Ja N. przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu i Najaśniejszemu Panu naszemu, Królowi Polskiemu, i temu miastu, iż chcę wierzen być na sędzie moim i sędzić jednakim obyczajem tak bogatego jako ubogiego, tak sąsiada jako gościa; sierot i wdów, które pożądają sprawiedliwości, bronić chcę, jako ja z swego najwyższego zmysłu mogę baczyć i rozumieć. A tego opuścić nie chcę dla miłości, gniewu, bojaźni, przyjacielstwa, nieprzyjacielstwa, łaski, przyjaźni, złej wolej, darów, pożytków. Taki mi Panie Boże pomóż, który też w dzień sądny mnie i wszytek świat sędzić będziesz”³⁰¹; natomiast przysięga radziecka, składana przez burmistrza i rajców: „Ja A.B.C.D. przysięgam Panu Bogu wszechmogącemu i Najaśniejszemu Panu naszemu Królowi Polskiemu, i też wszystkiemu pospólstwu miasta tego być wiernym i sprawiedliwość równie wszystkim, tak bogatym jako ubogim, sąsiadom i gościom, czynić i mnożyć, a niesprawiedliwość tępić i niszczyć. Praw, przywilejów, poczesności i też pospolitego pożytku miasta strzec i mnożyć, jako najlepiej będę umiał i mógł. Tajemnic miejskich nikomu nie zjawiać słowem abo uczynkiem. Rozterków w mieście nie dopuszczać, sierot i wdów podług swej możności bronić. A tego nie chcę opuścić dla przyjaźni, mierziacki, bojaźni, darów abo innej rzeczy. Tak mi Panie Boże pomagaj”³⁰². Teksty przysięg stosowanych przez urzędników pleszewskich nie zachowały się w badanym materiale, możemy się jedynie domyślać, że ich treść mogła wyglądać podobnie do przytoczonych wyżej.

---

³⁰⁰ B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej*, Warszawa, 1953, s. 32-33.

³⁰¹ Tamże, s. 33.

³⁰² Tamże, s. 31.

Tabela 12. Liczba rocznych kadencji wójtów pleszewskich w latach 1749-1794.

L.p.	Nazwisko i imię	Liczba kadencji
1.	Szopniewski Jan	11
2.	Baranowski Maciej	4
3.	Kozłowicz Stanisław	4
4.	Słoniński Kazimierz	4
5.	Sroczyński Piotr	3
6.	Szupczyński Jan	3
7.	Wabnerowicz Jan	3
8.	Wędragowski Jakub	3
9.	Rawicki Antoni	2
10.	Śniegocki Jakub	2
11.	Drobnikiewicz Marcin	1
12.	Jezierski Szymon	1
13.	Przybyłowicz Mateusz	1
14.	Stefanowski Antoni	1
15.	Wilczek Józef	1
16.	Żarnowski Walenty	1

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

W analizowanym okresie władzę wójtowską w Pleszewie sprawowało 16 osób³⁰³. Najwięcej razy urząd wójta pełnił Jan Szopniewski – jedenastokrotnie, dalej Maciej Baranowski, Kazimierz Słoniński i Stanisław Kozłowicz – czterokrotnie. Wójtowie pleszewscy często piastowali urząd nawet przez kilka lat z rzędu. Najdłuższym okresem były 3 kadencje pod rząd (Jan Szopniewski, Piotr Sroczyński, Jakub Wędragowski, Stanisław Kozłowicz)³⁰⁴. Księgi miejskie nie podają informacji o składzie osobowym magistratu w 1779 r.

Od 1778 r. w księgach miejskich Pleszewa pojawiają się informacje o urzędzie wicewójta, natomiast od 1780 r. wspomina się urząd wiceburmistrza. Pełnili oni funkcje pomocnicze i zastępcze. Nie wiadomo jednak, czy urząd nadawany był przez dziedzica, czy wybierani byli przez magistrat.

³⁰³ Wykaz wójtów znajduje się w aneksie III.

³⁰⁴ Zob. aneks III.

Tabela 13. Wicewójtowie Pleszewa w latach 1778-1793.

L.p.	Nazwisko i imię	Rok
1.	Szopniewski Jan	1778
2.	-	1779
3.	Sroczyński Piotr, Śniegocki Jakub	1780
4.	Sroczyński Piotr, Szopniewski Jan	1781
5.	Balicki Jan	1782
6.	-	1783
7.	-	1784
8.	Kozłowicz Stanisław	1785
9.	-	1786
10.	Sroczyński Piotr	1787
11.	Stefanowski Antoni	1788
12.	Stefanowski Antoni, Sroczyński Piotr	1789
13.	Stefanowski Antoni, Sroczyński Piotr	1790
14.	Jezierski Kazimierz, Stefanowski Antoni	1791
15.	Księżniakiewicz Karol, Wabnerowicz Jan	1792
16.	Stefanowski Antoni, Sroczyński Piotr, Baranowski Maciej	1793

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew, I/24, I/37, I/38, I/39.

Tabela 14. Wiceburmistrzowie Pleszewa w latach 1780-1793.

L.p.	Nazwisko i imię	Rok
1.	Stefanowski Antoni	1780
2.	Stefanowski Antoni	1781
3.	-	1782
4.	Baranowski Maciej	1783
5.	Baranowski Maciej	1784
6.	-	1785
7.	-	1786
8.	-	1787
9.	Sroczyński Piotr	1788
10.	Kozłowicz Stanisław	1789
11.	Sroczyński Piotr, Kozłowicz Stanisław	1790
12.	Kozłowicz Stanisław	1791
13.	Sroczyński Piotr, Wabnerowicz Jan	1792
14.	Klujeski Klemens	1793

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/24, I/37, I/38, I/39.

Wójt sprawował władzę przy pomocy 5-6 ławników. W miastach prywatnych na ich wybór wywierał wpływ właściciel miasta³⁰⁵. W Pleszewie dwóch ławników było mianowanych przez dziedzica, a pozostałych dobierał wójt do swego sądu³⁰⁶. W taki sposób pisał o nich Bartłomiej Groicki: „Przysiężnicy abo ławnicy są osoby na sądzie siedzące, którzy wysłyszawszy a dobrze wyrozumiawszy sprawę obydwu stron, sentencją sędziemu przez swoje porządne wota nayduią, pod tym zwierzchnim kształtem: nie mając głowy nakrytey czapką, nie w rękawicach, w płaszczu, nie z bronią żadną, na czczo,

³⁰⁵ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, s. 54.

³⁰⁶ Prawa miejskie Pleszewa, odpis (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-297/1).

siedzący. [...] Nad to aby sądzili z uprzejmej ojcowskiej miłości, nie z gniewu, nie z nienawiści, nie za dary, trzeźwio, z dobrym baczeniem, nie skwapliwie³⁰⁷.

Tabela 15. Liczba rocznych kadencji ławników pleszewskich w latach 1749-1794.

L.p.	Nazwisko i imię	Liczba kadencji
1.	Szupczyński Jan	21
2.	Lorecki Marcin	17
3.	Wędragowski Jakub	12
4.	Jeziernski Marcin	8
5.	Jeziernski Kazimierz	8
6.	Kwieciński Wojciech	8
7.	Rawicki Antoni	7
8.	Słoniński Bartłomiej	7
9.	Paluszkiewicz Michał	7
10.	Śniegocki Jakub	7
11.	Zimołagiewicz Marcin	7
12.	Śniegocki Andrzej	6
13.	Żarnowski Walenty	6
14.	Jeziernski Stanisław	6
15.	Sroczyński Piotr	6
16.	Stefanowski Antoni	6
17.	Szopniewski Błażej	5
18.	Kozłowiec Antoni	5
19.	Baliczki Jan	5
20.	Wanierowicz Andrzej	4
21.	Baranowski Maciej	4
22.	Lorecki Kasper	4
23.	Stragierowicz Franciszek	4
24.	Przybyłowicz Mateusz	3
25.	Wilczek Tomasz	3
26.	Brodzyczyński Tomasz	3
27.	Szopniewski Jan	3
28.	Słoniński Szymon	3
29.	Łakomicz Wojciech	3
30.	Książkiewicz Karol	3
31.	Jeziernski Marcin	2
32.	Jeziernski Szymon	2
33.	Lupiński Tomasz	2
34.	Łomański Tomasz	2
35.	Wilczek Józef	2
36.	Rychlewicz Kasper	2
37.	Śniegocki Paweł	2
38.	Słoniński Kazimierz	2
39.	Wabnerowicz Jan	2
40.	Kozłowiec Stanisław	2
41.	Słoniński Tomasz	2
42.	Leśniewicz Stanisław	2
43.	Sczygłowski Andrzej	2
44.	Głombikiewicz Tomasz	1
45.	Łomański Tomasz	1
46.	Piekarski Andrzej	1
47.	Florecki Jan	1

³⁰⁷ B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich*, s. 37.

48.	Pomorski Franciszek	1
49.	Rutecki Antoni	1
50.	Słoniński Kasper	1
51.	Chrościelski Adam	1
52.	Florecki Marcin	1
53.	Kostrzewski Jakub	1
54.	Kwieciński Kasper	1
55.	Drobnikiewicz Marcin	1
56.	Żarnowski Antoni	1
57.	Lorecki Stanisław	1
58.	Roliński Tomasz	1
59.	Włodmirski Władysław	1
60.	Sroczyński Dionizy	1
61.	Cichoński Jan	1

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

Dostępny materiał źródłowy pozwolił na określenie łącznej liczby osób, które pełniły urząd ławnika w Pleszewie w latach 1749-1794³⁰⁸. Liczba ta wyniosła 61 osób. Jak wynika z danych z tabeli 15., najczęściej urząd ławnika sprawowali: Jan Szupczyński (21), Marcin Lorecki (17), Jakub Wędragowski (12). Większość z wymienionych ławników pełniła swój urząd tylko raz (29,5%), dwukrotnie (21,3%) lub trzykrotnie (11,5%). Należy też zwrócić uwagę, iż w latach 1753/1754 ława składała się z siedmiu ławników, natomiast w latach 1757/1758 aż z ośmiu³⁰⁹.

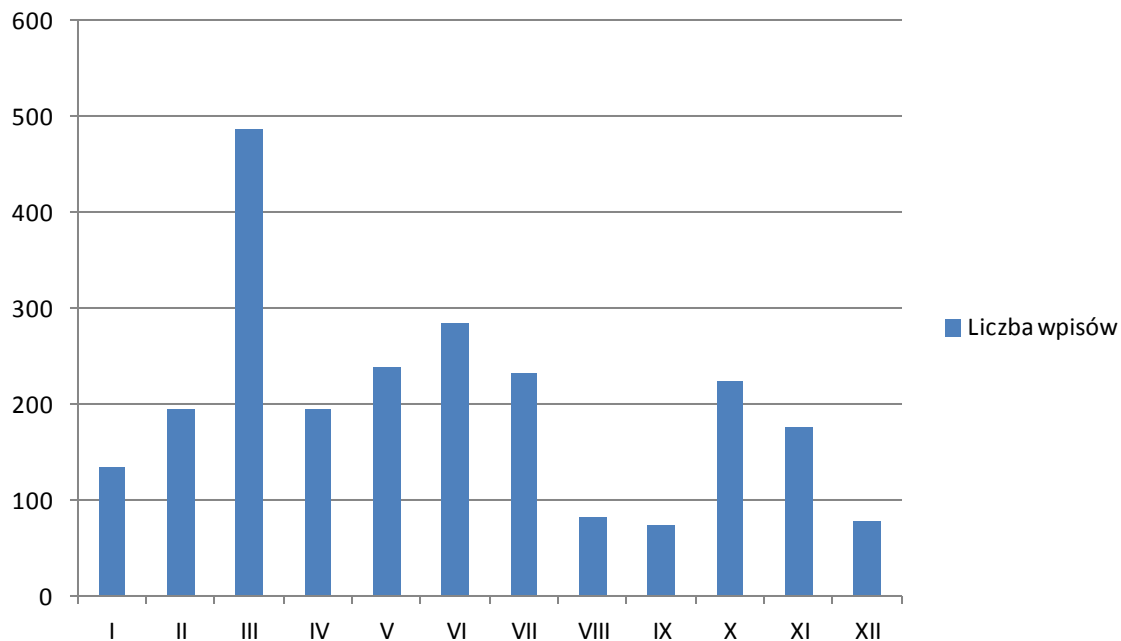
Bliższa analiza czasu dokonywania czynności prawnych przed magistratem pleszewskim pozwala uzyskać dalsze informacje o funkcjonowaniu magistratu³¹⁰. Poniższy wykres prezentuje liczbę wpisów dokonywanych w kolejnych miesiącach.

³⁰⁸ Wykaz ławników znajduje się w aneksie IV.

³⁰⁹ Zob. aneks IV.

³¹⁰ Z powodu braku ksiąg radzieckich dla badanego okresu, analiza obejmuje głównie działanie ławy miejskiej; w latach 1750-1793 przed urzędem burmistrzowskim dokonano 392 wpisy, co stanowi 15,7% z całej liczby wpisów, zaś przed zgromadzeniem złożonym z dwóch urzędów – 10 wpisów (0,4%).

Wykres 1. Liczba zapisek wpisywanych do ksiąg miejskich w poszczególnych miesiącach w latach 1750-1793³¹¹.

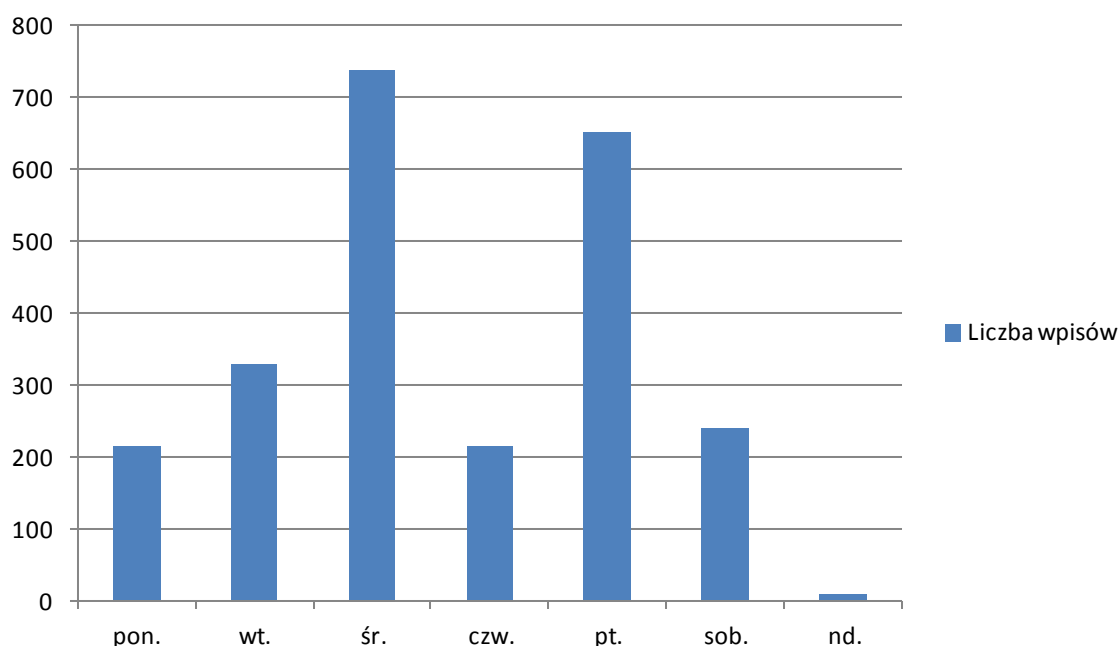
Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

Rozkład wartości wykazuje, że dokonywanie czynności prawnych ustawało w okresie prac polowych (sierpień – wrzesień), co poświadcza rolniczy charakter miasteczka. Najwięcej wpisów dokonywano w miesiącach wiosennych, a szczególnie w marcu.

Poniższy wykres ukazuje, w jakich dniach tygodnia dokonywano czynności prawnych.

³¹¹ Przy sporządzaniu wykresu brane były pod uwagę tylko te zapiski, których formuły datacyjne zawierały niezbędne dane.

Wykres 2. Liczba zapisek wpisywanych do ksiąg miejskich w poszczególnych dniach tygodnia w latach 1750-1793³¹².

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

Z analizy wykresu wynika, że typowymi dniami posiedzeń magistratu były środa i piątek, jednak w razie konieczności nie było przeszkód, by urzędnicy zebrali się w inny dzień tygodnia. Najmniej wpisów dokonywano w niedzielę.

W zachowanych księgach miejskich z badanego okresu odnotowano jedną sytuację, w której doszło do konfliktu pomiędzy władzami miejskimi a pospólstwem. Wydarzyła się w 1773 r. podczas pobytu wojsk pruskich w Pleszewie. Mieszczanie na polecenie dowódcy pruskiego musieli wydawać żołnierzom świece, zboże, wódkę, piwo, mięso, a także pierzyny, poduszki i prześcieradła³¹³. O wszelkich krzywdach związanych ze stacjonowaniem wojsk pruskich mieszczanie pleszewscy donosili do komisariatu kaliskiego. Jednak po odebraniu kwitu ze skargami, pruski porucznik Żychliński zabrał czworo mieszczan pleszewskich, którzy zostali pobici. Powrócili do miasta za wstawiennictwem podkomorzego kaliskiego Ksawerego Sokolnickiego, dziedzica pleszewskiego³¹⁴. Cechmistrzowie pleszewscy w imieniu całego pospólstwa zaskarżyli burmistrza Antoniego Kozłowicza oraz wójta Jana Szopniewskiego o to, iż bez porozumienia z cechmistrzami i całym pospólstwem, 8 listopada 1773 r. wydali kwit

³¹² Przy sporządzaniu wykresu brane były pod uwagę tylko te zapiski, których formuły datacyjne zawierały niezbędne dane.

³¹³ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 51-52.

³¹⁴ Tamże, s. 53-55.

pruskiemu dowódcy podpułkownikowi von Kotwitz, który miał potwierdzać, że stacjonujące w Pleszewie wojsko pruskie nie uczyniło żadnej szkody przez 39 tygodni stacjonowania³¹⁵. Urzędnicy tłumaczyli swoje postępowanie w ten sposób, że bez porozumienia musieli wydać kwit, o którym mowa powyżej, gdyż groźbami zmusił ich do tego sam von Kotwitz³¹⁶.

W historii miasteczek zdarzały się także jednostki nieuczciwe, które pełniąc władzę burmistrzowską zamiast dbać o interes miasta, myślały tylko o swoich własnych dochodach i drogą nieuczciwą gromadziły majątek. W Ostrzeszowie szczególnie złą sławę zyskał w drugiej połowie XVIII w. burmistrz Jakub Pańczyk, przeciw któremu wystąpili mieszkańcy z oskarżeniem, że fałszował kwity i czerpał korzyści osobiste z browaru miejskiego. Sprzeciwiających mu się rajców zmuszał groźbą do akceptacji jego postanowień³¹⁷. W omawianym okresie w Pleszewie nie zarejestrowano w źródłach przykładów nieuczciwości ze strony władz miejskich.

W 1793 r. w czasie zajmowania miasta przez wojska pruskie, w Pleszewie urzędował burmistrz z 5 rajcami oraz wójt z 6 ławnikami. Troje z nich mówiło po niemiecku, jednak nie potrafili czytać ani pisać w tym języku. Burmistrz Samuel Wernat znał język niemiecki w mowie i piśmie. Za swój trud pobierał 6-7 rthl z dwóch jarmarków, 3 rthl z „małej łąki” oraz 3 połówki warzących piwa, których wartość wynosiła 2-18 rthl. Wójt Jan Wabnerowicz miał udział w poborze połowy dochodów ze wspomnianej wyżej łąki³¹⁸.

2.3. Aparat wykonawczy

W mniejszych ośrodkach miejskich, takich jak Pleszew, obsługą kancelarii radzieckiej i sądowej zajmował się tylko jeden pisarz miejski (łac. *notarius iuratus*)³¹⁹. Na pisarzu miejskim spoczywał ciężar pracy merytorycznej. Dzięki tworzeniu akt był doskonale zorientowany w sprawach miejskich i pomagał innym urzędnikom zarówno w administrowaniu miastem, jak i sprawowaniu sądownictwa³²⁰.

---

³¹⁵ Wojsko pruskie pod komendą ppłk. von Kotwitz stacjonowało w Pleszewie od 20 grudnia 1772 r. do 19 września 1773 r. (APP, A. m. Pleszew I/37, s. 51-52).

³¹⁶ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 54-55.

³¹⁷ *Dzieje Ostrzeszowa*, red. S. Nawrocki, Kalisz 1990, s. 85.

³¹⁸ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 7; cz. 2, s. 763; A. Szymański, *Pleszew w XVIII wieku*, s. 19.

³¹⁹ J. Tandecki, *Dokumenty i kancelarie miejskie*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 416.

³²⁰ J. Łosowski, *Personel pomocniczy w kancelariach miejskich okresu staropolskiego*, [w:] *Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce do końca XVIII wieku na tle powszechnym*, red. J. Gancewski, A. Wałkowski, Olsztyn 2006, s. 158.

Stanowisko pisarza miejskiego traktowane było w zasadzie jako dożywotnie. Pisarzy angażowały do pracy i opłacały władze miejskie, którym urzędnicy ci składali też przysięgę wierności. Zakres oraz warunki ich pracy regulowały zazwyczaj ogólne postanowienia rady, tradycja kancelaryjna, zawarte z pisarzami umowy oraz tekst składanych przez nich przysięg³²¹. Oto tekst przysięgi pisarskiej, podawany przez B. Groickiego: „Ja N. przysięgam Panu Bogu wszechmogącemu, panom rajcom i wszystkiemu pospólstwu miasta tego w urzędzie moim pisarskim, na który jestem wybran, wiernym być i tajemnych rad miejskich, które poznam Abo których mi się zwierzą, nikomu nie objawiać. Rzeczy te, które się przy sądzie dzieją, wiernie według mego najwyższego rozumu chcę napisać i czytać, tak ubogiemu jako bogatemu. A tego nie chcę opuścić dla miłości, bojaźni, nienawiści, gniewu, przyjaźni, darów i innych rzeczy, tak mi Panie Boże pomagaj”³²².

Stanowisko pisarza miejskiego było powierzane osobie cieszącej się zaufaniem, światłej i nie pozostającej na służbie u innego pana, posiadającej odpowiednie kwalifikacje zawodowe, nabyte podczas nauki w szkole oraz wcześniejszej praktyki. Uwzględniano też opinię o wierności i posłuszeństwie wobec władz miejskich, umiejętności zachowania przez niego tajemnicy, pilności, dyspozycyjności i nieprzekupności. W małych miasteczkach, gdzie większość mieszkańców nie umiała czytać ani pisać, sama ta umiejętność wysuwała kandydata na czołowe miejsce. Wykonywanie profesji pisarskiej wymagało od pisarzy również dobrego opanowania języka niemieckiego, łacińskiego i polskiego, znajomość prawa kościelnego oraz magdeburgskiego, a także dobre opanowanie sztuki pisania oraz zasad rachunkowości³²³. Pisarz miał pisać w sposób jasny, „własnymi, nie trudnymi i wyrozumnymi słowy”³²⁴.

Pisarze oprócz dodatkowych opłat wynikających z obowiązujących taks za konkretne usługi kancelaryjne, mieli też zwyczajowe prawo do bezpłatnego mieszkania w budynkach będących własnością miasta. Niekiedy rady dowartościowywały ich pracę, obiecując im na starość rentę dożywotnią, przydzielając w określonych terminach buty, ubrania, sukno, wosk czy wino, dając przywilej zasiadania w kościele parafialnym w ławach rady, czy zapewniając im i najbliższej rodzinie prawo do pochówku na koszt miasta. W wyjątkowych przypadkach, gdy pisarz specjalnie zasłużył się dla miasta, rady miejskie mogły wynagrodzić jego wysiłek podarowaniem nieruchomości, np. domu. W

---

³²¹ J. Tandecki, *Dokumenty i kancelarie miejskie*, s. 416.

³²² B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich*, s. 40.

³²³ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, s. 195; J. Tandecki, *Dokumenty i kancelarie miejskie*, s. 417.

³²⁴ B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich*, s. 40.

Trzemesznie władze miejskie zapewniały pisarzowi bezpłatne mieszkanie oraz wynagrodzenie pieniężne³²⁵. 10 listopada 1774 r. Marianna z Sapiehów Dąbska wydała przywilej pisarzowi miejskiemu, który pozwalał mu na wyrabianie półtora półwarka piwa. Była to nagroda za „usługi wierne dworskie”³²⁶. Podobnie jak w innych miasteczkach, np. w Ostrzeszowie, pisarz wykonywał swoje usługi zarówno dla ławy, jak i dla rady miejskiej³²⁷. Dodatkowym źródłem dochodów pisarzy mogła być obsługa pisarska cechów³²⁸. W kancelariach okresu staropolskiego sporo czasu zajmowało przepisywanie akt³²⁹.

Pisarz miejski był odpowiedzialny za utrwalanie postanowień najważniejszych władz miejskich. W przywilejach wydawanych dla Pleszewa nie podawano jego kompetencji³³⁰. Transakcje zawierane w domu prywatnym były spisywane w obecności pisarza³³¹. Forma pracy pisarzy pleszewskich i ich produkcja aktowa była ujednoczona. Urząd pisarza miejskiego w Pleszewie nie był dziedziczny.

Tabela 16. Pisarze pleszewscy w latach 1751-1793.

L.p.	Nazwisko i imię	Data pojawienia się w źródle	Bibliografia
1.	Piotrowicz Stanisław	1751	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 376-377
2.	Szopnie wski Jan	1752	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 65
		1753	AAG, AP93-20a, k. 22v
		1755	AAG, AP93-20a, k. 26
3.	Drobnikiewicz Piotr	1767	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 177-180
		1774	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 64-66
4.	Kwieciński Kasper	1777	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 28-29
5.	Żarnowski Antoni	1786	APP, A. m. Pleszew, I/38, s. 122
		1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 209-211
		1789	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 231; APP, A. m. Pleszew I/39, s. 4-6
		1793	J. Wąsicki, <i>Opisy miast polskich</i> , cz. 1, s. 7; cz. 2, s. 763; A. Szymański, <i>Pleszew w XVIII wieku</i> , s. 19

Pisarz pleszewski przekazywał duchownym pieniądze na odprawienie mszy św. za swojego zmarłego poprzednika. Mszę odprawiali oo. reformaci w Choczcu, a wysokość opłaty wynosiła 2 cz. zł³³².

³²⁵ *Dzieje Trzemeszna*, s. 68.

³²⁶ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 63.

³²⁷ *Dzieje Ostrzeszowa*, s. 87.

³²⁸ J. Tandecki, *Dokumenty i kancelarie miejskie*, s. 417.

³²⁹ J. Łosowski, *Personel pomocniczy w kancelariach miejskich okresu staropolskiego*, s. 162.

³³⁰ D. Mazek, *Ku ozdobie i profitowi*, s. 121.

³³¹ APP, A. m. Pleszew I/22, s. 376-377.

³³² APP, A. m. Pleszew I/24, s. 65.

Dokumenty wystawione w kancelarii miejskiej traktowano jako pełnoprawny środek dowodowy. W celu zwiększenia wiarygodności dokumentu, od XVIII w. zgodnie z ustawodawstwem państwowym używano papieru stemplowanego – obowiązek ten wprowadził sejm mocą konstytucji w 1775 r.³³³ Pisarz obowiązkowo składał przysięgę na jej przestrzeganie, powołując się na Boga Wszechmogącego, że nie pisał i nie będzie pisał żadnych transakcji na innym papierze niż stemplowany – tekst takiej przysięgi wykonanej przez pleszewskiego pisarza Kaspra Kwiecińskiego zachował się w jednej z ksiąg³³⁴. Za fałszowanie papieru stemplowanego groziła kara śmierci na szubienicy, a za pobieranie niewłaściwych opłat kara w wysokości 1000 zł lub więzienie³³⁵.

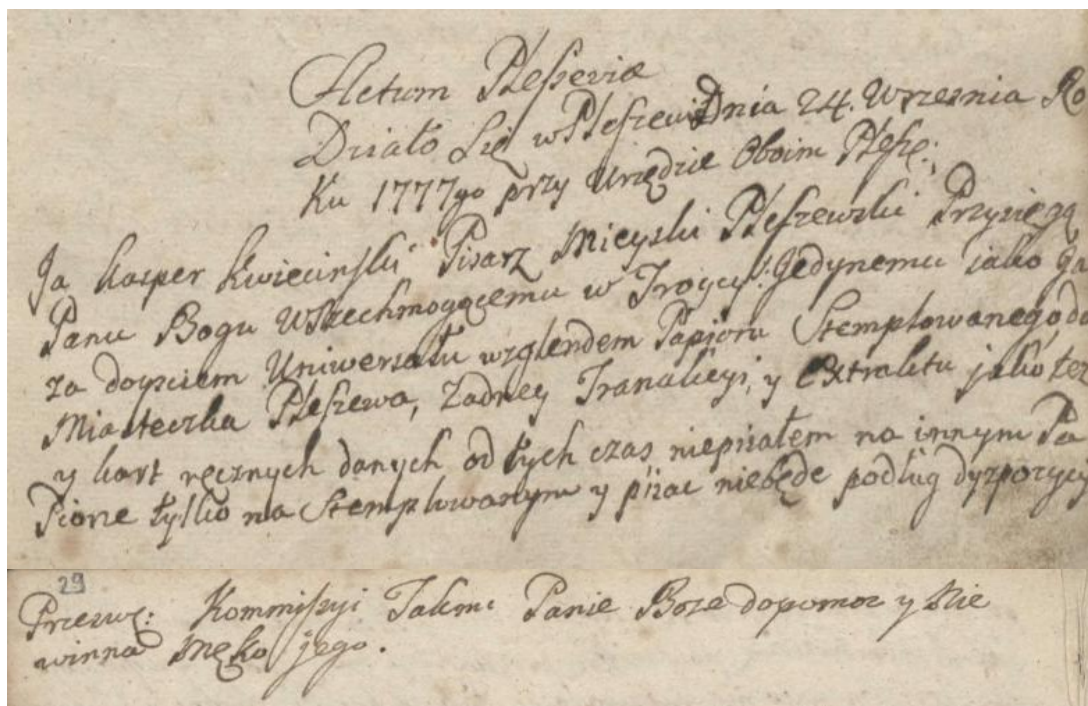
Fot. 21. Stempel na papierze kancelaryjnym Pleszewa z 1777 r.³³⁶

³³³ *Volumina legum*, t. 8, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 94.

³³⁴ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 28-29.

³³⁵ *Volumina legum*, t. 8, s. 94.

³³⁶ „Arkusz papieru na wszelkie tranzakcje prawne, które do aktów publicznych wchodzą, i z nich *per extractus* wychodzą, groszy srebrnych dwa”, zob. *Volumina legum*, t. 8, s. 94.

Fot. 22. Przysięga pisarza miejskiego Kaspra Kwiecieńskiego złożona 24 września 1777 r. w Pleszewie w związku z wprowadzeniem papieru stempłowanego

W celu ustalenia dokładnej liczby pisarzy oraz długości ich pracy w kancelarii miejskiej, przeprowadzona została analiza rąk pisarskich. Jej szczegółowe rezultaty przedstawia tabela 17. Można wyróżnić 9 rąk pisarskich. Po obserwacji okresów, w których następowała stabilizacja i dokumentacja spisywana była przez dłuższy czas przez jedną osobę, można wywnioskować, że w kancelarii pleszewskiej w omawianym okresie swoją funkcję pełniło łącznie 4 pisarzy (ręce pisarskie I-IV). Księgi miejskie prowadziły też osoby przypadkowe, zatrudnione w celu wykonania konkretnego zadania, jakim był wpis pojedynczej zapiski (ręce pisarskie V-IX). Okresy pracy poszczególnych pisarzy (I-IV) nakładają się na siebie. Jest jednak wątpliwe, by małe miasteczko zatrudniało jednocześnie czterech pisarzy.

Tabela 17. Zestawienie rąk pisarskich w księgach miejskich Pleszewa w latach 1750-1793.

Numer ręki pisarskiej	Okres występowania
I	III 1750 – V 1757; V 1764; VI 1765; II – III 1766; III 1767; V - VI 1769; VIII 1769; II 1770; IV 1770; VII 1770; III 1771; IX 1773 – VII 1782; I 1783; VI 1783; IX-XI 1783; II 1784; X 1785
II	VIII 1751 – X 1753; VII 1754 – IV 1757; III 1760; VI 1764; V 1766; III 1767; II 1769; XI – XII 1769; IV 1770; I – III 1771

III	II 1752; II – IV 1754; V 1757 – I 1771; III 1771 – III 1773; IX 1773 – III 1774
IV	IV 1782; VII 1782; XI 1782 – XII 1793
V	XI 1793
VI	X 1788; I 1789
VII	III 1785
VIII	II 1791
IX	VII 1793

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

Spośród dziewięciu pisarzy, którzy choćby przez krótki czas prowadzili daną księgę, tylko trzem można przyporządkować konkretną rękę pisarską, mianowicie: I. należy do Kaspra Kwiecińskiego³³⁷, II. należy do Piotra Drobnikiewicza³³⁸, IV. należy do Antoniego Żarnowskiego³³⁹.

W omawianym okresie dziejów miasta rozpowszechniały się usługi świadczone przez cyrulików, którzy wykonywali swoje funkcje na zlecenie magistratu pleszewskiego. Cyrulik inaczej nazywany był balwierzem, chirurgiem lub felczerem. Obok zajęć związanych z fryzjerstwem i golarstwem, zajmowali się podstawowymi zabiegami leczniczymi, takimi jak: puszczenie krwi, stawianie pijawek, opatrywanie i leczenie ran, złamań³⁴⁰. Cyrulicy znani byli w Pleszewie z wykonywania obdukcji, w których opisywali stwierdzone obrażenia ciała oraz podawali prawdopodobną przyczynę zgonu. Świadectwem praktyki cyrulickiej w Pleszewie jest zabieg wyciągania śrutu z nogi postrzelonego parobka Mateusza, połączony ze szczegółową obdukcją, opisany w jednej z ksiąg miejskich w 1755 r.: „[...] noga lewa śrutem ptaszym i sarnim znacznie postrzelona, od stopy pod samo kolano, w jednym miejscu po samej kości na wylot przestrzelona, w drugim miejscu przestrzał jest znaczny pod kolaniem i kość dobrze naruszona, aż się z niej szpik dobywa. Podług zeznania cyrulika, w tej nodze jest postrzałów trzynaście, kilku tylko cyrulik dobył śrutów z tej nogi, a inszych żadnym sposobem dobyć nie może. W prawej zaś nodze postrzałów pięć, na kolanie na samej czaszce dziura na jeden cal, druga także dziura na cal pod samym mięksizem [...]”³⁴¹. Innym przykładem jest obdukcja ciała zabitego Wojciecha Mocka, również pochodząca z 1755 r.: „[...] rana w głowie na prawej stronie nad samym czołem, szeroka na palicy trzy, i tak głęboka, aż kość zagiętą w tej

³³⁷ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 28-29.

³³⁸ APP, A. m. Pleszew, I/37, s. 1.

³³⁹ APP, A. m. Pleszew, I/39, s. 1.

³⁴⁰ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 1, Warszawa 1900, s. 103-106; *Dzieje Gniezna*, red. J. Dobosz, Gniezno 2016, s. 296; w kwestii czynników rozwoju medycyny w miastach Rzeczypospolitej w XVIII w., zob. T. Srogosz, *Problemy sanitarno-zdrowotne w działalności administracji Rzeczypospolitej w okresie stanisławowskim*, Łódź 1993, s. 20-30.

³⁴¹ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 263.

ranie widać było. I podług zeznania cyrulika, wszystka twarz od tejże rany w głowie uczynionej, krwią zawrzana, zapuchła, oczy także zapuchłe, zsinione, krwią zawrzane, uszami krew szła i na prawym puliczku znaki dwa od podkowki, zsinione, stłuczone, krwią zawrzane [...]»³⁴².

Tabela 18. Cyrulicy (felczerzy, chirurdzy) w Pleszewie w latach 1754-1793.

L.p.	Nazwisko i imię	Data pojawienia się w źródle	Bibliografia
1.	Jokieł Franciszek (felczer)	1775	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 20-21
2.	Olkowski Franciszek (chirurg połowy)	1793	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 195-196
3.	Parwulski Tomasz (cyrulik)	1754	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 242
4.	Szełąszkiewicz Łukasz (cyru lik)	1755	APP, A. m. Pleszew, I/36, s. 245

W 1793 r. w Pleszewie było łącznie 3 fryzjerów i chirurgów³⁴³.

W omawianym okresie miasto utrzymywało stróżów miejskich, nazywanych także pachołkami lub sługami. Wykonywali oni polecenia burmistrza i wójta, a także przekazywali mieszczanom informacje z magistratu. Sługa miejski był pośrednikiem w załatwianiu spraw mieszczańskich z burmistrzem oraz wójtem. Za pośrednictwem sługi, burmistrz lub wójt wzywali mieszkańców do stawienia się przed urząd³⁴⁴. Obowiązywało ich bezwzględne posłuszeństwo wobec magistratu i oficjalistów miejskich.

Czuwali nad bezpieczeństwem miasta, alarmowali mieszkańców w razie pojawienia się pożaru. Do funkcji stróżów miejskich należała także pacyfikacja zajęć ulicznych. Z dyspozycji burmistrza wykonywali karę chłosty³⁴⁵. Ponadto obwoływali mieszczanom na Rynku informację o popełnionym zabójstwie³⁴⁶. Sługa miejski uczestniczył także w wymierzaniu gruntów przez urzędników magistratu. Do jego obowiązków należało wbijanie kołków granicznych³⁴⁷.

W 1756 r. magistrat Pleszewa zakupił dla sługi miejskiego dom na przedmieściu Koszutowo, który miał pełnić funkcję mieszkania dla pełniącego służbę, aby „[...] pokąd

³⁴² Tamże, s. 245.

³⁴³ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 4; cz. 2, s. 761-762.

³⁴⁴ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 16-17.

³⁴⁵ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 266-269.

³⁴⁶ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 66-67.

³⁴⁷ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 11-12, 15-16, 77.

będzie sługą miejskim w nim miał swoje mieszkanie³⁴⁸. W 1785 r. z dyspozycji Makarego Gorzeńskiego ów dom został sprzedany Wiktorii i Franciszkowi Bochyńskim³⁴⁹.

Księgi miejskie z omawianego okresu dziejów miasteczka z reguły nie zawierają danych personalnych pachołków miejskich. Wyjątkiem jest informacja o Błażeju Lepce, który pełnił swoją funkcję w 1768 r.³⁵⁰

2.4. Ustrój cechowy

Cechy, jako organizacje rzemieślnicze, istniały od momentu uzyskania przez daną osadę lokacyjnego prawa magdeburskiego, aż po XIX w., kiedy ustawodawstwo cechowe ulegało unifikacji w skali każdego państwa zaborczego³⁵¹. Badania nad bractwami rzemieślniczymi istniejącymi w Pleszewie w latach 1750-1793 powstały w oparciu o analizę statutów i przywilejów cechowych (statut cechu szewskiego z 1627/1653 r., statut cechu piwowarów z 1630 r., przywilej dla cechu pospolitego z 1696 r., statut cechu krawieckiego z 1698 r.) oraz rozproszonych informacji z akt cechowych i ksiąg miejskich³⁵².

Liczba przedstawicieli konkretnego rzemiosła decydowała o istnieniu danego cechu w mieście. Prawne istnienie cechu rozpoczynało się dopiero z chwilą nadania statutu³⁵³. Treść statutu, jak wynika z brzmienia statutów wydanych dla różnych rzemiosł oraz z porównania przepisów statutów wydanych dla tego samego rzemiosła w różnych okresach czasu, była opracowywana na podstawie statutów już istniejących³⁵⁴.

W przypadku, gdy zakładany był nowy cech, projekt statutu układany był przez mistrzów, którzy byli założycielami cechu. Starsi cechowi natomiast, uchwalali nowy statut dla cechu już istniejącego³⁵⁵.

W miastach prywatnych statuty cechowe podlegały zatwierdzeniu przez ich właścicieli. Akceptacja statutu była warunkiem koniecznym i wystarczającym do nadania

---

³⁴⁸ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 76-77.

³⁴⁹ Tamże, s. 77.

³⁵⁰ APP, A. m. Pleszew I/22, s. 261-264.

³⁵¹ J. Łojko, P. Wojtyniak, *Cechy i rzemiosło miast Wielkopolski od XIII do XVIII wieku (zarys badań źródłowych nad rzemiosłem municypalnym)*, [w:] *Wielkopolska bractwa cechowa w okresie staropolskim. Katalog wystawy*, Gniezno 2005, s. 33.

³⁵² Skład osobowy cechów pleszewskich znajduje się w aneksie VI.

³⁵³ T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania w XVIII w.*, Poznań 1934, s. 36.

³⁵⁴ Tamże, s. 10.

³⁵⁵ E. Borkowska-Bagieńska, *Cechowe prawo gospodarcze w miastach Wielkopolski*, s. 11; Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 14; S. Kutrzeba, *Autonomia miast i władza ustawodawcza panów miast w dawnej Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. 2, Lwów 1925, s. 97.

mu mocy prawa obowiązującego³⁵⁶. Przykładem są postanowienia statutowe cechu piwowarów, które po przedstawieniu przez mistrzów, zostały potwierdzone przez Piotra z Lachowiec Sieniutę, dziedzicznego pana Pleszewa, w 1630 r.³⁵⁷

Nowych członków cechu zapoznawano z treścią statutów zwykle podczas czytania ich na zebraniach cechowych. W związku z tym statuty wielu cechów wielkopolskich były spisywane w języku polskim dla lepszego zrozumienia. Używanie łaciny było częstsze przy stylizacji typowych formuł wstępnych i końcowych³⁵⁸.

Obszerność statutu (liczba artykułów) związana była nie tylko z treścią i rozległością tematyczną, ale także ze sposobem budowy norm. Istniały zawody wymagające szczególnie rozbudowanej regulacji prawnej ze względu na charakter produkcji, zakres czynności produkcyjnych itd. W takich przypadkach obszerność statutu uzasadniona była rzeczywistością, większą niż przeciętna liczbą postanowień³⁵⁹.

Na zakres obowiązywania statutów cechowych składały się następujące elementy: zakres czasowy, terytorialny i osobowy. Zazwyczaj statuty nie precyzowały czasu obowiązywania, tj. momentu wejścia w życie i końca obowiązywania. Moc obowiązująca statutu rozpoczynała się z momentem zatwierdzenia przez władze zwierzchnie i trwała do czasu wydania nowego statutu. Najczęściej spotykanym w statutach zakresem wyłączności produkcyjnej był obszar jurysdykcji miejskiej. Statuty cechów działających w miastach szlacheckich rozszerzały często terytorium obowiązywania ich na obszar majątków właściciela, co było równoznaczne z posiadaniem przez cechy monopolu produkcji na tym obszarze³⁶⁰.

Cech był związkiem rzemieślników, zorganizowanym na podstawie statutu. Nikt nie mógł wykonywać rzemiosła na terytorium, na którym istniał cech, nie należąc do cechu. W zasadzie do cechu mogli należeć tylko rzemieślnicy, którzy zajmowali się wykonywaniem jednego zawodu. Jednak w pewnych wypadkach, na podstawie wyraźnych postanowień statutów, mogli należeć do cechu rzemieślnicy różnych zawodów³⁶¹.

W systemie ustawodawstwa cechowego XVIII w. obowiązywała zasada niemożności wykonywania kilku rzemiosł przez jednego rzemieślnika. Wynikała ona z zasady wyłączności cechowej. Ponadto zakaz wykonywania kilku zawodów przez jednego

---

³⁵⁶ E. Borkowska-Bagieńska, *Cechowe prawo gospodarcze w miastach Wielkopolski*, s. 13-14.

³⁵⁷ Zob. APP, Cechy m. Pleszew 17.

³⁵⁸ E. Borkowska-Bagieńska, *Cechowe prawo gospodarcze w miastach Wielkopolski*, s. 15; Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 15.

³⁵⁹ E. Borkowska-Bagieńska, *Cechowe prawo gospodarcze w miastach Wielkopolski*, s. 16.

³⁶⁰ Tamże, s. 16-17.

³⁶¹ T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 35; J. S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI – XVIII*, t. 1, Warszawa 1976, s. 217.

rzemieślnika był uzasadniony przede wszystkim względami przemysłowymi, bowiem łączenie dwóch różnych zawodów wpływałoby ujemnie na jakość produkcji³⁶². W przypadku, gdy rzemieślnik rozpoczynał wykonywanie innego rzemiosła bez wystąpienia z cechu, którego był dotychczas członkiem i jeżeli mimo upomnienia ze strony starszych cechowych wykonywał nadal nowe rzemiosło, wówczas miał być wydalony z cechu i przez to tracił prawo do wykonywania swojego zawodu³⁶³.

Członkami cechu byli mistrzowie, czeladnicy (zwani też towarzyszami) i uczniowie. Mistrzowie pracowali samodzielnie, czeladnicy wykonywali pracę pod kierownictwem mistrzów, a uczniowie przygotowywali się do wykonywania rzemiosła w przyszłości³⁶⁴.

Statuty obowiązujące w XVIII w. nie przyznawały żonom ani dzieciom mistrzów stanowiska członków cechu. Członkami cechu mogły być jedynie wdowy po mistrzach, które nie miały prawa uczenia rzemiosła, gdyż nie były one właściwie rzemieślnikami³⁶⁵. W Pleszewie „wdowa która by została, po mężu swym mielcarskie rzemiosło chciała robić, wolno jej będzie robić do śmierci, tylko chłopca nie wolno jej przyjmować na uczenie”³⁶⁶. Jedynie w drodze wyjątku statuty cechowe zezwalały im na prowadzenie przedsiębiorstwa po śmierci męża, aby nie pozbawić ich źródła utrzymania. Zakres uprawnień, które uzyskiwała wdowa po mistrzu przez nabycie członkostwa w cechu, był zbliżony do tego, jaki przysługiwał normalnie innym mistrzom cechowym. Prawo wdowy do prowadzenia warsztatu rzemieślniczego zależało od posiadania dzieci oraz nienaganego zachowania. Ponadto wdowa traciła możliwość prowadzenia warsztatu, gdy poślubiła rzemieślnika trudniącego się inną profesją. W statucie cechu piwowarów przestrzegano wdowy po mistrzach: „[...] gdyby się w tym rzemiośle robiąc co złego, a nierządnego na nie jawnie pokazało, takowa rzemiosło traci, także gdyby za innego rzemiosła poszła męża, tak bractwo, jako i rzemiosło traci”³⁶⁷. Wdowom przysługiwało pierwszeństwo przed innymi mistrzami przy uzyskaniu pracowników warsztatowych³⁶⁸. Ponadto mogły prowadzić warsztaty na własny rachunek, kupować surowce do produkcji i sprzedawać wyroby

---

³⁶² T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 112-113.

³⁶³ Tamże, s. 115.

³⁶⁴ Tamże.

³⁶⁵ W 1793 r. w skład osobowy cechu rzeźniczego wchodziły m.in. wdowa Piekarczykowa oraz wdowa Chruścielska (APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3).

³⁶⁶ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 5. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

³⁶⁷ Tamże.

³⁶⁸ O kwestii zapewniania czeladników przez cech dla wdów po mistrzach zob. M. Husak, *Pozycja prawna wdowy w prawie cechowym do połowy XVIII wieku w perspektywie archeologii prawnej na przykładzie miasta Prudnika na Górnym Śląsku*, *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*, 319 (2015), s. 126-128.

swojego warsztatu. Było to szczególnie ważne ze względu na to, że wdowy po mistrzach nie wykonywały same czynności warsztatowych; z jednej strony nie posiadały potrzebnych wiadomości, z drugiej zaś nie mogły w ogóle podejmować pewnych czynności, gdyż przekraczało to ich siły fizyczne³⁶⁹. Wdowa po zmarłym mistrzu dziedziczyła jatkę. Pozwolenie na sprzedaż jatki wydawał cech³⁷⁰. Ceny jatek w Pleszewie kształtowały się od 21 do 36 zł³⁷¹.

Niemожność należenia kobiet do cechów wypływała z tego, że w większości cechów wykonywanie rzemiosła było połączone ze znacznym nakładem pracy fizycznej³⁷².

Założycielami cechu byli mistrzowie. Byli samodzielnymi rzemieślnikami i właścicielami warsztatów, wykonywali rzemiosło na własny rachunek. Mistrzowie zatrudniali w swoim warsztacie czeladników, przygotowywali uczniów do wykonywania zawodu, organizowali zakup surowców do swojego warsztatu i sprzedaż gotowych wyrobów, przyjmowali zamówienia klientów, nadzorowali pracę w warsztacie, wykonywali najbardziej precyzyjne i odpowiedzialne zadania, wykańczali dzieło i odpowiadali za jego jakość. Od XVI/XVII w. do jednego cechu należało kilkunastu mistrzów tytułujących się braćmi³⁷³. Przynależność do cechu nakładała na nich znaczne powinności, szczególnie finansowe. Oprócz czynszów oraz podatków miejskich i państwowych, płaconych od produkcji i zbytu swoich wyrobów, wnosili oni także określone kwoty do skrzynki brackiej, czyli do skarbu cechowego. Musieli podporządkowywać się nakazom statutów, wykonywać rzemiosło zgodnie z normami prawa cechowego dotyczącymi wielkości i zakresu produkcji. Zobowiązani byli do uczestniczenia w zebraniach cechowych. Nieżonatych mistrzów dotyczył nakaz założenia rodziny. Organizacje cechowe dążyły do zapewnienia członkom cechów wyłącznego prawa wykonywania rzemiosła w mieście. To dawało im uprzywilejowaną pozycję na rynku lokalnym³⁷⁴.

Członkami cechów byli także uczniowie, nazywani również terminatorami oraz czeladnicy. Uczniowie byli przyjmowani na naukę w większości warsztatów po okazaniu

---

³⁶⁹ T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 116, 119, 351; Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 26; J. Wisłocki, *Organizacja prawna poznańskiego rzemiosła w XVI i XVII wieku*, Poznań 1963, s. 34.

³⁷⁰ APP, Cechy m. Pleszew 31, s. 3.

³⁷¹ Tamże, s. 1-3.

³⁷² T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 348.

³⁷³ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 17; B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 52

³⁷⁴ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 17.

tw. listu dobrego urodzenia, który zaświadczał o przyjściu na świat w małżeństwie³⁷⁵. Często wymagano też od uczniów przynależności do stanu mieszczańskiego³⁷⁶. Świadectwo to przedkładane było najpierw mistrzowi przyjmującemu ucznia, a potem władzom cechu – w bractwie piwowarskim było to dwóch starszych cechowych lub jeden starszy cechowy, a drugi mistrz stołowy³⁷⁷. W cechu piwowarów, po okazaniu tzw. listu dobrego urodzenia, uczeń składał opłatę do cechu w wysokości 1 zł³⁷⁸. W przypadku, gdyby mistrz przyjął na naukę ucznia w inny sposób, niż określa to statut, winien był zapłacić bractwu opłatę w wysokości 1 zł³⁷⁹.

Uczeń przyjmowany na naukę do cechu szewskiego w Pleszewie składał opłatę w wymiarze jednej beczki piwa³⁸⁰, natomiast wstępne składane do cechu pospolitego różnego rzemiosła, wynosiło 20 gr oraz pół beczki piwa³⁸¹. W cechu krawieckim, w sytuacji, gdy mistrz przyjmował chłopca na naukę rzemiosła, uczeń musiał spełnić warunek złożenia opłaty do skrzynki brackiej w wysokości 1 zł i 6 gr, a także 3 funtów wosku, 12 gr oraz beczki piwa³⁸².

W wielu cechach właściwą naukę poprzedzała tzw. próba, czyli około dwutygodniowy okres przeznaczony na ocenę przydatności kandydata do rzemiosła³⁸³. W tym okresie mistrz obserwował, czy zgłaszający się do niego chłopiec nadaje się w ogóle na ucznia, natomiast uczeń miał możliwość wyboru rzemiosła, odpowiadającego jego zamiłowaniu. Odbycie próby było obowiązkowe³⁸⁴.

Następnym etapem było opowiedzenie ucznia w cechu, czyli zawiadomienie władz cechowych przez mistrza o przyjęciu ucznia na naukę. Opowiedzenie odbywało się zazwyczaj na zebraniu wszystkich członków cechu. Po opowiedzeniu mistrz zawierał umowę z rodzicami lub opiekunami ucznia i zapisywał ucznia do cechu³⁸⁵. Mistrz

---

³⁷⁵ Przywilej dla cechu pospolitego z 1696 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-297/67).

³⁷⁶ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 19; B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 52.

³⁷⁷ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 2. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

³⁷⁸ Tamże.

³⁷⁹ Tamże.

³⁸⁰ Statut cechu szewskiego z 1627/1653 r. [w:] J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 23-26.

³⁸¹ Przywilej dla cechu pospolitego z 1696 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-297/67).

³⁸² Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 2. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299). Przywilej krawiecki z 1698 r. został sporządzony w oparciu o przywilej z 1592 r., wydany dla Pleszewa przez Jana ze Zborowa (zob. Przywilej cechu krawieckiego z 1592 r., Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-300).

³⁸³ T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 131; J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, s. 114.

³⁸⁴ T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 132-133; J. Wisłocki, *Organizacja prawna poznańskiego rzemiosła*, s. 35.

³⁸⁵ T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 141; J. Wisłocki, *Organizacja prawna poznańskiego rzemiosła*, s. 32.

opowiadający ucznia w cechu pospolitym różnego rzemiosła był zobowiązany złożyć opłatę w wysokości 4 gr³⁸⁶.

Umowa zobowiązywała mistrza do szkolenia i wychowywania ucznia, natomiast na ucznia nakładała obowiązek wykonywania prac związanych z nauką zawodu, jak i różnych funkcji pomocniczych w warsztacie, a także zamieszkiwania w domu mistrza i posłuszeństwa mistrzowi i jego żonie oraz wykonywania różnych posług w domu mistrza. Mistrz udzielał uczniowi mieszkania, pożywienia i ubrania, a także sprawował dozór nad jego zachowaniem³⁸⁷.

Uczeń wstępujący na naukę rzemiosła nie mógł być w związku małżeńskim, gdyż z reguły mieszkał w domu mistrza i musiał być stale przygotowany na spełnianie wszelkiego rodzaju posług. Gdyby posiadał żonę, zamieszkanie u mistrza natrafiałoby na trudności, a ponadto nie pozwalałoby mu na należyte wykonywanie nałożonych obowiązków³⁸⁸.

Przyjęcie do cechu uzależnione było od dotychczasowego zachowania się zgłaszającego się na naukę rzemiosła. Statuty wymagały, aby zachowanie się chłopca było nienaganne³⁸⁹. Wiek ucznia stanowił okoliczność, która była przedmiotem ustalenia pomiędzy uczniem a mistrzem w każdym konkretnym wypadku³⁹⁰.

Mistrz nie mógł zatrudniać dowolnej liczby uczniów. Ograniczały to przepisy, w myśl których zbyt duża liczba zatrudnianych uczniów miałaby negatywny wpływ na ich dokładne wyszkolenie³⁹¹. Czas trwania nauki wynosił od roku do 6 lat. W pleszewskim cechu piwowarskim „[...] uczeń tak przyjęty ma się uczyć statecznie u jednego mistrza, cały rok nie odchodząc”³⁹². Nauka rzemiosła musiała się odbywać przez cały czas u tego samego mistrza. Uczeń, który bez ważnej przyczyny przerwał naukę i opuścił mistrza, nie mógł podjąć nauki u innego mistrza, a gdyby po czasie starał się o powtórne przyjęcie, musiałby zaczynać naukę od początku i ponownie wносить wszystkie opłaty. W przypadku odejścia ucznia, karę pieniężną ponosił również mistrz³⁹³.

---

³⁸⁶ Przywilej dla cechu pospolitego z 1696 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-297/67).

³⁸⁷ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 19; T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 130, 147; A. Mączak, Samsonowicz H., *Z dziejów rzemiosła w Polsce*, Warszawa 1954, s. 32.

³⁸⁸ T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 126-127.

³⁸⁹ Tamże, s. 127.

³⁹⁰ Tamże, s. 122.

³⁹¹ Tamże, s. 120; J. Wisłocki, *Organizacja prawna poznańskiego rzemiosła*, s. 32.

³⁹² Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 2. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

³⁹³ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 19; T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 151; J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, s. 115; B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 53.

Tabela 19. Czas trwania nauki w niektórych rzemiosłach cechu pospolitego w Pleszewie w latach 1750-1793.

Nazwa rzemiosła	Czas trwania nauki
stolarskie	3 lata
kowalskie	2 lata
tasarskie	2 lata
bednarskie	1 rok 6 tygodni
kołodziejskie	1 rok 6 tygodni

Opracowano na podstawie: Przywilej dla cechu pospolitego z 1696 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-297/67).

Mistrzom zależało, aby czas nauki potrzebny do uzyskania stanowiska czeladnika był możliwie długi, gdyż szkolili uczniów z reguły bezpłatnie, a poza tym dawali im mieszkanie, pożywienie, a niekiedy odzież. Praca ucznia w pierwszym okresie odbywania nauki nie mogła być jeszcze na tyle wydajna, aby pokryć wszystkie wydatki mistrza. Rekompensatę stanowiła dopiero praca ucznia w późniejszym okresie, gdy już dostatecznie wyuczył się rzemiosła. Mistrzowie byli zainteresowani przedłużaniem czasu nauki, ponieważ uczniowie stanowili tanie siły pomocnicze przy wykonywaniu rzemiosła. Przedłużenie czasu nauki nie mogło jednak w interesie samych mistrzów iść zbyt daleko, gdyż wpływałoby to na zmniejszenie liczby uczniów zgłaszających się na naukę³⁹⁴.

W bractwie szewskim mistrz nie mógł bez wyraźnej przyczyny zwolnić czeladnika przed upływem określonego czasu. Jeśliby to uczynił, „powinien mu myto z zupełną wypłacić”. Podobny przepis dotyczył czeladnika, gdyby „nie dorobił się do słusznego czasu, takowy myto swoje straci”³⁹⁵. W cechu pospolitym różnego rzemiosła „towarzysz od majstra swego przed Bożym Narodzeniem, przed Wielkanocą, przed Świątkami dwie niedzieli, także przed jarmarkiem nie powinien odejść bez przeproszenia majstra swego. Gdyby zaś majster w tym czasie towarzyszowi odejść kazał, ma dać winy pół beczki piwa. Gdy uporczywie towarzysz od majstra swego, zarobne myto swoje traci. Gdy zaś majster należącego myta towarzyszowi oddać i zapłacić nie chce, ma mu być zabronione rzemiosła robić, póki nie zapłaci”³⁹⁶.

Po odbyciu nauki, czyli terminu, w określonym przez prawo cechowe czasie następowało wyzwolenie ucznia na czeladnika. Odbywało się ono podczas zabrania całego cechu. Opłatę przy wyzwolinach wnosił do skarbu cechowego sam wyzwalany uczeń. Personalia wyzwalanego wpisywano do ksiąg cechowych, po czym wyzwolony uczeń

³⁹⁴ T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 149; J. S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*, s. 224; B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 52-53.

³⁹⁵ Statut cechu szewskiego z 1627/1653 r. [w:] J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 23-26.

³⁹⁶ Przywilej dla cechu pospolitego z 1696 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-297/67).

otrzymywał list wyzwolenia lub wyuczenia rzemiosła, zwany też świadectwem czeladniczym. List ten wystawiali starsi cechowi albo rada miejska. Opatrzony był pieczęcią cechową albo miejską i potwierdzał kwalifikacje zawodowe czeladnika uzyskane w czasie nauki³⁹⁷. W cechu piwowarów „[...] żaden [mistrz] towarzysza nie śmiał przyjąć mielcarskiego bez ukazania listu, jako kandyda zachował się tak w uczeniu, jako i w służbie”³⁹⁸. W cechu krawieckim po odbytej nauce uczeń musiał wykazać się swoją wiedzą i umiejętnościami przed wszystkimi mistrzami, a także złożyć opłatę w wysokości 3 funtów wosku oraz beczkę piwa³⁹⁹. W bractwie szewskim uczeń „powinien będzie dać do braci dwa funty wosku przy spuszczeniu”⁴⁰⁰. Opłaty od synów mistrzowskich, tzw. mistrzewiczów za ukończenie nauki rzemiosła były mniejsze niż od pozostałych uczniów. W księdze brackiej cechu krawieckiego, w przypadku wyzwolin mistrzewiczów, nie zapisywano wymiaru składanej opłaty, a jedynie informację o zadośćuczynieniu bractwu⁴⁰¹.

W cechu szewskim obowiązywał zakaz przyjmowania ucznia na naukę zawodu na okres krótszy od trzech lat bez zgody wszystkich członków cechu. Gdyby uczeń chciał zostać czeladnikiem po dwóch latach nauki, musiał wnieść do cechu opłatę w wymiarze 1 beczki piwa i 2 funtów wosku⁴⁰². Podczas wyzwolin w cechu pospolitym różnego rzemiosła, uczeń składał opłatę w wymiarze 2 funtów wosku i połowy beczki piwa⁴⁰³. W cechu krawieckim okres nauki trwał 4 lata.

---

³⁹⁷ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 19-20; T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 183; J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, s. 116; B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 53.

³⁹⁸ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 10. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

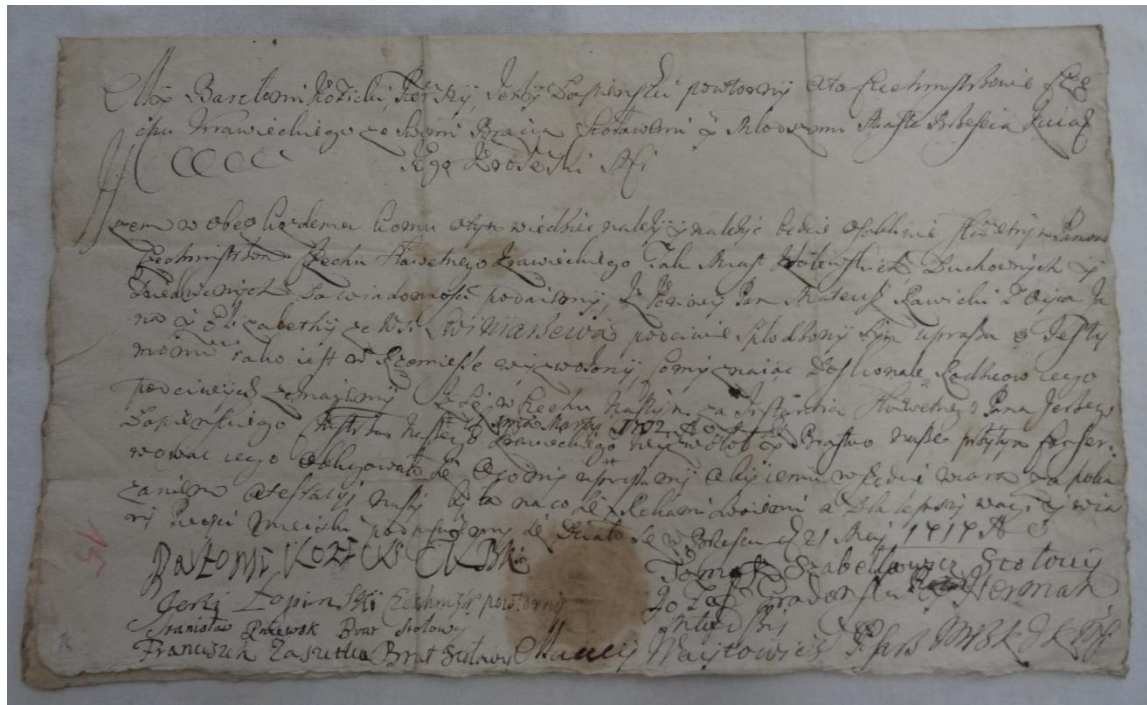
³⁹⁹ Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 2. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299); APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 95).

⁴⁰⁰ Statut cechu szewskiego z 1627/1653 r. [w:] J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 23-26.

⁴⁰¹ APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 122, 152.

⁴⁰² Statut cechu szewskiego z 1627/1653 r. [w:] J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 23-26.

⁴⁰³ Przywilej dla cechu pospolitego z 1696 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-297/67).

Fot. 23. Zaświadczenie o wyzwoleniu Mateusza Rawickiego w rzemiośle krawieckim w cechu w Brześciu Kujawskim, 21 maja 1717 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-300/1)

Tabela 20. Rejestr powinności dla cechu krawieckiego w Pleszewie w latach 1750-1759.

L.p.	Imię i nazwisko	Rodzaj powinności	Oplata	Rok	Źródło
1.	Brzeźski Elias z	przyjęcie na naukę	12 gr, 1 becza piwa	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 14
2.	Drobnikiewicz Józef	prowijza dla bractwa	3 zł 15 gr	1752	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 49
3.	Drobnik Marcin (mistrziewicz)	wyzwoliny	bez opłaty	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 122
4.	Flaczyński Sebastian	wyzwoliny	3 funty wosku, 1 becza piwa	1754	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 26
5.	Grzegorkiewicz Franciszek	przyjęcie na naukę	12 gr, 1 becza piwa	1755	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 20
		wyzwoliny	3 funty wosku, 1 becza piwa	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 30
6.	Kielczyński Wojciech	wstępne	1 zł, 6 grzywien, 2 funty wosku, 1 becza piwa, wystawienie kolacji	1754	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 159
7.	Michałowicz Bartłomiej	wyzwoliny	zadośćuczynienie bractwu	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 132
8.	Michałowicz Jan	wyzwoliny	3 funty wosku, 1 becza piwa	1750	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 47
9.	Michałowicz Marcin	wstępne	1 zł 6 gr, 1 becza piwa, 6 grzywien, 8 funtów wosku	1750	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 126
10.	Miecznikiewicz Jędrzej (mistrziewicz)	wyzwoliny	zadośćuczynienie bractwu	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 123
11.	Miecznikiewicz Marcin	wyzwoliny	zadośćuczynienie bractwu	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 123

	(mistrzewicz)				
12.	syn Jana Miecznika (mistrzewicz)	wyzwoliny	pół beczki piwa	1753	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 54
13.	Pietrowicz Jakub	wstępne	1 zł 6 gr, 1 beczka piwa	1753	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 180
14.	Rawicki Józef	wyzwoliny	3 funty wosku, 1 beczka piwa	1750	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 49
15.	Rawicki Tomasz	wstępne	1 zł 6 gr, 1 beczka piwa, 6 grzywien, 6 funtów wosku	1751	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 160
16.	Rychlewicz Mateusz (mistrzewicz)	wyzwoliny	zadośćuczynienie bractwu	1751	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 152
17.	Rychlewicz Franciszek (mistrzewicz)	wyzwoliny	zadośćuczynienie bractwu	1751	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 152
18.	Samsonowicz Marcin	wyzwoliny	3 funty wosku, 1 beczka piwa	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 21
19.	Sarniewicz Paweł	przyjęcie na naukę	12 gr, 1 beczka piwa	1752	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 19
		wyzwoliny	3 funty wosku, 1 beczka piwa	1754	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 30

Opracowano na podstawie: APP, Cechy m. Pleszew 13.

Po wyzwoleniu czeladnik odbywał obowiązkową wędrówkę, trwającą zwykle przez rok i sześć niedziel⁴⁰⁴. Świadcstwa czeladnicze były honorowane we wszystkich miastach.

W XVI w. nastąpiło zaostrzenie przepisów pozwalających czeladnikom na uzyskanie mistrzostwa⁴⁰⁵. Pierwszą czynnością w staraniu się o status mistrza cechowego było opowiedzenie się czeladnika na zebraniu cechowym, tj. powiadomienie władz cechu o jego przystąpieniu do starań o to stanowisko. Po tej czynności czeladnik był obowiązany przedstawić władzom cechu dokumenty świadczące o narodowości polskiej lub wyznawaniu religii katolickiej, świadectwo urodzenia w małżeństwie i pochodzenia ze stanu mieszczańskiego, świadectwo dobrego zachowania oraz odbycia nauki i wyzwolenia. Dokumenty te były badane przez władze cechu. W przypadku czeladników miejscowych często narodowość niemiecka i religia protestancka nie były przeszkodą w uzyskaniu mistrzostwa. Wystarczyło, że czeladnik był tutejszy, od urodzenia mieszkał w danym mieście, a jego rodzice, a stąd także i on, posiadali prawo miejskie⁴⁰⁶.

Drugim warunkiem dopuszczenia czeladnika do egzaminu mistrzowskiego było tzw. czeladnikowanie, czyli przepracowanie u miejscowego mistrza określonego czasu,

⁴⁰⁴ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, s. 117.

⁴⁰⁵ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 20.

⁴⁰⁶ Tamże, s. 20; Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 9. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299).

najczęściej od pół roku do dwóch lat⁴⁰⁷. W cechu piwowarów wymagano, aby okres czeladnikowania wynosił 2 lata, jednak „[...] jeżeliby który chciał odkupić te dwie lecie, które służyć powinien za towarzysza, ma dać sześć złotych do bractwa niż będzie przyjęty za brata”⁴⁰⁸. W cechu krawieckim, „który by wyuczywszy się rzemiosła krawieckiego nie wędrował, powinien dać do bractwa dwa funty wosku i beczkę piwa”⁴⁰⁹. Przyjęcie czeladnika do cechu szewskiego odbywało się po przepracowaniu u miejscowego mistrza roku i 6 tygodni⁴¹⁰.

Do okresu czeladnikowania zaliczał się także czas przeznaczony na wędrowkę czeladnika. Wędrowka po różnych miastach w kraju i za granicą trwała od jednego do czterech lat, podczas których czeladnik podejmował pracę w różnych warsztatach swojej branży. Odbycie wędrowki było obowiązkowe, a jej celem był zapoznanie się czeladnika z postępem wiedzy i techniki, nabycie nowych umiejętności i doświadczeń, poznanie innych miast oraz nawiązanie kontaktów z innymi rzemieślnikami. Dowodem przepracowania czasu wędrowki i nabycia doświadczenia były listy wędrowne otrzymywane przez czeladnika w warsztatach, w których był zatrudniony podczas wędrowki⁴¹¹. W cechu pospolitym różnego rzemiosła „każdy towarzysz i mistrzewicz wędrować powinien, jeżeli od wędrownego wolny chce być, powinien dać cztery funty wosku i pół beczki piwa”⁴¹².

W odniesieniu do czeladników miejscowych, a szczególnie wobec synów mistrzowskich, obowiązek wędrowki nie był egzekwowany. Mogli oni odbywać czeladnikowanie na miejscu⁴¹³.

Bardzo ważnym etapem na drodze uzyskania stanowiska mistrza był obowiązek wykonania sztuki mistrzowskiej jako dowodu opanowania rzemiosła. Sztukę mistrzowską można było niekiedy okupić, tzn. zastąpić obowiązek jej wykonania wniesieniem opłaty na rzecz cechu. Wykonanie prac mistrzowskich było trudne i drogie, a czeladnicy musieli przeprowadzić to samodzielnie, przeważnie na własny koszt, z własnego surowca i własnymi narzędziami. Przedmiot sztuki i sposób jej wykonania określały przepisy prawa cechowego⁴¹⁴.

---

⁴⁰⁷ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 20-21.

⁴⁰⁸ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 3. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

⁴⁰⁹ Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 6. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299).

⁴¹⁰ Statut cechu szewskiego z 1627/1653 r. [w:] J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 23-26.

⁴¹¹ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 21; T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 225; A. Mączak, H. Samsonowicz, *Z dziejów rzemiosła w Polsce*, s. 35; B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 54.

⁴¹² Przywilej dla cechu pospolitego z 1696 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-297/67).

⁴¹³ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 21.

⁴¹⁴ Tamże, s. 21; B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 54.

Tabela 21. Rodzaje sztuk mistrzowskich wykonywanych w poszczególnych cechach na terenie Rzeczypospolitej.

Rodzaj rzemiosła	Rodzaj cechu	Rodzaj sztuki mistrzowskiej
skórzane	szewski	wykonanie 2 do 8 par butów określonego rodzaju
	kuśnierski	wyprawienie i ufarbowanie skór lub uszycie kilku kożuchów
	rymarski	garbowanie skóry oraz wykonanie ozdobnego rzędu i uzd
	siodlarski	wykonanie łąki do siodła
	garbarski	wyprawienie skóry
	miechowniczy	uszycie mieszka, torby i rękawic
metałowe	kowalski	wykonanie topora i podkowy, podkuwanie koni
	ślusarski	wykonanie kilku zamków, kluczy i kłódek
	konwisarski	wykonanie odlewu cynowych konwi, mis i talerzy
	ludwisarski	wykonanie dzwonu, świecznika i mosiężnych talerzy
	cech mieczników	wykonanie miecza i pochwy z rzemienia
	pancerniczy	wykonanie zbroi i szyszaka
	puszkarski	wykonanie strzełby
	cech paśników	wykonanie pasów rzemieennych ze sprzączkami metalowymi
	falarski	wykonanie pił i pilników
	cech kołowrotników	wykonanie kołowrotka
	cech gwoździarzy	wykonanie cyrkla ciesielskiego i zegarmistrzowskiego oraz gwoździ
	cech iglarzy	wykonanie po 500 sztuk igieł krawieckich, kuśnierskich i szewskich
	zegarmistrzowski	wykonanie jednego lub dwóch zegarów
	złotniczy	wykonanie pierścienia, ozdobnego kubka i sygnetu z pieczęcią
drzewne	bednarski	wykonanie kadzi, beczki i inne naczyń z drewna
	kołodziejski	wykonanie kół do różnych pojazdów
	cech stelmachów	wykonanie wozu albo samego spodu do wozu
	stolarski	wykonanie skrzyni i stołu
wełniano-odzieżowe	krawiecki	wyrysowanie wykrojów ustalonych rodzajów ubrań i namiotów, podanie ilości i rodzaju potrzebnych do tego tkanin, skrojenie i uszycie jednej sztuki odzieży
	plócienniczy	utkanie dwóch lub trzech sztuk płótna oznaczonej grubości i wymiarów
	cech czapników	wykonanie wełnianej czapki i pończoch
	powroźniczy	wykonanie liny oznaczonej

		długości i grubości
	cech pasamoników	wykonanie ozdobnej taśmy
budowlane	murarski	narysowanie planów budynków, obliczenie zużycia materiałów w budowlanych
zdobnicze	garncarski	wykonanie garnków, dzbanów i mis z gliny
	mydlarski	wyprodukowanie mydła
	cech hafciarzy	wyhaftowanie wzoru własnego pomysłu
	introligatorski	oprawienie kilku ksiąg i ozdobienie ich okładek
spożywcze	młynarski	nie wymagano wykonywania sztuk mistrzowskich
	rzeźniczy	nie wymagano wykonywania sztuk mistrzowskich
	piekarski	nie wymagano wykonywania sztuk mistrzowskich
	mielcarski	nie wymagano wykonywania sztuk mistrzowskich

Opracowano na podstawie: Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 21-22.

Złe wykonanie sztuki mistrzowskiej pociągało za sobą różne konsekwencje. Uznawano to za brak należytego opanowania zawodu, w związku z czym, wymagano od kandydata, aby dalej uczył się u swego mistrza, a następnie powtórzył egzamin⁴¹⁵.

Po przyjęciu sztuki mistrzowskiej przez cech, lecz przed uzyskaniem tytułu mistrza, czeladnik musiał przyjąć prawo miejskie i uzyskać obywatelstwo danego miasta. Obywatelstwo miejskie nadawała rada miejska, która udzielała praw miejskich na wniosek kandydata, popieranego przez mistrzów cechowych lub innych obywateli miasta. Ponadto kandydat na mistrza musiał wpłacić odpowiednią sumę pieniędzy do skrzynki cechowej, a także urządzić kosztowną ucztę dla mistrzów⁴¹⁶.

W pleszewskim cechu piwowarów nie wymagano wykonywania sztuki mistrzowskiej. Po przepracowaniu dwóch lat u mistrza, „[...] z nim Bracia powinni iść do Urzędu Miejskiego na Ratusz i onego ofiarować, i prosić za nim, aby do Miejskiego Prawa był przypuszczony; a przy tym ma list ukazać od urodzenia, i zachowania swego w tym rzemiośle”⁴¹⁷. Dodatkowym warunkiem było posiadanie przez kandydata na mistrza mielcucha, części mielcucha lub posiadłości w mieście. Po złożeniu opłaty do skrzynki brackiej w wysokości pięciu grzywien, na rynsztunek i potrzeby cechu, a także po

⁴¹⁵ M. Kwapieniowa, *Przygotowanie garncarzy do zawodu w świetle polskich statutów cechowych*, Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu, t. 6, red. Z. Kamińska, Wrocław 1966, s. 116.

⁴¹⁶ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 22.

⁴¹⁷ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 3. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

opłaceniu wstępnego, które wynosiło pół grzywny, „ma być przyjęty za brata”⁴¹⁸. Ponadto musiał złożyć 4 funty wosku na potrzeby bractwa⁴¹⁹.

Warunkiem przyjęcia do cechu krawieckiego w Pleszewie było wpłacenie odpowiedniej sumy do skrzynki brackiej, ufundowanie beczki piwa i zapłacenie za uroczystą wieczerzę dla braci. „[...] do skrzynki brackiej złoty jeden groszy sześć, wosku funtów ośm [...] i beczkę piwa”⁴²⁰. Osoby, które wyuczyły się rzemiosła w Pleszewie, mogły być przyjmowane za pozwoleniem swych mistrzów. Natomiast osoba nie będąca rzemieślnikiem tego bractwa, musiała zapłacić kwotę 12 gr tytułem wstępnego⁴²¹.

Warunkiem przyjęcia do cechu szewców było przedstawienie dowodów pochodzenia z prawego łóża, dokumentów potwierdzających wyuczenie się rzemiosła oraz świadectwa moralności, ponadto „do cechu powinien dać pół beczki piwa, a mistrzowicz zaś połowicę”⁴²².

Statut cechu szewskiego regulował liczebność braci, ograniczając ich liczbę do 20. Określał także świadczenia, jakie wobec cechu musiał ponieść kandydat na brata. Wstępne do cechu dla mistrzowicza – wyuczonego u miejscowego mistrza, wynosiło 12 gr, jedna beczka piwa („na przychodnia dwie [beczki] i kolację odprawić), dwa funty wosku („na przychodnia funtów cztery”), a także „grzywnę jedną powinien dać mistrzowicz i przychodzień dwie do skrzynki brackiej”⁴²³. Poprzez znaczącą różnicę świadczeń utrudniano obcym wstępować do bractwa. Członków cechu szewskiego obowiązywał zakaz chodzenia do kościoła, do cechu i na plac targowy boso oraz bez pasa „pod winą groszy trzech”⁴²⁴.

Przy staraniu się o mistrzostwo badano legalność pochodzenia kandydata, którą stwierdzano na podstawie świadectwa urodzenia⁴²⁵. Według ówczesnej obyczajowości, członkami cechu mogli być tylko mistrzowie pochodzący z prawego łóża⁴²⁶.

---

⁴¹⁸ Tamże.

⁴¹⁹ Tamże.

⁴²⁰ Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 1. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299).

⁴²¹ Tamże.

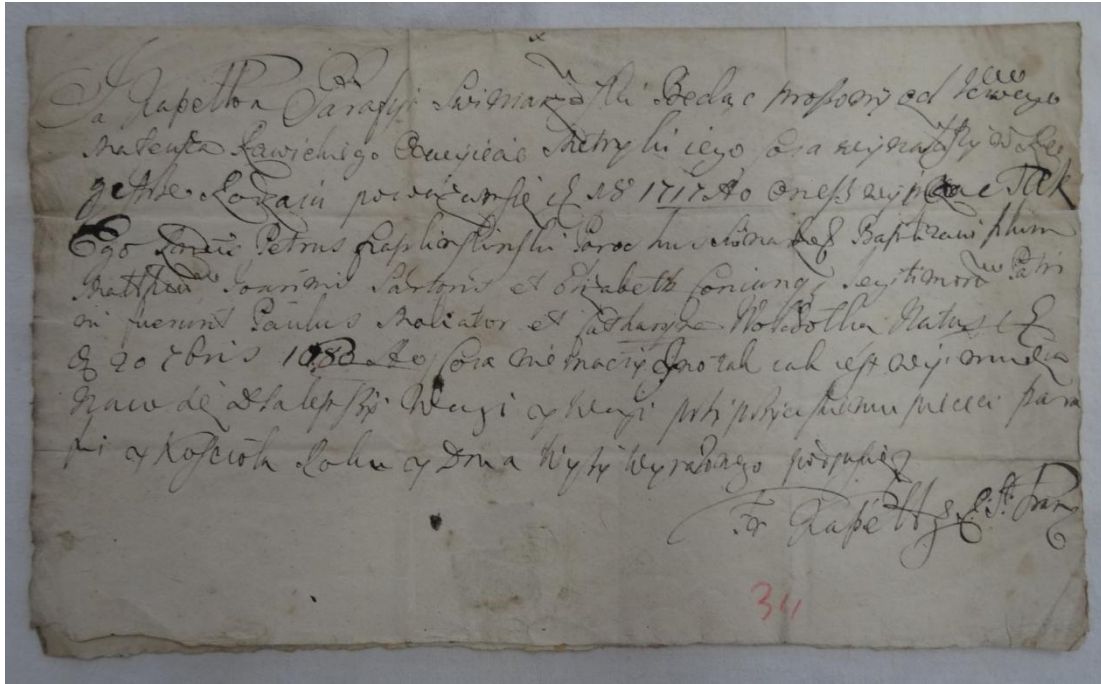
⁴²² Statut cechu szewskiego z 1627/1653 r. [w:] J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 23-26.

⁴²³ Tamże, s. 23-26.

⁴²⁴ Tamże, s. 23-26.

⁴²⁵ T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 242.

⁴²⁶ Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 8. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299).

Fot. 24. List od urodzenia Mateusza Rawickiego, 1717 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-300/2)

Nowy mistrz wpisywany był do rejestru cechowego podczas zebrania, płacił pisarzowi i składał przysięgę na wierność bractwu. Dodatkowym warunkiem, który musiał wypełnić, było wejście w związek małżeński przed uzyskaniem praw mistrzowskich lub w wyznaczonym czasie⁴²⁷. W cechu piwowarów nowy mistrz musiał się ożenić w ciągu jednego roku. „Który by brat młodszy idąc młodzieńcem, robiąc to rzemiosło, a nie ożeniłby się do roku, powinien dać do bractwa grzywnę, i tak każdy rok, póki się nie ożeni”⁴²⁸. Przywilej dla cechu krawieckiego nakazywał mistrzom, aby ożenili się w ciągu roku i sześciu tygodni. Za niewypełnienie tego obowiązku nakładano karę w wymiarze jednej beczki piwa za każdy rok⁴²⁹. Przyjęty do cechu szewskiego, miał obowiązek ożenić się w ciągu roku, w przeciwnym razie był karany wystawieniem jednej beczki piwa⁴³⁰.

Bardzo często mistrzowie nie dopuszczali do wyzwolin czeladnika, ponieważ tracili bardzo tanią siłę roboczą. Często nie zdradzali czeladnikom tajników swego rzemiosła, dając im do wykonania jedynie prostsze roboty. W ten sposób utrudniano czeladnikom wykonanie sztuki mistrzowskiej⁴³¹.

⁴²⁷ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 23; J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, s. 125.

⁴²⁸ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 20. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

⁴²⁹ Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 18. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299).

⁴³⁰ Statut cechu szewskiego z 1627/1653 r. [w:] J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 23-26.

⁴³¹ A. Mączak, H. Samsonowicz, *Z dziejów rzemiosła w Polsce*, s. 37.

Mistrzowie powinni prowadzić życie bogobojne, według zasad chrześcijańskich, oraz zachowywać się z godnością. Obowiązywał ich zakaz gry w karty i kości⁴³². W cechu piwowarów „[...] jeżeli czeladnik tego [mistrza] po karczmach by chodził, kostki, karty grając, albo taką nieuczciwą potrzebą, albo grą się zabawiając, a tego mu nie dozwolił [mistrz] i nie powiedziałby tego w Bractwie, takowy powinien dać pół kamienia wosku. A gdzie by się też który czeladnik ważył swawolą po karczmach chodzić, powinien będzie dać Bractwu winy złoty jeden. A jeżeli by karty albo kostki grał, albo się jaką nieuczciwą grą bawił, a ten by był świadectwem przekonany, takowy ma dać Bractwu pół kamienia wosku”⁴³³.

Spełnienie wszystkich wymogów stawianych przed czeladnikami znacznie przedłużało okres czeladnictwa, a także zmniejszało szansę na założenie własnego warsztatu (zdobycie odpowiednich środków na zakup warsztatu, wkupienie się do cechu, opłata za egzamin mistrzowski). Największych nakładów wymagało nabycie, urządzenie i wyposażenie własnego warsztatu, jatki, mielcucha czy młyna oraz zakup surowców i opłacenie pracowników. Realne szanse na uzyskanie samodzielnego stanowiska mieli tylko synowie mistrzów, którzy dziedziczyli warsztaty oraz w całości bądź częściowo byli zwalniani od tych opłat. Poziom organizacji cechowej był obniżany przez tzw. masełków, którzy stawali się członkami cechów bez egzaminów mistrzowskich, drogą przekupstwa lub ożenku z wdową po mistrzu. W bractwie piwowarskim „[...] gdyby chciał bractwo przyjąć, ma dać wstępne groszy dwanaście od przesłużenia dwu lat, i od płace za nie będzie wolen, jednak służbę bracką i kościelną ma zastąpić. To ma się też i o inszych, gdyby wyuczywszy się rzemiosła mielcarskiego cały rok, a pojął żonę tego rzemiosła, albo córkę mistrzowską, tyle ma płacić, tyle służyć, jako mistrzowski syn, i od płacenia do bractwa ma być wolen”⁴³⁴. Synowie mistrzów często mieli skrócony czas terminowania⁴³⁵. W cechu piwowarów wynosił on pół roku⁴³⁶.

Na czele każdego cechu stał jeden lub kilku starszych cechowych, nazywanych także cechmistrzami. Przewodniczyli oni zebraniom cechowym⁴³⁷. Wybierani byli przez wszystkich mistrzów danego cechu⁴³⁸.

---

⁴³² T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 340.

⁴³³ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 29. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

⁴³⁴ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 4. (tamże).

⁴³⁵ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 23; Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2, Warszawa 1968, s. 64-65; T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 237-238; J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, s. 113; B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 54.

⁴³⁶ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 4. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

⁴³⁷ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 27.

Zakres czasowy prowadzenia księgi cechu szewskiego⁴³⁹ jako jedynej spośród ksiąg wszystkich bractw pleszewskich, pokrywa się z całym okresem badań, co pozwoliło sporządzić zestawienie liczby wpisów w poszczególnych latach, miesiącach i dniach tygodnia⁴⁴⁰.

Tabela 22. Liczba zapisek wpisywanych do księgi cechu szewskiego w latach 1750-1793.

Rok	Liczba wpisów
1750	6
1751	2
1752	8
1753	5
1754	12
1755	8
1756	1
1757	8
1758	6
1759	6
1760	10
1761	9
1762	11
1763	12
1764	2
1765	6
1766	18
1767	8
1768	10
1769	8
1770	4
1771	4
1772	7
1773	8
1774	2
1775	0
1776	5
1777	8
1778	10
1779	13
1780	4
1781	12
1782	9
1783	3
1784	3
1785	1
1786	6
1787	6
1788	8
1789	11
1790	1
1791	2

⁴³⁸ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, s. 119.

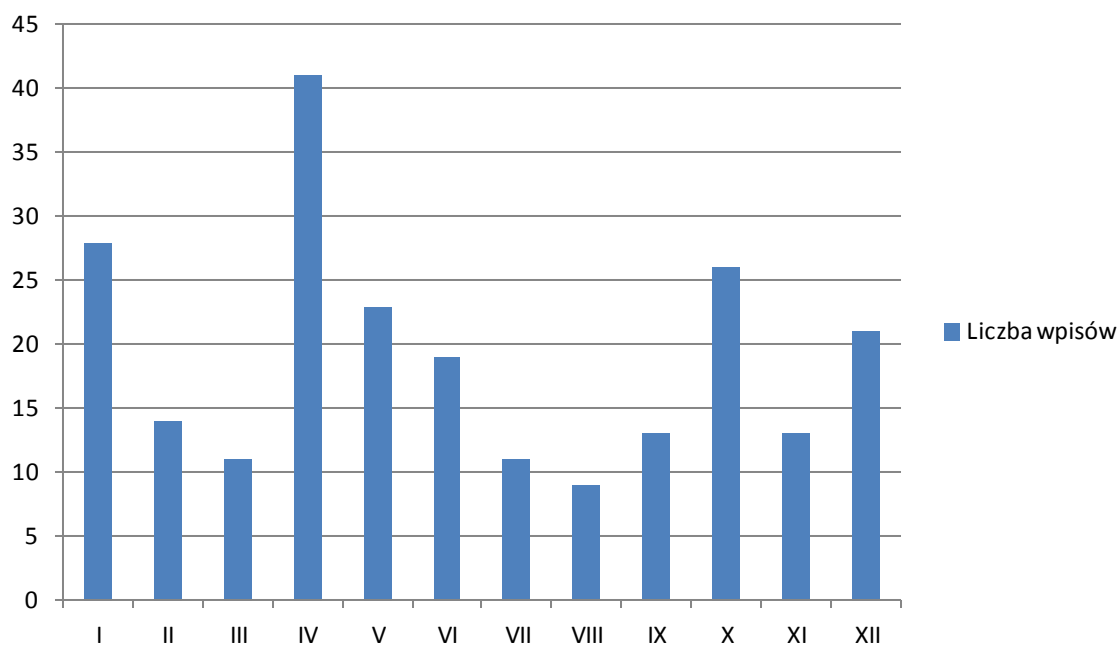
⁴³⁹ APP, Cechy m. Plesze w 36.

⁴⁴⁰ Datację wpisów sporządzano w oparciu o kalendarz gregoriański.

1792	3
1793	4

Opracowano na podstawie: APP, Cechy m. Pleszew 36.

Wykres 3. Liczba zapisek wpisywanych do księgi cechu szewskiego w poszczególnych miesiącach w latach 1750-1793⁴⁴¹.

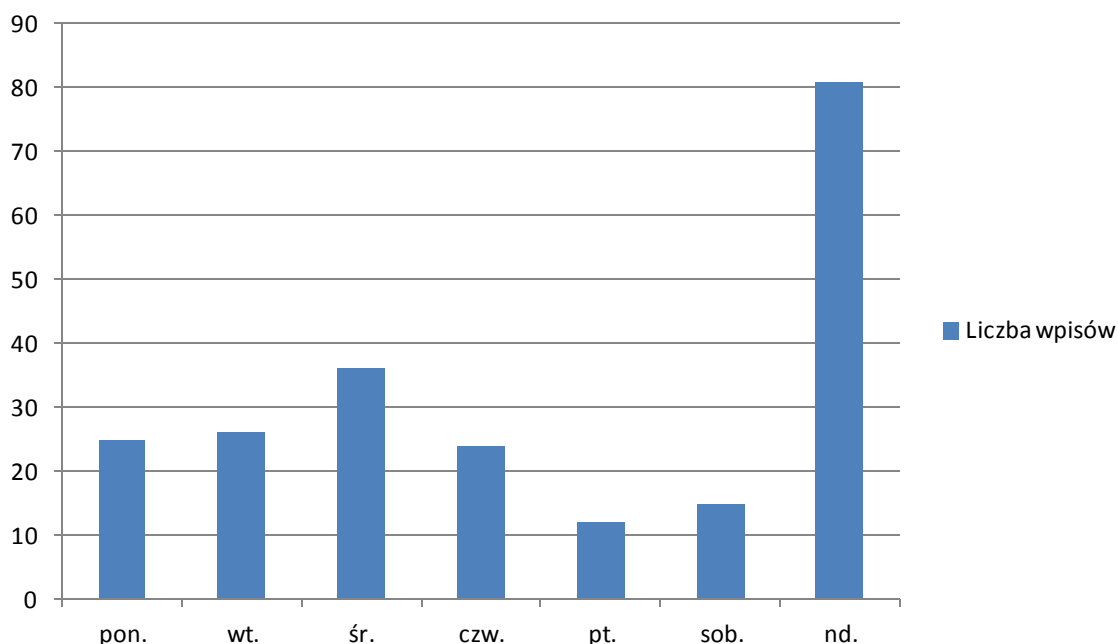

Opracowano na podstawie: APP, Cechy m. Pleszew 36.

Rozkład wartości wykazuje, że posiedzenia ustawały w okresie prac polowych (lipiec – wrzesień). Najwięcej wpisów dokonywano w styczniu, kwietniu oraz październiku.

⁴⁴¹ Przy sporządzaniu wykresu brane były pod uwagę tylko te zapiski, których formuły datacyjne zawierały niezbędne dane.

Wykres 4. Liczba zapisek wpisywanych do księgi cechu szewskiego w poszczególnych dniach tygodnia w latach 1750-1793⁴⁴².

Opracowano na podstawie: APP, Cechy m. Pleszew 36.

Z analizy wykresu wynika, że typowym dniem posiedzeń cechu była niedziela. Najmniej wpisów dokonywano w piątki.

Najważniejsze decyzje zapadały podczas zebrań cechowych, nazywanych także schadzkami albo sesjami suchodziennymi⁴⁴³. Zazwyczaj odbywały się raz na kwartał, a udział w nich był obowiązkiem członków cechu. W cechu piwowarskim w Pleszewie „który by brat za obwieszczeniem brackim nie przyszedł do bractwa, ma dać winy groszy jeden, a gdy drugi raz nie będzie, ma dać dwa grosza, gdy trzeci – sześć groszy, gdy czwarty, takowemu ma być zamknięty mielcuch przez brać przy słudze miejskim od urzędu przysłanym, tak długo, ażby nabył łaski u bractwa”⁴⁴⁴. Bractwo krawieckie za zaniedbanie przyjscia na zebranie cechowe przewidywało karę w wymiarze jednego dzbana piwa. W razie nieobecności brata na zebraniu powinien on zostać usprawiedliwiony przez swoją żonę lub służącą⁴⁴⁵. Zebrania odbywały się w czasie

⁴⁴² Przy sporządzeniu wykresu brane były pod uwagę tylko te zapiski, których formuły datacyjne zawierały niezbędne dane.

⁴⁴³ Suche dni były to 3 dni (środa, piątek i sobota), które powtarzały się co kwartał. Przeznaczone były na szczególne modły i post. Wszystkie wpłaty, wypłaty, prawa i spotkania przypadające na te dni nazywano suchodziennymi albo suchedniowymi; zob. Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 25.

⁴⁴⁴ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 13. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

⁴⁴⁵ Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 13. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299).

wyznaczonym przez starszych cechowych w domu cechmistrza lub w gospodzie cechowej. Brali w nich udział mistrzowie. W statucie cechu piwowarów przewidywano, że „którykolwiek z braci siadł u stołu, a nie byłby do niego wezwany, aniznaczony, takowemu ma dać trzy grosze, także którybykolwiek byłznaczony, a nie siadłby, takowy ma dać trzy grosze”⁴⁴⁶. Gospody prowadzili ojcowie gospodni, którzy sprawowali funkcje pomocnicze w sferze towarzyskiej i porządkowej na zebraniach⁴⁴⁷.

Podczas zebrań cechowych zajmowano się ustawodawstwem, tj. uchwalaniem statutów cechów, administrowaniem sprawami cechu i jego członków oraz sądownictwem. Funkcja administracyjna zebrań cechowych polegała na przyjmowaniu i wyzwalaniu uczniów i czeladników, wyznaczaniu, kontrolowaniu i przyjmowaniu sztuk mistrzowskich, przyjmowaniu uczniów do cechu, ustalaniu wysokości i przyjmowaniu składek cechowych, wybieraniu i nadzorowaniu działalności władz cechów. W cechu szewców „bracia wszyscy, starsi i młodsi, na suchedni powinni będą składać po groszy dwa”⁴⁴⁸. W bractwie piwowarskim „bracia, siostry Bractwa tego, powinni dać na każde suchedni do skrzynki brackiej pułgrosza”⁴⁴⁹. W bractwie krawieckim krawcy powinni płacić do skrzynki brackiej na każde suchedni i inne przypadki, które często się zdarzały po 3 grosze. Zapewne chodziło o klęski żywiołowe, epidemie i zarazy oraz brak urodzaju. Za zaniechanie składania opłat przez rok i 6 tygodni groziła kara pozbawienia członkostwa w cechu⁴⁵⁰. Obowiązkiem braci należących do cechu pospolitego różnego rzemiosła było oddanie 3 groszy do skrzynki brackiej podczas suchych dni⁴⁵¹. Obowiązywał zakaz wyjawiania tajemnic cechowych osobom spoza cechu⁴⁵². W punkcie 28. statutu cechu piwowarów zapisano, „aby żaden tajemnic brackich z Bractwa nie wynosił ani ich wspominał przed żadnym człowiekiem, pod winą pół kamienia wosku”⁴⁵³.

W trakcie zebrań cechowych zawierano również transakcje kupna-sprzedaży jatek oraz przekazywania tytułem darowizny. Transakcje były zapisywane przez pisarza cechowego w obecności wszystkich członków bractwa. Po śmierci członka cechu, sukcesor zmarłego odbierał zapisaną mu jatkę za potwierdzeniem cechu. Tym samym

---

⁴⁴⁶ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 26. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

⁴⁴⁷ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 26.

⁴⁴⁸ Statut cechu szewskiego z 1627/1653 r. [w:] J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 23-26.

⁴⁴⁹ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 23. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

⁴⁵⁰ Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 5. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299).

⁴⁵¹ Przywilej dla cechu pospolitego z 1696 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-297/67).

⁴⁵² Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 26; T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 360.

⁴⁵³ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 28. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

bractwo rezygnowało „wiecznymi czasami” z roszczeń do niej, a nowy właściciel posiadał prawo do jej sprzedaży⁴⁵⁴.

Podczas schadzek cechowych często dochodziło do kłótni i bójek. W 1777 r. w trakcie zebrania cechu piwowarskiego miała miejsce kłótnia wywołana przez brata młodszego Kaspra Przybyłowicza. Obraził on wyzwiskami cechmistrza Marcina Drobnikiewicza oraz innych braci. Za zakłócanie porządku został siłą zaprowadzony przez czterech braci do ratusza, po wcześniejszym pozwoleniu burmistrza⁴⁵⁵.

Obowiązywał zakaz przynoszenia broni na zgromadzenia cechowe. Bractwo krawieckie za złamanie tego przepisu przewidywało karę w wysokości funta wosku⁴⁵⁶, natomiast bractwo piwowarów, cztery kamienie wosku⁴⁵⁷.

Do kompetencji starszych cechowych należało reprezentowanie cechu wobec rady⁴⁵⁸ i właścicieli miasta oraz wobec innych cechów działających na terenie miasta. Na zlecenie rady brali też udział w szacowaniu sprzętów pozostałych po zmarłych mieszczanach. Kontrolowali proces produkcji we wszystkich warsztatach wchodzących w skład ich cechu, regulowali zasady zaopatrywania rzemieślników w surowce do produkcji i organizowali ich zakup, kontrolowali jakość i wielkość produkcji. Razem z radą miejską sprawowali nadzór nad miarami i wagami⁴⁵⁹.

Kadencja starszych trwała we wszystkich cechach wielkopolskich rok od momentu zatwierdzenia przez władze miejskie, a w miastach prywatnych również przez przedstawiciela administracji dworskiej oraz złożenia przysięgi przed burmistrzem i radą⁴⁶⁰.

Formuła przysięgi cechmistrzów została podana przez Bartłomieja Groickiego: „My N.N. przysięgamy Bogu wszechmogącemu i Panu naszemu N., P. rajcom i wszystkiemu pospólstwu miasta tego, iż cech nasz wiernie a sprawiedliwie rządzić chcemy, rzemiosła nasze sprawnie robić i innych mistrzów cechu naszego w robotach pilnie a wiernie doglądać, aby wszystkim pospolicie, jako bogatemu tako ubogiemu, jednako a pobożnie robiono i przedawano; żadną nową ustawą nikogo nie uciążając,

---

⁴⁵⁴ APP, Cechy m. Pleszew 31, s. 1-3.

⁴⁵⁵ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 26-28.

⁴⁵⁶ Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 12. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299).

⁴⁵⁷ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 14. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

⁴⁵⁸ Cechmistrzowie cechu rzeźniczego, zaraz po objęciu stanowiska, składali przed urzędnikami przysiężny mi sprawozdanie z dochodów bractwa (APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 4-5).

⁴⁵⁹ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 28; T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 375; J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, s. 120-121; A. Mączak, H. Samsonowicz, *Z dziejów rzemiosła w Polsce*, s. 36.

⁴⁶⁰ E. Borkowska-Bagińska, *Cehowe prawo gospodarcze w miastach Wielkopolski*, s. 75.

cudzołóstwo karać, rozterkom zabiegać i innych wszelakich występków a zbytków zabraniać. Panom rajcom posłusznymi być zawżdy we dnie i w nocy, we wszystkich potrzebach, które by się ku pożytkowi miejskiemu ściągały, nieposłuszne a nieukarane im opowiadać. A co nam z strony Rzeczypospolitej będzie poruczono, pilnie o tym radzić i na to przyzwalać, co wyższe głowy uchwalają. Tak nam Panie Boże pomagaj etc.”⁴⁶¹

Starsi cechowi pełnili liczne funkcje administracyjne, m.in. decydowali o przyjmowaniu uczniów, nadzorowali przebieg nauki, potwierdzali wyuczenie, rozpatrywali spory uczniów z mistrzami, przydzielali czeladników wdowom po mistrzach i starym mistrzom, którym przysługiwało pierwszeństwo w ich zatrudnieniu. Wspólnie z pozostałymi mistrzami swojego cechu wyznaczali sztuki mistrzowskie, kontrolowali je i brali udział w ich przyjmowaniu, kierowali procedurą przyjmowania młodych mistrzów do cechu⁴⁶².

Posiadali uprawnienia sądowe w sprawach drobniejszych przewinień członków cechu, szczególnie w zakresie dyscypliny i rzetelności w pracy „[...] między bracią albo czeladzią rzemiosła tego zachodzące, będą mogli starsi sprawiedliwość czynić takim sposobem, jaki jest w prawie opisany, skazując, dosyć czynić stronie winnej, naprzód do dwu niedziel, potem do tygodnia, zaś do trzech dni, aż do zachodu słońca po czwarte, i za każdym skazaniem, gdy strona nie dosyć uczyni, będą mogli odbierać winę po cztery grosze. A gdyby przecież dłużnik nie chciał się sprawiedliwie, tedy pro executione mają odesłać do urzędu miejskiego”⁴⁶³. Wymierzali kary pieniężne na rzecz skarbu cechowego lub zobowiązywali do dostarczenia na rzecz cechu określonych ilości wosku, świec, piwa itp. W przypadku, gdy któryś z członków cechu nie zgadzał się z postanowieniem cechowego wymiaru sprawiedliwości, istniała możliwość składania apelacji do magistratu miejskiego⁴⁶⁴. Czuwali nad moralnością braci, zwłaszcza młodych i nieżonatych mistrzów, nakłaniając ich do wejścia w związek małżeński⁴⁶⁵.

Funkcje organizacyjne starszych cechowych obejmowały prawo zwoływania zebrań, w których musieli brać udział wszyscy mistrzowie danego cechu oraz prawo przewodniczenia tym zebraniom, utrzymywania porządku i odczytywania statutów cechowych. W cechach nie zatrudniających pisarza starsi prowadzili zwykle księgi cechowe oraz wystawiali zaświadczenia o nauce, wyzwoleniu itp. Do zadań starszych

---

⁴⁶¹ B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich*, s. 52.

⁴⁶² Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 28.

⁴⁶³ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 12. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

⁴⁶⁴ Tamże.

⁴⁶⁵ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 28.

cechowych należała także opieka nad skrzynką bracką, w której przechowywano skarb bracki, czyli pochodzące ze składek i kar pieniądze należące do cechu, a także tłoki pieczętne, przywileje, statuty i księgi cechowe zawierające wpisy przyjęć uczniów, wyzwolin czeladników i mistrzów, protokoły zgromadzeń ogólnych cechu, rejestry suchodzielne⁴⁶⁶.

Po zakończeniu kadencji, starsi cechowi byli zobowiązani do sporządzenia rachunku ze wszystkich rzeczy zleconych im w czasie trwania urzędu⁴⁶⁷. Przywilej dla cechu krawieckiego przewidywał karę w wymiarze jednego funta wosku za lekceważenie rozkazów starszych cechowych⁴⁶⁸.

Skrzynka cechowa była przeważnie wykonana z solidnego drewna i posiadała ozdobne okucia. Przeważnie miała kilka zamków, a klucz do każdego z nich posiadał inny mistrz, w związku z czym, otwarcie musiało następować w obecności całej starszyny cechowej⁴⁶⁹. Przechowywano ją w domu cechmistrza lub starszego cechowego, ewentualnie w gospodzie cechowej⁴⁷⁰.

W skład cechu wchodził także mistrzowie stołowi. Było ich dwóch i pełnili funkcje pomocników starszych cechowych. Współdziałali ze starszymi w załatwianiu czynności związanych z administracją cechu⁴⁷¹.

Funkcje pomocnicze pełnili pisarze cechowi i podskarbiowie. Byli płatnymi urzędnikami zatrudnianymi przez większe cechy. Zajmowali się wystawianiem dokumentów, prowadzeniem ksiąg cechowych oraz rachunków. Prowadzili księgi protokołów zebrań cechowych, księgi kasowe, księgi przeznaczone do prowadzenia spisów członków. Ojcowie gospodni brali udział w życiu towarzyskim członków cechu; byli właścicielami gospód, w których odbywały się zebrania i w których nocowali wędrowni czeladnicy⁴⁷².

Osoby trudniące się rzemiosłami artystycznymi, np. złotnicy, introligatorzy, drukarze, organomistrze, a także rzemieślnicy, na których usługi był niewielki popyt z

---

⁴⁶⁶ Tamże, s. 28.

⁴⁶⁷ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 24. (APP, Cechy miasta Pleszew 17).

⁴⁶⁸ Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 17. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299).

⁴⁶⁹ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 58.

⁴⁷⁰ M. Husak, *Pozycja prawna wdowy w prawie cechowym*, s. 130.

⁴⁷¹ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 30; T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 389.

⁴⁷² Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 31; T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 397-398; E. Borkowska-Bagińska, *Cechowe prawo gospodarcze w miastach Wielkopolski*, s. 78.

uwagi na koszty, np. aptekarze, cyrulicy (chirurdzy), najczęściej funkcjonowały poza cechami, choć w większych i zamożniejszych miastach mogli tworzyć własne cechy⁴⁷³.

Rzemieślnicy cechowi nie mogli pracować w niedziele i święta. Zakaz dotyczył wszystkich członków cechów i obejmował nie tylko czynności wytwórcze, ale także zakup surowców i zbyt wyrobów gotowych⁴⁷⁴.

Statuty cechowe silnie akcentowały obowiązki religijne członków bractwa, a także określały moralne obowiązki wobec wdów i potomstwa po zmarłych mistrzach. Członkowie cechów mieli obowiązek uczestnictwa w niedzielnych mszach i innych nabożeństwach⁴⁷⁵. Szczególnie przestrzegano, aby członkowie cechu godnie występowali we wszelkiego rodzaju procesjach. Również w wypadku śmierci któregoś z mistrzów lub członka jego rodziny cały cech uroczyście brał udział w pogrzebie⁴⁷⁶.

W statucie cechu piwowarów kwestii tej zostały poświęcone aż 4 artykuły. W artykule 15. postanawia się, iż „który by brat [...] na wigilię albo na żałobną mszę za zmarłą bracią, albo na pogrzeb brata, siostry, dziecięcia nie szedł, ma dać winy funt wosku⁴⁷⁷. Artykuł 16. mówi o czynnym uczestnictwie w pogrzebie: „który by dołu nie kopał mając na sobie tę służbę, także ciała umarłego do grobu nie niósł, ma dać winy ośm groszy⁴⁷⁸. Artykuł 17. mówi o obowiązku noszenia świec: „kto by miał służbę na sobie do świec, a nie nosiłby ich na pogrzeb albo procesję, ma dać winy funt wosku⁴⁷⁹. Ponadto w artykule 18. zapisano, iż „który by nie palił świec [...] w kościele stojących, ma dać winy dwa grosza⁴⁸⁰.

W przywileju dla cechu krawieckiego z 1698 r. znajdują się artykuły dotyczące spraw związanych z pochówkiem, a także z epidemiami. Mianowicie w przypadku śmierci członka bractwa, młodsi byli zobowiązani pogrzebać jego ciało. W czasie klęsk żywiołowych obowiązkiem rzemieślników było wypłacenie pieniędzy z brackiej skrzynki na pochówek. Odpowiedzialni też byli za obrzędy pogrzebowe w przypadku śmierci krewnych danego członka bractwa⁴⁸¹. Koszty kopania dołu pokrywał brat, u którego

⁴⁷³ J. Łojko, P. Wojtyniak, *Cechy i rzemiosło miast Wielkopolski*, s. 36.

⁴⁷⁴ E. Borkowska-Bagieńska, *Cechowe prawo gospodarcze w miastach Wielkopolski*, s. 115.

⁴⁷⁵ J. Łojko, P. Wojtyniak, *Cechy i rzemiosło miast Wielkopolski*, s. 36; J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, s. 124; Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 11.

⁴⁷⁶ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 57; T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 731-733; J. S. Bystróż, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*, s. 218.

⁴⁷⁷ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 15. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

⁴⁷⁸ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 16. (tamże).

⁴⁷⁹ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 17. (tamże).

⁴⁸⁰ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 18. (tamże).

⁴⁸¹ Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuły 3-4. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299).

czeladnik zmarł, pod karą w wymiarze jednego funta wosku⁴⁸². Członkowie cechu krawieckiego także musieli spełniać swoje powinności wobec Kościoła, dotyczące m.in. dostarczenia światła (świec) na różne nabożeństwa i uroczystości. Na przykład za złamanie świecy groziła kara w wysokości jednego dzbanka piwa⁴⁸³.

Statut cechu szewskiego w Pleszewie stanowił, iż „który by brat nie był na żałobnej mszy, ma być karany winą groszy trzema, także i czeladnik, któryby z uporu nie był, winę popada; a także który by brat młodszy omieszkał świec palić w kościele na mszy, jutrzni, na nieszporce w święta uroczyste, apostołskie, niedzielne, i ilekroć by potrzeba była, powinien odłożyć groszy sześć winy”⁴⁸⁴.

Cechy sprawowały opiekę nad zwyczajowo przydzielonym sobie ołtarzem w kościele parafialnym⁴⁸⁵.

Członkowie cechów mieli obowiązek uczestnictwa w akcjach gaszenia pożarów powstałych na terenie miasta i na przedmieściach⁴⁸⁶. Za niestawienie się do gaszenia pożaru przewidziane były surowe kary. Bractwa musiały posiadać i utrzymywać w należytym stanie własne narzędzia pożarnicze: siekiery, osęki, haki, sikawki, stągwie, węborki⁴⁸⁷.

Życie towarzyskie miało istotne znaczenie w środowisku rzemieślniczym, dlatego też starano się w odpowiedni sposób dbać o nie. To wszystko miało wpływ na integrację społeczną, ukształtowanie pewnej obyczajowości. Można to dostrzec w artykule 11. przywileju dla pleszewskiego bractwa krawieckiego. Dużą wagę przykładano do tego, by członkowie byli uczciwi i nie oczerniali się nawzajem. Za pomówienia i oszczerstwa przewidywano surowe kary, m.in. pozbawienie członkostwa w cechu. Jako zadośćuczynienie wymagano wypowiedzenia słów: „zełgałem com mówił, złe mówiłem jako pies”⁴⁸⁸. Statut cechu szewców przewidywał kary za złe zachowanie podczas schadzek. Za stłuczenie jednej „szklenicy” należało zakupić dwie nowe. Rozlanie piwa kosztowało brata całą beczkę. W zależności od godności obrażonego, zróżnicowana była kara za awanturę słowną lub rękoczyn. Jeżeli obrażony czy napadnięty był starszym cechu,

---

⁴⁸² Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 21. (tamże).

⁴⁸³ Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 10. (tamże).

⁴⁸⁴ Statut cechu szewskiego z 1627/1653 r. [w:] J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 23-26.

⁴⁸⁵ J. Łojko, P. Wojtyński, *Cechy i rzemiosło miast Wielkopolski*, s. 36

⁴⁸⁶ T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 751.

⁴⁸⁷ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 13.

⁴⁸⁸ Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. – artykuł 11. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299).

sprawca ponosił podwójną karę. Jeżeli znieważony był brat młodszy, kara wynosiła pół beczki piwa⁴⁸⁹.

Nadzór i kontrolę nad działalnością cechów sprawowała rada miejska z burmistrzem na czele⁴⁹⁰. Przykładem nadrzędnej władzy burmistrza nad cechami była dyspozycja Piotra Sroczyńskiego z 1775 r., w której nakazał on zamknąć rzemiosło piekarskie Józefowi Szymankiewiczowi, ponieważ wypiekał zbyt mały chleb⁴⁹¹.

W historii Pleszewa zdarzały się także wystąpienia cechów przeciwko osobom sprawującym władzę w mieście. W 1755 r. doszło do pobicia wójta Mateusza Przybyłowicza przez członków bractwa szewskiego. Jeden z braci, Wojciech Wasiewicz, uderzył wójta w rękę „drewnem rąbanym”. Otrzymał za to karę 200 plag, które miał odebrać publicznie przy sądzie; ponadto wszystkim braciom uczestniczącym w bójkę wymierzono karę 400 plag. Ukarany został także ojciec gospodni, Walenty Żarnowski. Za nieutrzymanie porządku otrzymał karę w wysokości 5 grzywien dla dworu oraz 3 grzywien dla sąd wójtowski. W dekrete sądu postanowiono, że jeśli w przyszłości bracia cechu szewskiego będą wszczynać bójkę, zostaną schwytani przez stróżów miejskich i publicznie, w Rynku otrzymają po 400 plag⁴⁹².

Poszczególni członkowie cechów byli wybierani do władz miejskich. Zasłużeni cechmistrzowie zostawali ławnikami, rajcami, wójtami, a także dochodzili do godności burmistrza⁴⁹³. Przykładem jest poniższa tabela, która zawiera informacje o braciach rzemiosła szewskiego, którzy pełnili urząd ławników w magistracie pleszewskim.

---

⁴⁸⁹ Statut cechu szewskiego z 1627/1653 r. [w:] J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 23-26.

⁴⁹⁰ Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 14; T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 445.

⁴⁹¹ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 16-17.

⁴⁹² APP, A. m. Pleszew I/36, s. 266-269.

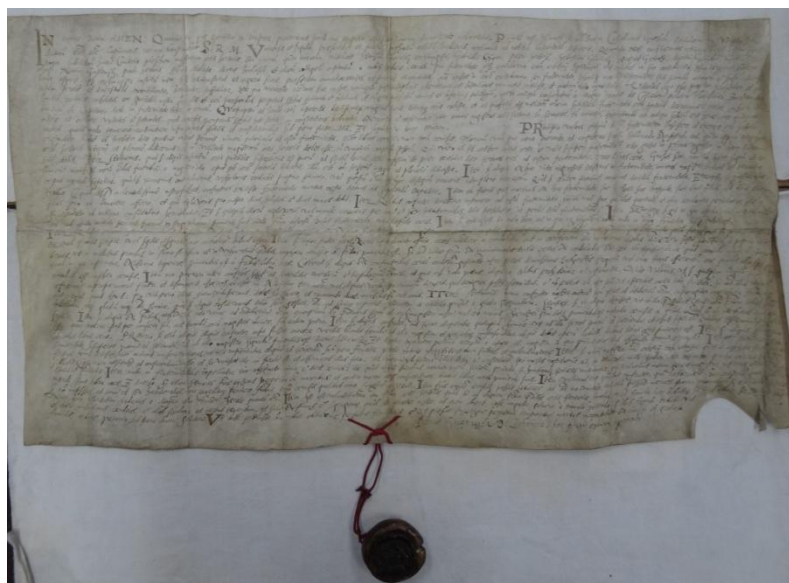
⁴⁹³ T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, s. 743; Z. Wojciechowska, *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce*, s. 29; M. Majczakówna, *Pleszew w wiekach średnich*, s. 26.

Tabela 23. Bracia kunsztu szewskiego pełniący urząd ławników w Pleszewie w latach 1778-1781.

L.p.	Imię i nazwisko	Rok	Bibliografia
1.	Jan Walendowski	1778	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 85
2.	Maciej Lorecki	1778	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 85
3.	Antoni Bułdoński	1778	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 86
4.	Maciej Lorecki	1779	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 88
5.	Norbert Szczepański	1779	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 89
6.	Jan Wurchiewicz	1779	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 91
7.	Marcin Jezierski	1779	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 90
8.	Jan Worchowicz	1779	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 90
9.	Józef Kulesiewicz	1779	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 90
10.	Jan Cichoński	1780	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 94
11.	Karol Księżniakiewicz	1781	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 89

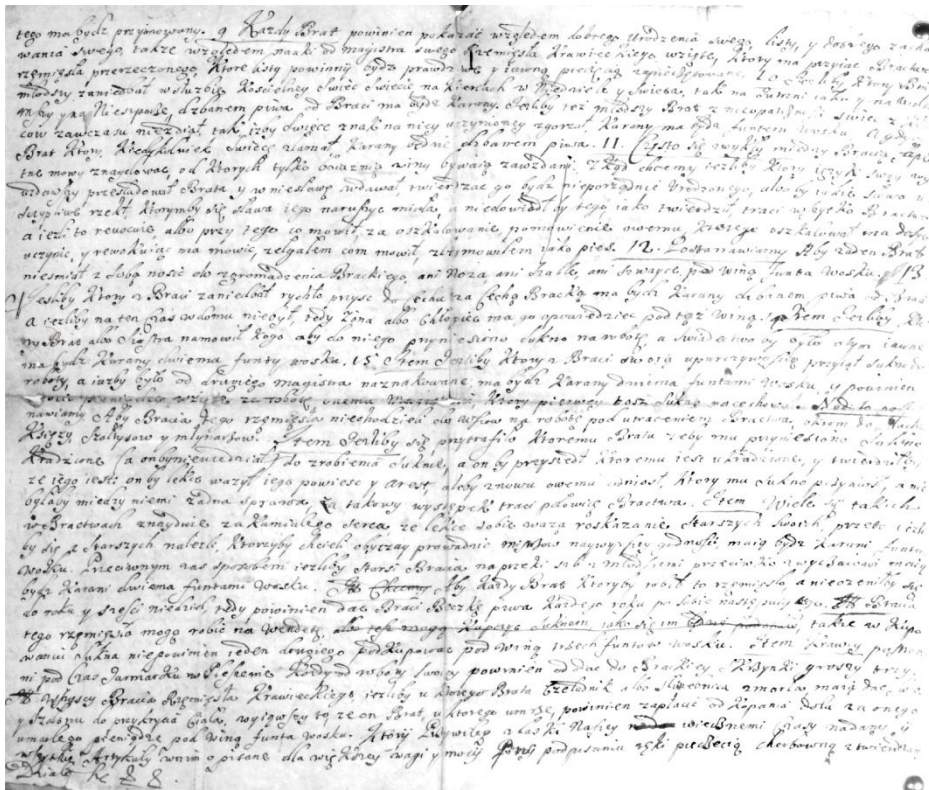
Opracowano na podstawie: APP, Cechy m. Pleszew 36.

Konflikty powstałe pomiędzy członkami cechu rozpatrywał sąd wójtowski. W 1790 r. Józef Baranowski, brat młodszy pleszewskiego cechu rzeźniczego, powołując czterech świadków, złożył skargę do urzędu wójtowskiego na cechmistrza Piotra Piekarczyka, który go „bezwinnie i niesłusznie [...] upuliczkował kilkakrotnym uderzeniem, za włosy głowy targaniem”⁴⁹⁴.

⁴⁹⁴ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 77-78.

Fot. 26a-26b. Awers i rewers przywileju dla cechu krawieckiego z 1698 r. nadanego przez Aleksandra Zaleskiego, podkomorze go kaliskiego, dziedzica pleszewskiego

Analiza ksiąg miejskich Pleszewa pozwala w większości przypadków określić, jakimi zajęciami trudnili się członkowie urzędu wójtowskiego. Rekrutowali się głównie z rzemieślników.

2.5. Rozstrzyganie sporów i prowadzenie spraw niespornych

Każde miasto w Rzeczypospolitej miało swój własny ustrój, który określony był w dokumencie lokacyjnym i z biegiem czasu modyfikowany decyzjami właściciela. Wszystkie miasta były jednak lokowane na prawie magdeburskim lub jego odmianie, którą stanowiło prawo chełmińskie. W ustroju miasta obowiązywał pewien schemat, który przybierał kształt specyficzny dla danego organizmu miejskiego. Dotyczyło to przede wszystkim wyboru władz miejskich⁴⁹⁵.

Kodeks prawa magdeburskiego miasta Pleszewa został zapisany w najstarszej księdze miejskiej Pleszewa, w której sporządzano protokoły czynności prawnych zdrażanych wobec rady pleszewskiej w latach 1428-1563⁴⁹⁶. Zbiór prawa nie posiada

⁴⁹⁵ M. Markiewicz, *Historia Polski 1492-1795*, s. 152.

⁴⁹⁶ APP, A. m. Pleszew I/2, s. 89-97.

zadnego nagłówka. Składa się z 56 artykułów. Z wyjątkiem dwóch ostatnich artykułów dopisanych przez dwóch innych pisarzy, zapisany został ręką jednego pisarza⁴⁹⁷.

Fot. 27. Fragment kodeksu prawa magdeburskiego miasta Pleszewa wpisany do księgi radzieckiej ok. 1483 r.⁴⁹⁸

Naczelną władzą w mieście była rada, która stanowiła tzw. pierwszy ordynek. Drugą obok rady instytucją sprawującą władzę w mieście była ława, którą nazywano drugim ordynkiem. Ława miejska była sądem, który obradował pod przewodnictwem wójta. Organizacja władzy wójta i ławy miała swoją podstawę w prawie magdeburskim. Czynności sądowe zapisywano w księgach ławniczych. Były to przede wszystkim sprawy majątkowe, procesowe i kryminalne⁴⁹⁹.

Jurysdykcję w mieście sprawował magistrat. Burmistrz załatwiał wszystkie przypadkowe skargi, natomiast wójt zajmował się wszystkimi procesami prawnymi, zapisywaniem ziemi, domów itd.⁵⁰⁰

Ława miejska za swoje czynności pobierała od stron różnego rodzaju opłaty. Należało do nich pamiętne, przesądne, opłata za wpis do księgi, strony musiały również opłacić pracę pisarza. Niestety, nie jest znana ich wysokość w badanym przez nas okresie⁵⁰¹.

Podstawową formą wszczęcia postępowania sądowego była skarga pokrzywdzonego, jego krewnych bądź opiekunów⁵⁰². W roli powodów często występowały również kobiety, lecz w obecności męskiego opiekuna (męża, syna). Sprawą

⁴⁹⁷ W. Maisel, *Prawo magdeburskie miasta Pleszewa*, s. 67.

⁴⁹⁸ A. Kozak, *Najstarsza pleszewska księga radziecka*, s. 8.

⁴⁹⁹ F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa*, s. 29.

⁵⁰⁰ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 7; cz. 2, s. 763.

⁵⁰¹ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 5.

⁵⁰² M. Mikołajczyk, *Wszczęcie postępowania karnego przed sądami miejskimi w Polsce XVI-XVIII wieku*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 57 (2005), s. 57.

procesową nazywano roszczenie prawne dochodzone w procesie sądowym⁵⁰³. Sprawy procesowe dzieliły się na: sprawy dziedziczne (*causae haereditariae*) oraz sprawy osobiste (*causae personales*). Przedmiotem dochodzenia w sprawach dziedzicznych były nieruchomości, w całości lub w części oraz dobra ziemskie; wskutek przeprowadzonego procesu nieruchomość taka, w całości lub w części, mogła być przysądzona stronie przeciwnej. Sprawy osobiste obejmowały wszelkie inne sprawy, które nie wchodziły w pojęcie spraw dziedzicznych, np. sprawy wynikające ze zobowiązań, sprawy, w których przedmiotem dochodzenia była rzecz ruchoma⁵⁰⁴. Orzeczenie sądowe nazywano dekretem⁵⁰⁵.

W materiale źródłowym spotykane są możliwości łączenia organów sądu burmistrzowskiego i wójtowskiego i tworzenia w ten sposób sądów radziecko-ławniczych (*officium consulari et advocatiali, officium utroque*). Praktyka tworzenia sądów złożonych charakterystyczna była zwłaszcza dla mniejszych miast⁵⁰⁶.

Tabela 24. Podział i rodzaje spraw sądowych i niespornych rozpatrywanych przez sąd i urząd wójtowski i burmistrzowski w Pleszewie w latach 1750-1793.

Podział spraw	Rodzaj sprawy	Liczba
majątkowa	pretensje o majątek	36
	nie wypełnianie postanowień zawartych w testamencie	1
	ustalenie prawa własności	4
	podział majątku	91
	testament	15
	zapis powizji dla kościoła	55
procesowa	rozliczenie	87
	pobicie	239
	zawarcie ugody	51
	subdycja	7
	postrzelenie	1
	pogryzienie przez psa	2
	zniesławienie	25
	wizja urzędowa (dotyczyła np. szkody wyrządzonej w nieruchomości)	133
	wymierzenie i rozgraniczenie gruntu	53
	otaksowanie nieruchomości lub inwentarza	20
	przekazanie pełnomocnictwa	7
	intro misja	4
	zapis wiana	9
	wyznaczenie opiekuna prawnego dla sieroty	1

⁵⁰³ O. Balzer, *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów 1935, s. 38.

⁵⁰⁴ Tamże, s. 38-39.

⁵⁰⁵ M. Mikołajczyk, *Wyrokowanie i wyrok. Z badań nad procesem kryminalnym w miastach polskich XVI-XVIII wieku*, *Z dziejów Prawa*, 8 (2006), s. 12.

⁵⁰⁶ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 139-142, 163-164, 184-185; M. Mikołajczyk, *Proces kryminalny w miastach Małopolski*, s. 29-30.

	rejestr ekspensów	2
	zapis posagu	1
	kradzież	4
	założenie wadium	2
	zaskarżenie	159
kry minalna	zabójstwo	6

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

W ciągu badanego okresu, według zachowanego materiału sądy pleszewskie rozpatrywały blisko 1015 spraw, w tym 202 sprawy majątkowe, 807 procesowych oraz 6 spraw kryminalnych. Średnio rozpatrywano 23 sprawy sądowe w ciągu roku. W omawianym okresie nie zarejestrowano żadnej sprawy dotyczącej popełnienia przestępstwa obyczajowego w Pleszewie⁵⁰⁷.

Najwięcej spośród spraw majątkowych dotyczyło kwestii podziału majątku (91). Przykładem jest sprawa z 1754 r. Uczestniczyli w niej bracia: Bartłomiej, Jakub, Kazimierz oraz Kasper Słonińscy, a także ich matka Jadwiga Słonińska, która przekazała cały majątek (dom z mielcuchem, studnią, ogrodem, obory oraz stodołę) najmłodszemu synowi, Kasprowi. Jakub miał zapewnić matce mieszkanie do śmierci i pochować jej ciało. Pozostali bracia aprobowali decyzję matki⁵⁰⁸.

Drugą kategorią co do ilości prowadzonych spraw majątkowych były pretensje o majątek (36). Powodem takich spraw było najczęściej rodzeństwo, które domagało się rozliczenia z postanowień testamentu po rodzicach. Innym przykładem jest sprawa pomiędzy Marcinem Jaworskim a Agnieszką Zielińską z 1781 r. Marcin Jaworski, jako sukcesor po zmarłym Józefie Jaworskim, złożył pretensje przeciwko Agnieszce Zielińskiej o to, że nieprawnie korzystała z gruntu należące go się mu po ojcu⁵⁰⁹.

Rozporządzenia majątkiem, czyli testamenty są kolejnym przykładem spraw majątkowych⁵¹⁰. Przykładem jest zeznanie ostatniej woli Jana Szopniewskiego z 1781 r., w którym przekazał swojej żonie „domostwo z wszelkim porządkiem: wozem, pługiem, radłem i innymi sprzętami należącymi do gospodarstwa [...]; ponadto jedną parę koni, 2 krowy, 30 owiec, słoń gorszany”. Osoba rozporządzająca majątkiem wybierała tzw. egzekutorów, wykonawców swojego testamentu. Były to osoby, które czuwały nad prawidłowym podziałem majątku po śmierci sporządzającego testament. Najczęściej były

⁵⁰⁷ O przestępstwach obyczajowych na terenie Rzeczypospolitej w XVIII w., zob. M. Mikołajczyk, *O niektórych przestępstwach obyczajowych w prawie miejskim w Polsce XVI-XVIII wieku*, Problemy Prawa Karnego, 20 (1994), s. 63-78.

⁵⁰⁸ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 72-74.

⁵⁰⁹ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 270-272.

⁵¹⁰ Wykaz testamentów mieszczan pleszewskich znajduje się w aneksie IX.

to osoby sprawujące urząd w magistracie, gdyż ze względu na swoją pozycję społeczną, uważane były za najbardziej wiarygodne. W przypadku testamentu Jana Szopniewskiego byli to: burmistrz Antoni Stefanowski oraz wójt Maciej Baranowski⁵¹¹.

Mieszczanie pleszewscy obdarowywali zwykle swoje dzieci. Przedmiotem darowizny mogła być zarówno nieruchomości, jak i suma pieniężna⁵¹².

W historii sądownictwa pleszewskiego z analizowanego okresu zarejestrowano jedną sprawę dotyczącą niewypełniania postanowień zawartych w testamencie. W 1786 r. Antoni Stefanowski, opiekun testamentu Jana Szopniewskiego, wystąpił przeciwko jego żonie Mariannie, gdyż nie wypełniała nakazów zawartych w testamencie⁵¹³.

Sporadycznie zdarzały się także zapisy pojedynczych dóbr majątkowych⁵¹⁴. W 1750 r. Mateusz Przybyłowicz zapisał swojej siostrze Apolonii pusty plac przy ulicy Łaziennej. Podczas podpisania transakcji obecny był jej mąż, Kasper Leniwy⁵¹⁵. W 1756 r. Marianna Głambikowa zapisała swoim pasierbom Janowi i Prokopowi Głambikom dwa przydziały roli. Uczyniła to będąc „pobudzona macierzystym afektem”⁵¹⁶.

Przykładem sprawy dotyczącej ustalenia prawa własności był proces w sądzie radzieckim, który odbył się w ratuszu pleszewskim w 1791 r. Sąd radziecki przyznał Kasprowi Łukaszewiczowi dwa grunty jateczne w Rynku, które odziedziczył po ojcu i po stryju, a jednocześnie oddalił od ich użytkowania osobę, która czyniła to nieprawnie. Decyzja sądu radzieckiego została potwierdzona dekretem sądu nadwornego⁵¹⁷.

---

⁵¹¹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 197-200.

⁵¹² APP, A. m. Pleszew I/24, s. 68-69, 69-71.

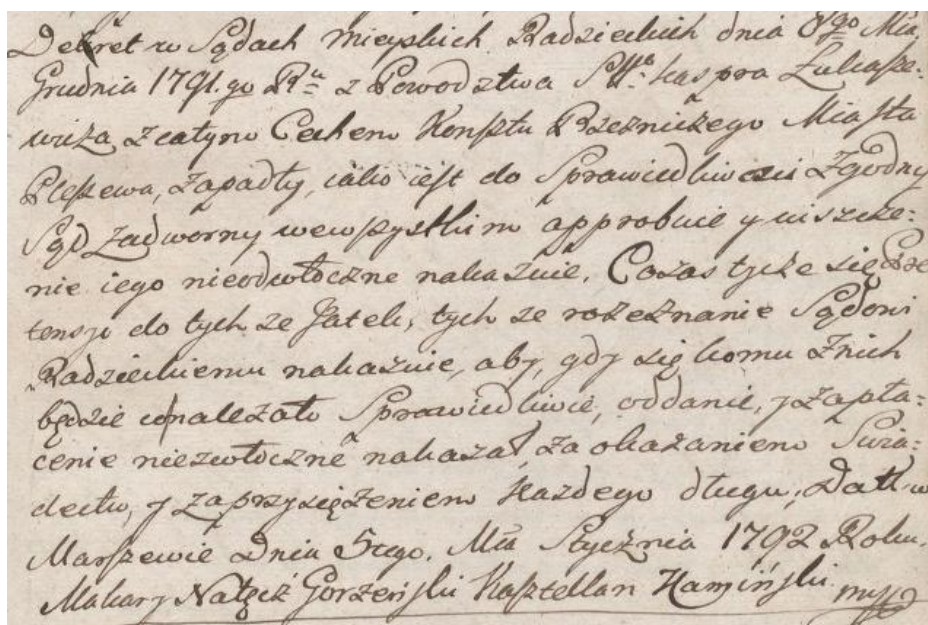
⁵¹³ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 113-115.

⁵¹⁴ Nie należy mylić z zapisem testamentalnym, który obejmował rozporządzenie całego majątku i w którym uczestniczyli egzekutorzy.

⁵¹⁵ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 34-35.

⁵¹⁶ Tamże, s. 90.

⁵¹⁷ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 144-146.

Fot. 28. Dekret sądu zadornego z dnia 5 stycznia 1792 r., wydany w Marszewie w sprawie sławetnego Kaspra Łukaszewicza

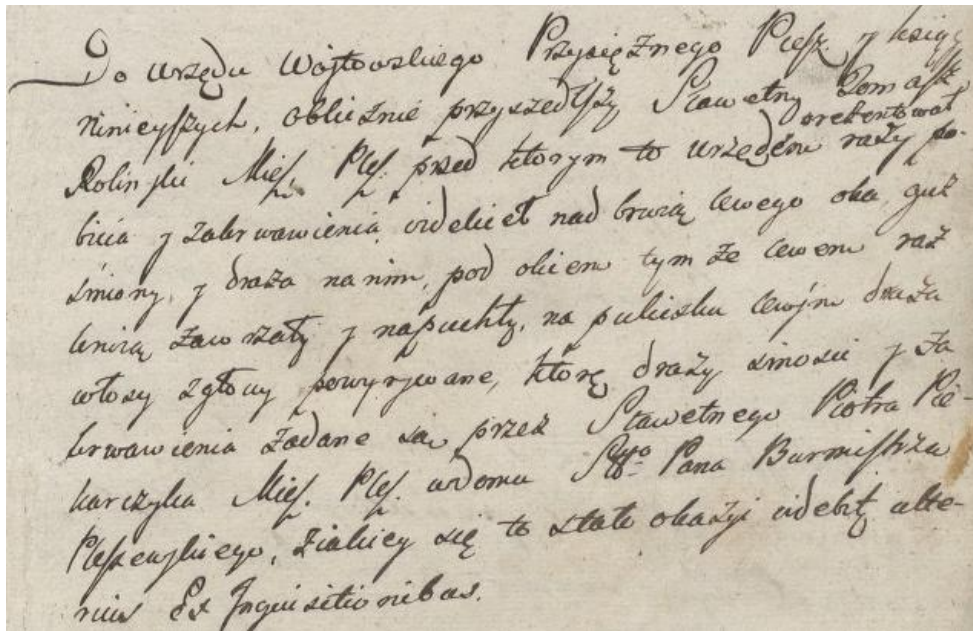
Najwięcej spośród spraw procesowych dotyczyło z pobić (239). Przewód sądowy odbywał się według pewnego schematu. W postępowaniu rozpoznawczym osoba poszkodowana⁵¹⁸ przychodziła do urzędu wójtowskiego, gdzie w obecności przysiężnych urzędników dokonywano dokładnego opisu uszkodzeń ciała⁵¹⁹. Wskazywano osobę, która się do tego przyczyniła oraz miejsce i okoliczności zdarzenia. W toku dalszego postępowania sąd orzekał o winie i wydawał wyrok.

Ówczesni ludzie byli bardzo porywcy, w związku z czym, w większości miasteczek najwięcej było przestępstw pospolitych: kłótni i bójek. Obrażony musiał domagać się ukarania sprawcy przed sądem, gdyż inaczej groziła mu opinia człowieka nie dbającego o swoje dobre imię⁵²⁰.

⁵¹⁸ Jeżeli kobieta była mężatką, stawała przed urzędem w obecności męża, natomiast panna w obecności obydwójga rodziców lub opiekunów wyznaczonych w testamencie. Tylko wdowy występowały przed urzędem samodzielnie.

⁵¹⁹ M. Mikołajczyk, *Czynności przygotowawcze w sprawach kryminalnych rozpoznawanych przez sądy miejskie w Polsce XVI-XVIII wieku*, *Z Dziejów Prawa*, 4 (2011), s. 31.

⁵²⁰ *Dzieje Jarocina*, red. Cz. Łuczak, Poznań 1998, s. 90.

Fot. 29. Opis uszkodzeń ciała sławetnego Tomasza Rolińskiego, 1789 r.

W analizowanym okresie 87 razy pojawiały się w sądach pleszewskich sprawy związane z różnymi rozliczeniami. Przykładem jest sprawa z 1753 r. pomiędzy Andrzejem Unijewskim (sukcesorem Jakuba Unijewskiego) a Błażem Szopniewskim i Tomaszem Rykalskim. Szopniewski i Rykalski byli opiekunami Andrzeja Unijewskiego wyznaczonymi w testamencie przez Jakuba, jego ojca. Sprawa dotyczyła rozliczenia z wydatków w czasie sprawowania opieki oraz rozliczenie z kosztów pogrzebowych⁵²¹. Kolejnym przykładem jest sprawa pomiędzy chłopem Mateuszem Trzszewskim a Tomaszem Wilczkiem. Trzszewski odebrał przed sądem wójtowskim sumę 200 zł od Wilczka, którą to sumę pożyczył mu 9 lat wcześniej⁵²².

Kolejnym rodzajem spraw procesowych było wymierzanie i rozgraniczanie parceli. Powód składał wniosek do urzędu burmistrzowskiego lub wójtowskiego o przeprowadzenie wizji urzędowej terenu objętego sporem. Po przeprowadzeniu oględzin przez przysiężnych urzędników, dokonywali oni wymierzenia i rozgraniczenia gruntów, a następnie nakazywali słudze miejskiemu nabić kołki graniczne⁵²³.

Mieszczanie pleszewscy zawierali przed sądem burmistrzowskim bądź wójtowskim różnego rodzaju ugody. Przykładem jest ugoda z 1783 r. pomiędzy Dominikiem Robackim a Maciejem Zdzierzbickim o zaprzestaniu wszelkich pretensji między sobą. Obydwie

⁵²¹ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 64-65.

⁵²² Tamże, s. 154-155.

⁵²³ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 11-12.

strony wyznaczyły wadium w wysokości 30 grzywien dla dworu i 15 grzywien dla sądu w przypadku zerwania ugody przez którąś ze stron⁵²⁴.

Przed sądem wójtowskim zawierano akty subdycji⁵²⁵, czyli dobrowolnego oddania się w poddaństwo. Akt ten obejmował także potomstwo składającego przysięgę. Choć może się nam to wydawać nadzwyczajne, zarejestrowano w badanym okresie aż 5 takich przypadków. Jako przykład może nam posłużyć akt subdycji chłopca Szymona Błaszczyka z 1770 r. Zeznał on przed urzędem wójtowskim, iż upodobał sobie, z zamiarem zawarcia małżeństwa, Katarzynę Szwedównę ze wsi Grodzisko, która to wieś była własnością Ludwika i Marianny z Sapiehów Dąbskich. Wybierając przyszłą małżonkę z dóbr pleszewskich, oddawał się w poddaństwo u dziedziców. Od tej pory podlegał ich własności i panowaniu wraz ze swoimi przyszłymi sukcesorami⁵²⁶.

Mieszanie pleszewscy wnosili sprawy do sądu burmistrzowskiego lub wójtowskiego w związku ze zniszczeniem mienia. Dotyczyły one głównie szkód wyrządzonych przez zwierzęta w ogrodach, gruntach rolnych, łąkach. Do przeprowadzenia wizji wyznaczano przysiężnych urzędników z urzędu wójtowskiego i burmistrzowskiego, którzy szacowali straty. Przykładem jest sprawa Karola Księżniakiewicza z 1789 r., który wniósł sprawę w związku ze szkodą na jego przydziałkach rolnych. Powstała wskutek zjedzenia i stratowania siedmiu zagonów żyta (29 łokci długości, 700 łokci szerokości) przez konie Tadeusza Kurkiewicza. Stratę oszacowano na 9 zł⁵²⁷.

W badanym okresie zarejestrowano kilkanaście spraw dotyczących ustalenia wartości danej nieruchomości. Otaksowanie odbywało się po zakończeniu wizji. Stan nieruchomości oraz jej wartość określali urzędnicy przysięgli z urzędu burmistrzowskiego i wójtowskiego. Dla przykładu została przedstawiona sprawa z 1789 r. Z dyspozycji pana dziedzicznego miasteczka Pleszew urzędnicy przysięgli oszacowali wartość (150 zł), powierzchnię (długość: 26 łokci, szerokość: 20 łokci) oraz stan wizualny („mocno nadrujnowany”) domu zbiegłego z miasta Michała Wróblewskiego⁵²⁸.

W omawianym okresie sąd wójtowski rozpatrzył jedną sprawę dotyczącą postrzelenia – miało to miejsce w 1755 r. Pewien parobek został postrzelony śrutem. Przed sądem wójtowskim przeprowadzono oględziny uszkodzonego ciała poszkodowanego.

---

⁵²⁴ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 41-42.

⁵²⁵ Łac. subdo, subdere – poddawać, czynić poddanym, zob. *Mały słownik łacińsko-polski*, red. J. Korpanty, Warszawa 2001, s. 582-583.

⁵²⁶ APP, A. m. Pleszew I/22, s. 361. Szerzej o instytucji dobrowolnego poddaństwa chłopów zob. W. Dworzaczek, *Dobrowolne poddaństwo chłopów*, Warszawa 1952.

⁵²⁷ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 32-33.

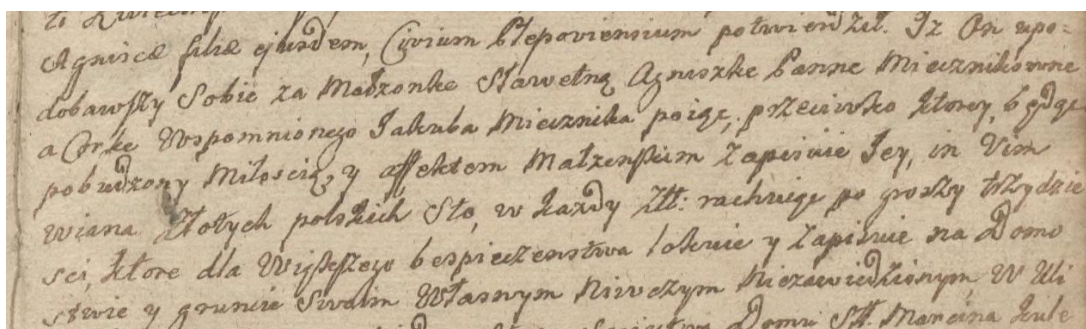
⁵²⁸ Tamże, s. 30-31.

Podczas obdukcji był obecny cyrulik, który wyciągał śrut z nogi parobka – szerzej o samej obdukcji pisaliśmy już wcześniej⁵²⁹.

Dwukrotnie pojawiły się sprawy procesowe dotyczące pogryzienia przez psa. W przytoczonym przykładzie z 1787 r. Łucja Jezierska (8 lat), w obecności swojego ojca Szymona Jezierskiego, prezentowała przed urzędem wójtowskim uszkodzone ciało: „[...] noga lewa na ikrach blisko głytków przegryziona i znaki od kłów okazały się [...]”⁵³⁰.

Mieszczanie pleszewscy składali do sądu wójtowskiego skargi dotyczące pomówień. W przypadku publicznego oskarżenia o złodziejstwo, sąd nakazywał, pod karą w wysokości 10 grzywien, aby oskarżający to udowodnił⁵³¹. W 1775 r. Wawrzyniec Ostrogowicz za „fałszywe zdanie” przeciwko wójtowi przy całym sądzie otrzymał karę w grzywnach „i tak długo miał siedzieć zamknięty na kłódkę w komórcie, aż spłaci karę”⁵³².

Zapisy wiana oraz posagów również odbywały się przed urzędem wójtowskim. Wiano miało być zabezpieczeniem żony na wypadek śmierci męża⁵³³. Zapis taki sporządzano przed wejściem w związek małżeński. W 1770 r. Jan Głowacki zapisał swojej przyszłej żonie, Agnieszce Miecznikównie, 100 zł ulokowane w swoim domostwie i gruncie przy ulicy Jarockiej⁵³⁴.

Fot. 30. Zapis wiana – fragment wpisu do księgi wójtowskiej, 1770 r.

Kilkadziesiąt spraw dotyczyło zniesławienia. Pisarz przysiężny dokładnie zapisywał okoliczności. Przykładem jest sprawa z 1789 r. pomiędzy Antonim Żarnowskim, pisarzem miejskim, a Maciejem Baranowskim burmistrzem. Żarnowski został obrażony przez Baranowskiego i zelżony tymi słowami: „[...] szelmo, chyclu,

⁵²⁹ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 263.

⁵³⁰ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 148.

⁵³¹ Tamże, s. 6.

⁵³² Tamże, s. 6.

⁵³³ B. Groicki, *Tytuły prawa magdeburgskiego*, red. K. Koranyi, Warszawa 1954, s. 61-64.

⁵³⁴ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 8.

skurwysynu, walkoniu, łachmanie, bestia, zaprzędawco miasta i ukrzywdzicielu jego, chącwoicie i innymi tymi podobnymi [...]”. Obelgi padły w domu burmistrza⁵³⁵.

Różnego rodzaju upomnienia również rozpatrywano przed urzędem wójtowskim; między innymi upomnienie Franciszka Kostrzewskiego, który złożył formalne upomnienie swojego ojca, Jakuba Kostrzewskiego o oddanie sumy 8 bitych talarów⁵³⁶.

Z dyspozycji sądu nadwornego, urząd burmistrzowski lub wójtowski ogłaszał intromisję, czyli wprowadzenie nowego nabywcy w posiadanie dóbr ziemskich. Podczas ogłaszania intromisji obowiązywała zasada jawności⁵³⁷. Odbywało się to zwykle w miejscu publicznym, np. na Rynku, wobec zgromadzonych świadków.

Fot. 31. Akt intromisji na rzecz sławetnego Kaspra Łukaszewicza z dnia 9 maja 1792 r.

W zachowanych księgach miejskich zarejestrowano tylko jeden przykład sprawy dotyczącej wyznaczenia opiekunów prawnych dla sierot. Opiekunami byli urzędnicy miejscy. Mieli dbać o przyzwoite wychowanie i „w nauce ćwiczenie” swoich podopiecznych⁵³⁸. Możemy się jedynie domyślać, że pozostałe sprawy zaginęły wraz z księgami rady pleszewskiej, która z urzędu powinna się nimi zajmować.

Przed urzędem wójtowskim podpisywano przekazanie pełnomocnictwa (plenipotencji). Przykładem jest akt z 1781 r., w którym Katarzyna Żurowiczowa

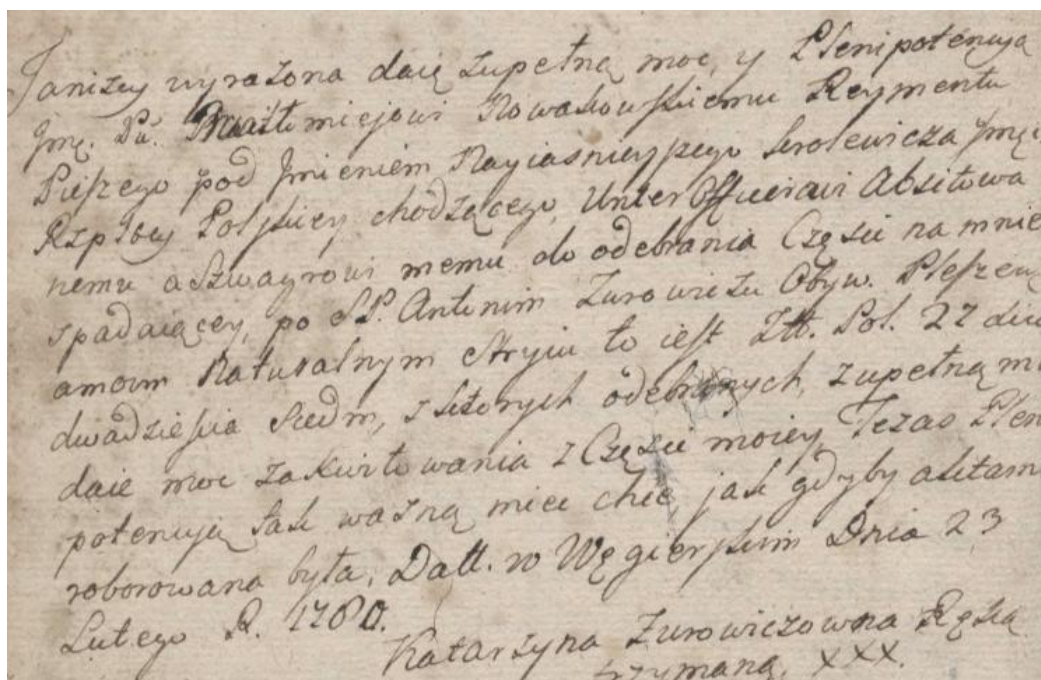
⁵³⁵ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 4-6.

⁵³⁶ Tamże, s. 3.

⁵³⁷ P. Dąbkowski, *Zasada jawności w dawnym prawie polskim*, Lwów 1937, s. 2.

⁵³⁸ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 150-151.

przekazuje pełnomocnictwo swojemu szwagrowi, Bartłomiejowi Nowakowskiemu, aby pokwitował i odebrał sumę pieniężną, którą dostała po stryju⁵³⁹.

Janizy wyrażona daie zupełna moc, y Plenipotencya
Jm. Pa. Mateuszowi Nowakowskiemu Rejmentu
Reprez. pod imieniem Rayasnyjszym Brolewicza Jm.
Reprez. Poljskiej chodzącego, Unter Officierowi Absolutwa
nemu a Szwagrowi memu do odebrania Czesu na mnie
spadającego, po S. P. Antymiu Turowiczu Obju. Plepen.
amom Naturalnym Strójem to jest 27. Pol. 27 die
dwadziecia Rejm, i litobych odebranych, zupełna mu
daie moc Zakwitowania i Czesu moiej, Tezas Plen
potencyi tak ważna miie chce, jak gdyby alitami
roborowana byta, Dat. w Węgierskim Dnia 23
Luteyo R. 1781.
Katarzyna Turowiczówna Ręka
szwagrowa, XX.

Fot. 32. Akt plenipotencji dla Bartłomieja Nowakowskiego, 1781 r.

Niektórzy mieszczanie sporządzali przed urzędem wójtowskim tzw. rejestr ekspensowy (rejestr wydatków). Zawierał on wszelkie rozliczenia i spłaty długów, które miały być egzekwowane po śmierci. W 1757 r. rejestr taki sporządził Mateusz Przybyłowicz. Zawierał on m.in. spis datków dla księży oraz na ołtarze w kościele pleszewskim, opłaty dla księży oraz kościelnych za pogrzeb, przekazanie 1 beczki piwa na poczęstunek po pogrzebie, rozliczenie z Żydem spod Dębiny za handel skórami, rozliczenie z Błażem Stankiewiczem za postawienie pieca w mielczuchu⁵⁴⁰.

W badanym okresie sąd wójtowski w Pleszewie sześciokrotnie rozpatrywał sprawę o zabójstwo. W toku procesu sprawdzano okoliczności, w jakich doszło do zabójstwa (czas, miejsce, sprawcę, narzędzie, którym popełniono zbrodnię). Cyrulik dokonywał opisu uszkodzeń ciała zabitego. Po przeprowadzonym procesie, z polecenia urzędników, sługa miejski dokonywał tzw. obwołania, czyli publicznego ogłoszenia zabójstwa. Obwołanie „głowy zabitego” wykonywano przy ratuszu. Oto przykłady opisów uszkodzeń ciała sporządzane przez cyrulików: Wojciech Mocek, zabity przez Marcina Śmieję w polu „po zachodzie słońca”, 1755 r. „[...] panowie przysiężni, podług zeznania cyrulika, obaczyli

⁵³⁹ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 263.

⁵⁴⁰ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 172-174.

rany zabitego i już umarłego Wojciecha Mocka, videlicet rana w głowie na prawej stronie nad samym czołem, szeroka na palcy trzy i tak głęboka, aż kość zagiętą w tej ranie widać było. I podług zeznania cyrulika wszystka twarz od tejże rany w głowie uczynionej krwią zawrzana, zapuchła, oczy także zapuchłe, zsinione, krwią zawrzane, uszami krew szła, i na prawym puliczku znaki dwa od podkówki, zsinione, stłuczone, krwią zawrzane”⁵⁴¹. Mikołaj Szymański zabity przez Michała Malinowskiego w 1776 r. „[...] w czoła środek uderzony, z prawej strony ucha sinione, z lewej strony ucha także sinione, które rany i zabicie kołem z płota były mu zadane. I krew uszami obiema ciekła, szyja od postronka oberżnięta [...]”⁵⁴². W sprawach kryminalnych wójt nie mógł ogłaszać egzekucji bez zgody właściciela miasteczka⁵⁴³. Nie zachowały się w materiale źródłowym protokoły z przeprowadzenia egzekucji – specyfiką małych miasteczek było to, że nie zatrudniały kata. Zmuszało to ich władze, w rzadkich przypadkach ciężkich kar lub egzekucji, do wynajmowania kata z dużego miasta królewskiego⁵⁴⁴. W 1768 r. na mocy artykułu XX. praw kardynałnych odebrano dziedzicom prawo karania śmiercią⁵⁴⁵. Wówczas sprawy tej rangi musiały zostać przekazane do właściwego sądu w dużym mieście królewskim.

Pleszewski sąd burmistrzowski i wójtowski wykorzystywał kilka środków dowodowych. Pierwszym z nich była przysięga strony, czyli *iuramentum*⁵⁴⁶. W przysiędze dowodowej odwoływano się do Boga Wszechmogącego: „[...] ja [...] przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Świętej jedynemu, jakom w tej wyżej wyrażonej inkwizycji⁵⁴⁷ wyznał tak na to wszystko sprawiedliwie i sumiennie zeznaję, jako tak jest, a nie inaczej, a dawniejszą moją inkwizycją w sądzie wójtowskim zeznaną i poprzysiężoną, rewaluuję [...], tak mi pomóż Panie Boże Wszechmogący i Syna Jego Męko”⁵⁴⁸. Krzywoprzysięstwo pociągało za sobą sankcje w postaci pozbawienia czci, a także stanowiło obrazę Boga i ściąganie na siebie kary Boskiej. Wiara w moc dowodową przysięgi pochodziła właśnie z tych aspektów. Przysięga powinna być składana tylko w razie całkowitej pewności przysięgającego, że potwierdza prawdę⁵⁴⁹. Dowodem ze świadków były zeznania osób nie wchodzących w spór, które na podstawie własnego

⁵⁴¹ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 245.

⁵⁴² APP, A. m. Pleszew I/38, s. 22.

⁵⁴³ Prawa miejskie Pleszewa, odpis (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-297/1).

⁵⁴⁴ Szerzej o instytucji kata zob. M. Mikołajczyk, *Proces kryminalny*, s. 122-124.

⁵⁴⁵ *Volumina legum*, t. 7, s. 280-281.

⁵⁴⁶ S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie*, Lwów-Warszawa-Kraków 1927, s. 95.

⁵⁴⁷ Inkwizycja, czyli postępowanie sądowe.

⁵⁴⁸ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 8; o kwestii dowodu z przesłuchania świadków, zob. M. Mikołajczyk, *Dowód z zeznań świadków w miejskim procesie karnym w Polsce XVI-XVIII wieku*, *Problemy Prawa Karnego*, 24 (2001), s. 191-200.

⁵⁴⁹ M. Mikołajczyk, *Proces kryminalny*, s. 372.

sposprzeżenia składały w tymże sporze zaprzysiężone zeznanie. Świadcstwo sądowe stanowiło dowód w sprawie, która już wcześniej była rozpatrywana przed sądem. W celu przekonania się o zasadności lub bezzasadności jakiegoś faktu sąd przeprowadzał oględziny (wizję). Dowodami z dokumentów były wszelkie rzeczy zmysłowe, które mogły służyć sądowi za środek do przekonania go o prawdziwości bądź nieprawdziwości jakiegoś zdarzenia lub twierdzenia⁵⁵⁰.

W systemie sądowym miast prywatnych ważną rolę odgrywała apelacja do właściciela. Od wyroku sądu wójtowskiego najpierw apelowano do rady, a od jej decyzji odwoływano się do dziedzica⁵⁵¹. Niektóre sprawy przechodziły z sądu wójtowskiego drogą apelacji do sądu zadwornego w Marszewie (sąd dominialny), gdzie miał miejsce „powtórny wywód inkwizycji”, czyli powtórne zeznania świadków i zaprzysiężenie ich wiarygodności. Wyrok podpisywał wówczas ostatecznie właściciel miasteczka. Przykładem jest sprawa z 1791 r. pomiędzy Pawłem Koszcząbowiczem a Marianną Szopniewską, która trafiła do sądu zadwornego poprzez apelację od pierwszego dekretu urzędu wójtowskiego. Decyzją sądu Koszcząbowicz miał zapłacić 1 grzywnę na rzecz Szopniewskiej oraz 15 grzywien na bruki miejskie w ciągu 8 dni⁵⁵².

W czasie procesów sędziowie, a także pisarze pleszewscy, nie powoływali się na żadne źródła prawa (*Speculum saxonum*, ustawy właścicieli miasteczka), za wyjątkiem sygnalizowania o prawie magdeburskim. Może to oznaczać, że mieli niewielkie pojęcie o prawie, które miało stanowić podstawę orzeczenia. W przytaczaniu podstaw prawnych ograniczano się do przywołania norm prawa Boskiego, wskazując w ten sposób, że ich naruszenie stanowi podstawę odpowiedzialności sprawcy⁵⁵³.

W procesach cywilnych miast prywatnych starano się ograniczać apelację do właściciela tylko do spraw o największej wartości. W ten sposób dziedzice pozbywali się uciążliwego obowiązku⁵⁵⁴.

W omawianym okresie w sądzie zadwornym funkcjonował komornik. W 1784 r. był nim Kazimierz Rakowski⁵⁵⁵.

---

⁵⁵⁰ O. Balzer, *Przewód sądowy polski w zarysie*, s. 152-180.

⁵⁵¹ D. Mazek, *Ku ozdobie i profitowi*, s. 120.

⁵⁵² APP, A. m. Pleszew I/39, s. 130.

⁵⁵³ M. Mikołajczyk, „Stosując się do prawa wyraźnego...”. *Podstawy prawne wyroków kryminalnych grodzkiego sądu miejskiego w latach 1702-1756*, *Studia Iuridica Lublinensia*, 19 (2013), s. 203, 213.

⁵⁵⁴ D. Mazek, *Ku ozdobie i profitowi*, s. 120.

⁵⁵⁵ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 52-57.

Tabela 25. Rodzaje kar stosowanych w sądownictwie pleszewskim w latach 1750-1793.

Opis przestępstwa	Rodzaj kary	Wymiar kary	Zapis bibliograficzny
niestawienie się przed sądem wójtowskim	kara pieniężna	10 grzywien	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 5
publiczne obrażenie burmistrza przez mieszczanina	kara pieniężna	15 grzywien	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 7-9
	publiczne przeproszenie		
publiczne obrażenie mieszczanina przez burmistrza	kara pieniężna	15 grzywien	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 7-9
niewypełnienie polecenia burmistrza	kara więzienia ⁵⁵⁶	7 dni	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 23-25
	kara pieniężna	50 grzywien	
publiczne zniesławienie	kara pieniężna	32 grzywny (6 grzywien dla pokrzywdzonych, 6 grzywien dla sądu, 20 grzywien do kasy miejskiej)	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 163-164
	kara więzienia	14 dni (w tym 6 dni o chlebie i wodzie)	
	kara cielesna	15 plag ⁵⁵⁷	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 8-10
publiczne pomówienie o złodziejstwo	kara pieniężna	10 grzywien	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 6
pobicie mieszczanina	kara pieniężna	8 grzywien (5 grzywien do urzędu burmistrzowskiego, 3 grzywny dla pokrzywdzonego)	APP, A. m. Pleszew, I/38, s. 8-10
zniewaga miejsca przy kościele ⁵⁵⁸	kara pieniężna	35 grzywien (30 grzywien dla kościoła farnego, 5 grzywien dla sądu burmistrzowskiego)	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 241
	kara cielesna	85 plag	
	„(...) w kościele przed Wielkim Ołtarzem przez 6 niedziel, w każde święto podczas wotywy, błagając majestat Boski, aby krzyżem leżeli”		
pobicie wójta	kara cielesna	400 plag	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 266-269

Opracowano na podstawie: A. m. Pleszew I/36, I/38, I/39.

⁵⁵⁶ Karę więzienia odbywano w komórcie wieży ratuszowej, którą nazywano twierdzą miejską lub więzieniem miejskim (APP, A. m. Pleszew I/36, s. 338). W 1793 r. stan więzienia miejskiego określany był jako przeciętny, zob. J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 7; cz. 2, s. 764.

⁵⁵⁷ Karę cielesną w postaci plag wymierzano na rynku bądź przy miejscu, w którym popełniono przestępstwo, np. przy kościele (APP, A. m. Pleszew I/38, s. 8-10; I/36, s. 241).

⁵⁵⁸ Skarga do sądu burmistrzowskiego z 1754 r. złożona przez ks. Antoniego Trzcinańskiego, proboszcza kościoła św. Ducha w związku ze znieważeniem miejsca przy dzwonnicy kościoła farnego (APP, A. m. Pleszew I/36, s. 241).

Jak wynika ze zgromadzonego materiału źródłowego, w latach 1750-1793 w Pleszewie stosowano kilka rodzajów kar. Najczęściej stosowano karę pieniężną, z której część środków przekazywano do pokrzywdzonego, część do kasy miejskiej oraz do sądu. Innym rodzajem kary było kilkudniowe więzienie w komórcie miejskiej. Krótkoterminowe pozbawienie wolności stanowiło jedną z podstawowych kar w drobnych, często powtarzających się sprawach (kłótnie, oszczerstwa, zniewagi)⁵⁵⁹. Ponadto wymierzano karę cielesną, którą były plagi odbierane w miejscu publicznym, najczęściej na Rynku, gdzie gromadziło się najwięcej ludzi – niestety, w zachowanych aktach pleszewskich z badanego okresu nie zachowały się wzmianki o istnieniu pręgierza⁵⁶⁰. Kara chłosty była karą uniwersalną i mogła być stosowana za każdy rodzaj przestępstwa. Publiczne wykonywanie kar cielesnych miało na celu odstraszenie całego społeczeństwa od popełniania przestępstw, było to typowe działanie na tym etapie rozwoju stosunków społeczno-prawnych⁵⁶¹. Chłostę stosowano w sprawach o różne czyny. Bito m.in. skazanych za kradzież, przywłaszczenie, pomówienie, pobicie. Oskarżonych bito najczęściej różgami lub kijem⁵⁶².

Czyny hańbiące Kościół i religię również podlegały karze. Jedyny przykład, jaki zarejestrowano w księdze miejskiej pleszewskiej to przestępstwo popełnione w 1754 r. przez dwóch mieszczan: Bartłomieja Wąsowicza i Wojciecha Wasiewicza. Czyn przeciwko porządkowi publicznemu jednocześnie znieważał uczucia religijne i kościelny majątek: „Przyszedłszy do dzwonnicy podczas procesji żałobnej dzwonić, odpychał jeden drugiego od dzwonu, i tak się z sobą kłócąc i popychając zkrwawił jeden drugiego i ubił aż gwałtu wołał.”⁵⁶³

W małych miastach Rzeczypospolitej w XVIII w. w procesach sądowych stosowano tortury. Poddawano im przestępców, którym zarzucano m.in. kradzież, rozbój,

---

⁵⁵⁹ M. Mikołajczyk, *System kar w prawie miejskim w Polsce czasów Oświecenia (na przykładzie Krakowa w 2. połowie XVIII wieku)*, Z *Dziejów Prawa*, 1 (1996), s. 119.

⁵⁶⁰ O miejscach wykonywania kary chłosty zob. M. Mikołajczyk, *System kar w prawie miejskim w Polsce czasów Oświecenia*, s. 114-115; W. Maisel, *Archeologia prawna Polski*, s. 116-117.

⁵⁶¹ W. Maisel, *Archeologia prawna Polski*, s. 116.

⁵⁶² Szerzej o karze chłosty zob. M. Mikołajczyk, *Chłosta jako sposób wymuszania zeznań w procesie karnym miast polskich XVII-XVIII wieku*, *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*, 7 (2002), s. 211-222.

⁵⁶³ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 241; szerzej o przestępstwach przeciwko religii, zob. M. Mikołajczyk, *Przestępstwa przeciwko religii i Kościołowi w prawie miast polskich XVI – XVIII wieku*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 52 (2000), z. 1-2, s. 225-238.

zabójstwo itd⁵⁶⁴. W księgach pleszewskich z omawianego okresu nie występuje żaden przykład zastosowania tortur w procesie sądowym.

2.6. Finanse miejskie

Mieszczanie byli zobowiązani do płacenia różnych podatków oraz opłat na rzecz państwa i właściciela.

Przedmiotem opodatkowania była przede wszystkim ziemia. Podatek wymierzany był od jednostki miary gruntu, tzw. podatek łanowy. Drugą grupę przedmiotów opodatkowania stanowiły budynki mieszkalne. W zastosowaniu był to podatek od komina, czyli dymu, zwany podymnym. W 1629 r. łanowe w Koronie zostało zastąpione podymnym, które było płacone od domów, a od 1775 r. od każdego komina⁵⁶⁵.

W 1775 r. zostało uchwalone nowe podymne. Przedmiotem podatkowym był właściciel domu, a przedmiotem opodatkowania dom zaopatrzony w komin. Stawka była stała, od komina, a jej wysokość zależała od rodzaju miejscowości. Wszystkie miasta i miasteczka podzielone były na 3 klasy. Pleszew należał do klasy trzeciej, którą stanowiły miasteczka, „które samym tylko rolnictwem się bawią” i mają mniej niż 300 kominów⁵⁶⁶.

Kolejnym podatkiem dla wszystkich mieszkańców Rzeczypospolitej było pogłównie. Od sejmu w 1717 r. stało się stałym obciążeniem, które było egzekwowane aż do 1775 r. Mieszczanie pleszewscy płacili pogłównie dziedzicowi, który zobowiązany był przekazać je do grodów, skąd odbierali je deputaci jednostek wojskowych⁵⁶⁷.

Następnymi podatkami były czopowe i szelężne. W XVIII w. mieli je płacić producenci i sprzedawcy napojów alkoholowych we wszelkich miastach i miasteczkach dziedzicznych, duchownych i królewskich. Podatki te miały być płacone od wszelkiego wyrobu trunków i od ich wyszynku. Było to początkowo obciążenie państwowe, ale już od 2. połowy XVII w. należało je uiszczać do skarbu sejmikowego województw wielkopolskich (do 1766 r.). W 1766 r. miała miejsce reforma czopowego i szelężnego. Konstytucja pod tytułem „Czopowe i szelężne w Koronie na zniesienie pogłównego i podymnego” odbierała sejmikom kontrolę nad tymi podatkami. Miasta, które dotychczas płaciły czopowe i szelężne na rzecz województw, ziem i powiatów, miały według

---

⁵⁶⁴ M. Mikołajczyk, *O torturach w prawie miast polskich w XVI – XVIII wieku*, Z *Dziejów Prawa*, 7 (2005), s. 27.

⁵⁶⁵ R. Rybarski, *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Oświęcim 2015, s. 82; M. Markiewicz, *Historia Polski 1492-1795*, s. 78.

⁵⁶⁶ R. Rybarski, *Skarbowość Polski*, s. 232-233.

⁵⁶⁷ Od 1772 r. Antoni Stefanowski miał corocznie płacić pogłównie do zamku w wysokości 2 talarów (APP, A. m. Pleszew I/37, s. 31-34); M. Markiewicz, *Historia Polski 1492-1795*, s. 78.

dotychczasowych zasad wpłacać je do skarbu Rzeczypospolitej⁵⁶⁸. Z omawianego okresu nie zachowały się żadne informacje o wymiarze czopowego i szelężnego dla Pleszewa. Dostępne są jedynie informacje z przełomu XVII i XVIII w. Wpływy z czopowego i szelężnego od 1696 do czerwca 1702 r. wyniosły łącznie 10 255 zł⁵⁶⁹.

Tabela 26. Wpływy z szelężnego i czopowego od miasteczka Pleszew za lata 1696-1702.

Rok	Wpływy [zł]
1696	1455
1697	1600
1698	1600
1699	1600
1700	1600
1701	1600
2 kw. 1702	800

Opracowano na podstawie: M. Zwierzykowski, *Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1702*, s. 487-490.

Ustawy z lat 1775 i 1776 wprowadziły podatek stemplowy. Opłata pobierana była od całego dokumentu dotyczącego transakcji. Obowiązywał podatek od umów prywatnoprawnych (podatek od obrotu pieniężnego, który uzależniony był od wysokości sumy, na którą dokonano transakcji), opłaty skarbowe (sądowe i administracyjne), które pobierane były z okazji wykonywania czynności publicznych na rzecz zainteresowanego. Zgodnie z ustawą z 1775 r. nie wolno było wystawiać żadnego dokumentu na papierze niestemplowanym. Taki dokument nie miał w sądzie żadnej wartości⁵⁷⁰.

Dnia 2 listopada 1789 r. Sejm Czteroletni uchwalił podatek od skór. Został on wprowadzony „celem pomnożenia podatku na wojsko istotnie potrzebnego”. Podatek był składany częściowo w naturze, a częściowo w pieniądzu. Rzeźnicy mieli oddawać skarbowi skóry bydlęce (wołowe, krowie i cielęce) tytułem podatku. Skóry wołów i krów bitych na własne potrzeby nie podlegały opodatkowaniu. Nie oddawano skór kozłowych, baranich i jagnięcych, jednak płacono od zabitego zwierzęcia: od kozła 1 zł, kozy 15 gr, owcy 10 gr, jagnięcia 5 gr. Skóry końskie nie podlegały podatkowi. Stawki podatkowe były nierównomierne, np. średnia cena surowej skóry wołowej wynosiła ok. 18 zł,

⁵⁶⁸ *Volumina legum*, t. 7, s. 193-195; J. Kądziołka, *Finanse miasta Poznania 1501-1648*, Poznań 1960, s. 73; R. Rybarski, *Skarbowość Polski*, s. 94-96; M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku*, Poznań 2003, s. 115; o kwestii utworzenia Komisji Skarbowych w Rzeczypospolitej zob. M. Drozdowski, *Podstawy finansowe działalności państwa w Polsce 1764-1793. Działalność budżetowa Sejmu Rzeczypospolitej w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Poznań-Warszawa 2017, s. 23-29.

⁵⁶⁹ M. Zwierzykowski, *Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1702*, *Scripta Minora*, 4 (2006), s. 487-490.

⁵⁷⁰ *Volumina legum*, t. 8, s. 94-95; R. Rybarski, *Skarbowość Polski*, s. 192-193, 196.

natomiast średnia cena wołu wynosiła od ok. 80 do 160 zł, zatem podatek w postaci zabieranej skóry wynosił od 11,25% do 22,5%. Za bydło, z którego skóry nie oddawano, lecz tylko opłacano stałą kwotę, obciążenie było niższe, np. za zabitego barana płacono 10 gr, a baran kosztował ok. 8 zł 15 gr, czyli podatek wynosił ok. 4%⁵⁷¹.

W związku ze wzrostem wydatków związanych z reformą wojskową, w 1789 r. sejm zdecydował się nałożyć na dziedziczne dobra ziemskie stały podatek. Pod nazwą: *Ofiara wieczysta Prowincyjów Obojga Narodów a powiększenie sił krajowych* uchwalono podatek 10% z dóbr szlacheckich (tzw. ofiara dziesiątego grosza). Wraz z nieco wcześniej uchwalonym podatkiem 20% od ziemi kościelnej, tworzył on tzw. ustawę o ofierze wieczystej⁵⁷². Źródła do dziejów miasta oprócz samego faktu płacenia tego podatku przez mieszkańców (1790 r.), nie dostarczają żadnych innych informacji⁵⁷³.

Finanse miasteczka należy podzielić na rozchody oraz przychody. W związku z brakiem ksiąg radzieckich dla badanego okresu, nie zachowały się informacje o wydatkach miasteczka, które prowadzone były przez burmistrza. Zasadniczo wydatki miejskie opierały się na kosztach utrzymania urzędów (np. zegar na wieży ratuszowej) oraz budynków miejskich. Wydatki kancelaryjne dotyczyły głównie kupna papieru, świec, a także mioteł do sprzątania izb ratuszowych⁵⁷⁴.

Wydatki miejskie na funkcjonowanie urzędów i funkcjonariuszy miejskich były raczej symboliczne. Większość urzędów miejskich była honorowa, a wypełniający je mogli liczyć jedynie na korzystniejszą dzierżawę majątku miejskiego⁵⁷⁵. Urząd burmistrzowski i wójtowski miał do pomocy w wykonywaniu czynności służbę miejskiego. W 1756 r. magistrat zakupił dla niego dom na przedmieściu Koszutowo, który był utrzymywany przez miasto do czasu sprzedania przez Makarego Gorzeńskiego w 1785 r.⁵⁷⁶

Podczas większych wydarzeń odbywających się w mieście, np. pobytów ważniejszych dostojników kościelnych, miasto wydawało przyjęcia w formie obiadów, kolacji, poczęstunków, których koszty pokrywano z kasy miejskiej. Z pewnością do takich wydarzeń można zaliczyć wizytacje kościoła parafialnego przez archidiakonów kaliskich:

---

⁵⁷¹ R. Rybarski, *Skarbowość Polski*, s. 124-125.

⁵⁷² *Volumina legum*, t. 9, Kraków 1889, s. 73; B. Wróblewski, *Problem koekwacji ofiary wieczystej w czasie lutowych posiedzeń sejmu w 1790 r.*, *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Historica*, 70 (2001), s. 113; R. Rybarski, *Skarbowość Polski*, s. 272-274; T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794)*, t. 1, Kraków-Warszawa 1897, s. 68.

⁵⁷³ APP, A. m. Pleszew, I/37, s. 376.

⁵⁷⁴ J. Kądziołka, *Finanse miasta Poznania 1501-1648*, s. 115.

⁵⁷⁵ *Dzieje Gniezna*, s. 275

⁵⁷⁶ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 76-77.

Aleksandra Gembartha w 1755 r., Antoniego Wyczałkowskiego w 1761 r., Józefa Gembartha w 1782 r.⁵⁷⁷ oraz w 1786 r. przez Szymona Cerekwickiego, dziekana pleszewskiego i kanonika kaliskiego⁵⁷⁸.

W omawianym okresie miały miejsce tragiczne i niezwykle kosztowne przemarsze i dłuższe obecności wojskowe, a nawet działania wojenne. Niestety, w zachowanych źródłach nie odnaleźliśmy informacji na temat strat poniesionych przez miasto na skutek działań wojsk rosyjskich i pruskich w okresie wojny siedmioletniej 1756-1763, ani kosztów poniesionych podczas konfederacji barskiej 1768-1772 – uniwersału wielkopolskiej konfederacji wiemy jedynie, że w ramach dwóch formowanych regimentów pieszych konfederackich miasto Pleszew miało obowiązek dostarczyć aż 30 rekrutów (więcej przypadło w całym powiecie kaliskim tylko na Kalisz, Koźminek, Ostrów i Zduny)⁵⁷⁹. Wiemy jednak sporo o konsekwencjach obecności pruskich oddziałów w latach 1772-1773, a więc w dobie I rozbioru Rzeczypospolitej. W związku ze stacjonowaniem wojsk pruskich w Pleszewie, urząd burmistrzowski sporządził rejestry wydatków miasta na kwatery żołnierzy⁵⁸⁰. Poniższe tabele przedstawiają bardzo wysokie rozchody finansowe, jakie miasteczko musiało ponieść w związku z kwaterynkami żołnierzy.

Tabela 27. Wydatki Pleszewa na kwaterynkę żołnierzy w okresie od 9 kwietnia do 25 września 1772 r.

Podmiot	Wydane środki
pospólstwo	32.574 zł
burmistrzowie: Jakub Śniegocki (obecny), Marcin Jezierski (poprzedni)	1.409 zł 29 gr (wydane na świece, papier, żełazo)
cech piwowarski	93 beczki piwa

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/37, s. 50-52.

Tabela 28. Zniszczenia w Pleszewie spowodowane kwaterynką żołnierzy w okresie od 9 kwietnia do 25 września 1772 r.

Zniszczenia materialne	Liczba
dom	32
miełuch ⁵⁸¹	6
browar	1
stodoła	2

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/37, s. 50-51.

⁵⁷⁷ AAG, A. Cons. E 45; APP, A. m. Pleszew I/1, s. 1; W. Zienatrski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 12.

⁵⁷⁸ AAG, AP93-10, k. 62v; AAG, AP93-10, k. 16v-17; AAG, AP93-3, s. 33.

⁵⁷⁹ W. Szczygielski, *Konfederacja barska w Wielkopolsce 1768-1770*, Warszawa 1970, s. 330.

⁵⁸⁰ Z powodu braku ksiąg radzieckich są to jedne z nielicznych informacji o wydatkach miasteczka w badanym okresie.

⁵⁸¹ Miasto nie mogło korzystać z sześciu miełuchów, ponieważ stacjonujący żołnierze mieli w nich swoje magazyny.

Tabela 29. Wydatki Pleszewa na kwaterunek żołnierzy w okresie od 20 grudnia 1772 do 19 września 1773 r.

Rodzaj wydanych środków	Liczba
wosk	244,5 funta (równowartość 244 zł 24 gr)
środki pieniężne	48 zł
owies	100 wiertli
żyto	53 wiertle i 7 garnców (równowartość 427 zł 15 gr)
poduszki	71
prześcieradła	7
pierzyny	25
piwo, wódka, mięso	503 zł 24 gr

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/37, s. 52.

Przychody miasteczka należy rozdzielić na wpływy finansowe, które trafiały do kasy miejskiej oraz na przychody właściciela. Sprawa ciężarów ponoszonych na rzecz pana miasta leżała całkowicie w sferze jego działalności, bowiem władze państwowe nie ingerowały w wewnętrzne życie prywatnych miast i miasteczek⁵⁸².

Podstawowym źródłem dochodów właścicieli miasteczka były pieniądze z czynszów (od budynków, ogrodów, placów, gruntów) i dzierżaw. Mieszczenie za niewielką opłatą mieli możliwość korzystania z gruntów miejskich. Według inwentarza z 1748 r. czynsz roczny z ról miejskich wynosił 1266 zł 20 gr, natomiast z domów miejskich 34 zł⁵⁸³. Przykładem jest czynsz roczny płacony od 1781 r. przez Macieja Baranowskiego: składany co roku na dzień św. Marcina w wysokości 40 zł w zamian za użytkowanie gruntu rolnego, łąki i ogrodu⁵⁸⁴.

Źródłem czerpania dochodów były także sporadyczne sprzedaże gruntów. Na przykład w 1787 r. właściciel miasta Makary Gorzeński formalnie sprzedał Franciszkowi Stragierowiczowi część swojego ogrodu za 36 zł; w tym samym roku sprzedał Mikołajowi Zdzierzbickiemu część gruntu (12 łokci długości, 24 łokcie szerokości) za 24 zł. Wpływy finansowe z tych transakcji najprawdopodobniej zasiliły kasę właściciela miasta.

Dwór uzyskiwał dochody w związku z uprawianą przez rzemieślników działalnością usługową. Największe dochody przynosiły jatki szewskie, rzeźnicze oraz piwowarskie.

⁵⁸² Z. Kulejewska-Topolska, *Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII wieku. Studium historyczno – prawne*, Poznań 1964, s. 133.

⁵⁸³ *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 1, s. 758.

⁵⁸⁴ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 185-187.

Tabela 30. Wysokość czynszów rocznych składanych na rzecz dworu przez cechy w 1748 r.

Nazwa cechu	Wysokość czynszu
szewski	552 zł
sukienniczy	110 zł
krawiecki	90 zł
kuśnierski	60 zł
garncarski	80 zł
plócienniczy	60 zł
rzeźniczy	450 zł
różny	66 zł
piwowarski	390 zł
piekarski	200 zł

Opracowano na podstawie: *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 1, s. 758.

Grunty, które objęte były tzw. morgą pańską lub inaczej morgą zniwową, czyli podatkiem dziesięciny, mieszczanie opłacali czynszem pieniężnym oraz świadczyli usługi na rzecz dworu, np. grabienie siana⁵⁸⁵.

Dochodowym majątkiem miejskim były młyny i wiatraki. Młynarze płacili czynszu po 100 zł, natomiast czynsz roczny od jednego wiatraka wynosił 20 zł⁵⁸⁶. Wpływy przynosiła również cegielnia, szczególnie podczas intensywnych prac remontowych i budowlanych. Stodoły, znajdujące się w pobliżu wsi Brzezie, również mogły stanowić źródło dochodu; miasto posiadało własne pomieszczenie do składowania słomy i siana, a oprócz tego można było je dzierżawić mieszczanom za niewielką opłatą⁵⁸⁷. Miasto pobierało także czynsz roczny od szynkowania śledzi i soli, który wynosił 400 zł⁵⁸⁸. Folsz Łapkowski przynosił dochód roczny w wysokości 110 zł, natomiast Borowy 30 zł⁵⁸⁹. Folsz (inaczej młyn blecharski) był pomieszczeniem bądź budynkiem, w którym obrabiano (folowano) sukno. Folowanie odbywało się poprzez bicie sukna w stępach wraz z dodawaniem ługu, mydła, moczu. Urządzenia folsznicze poruszane były siłą wody, dlatego stawiano go nad odpowiednio wydajnymi ciekami wodnymi⁵⁹⁰.

Za wykonywanie czynności administracyjnych magistrat pobierał opłaty, np. oszacowanie wartości domu przez urzędników kosztowało 14 zł⁵⁹¹. Ponadto za wpis do

⁵⁸⁵ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 31-32; I/22, s. 360-361.

⁵⁸⁶ *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 1, s. 758.

⁵⁸⁷ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 105-107, 204-205.

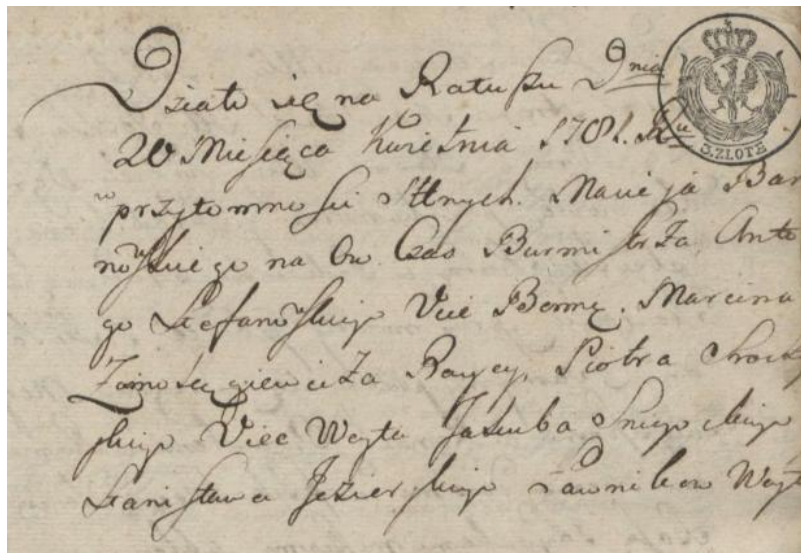
⁵⁸⁸ *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 1, s. 758.

⁵⁸⁹ Tamże, s. 758.

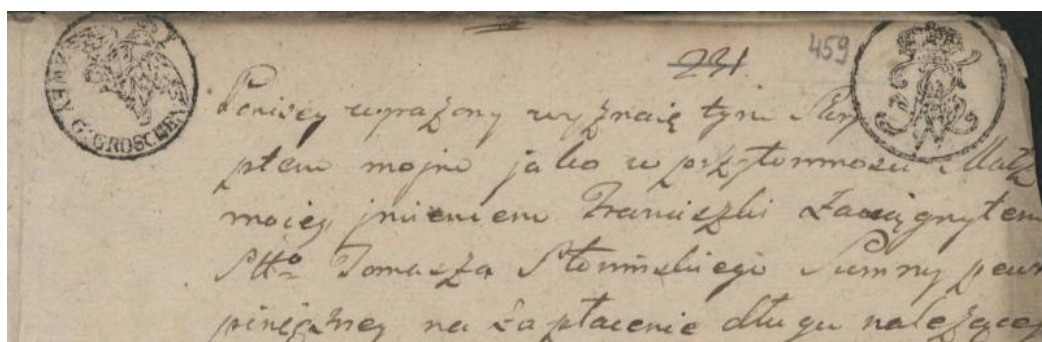
⁵⁹⁰ Z. Głoger, *Encyklopedia staropolska*, t. 2, Warszawa 1901, s. 161. W kwestii wykorzystania wody w urządzeniach do produkcji rzemieślniczej, zob. Cz. Łuczak, *Przemysł spożywczy miasta Poznania w XVIII wieku*, Poznań 1953, s. 16-19.

⁵⁹¹ APP, A. m. Pleszew I/22, s. 429-430.

księgi miejskiej mieszczanie płacili do urzędu tzw. pamiętne⁵⁹². Podatek zwany brukowym, który płacili mieszczanie pleszewscy, był opłatą na bruki i zasilał kasę miejską⁵⁹³.

Fot. 33. Fragment zapisu transakcji w księdze miejskiej z 1781 r. na papierze stemplowanym⁵⁹⁴

Fot. 34. Fragment zapisu transakcji w księdze miejskiej z 1793 r. na papierze stemplowanym

Źródłem przychodów finansowych dla miasta były kary nakładane przez sąd. Wpływy z kar nakładanych przez sąd zadworny przekazywane były do dworu bądź do kasy miejskiej, głównie „na polepszenie miasta, to jest na bruki”⁵⁹⁵.

Działki miejskie, szczególnie w okresach kryzysów i zniszczeń były raczej ciężarem i źródłem problemów niż dochodów, a ich zagospodarowanie wymagało sporych

⁵⁹² APP, A. m. Pleszew I/21, s. 4-5.

⁵⁹³ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 172-174.

⁵⁹⁴ „Arkusz papieru na extract, na którym wyrażona będzie summa od 1000 do 5000 zł. *abhinc* zł. 3”, zob. *Volumina legum*, t. 8, s. 94.

⁵⁹⁵ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 7-9, 23-35, 130, 163-164.

nakładów, których mieszczanom brakowało⁵⁹⁶. Właściciele Pleszewa prowadzili politykę sprzedaży nieruchomości, które nie przynosiły dochodów dla miasta. Przykładem jest dyspozycja Marianny z Sapiehów Dąbskiej dla magistratu, „[...] aby wszelkie grunta, które się znajdują w mieście bez dziedzica, z których jako kościół, tak i dwór nie nie partycypuje, takowemu, który życzy sobie otrzymać [...] powzdać i rezygnować”⁵⁹⁷.

W omawianym okresie obowiązywały zasady dwóch reform monetarnych. W 1717 r. za panowania Augusta II wydano uniwersał, ustalający wzajemny stosunek wartości monet zgodnie z ich poziomem rynkowym, który obowiązywał w zasadzie aż do reformy Stanisława Augusta Poniatowskiego. 1 talar srebrny równy był 8 zł po 30 gr srebrnych, natomiast 1 zł równy był 30 gr (moneta 1-złotowa nie występowała obiegu; złoty stanowił tylko jednostkę obrachunkową), przy dużych transakcjach posługiwano się złotymi dukatami (tzw. czerwonymi złotymi, o urzędowej wartości 18 zł), pochodzącymi z różnych okresów krajowej emisji oraz z zagranicy⁵⁹⁸. Podstawowymi monetami znajdującymi się w obiegu i użytkowanymi na codzień, również przez mieszczan pleszewskich, były srebrne tymfy (oficjalnie liczone po 38 groszy), szóstaki (6 gr), trojaki (3 gr) i półtoraki (1,5 gr), a także miedziane szelągi (o wartości 1/3 gr). W okresie wojny siedmioletniej 1756-1763 Wielkopolska narażona była również na skutki napływu masowo fałszowanych przez Prusaków monet polskich. Do obiegu wchodziły także monety rosyjskie, przynoszone przez przechodzące tędy i kwaterujące oddziały carskie⁵⁹⁹.

Wydanie kolejnego uniwersału wprowadzającego ład w polskim systemie monetarnym nastąpiło dnia 10 lutego 1766 r. Założenia reformy Stanisława Augusta Poniatowskiego opierały się na: przyjęciu w pełni grzywny kolońskiej w miejsce grzywny krakowskiej⁶⁰⁰, przyjęciu jako monety złotej dukata, przyjęciu za podstawę monet srebrnych talara równego 8 zł, dzielącym się się na 30 gr miedzianych, wprowadzeniu podziału talara na 32 nowe gr srebrne, wybijane w sztukach po 8 gr (ćwierćtalar), 4 gr (złotówka), 2 gr (półzłotówka) i 1 gr srebrny (ćwierćzłotówka). Usunięto nie mieszczące się w ramach tego systemu srebrne tymfy, szóstaki, trojaki i półtoraki⁶⁰¹.

---

⁵⁹⁶ *Dzieje Gniezna*, s. 273.

⁵⁹⁷ APP, A. m. Pleszew I/22, s. 154-158.

⁵⁹⁸ Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław 1981, s. 132-133.

⁵⁹⁹ J. K. Hoensch, *Manipulacje walutowe Fryderyka II w okresie wojny siedmioletniej i ich wpływ na polską reformę monetarną z r. 1765-1766*, *Roczniki Historyczne*, 39 (1903), s. 70 i nn.

⁶⁰⁰ Z jednej grzywny kolońskiej czystego srebra bito 10 talarów; z tymi talarami ściśle połączono złote polskie, których z jednej grzywny bito 80, aby w dalszym ciągu utrzymać poprzednio ustalony kurs 8 zł za talara. W ten sposób nowe złotówki miały mieć 2,92 g srebra, podczas gdy tymfy Augusta III miały ich tylko 1,97 g, zob. J. Rutkowski, *Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.)*, Warszawa 1953, s. 264.

⁶⁰¹ Tamże, s. 139; A. J. Szwagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich X-XX w.*, Wrocław 1990, s. 150-151.

2.7. Ochrona przeciwpożarowa

Już szesnastowieczni wybitni uczeni i pisarze zwracali uwagę na klęskę pożaru, sugerując różne rozwiązania profilaktyczne. W 1551 r. po raz pierwszy zostało wydane słynne dzieło Andrzeja Frycza Modrzewskiego *O poprawie Rzeczypospolitej*, w którym autor między innymi zajął się kwestią bezpieczeństwa przeciwpożarowego.

Zwróciwszy uwagę na obojętność ludności wobec sprawy ochrony przed ogniem, zaproponował rady odnośnie do unikania i gaszenia pożarów. Każdy mieszczanin miał się starać, by piece i kominy były ulepione z gliny. Kominy miały wystawać ponad budynki, gdyż wylatujące iskry mogły zapalić dach. Od maja do września nie można było rozpalać ognia w domu po zachodzie słońca. Zakazywano przechowywać siana i słomy w mieście w pobliżu miejsc, gdzie używa się ognia oraz na piętrach budynków. W przypadku zaproszenia się ognia w domu należało niezwłocznie to obwołać pod groźbą kary śmierci. Na głos dzwonu wszyscy mieli zebrać się do gaszenia pożaru. Każdy gospodarz miał posiadać drabinę, osękę na długim drzewcu do burzenia palącego się zabudowania, płachtę przymocowaną do drąga, którą zmoczywszy można gasić ogień, siekierę, wiadro oraz kadź pełną wody. Modrzewski proponował także podział obywateli na dzielnice i wybranie tzw. starszego dzielnicowego, który miałby takie obowiązki, jak np. znajomość mieszkańców swojej dzielnicy, doglądanie domów, czy są zabezpieczone od ognia i czy posiadają narzędzia przeciwpożarowe, zarządzanie akcją gaszenia pożaru, pociąganie do odpowiedzialności ludzi nie spieszących z pomocą. Za niestawienie się mieszkańca do gaszenia pożaru miała grozić kara trzech grzywien⁶⁰².

Autor przekonywał do budowania domów z cegły i krycia dachów glinianą dachówką. Pomimo iż wzniesienie murowanego domu jest bardziej kosztowne niż drewnianego, „gdyby doliczyć to, co po spaleniu dawnych wydaje się na nowe budynki, wyszłoby na jaw, że budowle drewniane są o wiele droższe niż murowane, trwające wieki”. Proponował zatem obliczenie ile domów drewnianych trzeba na nowo postawić po pożarach – zamiast jednego bezpiecznego⁶⁰³.

Kolejną osobą, która zwróciła uwagę na ochronę przed tym żywiołem był Bartłomiej Groicki, który w 1558 r. opublikował *Artykuły prawa magdeburgskiego*. Choć nie były oficjalnym kodeksem prawnym, to jednak powszechnie ich używano w sądach

---

⁶⁰² A. Frycz Modrzewski, *O poprawie Rzeczypospolitej*, (tłum.) E. Jędrkiewicz, Warszawa 1953, s. 263-264; A. Makowski, *Ochrona przeciwpożarowa w miastach i miasteczkach Mazowsza w XVIII w.*, Biezuńskie Zeszyty Historyczne, 30 (2016), s. 101-109.

⁶⁰³ A. Frycz Modrzewski, *O poprawie Rzeczypospolitej*, s. 162-163.

miejskich do końca XVIII w. Wydanie przyczyniło się do upowszechnienia zagadnień ochrony przeciwpożarowej. Groicki uważał, że prawo magdeburskie niewystarczająco traktowało kwestię ochrony przed ogniem. Przedstawił zatem w swoim wydaniu powinności mieszkańców: podział na wykonywane czynności w czasie akcji gaszenia, miejsce rezerwowego sprzętu, sposób powiadamiania o pożarze.

Zakazano stawiania kominów, chlewów bliżej niż trzy stopy od ściany bądź ogrodzenia sąsiedzkiego. Komin bądź piec miał być wybudowany w taki sposób, aby lecące iskry nie zaszkodziły sąsiedzkiemu domowi. Przepisy te miały na celu uchronienie sąsiednich posesji przed powstaniem szkody⁶⁰⁴. Na ratuszu miała być ustanowiona straż. W razie wybuchu ognia w ciągu dnia, strażnik miał wywiesić proporzycyk, którym wskazywał kierunek pożaru, w nocy – lampę. Te sygnały miały pomóc mieszkańcom, aby wiedzieli, gdzie mają biec ku gaszeniu ognia. Miasto miało być podzielone na części proporcjonalnie do jego wielkości. Na czele każdej części miał być ustanowiony *superintendent*, któremu podlegać mieli mieszkańcy⁶⁰⁵. W każdym domu powinny być narzędzia do gaszenia pożaru: wiadra, osęki, drabiny, stągwie z wodą; takie same narzędzia miały znajdować się w ratuszu. W celu mobilizacji mieszkańców do uczestnictwa w akcji gaszenia, wyznaczono nagrodę w wysokości trzydziestu groszy dla tego, kto pierwszy dostarczy beczkę wody, piętnaście groszy dla tego, kto dostarczy ją jako drugi⁶⁰⁶.

Publikacje A. Frycza Modrzewskiego i B. Groickiego miały pokazać, że problem ochrony przeciwpożarowej wydawał się ważny i był lekceważony. Próbowano zwrócić uwagę władz miejskich na tę kwestię oraz przestrzec mieszkańców przed niebezpieczeństwem.

W drugiej połowie XVIII w., ze względu na zły stan gospodarczy miast, zaczęło budzić się w Rzeczypospolitej większe zainteresowanie sprawą miejską. W 1764 r. sejm zajął się tą kwestią i wydał ustawę *Ubezpieczenie miast*, w której wytyczył kierunek reform⁶⁰⁷.

Problem ochrony przeciwpożarowej w miastach i miasteczkach w XVIII w. dotyczył całego obszaru Rzeczypospolitej. Można podzielić go na dwa okresy: pierwszy – przed powołaniem komisji dobrego porządku, podczas którego miasta poprzez wydawanie

---

⁶⁰⁴ B. Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego które zowią „Specullum saxonum” z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane roku Pańskiego 1629*, (tłum.) J. Sawicki, Warszawa 1954, s. 63-64.

⁶⁰⁵ Tamże, s. 92-94.

⁶⁰⁶ Tamże, s. 94.

⁶⁰⁷ J. Deresiewicz, *Wielkopolskie komisje dobrego porządku*, s. 163; *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 1, Wrocław 1965, s. 69.

różnych rozporządzeń i wilkierzy same radziły sobie z tym problemem, gdyż nie było jeszcze przepisów ogólnopaństwowych; drugi – okres po ustanowieniu komisji dobrego porządku dla miast. Wtedy zaczęto ujednoczać przepisy przeciwpożarowe na terenie Rzeczypospolitej. Pleszew znajdował się w obszarze wpływów Kaliskiej Komisji Boni Ordinis utworzonej w 1778 r.⁶⁰⁸

W omawianym okresie w Pleszewie niewątpliwie dochodziło do pożarów, co potwierdzają wspomniane w źródłach zgorzałe place na terenie miasta. Jeden z nich był położony za kościołem farnym⁶⁰⁹, a drugi przy ulicy Koziej⁶¹⁰. Dochodziło również do celowych podpaleń, za które byli odpowiedzialni m.in. żołnierze pruscy stacjonujący w Pleszewie w 1772 r.⁶¹¹ Księgi miejskie zawierają tylko jedną zapiskę dotyczącą wybuchu pożaru w miasteczku. Ogień pojawił się przez nieostrożność dwóch mieszczan. Nie ma informacji na temat rozmiaru pożaru ani o stratach. Należy zatem twierdzić, iż był to mały pożar, ograniczający się do jednego domostwa⁶¹². Źródłami do poznania omawianego problemu w społeczności pleszewskiej są księgi miejskie, inwentarze, a także kwestionariusz pruski z 1793 r. zatytułowany *Indaganda oder topographisch – statistische Fragen über den Zustand und die Beschaffenheit der Stadt ... in der Inspection des Krieges- und Steuer-Rath ...*⁶¹³. Były to 82 pytania, z jakimi Prusacy po zajęciu ziem polskich w 1793 r., w celu zorientowania się czym dysponują, zwrócili się do magistratów miast. W ręce pruskie dostał się również Pleszew⁶¹⁴.

W zarządzeniach przeciwpożarowych prawodawcy skupiali się na kilku problemach. Pierwszym z nich był sposób zapobiegania. Często regulowano sprawy związane z prawidłowym przechowywaniem podstawowych rodzajów materiałów łatwopalnych, takich, jak drewno czy słoma, siano⁶¹⁵. Do oświetlenia służyły mieszczanom świece, zatem szczególnym niebezpieczeństwem było korzystanie z otwartego ognia w domach zbudowanych z łatwopalnych materiałów. Ponadto w izbach znajdowały się piece,

---

⁶⁰⁸ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, s. 325; o kwestii działalności Kaliskiej Komisji Dobrego Porządku zob. A. Makowski, *Ochrona przeciwpożarowa w miastach Rzeczypospolitej w XVIII w. Prawo i praktyka*, Toruń 2013, s. 50-54 (praca magisterska).

⁶⁰⁹ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 66-67.

⁶¹⁰ Tamże, s. 68-69.

⁶¹¹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 50-51.

⁶¹² APP, A. m. Pleszew I/36, s. 335-336. Tekst dekretu sądu burmistrzowskiego w sprawie wybuchu tego pożaru zamieszczono w aneksie VIII.

⁶¹³ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. I, Poznań, 1962, s. IV-V.

⁶¹⁴ A. Szymański, *Pleszew w osiemnastym wieku*, s. 7.

⁶¹⁵ M. Zajęcki, *Instrumenty prawne ochrony przeciwpożarowej w miastach Polski przedrozbiorowej*, Poznań 2014, s. 215.

niezadko w złym stanie, stojące na podłodze z tarcie⁶¹⁶. Według spisu pruskiego z 1793 r. w mieście było 226 domów (żaden nie był murowany, lecz wszystkie drewniane; 206 domów posiadało dachy pokryte gontem, a 20 pokryte słomą)⁶¹⁷. Przy domach mieszczańskich znajdowały się zabudowania gospodarskie. Źródła informują o występowaniu w kilku częściach Rynku domostw z przybudynkami, chlewami i stajniami, które niewątpliwie stanowiły zagrożenie⁶¹⁸.

Budynki gospodarcze w Pleszewie charakteryzuje opis w jednej z ksiąg miejskich: „[...] chlewy stare, w dyle stawiane, pokrycie stare słomiane [...]”⁶¹⁹. W 1758 r. właściciel Żnina, prymas Ignacy Komorowski polecił, aby dla większego bezpieczeństwa pożarowego domy były kryte dachówkami lub gontami, natomiast starosta, dla skutecznego egzekwowania nakazu prymasa, miał prawo zrzucenia z domów słomianych dachów⁶²⁰.

W obrębie miejskim Pleszewa znajdowało się 80 stodół: 18 w mieście, natomiast na przedmieściu 62⁶²¹. W pleszewskich księgach miejskich pojawiają się informacje o występowaniu stodół w ścisłym centrum miasta, na przykład za kościołem farnym⁶²² oraz przy ulicy Jarockiej⁶²³, a także o jednym skupisku (wspomina się o nim podczas transakcji kupna-sprzedaży w celu określenia położenia), które ulokowane było „ku Kaliszowi”⁶²⁴, w kierunku miejscowości Brzezie. Przenoszenie stodół w jedno miejsce poza obręb miasta (tworzenie tzw. „ulicy stodołnianej”) świadczy o świadomości mieszczan, jakie zagrożenie niosł pożar i można to działanie uznać jako zapobiegawcze i ochronne.

Kolejnym, drugim ważnym problemem zarządzeń przeciwpożarowych były przepisy dotyczące zaopatrzenia miasta w sprzęt gaśniczy i wodę. Narzędzia gro madziły władze miasta, np. na ratuszu, organizacje cechowe (zwłaszcza te korzystające z ognia) oraz wszyscy mieszkańcy w ramach swoich ulic i domów, tak aby w razie wybuchu pożaru nie trzeba było długo czekać na pomoc. Spis pruski podaje informacje o ilości sprzętu przeciwpożarowego w Pleszewie⁶²⁵. Tabela pokazuje jak bardzo był on skromny.

---

⁶¹⁶ *Inwentarze dóbr szlacheckich dawnego powiatu kaliskiego z lat 1776-1792*, oprac. W. Rusiński, Rocznik Kaliski, 15 (1982), s. 194.

⁶¹⁷ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 1; cz. 2, s. 760.

⁶¹⁸ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 456-458; I/22, s. 38-41, 79-81, 119-121, 439-441.

⁶¹⁹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 151-155.

⁶²⁰ Cz. Sikorski, *Zarys dziejów Żnina*, Żnin 1990, s. 44.

⁶²¹ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 1; cz. 2, s. 760.

⁶²² APP, A. m. Pleszew I/21, s. 53-54.

⁶²³ APP, A. m. Pleszew I/22, s. 286-289.

⁶²⁴ APP, A. m. Pleszew I/20, s. 398-399.

⁶²⁵ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 2; cz. 2, s. 761.

Tabela 31. Sprzęt przeciwpożarowy w Pleszewie w 1793 r.

Rodzaj narzędzi	Ilość
metalowe sikawki	1
drewniane sika wki	1
wiadra ogniowe	19
haki ogniowe	8
beczki ogniowe	2
drabiny ogniowe	0

Według informacji z 1793 r. w Pleszewie było 58 studni: 2 publiczne znajdujące się na Rynku oraz 56 prywatnych⁶²⁶. Poniższa tabela pokazuje rozmieszczenie niektórych studni w oparciu o informacje z transakcji kupna-sprzedaży zawartych w księgach miejskich.

Tabela 32. Rozmieszczenie niektórych studni w Pleszewie według danych z ksiąg miejskich.

Nazwa ulicy/miejsce	Liczba studni
Garncarska ⁶²⁷	2
Lenartowska ⁶²⁸	6
Jarocka ⁶²⁹	8
Malińska ⁶³⁰	1
za kościołem farnym ⁶³¹	1
za ulicą Garncarską ⁶³²	1
Kozia ⁶³³	1

W związku z tym, że podstawą działalności wielu rzemieślników była praca z materiałami łatwopalnymi, zalecano szczególną ostrożność obchodzenia się z ogniem. Z uwagi na zagrożenie pożarowe wiele urzędów rzemieślniczych należało stawiać poza obrębem zabudowy. W omawianym okresie na terenie miasta znajdowało się co najmniej kilka urzędów rzemieślniczych, które mogły stanowić zagrożenie pożarem, np. browar z

⁶²⁶ Tamże, s. 761.

⁶²⁷ APP, A. m. Pleszew I/20, s. 301-303; APP A. m. Pleszew I/22, s. 114-116.

⁶²⁸ APP, A. m. Pleszew I/20, s. 358-359, 451-453; APP A. m. Pleszew I/21, s. 50-51, 451-453; APP A. m. Pleszew I/22, s. 240-243, 407-410.

⁶²⁹ APP, A. m. Pleszew I/20, s. 375-377, APP A. m. Pleszew I/21, s. 31-32, APP A. m. Pleszew I/22, s. 178-181, 286-289, 316-319, 343-345, APP A. m. Pleszew I/37, s. 175-179.

⁶³⁰ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 20-21.

⁶³¹ Tamże, s. 53-54.

⁶³² APP, A. m. Pleszew I/22, s. 56-59.

⁶³³ Tamże, s. 250-254.

mielcuchem przy ulicy Kaliskiej⁶³⁴, mielcuch przy ulicy Garncarskiej⁶³⁵, mielcuch za ulicą Garncarską⁶³⁶.

Innym źródłem niebezpieczeństwa były kominy budowane z drewna i gliny, których nie naprawiano, nie czyszczono i nie wyprowadzano na odpowiednią wysokość ponad dach. Oto przykład, w jaki sposób urzędnicy pleszewscy opisali dom Jakuba Śniegockiego: „[...] kumin na przodek domu nachylony mocno [...]; [mielcuch] [...] dach reparacji mocnej potrzebuje, komin nadrujnowany mocno i szczyty, wszystko zaś słomą pozasztywane [...]”⁶³⁷. Wszystkie te czynniki mogły spowodować zapalenie się sadzy i wybuch pożaru.

Pożarom sprzyjała gęsta zabudowa, która powodowała przenoszenie się ognia na budynki znajdujące się obok, a także rodzaj materiału budowlanego, jakim było drewno oraz słoma i gonty, którymi kryto dachy. Często nie liczone się z liniami zabudowy i zwężano w ten sposób ulice; wraz ze wzrastającą liczbą mieszkańców drewniane budynki stawiano coraz bliżej siebie⁶³⁸. Ze względu na gęstą drewnianą zabudowę, nawet drobne zaproszenie ognia powodowało groźny pożar, który przy ówczesnych środkach technicznych nie dawał się opanować. Ludność zdawała sobie sprawę z zagrożenia, jakie pociąga za sobą takie budownictwo. Zatem dlaczego tak budowano? Ze względów ekonomicznych: drewno było tanie i dostępne, szybko można było odbudować zniszczone mienie.

Po dłuższym okresie wolnym od pożarów organizacja przeciwpożarowa w miastach Rzeczypospolitej charakteryzowała się tym, że ulegała rozprężeniu i rutynie, a sprzęt gaśniczy niszczał. Poważniejsze pożogi skutkowały wydawaniem przez władze miejskie nowych bądź powtarzania dawniejszych przepisów, wprowadzano powolne zmiany w specyfice zabudowy. Na podstawie częstotliwości wybuchu pożarów po wydaniu danego rozporządzenia, można ocenić, na ile było ono respektowane przez ludność danego miasta.

Dopiero w drugiej połowie XVIII w., ze względu na zły stan gospodarczy miast, zaczęło się w Polsce budzić większe zainteresowanie sprawą miejską za sprawą komisji *boni ordinis*, które miały wpływ na podniesienie miast z ruin, zabezpieczenie ich od

---

⁶³⁴ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 212-215.

⁶³⁵ APP, A. m. Pleszew I/22, s. 53-56.

⁶³⁶ Tamże, s. 56-59.

⁶³⁷ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 49-50.

⁶³⁸ W. Trzebiński, *Nadzór budowlany i przepisy policyjno – budowlane w Polsce oświecenia jako środki naprawy miast królewskich* [w:] *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo – wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. A. Gieysztor, Poznań 1976, s. 254.

pożarów, zaprowadzenie w nich czystości i bezpieczeństwa. W wyniku działalności tych komisji wzrastał udział budynków murowanych nad drewnianymi.

Wybuchy pożarów miały znaczący wpływ na kondycję gospodarczą, a także na sytuację demograficzną. Rujnowały zabudowę miejską, powodowały zniszczenie warsztatów rzemieślniczych – miejsc pracy, co skutkowałoubożeniem ludności i zmniejszeniem produkcji rzemieślniczej. Nie mogąc odbudować zniszczonych warsztatów i utrzymać się w dalszym ciągu z pracy rzemieślniczej, opuszczano miasta i osiedlano się we wsiach. Na skutek zwolnienia od płacenia świadczeń, ubożało również państwo. Zniszczenia pochłaniały olbrzymie kwoty pieniężne przeznaczone na odbudowę miasta; brak środków finansowych uniemożliwiał podejmowanie nowych inwestycji, a tym samym hamował rozwój urbanistyczny. Ogień powodował bezpowrotne straty dóbr kultury. Płonęły księgi miejskie i metrykalne, obrazy, mapy itp⁶³⁹.

2.8. Instytucje kościelne w mieście

Parafia pleszewska położona była na terenie dekanatu pleszewskiego. Zajmował on powierzchnię 610 km², który obejmował 21 kościołów parafialnych: Broniszewice, Brzezie, Czermin, Gołuchów, Grodzisko, Jedlec, Karmin, Koryta, Kotlin, Kowalew, Kretków, Kuczków, Lenartowice, Magnuszewice, Pleszew, Sośnica, Sowina, Szymanowice, Tursko, Twardów, Żegocin⁶⁴⁰. W administracji kościelnej dekanat pleszewski położony był na obszarze archidiaconatu kaliskiego, a ten z kolei na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej.

Obraz stanu parafii może zostać porównany dzięki dostępności informacji z protokołów wizytacyjnych z początku i schyłku badanego okresu. Dnia 21 lutego 1755 r. wizytację generalną na polecenie arcybiskupa gnieźnieńskiego Adama Komorowskiego przeprowadził Aleksander Gembarth archidiacon kaliski⁶⁴¹. 13 czerwca 1782 r., na polecenie arcybiskupa gnieźnieńskiego Antoniego Ostrowskiego, parafię pleszewską wizytował Józef Gembarth archidiacon kaliski⁶⁴².

---

⁶³⁹ W kwestii skutków pożarów zob. T. Naruszewicz, *Pożary miast pogranicza powiatów grodzieńskiego i kowieńskiego w końcu XVIII w.*, Studia Podlaskie, 21 (2013), s. 106-110.

⁶⁴⁰ S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego*, s. 222-223.

⁶⁴¹ W. Zientarski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 12.

⁶⁴² APP, A. m. Pleszew I/1, s. 1-2.

W latach 1750-1793 parafia była wizytowana czterokrotnie: 21 lutego 1755 r. przez Aleksandra Gembartha kanonika gnieźnieńskiego i archidiakona kaliskiego⁶⁴³, 11 lutego 1761 r. przez Antoniego Wyczałkowskiego archidiakona kaliskiego⁶⁴⁴, 13 czerwca 1782 r. przez Józefa Gembartha, archidiakona kaliskiego⁶⁴⁵ oraz 17 marca 1786 r. przez Szymona Cerekwickiego dziekana pleszewskiego i kanonika kaliskiego⁶⁴⁶. W parafii prowadzono księgi metrykalne. Podczas wizytacji w 1782 r. stwierdzono, że były prowadzone starannie i zgodnie z panującymi zasadami⁶⁴⁷.

W 1782 r. teren parafii obejmował: miasto Pleszew, Malinie, Łaszew (Łaszewo), 3 młyny: Śmieja, Robak, Kobyłka, a także Folusz Cegielny, Łapkowski, Borowy, Polko, Marzyn, Kryskowo, Grobla⁶⁴⁸.

Prawo patronatu nad parafią należało do dziedzica dóbr pleszewskich⁶⁴⁹. Rządy kościołem farnym, jego sprzętami ruchomymi i nieruchomymi, pieniędzmi, według prawa należały do proboszcza, który miał do swojej dyspozycji grunt nazywany „rolą plebańską”⁶⁵⁰. Altarysta w kościele farnym również miał nadany kawałek ziemi, który nazywano „rolą altaryską”⁶⁵¹. Mieszczanie użytkowali ziemię kościelną, za co płacili czynsz na rzecz ołtarzy w kościele farnym. Prowizje roczne były płacone braciom starszym z danego bractwa kościelnego, bądź altaryście⁶⁵². Terminy składania czynszu do ołtarza były określone, np. do ołtarza św. Anny wyznaczony był na 19 maja⁶⁵³, do ołtarza Różańca św. wyznaczony był na 3 lipca⁶⁵⁴. Ponadto mieszczanie składali proboszczowi opłatę za odprawianie mszy, tzw. meszne⁶⁵⁵.

---

⁶⁴³ Niestety, nie dysponujemy tekstem protokołu wizytacyjnego. Jego treść została opracowana przez Władysława Zientarskiego w pracy pt. *Zarys dziejów Parafii pod wezwaniem Ścięcia św. Jana Chrzyciela w Pleszewie*.

⁶⁴⁴ Zachował się tylko niewielki fragment tej wizytacji, dotyczący kościoła szpitalnego Św. Ducha, zob. *Wizytacja parafii pleszewskiej z 1761 r.* (AAG, A. Cons. E 45, s. 1).

⁶⁴⁵ Kompletny tekst wizytacji w języku łacińskim, zob. APP, A. m. Pleszew I/1.

⁶⁴⁶ Protokół wizytacyjny nie zachował się. Informacja o tym wydarzeniu została zanotowana w księgach metrykalnych, zob. AAG, AP93-10, k. 62v; AAG, AP93-10, k. 16v-17; AAG, AP93-3, k. 33.

⁶⁴⁷ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 41.

⁶⁴⁸ Tamże, s. 2.

⁶⁴⁹ Tamże, s. 3.

⁶⁵⁰ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 67-71, 74.

⁶⁵¹ Tamże, s. 95-96.

⁶⁵² APP, A. m. Pleszew I/21, s. 149-151.

⁶⁵³ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 11.

⁶⁵⁴ Tamże, s. 13-14.

⁶⁵⁵ Tamże, s. 40-47.

Tabela 33. Wysokość kosztów za niektóre posługi kościelne w Pleszewie w latach 1750-1793.

Nazwa posługi	Koszt
odprawienie mszy pogrzebowej	3 zł 24 gr
odprawienie egzekwii	23 zł
posługa organisty	2 zł
posługa kantora (dzwonienie)	3 zł
posługa kantora (śpiewanie)	1 zł
odprawienie trycezy my ⁶⁵⁶	2 cz. zł
elemożyna ⁶⁵⁷ za duszę zmarłego	38 zł 12 gr
pokładne	30 zł

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/22, s. 429-430; I/24, s. 66, 210-211; I/37, s. 21-23.

W ciągu badanego okresu w Pleszewie urzędowało dwóch proboszczów. W latach 1750-1771⁶⁵⁸ funkcję tę pełnił kanonik chocki Ludwik Pełka. Urodził się w 1706 r. Wykształcenie zdobył w kolegium jezuickim. W 1734 r. otrzymał święcenia kapłańskie i objął probostwo pleszewskie. Piastował godność kanonika w kapitule w Choczu. Pełnił funkcję dziekana dekanatu pleszewskiego. W 1763 r. został mianowany kanonikiem katedry poznańskiej⁶⁵⁹. Utrudzony chorobą, zrezygnował w 1771 r. z prepozytury pleszewskiej, pozostał jednak w parafii, pełniąc obowiązki altarysty. Zmarł 3 grudnia 1782 r.⁶⁶⁰ Władza duchowna mianowała nowym proboszczem pleszewskim Ignacego Sczanieckiego, który rozpoczął swoją posługę 9 czerwca 1773 r. i był proboszczem do końca omawianego okresu⁶⁶¹.

Proboszczom pleszewskim w posłudze duszpasterskiej pomagali wikariusze bądź mansjonarze⁶⁶². W omawianym okresie było ich kilku: mansjonarz Wacław Siara (zmarł 21 listopada 1751 r.)⁶⁶³, wikariusz Paweł Śniegocki (ostatni raz w źródłach pojawia się w 1751 r.), wikariusz Mateusz Zieliński (od 1752 do 1754 r.), mansjonarz Antoni Trzeciński (od 1754 do 12 lutego 1761 r.), mansjonarz Stanisław Wolniewicz (pojawił się w źródłach

⁶⁵⁶ Inaczej ms za św. gregoriańska.

⁶⁵⁷ Elemożyna (elimożyna) to inaczej jałmużna.

⁶⁵⁸ Ostatni wpis w księdze metrykalnej, informujący o udzieleniu ślubu przez Pełkę, pochodzi z 14 czerwca 1773 r. (AAG, AP93 – 10, k. 51v).

⁶⁵⁹ O objęciu w 1763 r. godności kanonika katedralnego poznańskiego (o której pisał W. Zientarski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 11) brak informacji w zestawieniu R. Weimanna, *Receptiones seu installationes* [...], Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, 35 (1908). O pełnieniu przez Pełkę godności kanonika poznańskiego świadczy dopisek przy dacie jego zgonu w księdze zmarłych: *canonicus Posnaniensis* (AAG, AP93-10, k. 11), a także wpis do księgi chrztów z 1772 r., w którym Pełka został określony jako *canonicus cathedralis Posnaniensis*, co potwierdza, iż chodziło o kapitułę kolegiaty Najświętszej Maryi Panny na Tumie w Poznaniu (AAG, AP93-2, k. 180), a nie kapitułę miejską w Poznaniu, przy kolegiacie Świętej Marii Magdaleny.

⁶⁶⁰ AAG, AP93-10, k. 11; W. Zientarski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 11.

⁶⁶¹ 8 stycznia 1774 r. Ignacy Sczaniecki po raz pierwszy został określony jako *prepositus Plessevienis* w księdze zaślubionych (AAG, AP93-10, k. 51v); W. Zientarski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 15.

⁶⁶² Szczegółowy wykaz duchowieństwa pleszewskiego znajduje się w aneksie V.

⁶⁶³ AAG, AP93-15, k. 24v.

tylko w 1756 r.)⁶⁶⁴, wikariusz Stanisław Pawłowski (od 1761 do 1787 r.) oraz wikariusz Józef Tyrakowski, który pełnił posługę do końca omawianego okresu. Ponadto proboszczowie korzystali z pomocy oo. reformatów z Chocza. Wspomagali proboszczów w udzielaniu sakramentów chrztu i małżeństwa parafianom pleszewskim.

Sakrament chrztu udzielany był tylko w świątyni⁶⁶⁵. W mieście działały dwie akuszerki. Kobiety te oprócz udzielania pomocy przy porodzie, posiadały również wiedzę o udzielaniu tzw. chrztu z wody w razie konieczności. Od dawna nie udzielano w parafii sakramentu bierzmowania⁶⁶⁶. Ostatnią okazją do przyjęcia tego sakramentu przez parafian pleszewskich była konsekracja kościoła w Korytach⁶⁶⁷. W świątyni pleszewskiej były dwa duże i jeden mały konfesjonał. W zakrystii mogli spowiadać się tylko głusi⁶⁶⁸. Sakrament małżeństwa udzielany był po wcześniejszych pouczeniach, odbywających się kilka razy w roku, o obowiązkach małżonków, o przeszkodach i prawdach wiary⁶⁶⁹. Obowiązkowe było przystąpienie do egzaminu oraz wygłoszenie zapowiedzi⁶⁷⁰.

Kościół pw. św. Floriana znajdował się w pobliżu miasta, przy drodze prowadzącej do Jarocina⁶⁷¹. Mieszczanie w zamian za użytkowanie ziemi parafialnej płacili czynsz na rzecz tego kościoła.

Tabela 34. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do kościoła św. Floriana w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich.

L.p.	Imię i nazwisko	Wysokość czynszu	Rok	Bibliografia
1.	Kazimierz i Katarzyna Sikorscy	3 zł 15 gr	1755	APP, A. m. Pleszew I/21, s. 6-8

W XVII w., po soborze trydenckim, pojawił się w Rzeczypospolitej nowy typ szpitala, przytułku, działający przy kościele parafialnym. Jednak takie szpitale tylko w minimalnym stopniu zaspokajały potrzeby ludzi ubogich i chorych⁶⁷². Były one pod opieką i zarządem osób duchownych. Przy szpitalu zazwyczaj budowano kaplicę lub niewielki kościół, z reguły pod wezwaniem św. Ducha. Taki kościół ze szpitalem nazywano w

⁶⁶⁴ AAG, AP93-2, k. 76-83.

⁶⁶⁵ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 20.

⁶⁶⁶ Tamże, s. 20.

⁶⁶⁷ Tamże, s. 20.

⁶⁶⁸ Tamże, s. 20.

⁶⁶⁹ Tamże, s. 21.

⁶⁷⁰ Tamże, s. 21.

⁶⁷¹ Tamże, s. 23.

⁶⁷² S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego*, s. 61, 66.

Pleszewie *Ecclesia hospitalis Sancti Spiritus*. Wybudowano go poza obwodem samego miasta, przy ulicy Jarockiej⁶⁷³.

Pierwszym prepozytem kościoła szpitalnego w omawianym okresie był Antoni Trzciniński. Pełnił on również funkcję mansjonarza oraz altarysty przy ołtarzach Trójcy Św. i św. Barbary, udzielał sakramentu chrztu i małżeństwa w kościele parafialnym. Zmarł 12 lutego 1761 r.⁶⁷⁴ Po nim prepozyturę św. Ducha przejął Józef Tyrakowski, który był także altarystą w kościele farnym. W 1786 r. zrezygnował z prepozytury, którą przejął Wojciech Badurski⁶⁷⁵. W 1791 r. proboszczem kościoła szpitalnego był Wojciech Kokoszyński⁶⁷⁶.

Wizytator parafii pleszewskiej wspominał w protokole z 1782 r. o uposażeniu kościoła w ogród⁶⁷⁷ oraz dwie kwarty ziemi, których wielkość i rozmieszczenie opisano względem gruntów mieszczańskich⁶⁷⁸.

Tabela 35. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do kościoła szpitalnego w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich.

L.p.	Imię i nazwisko	Wysokość czynszu	Rok	Bibliografia
1.	Marcin i Marianna Loreccy	3 zł 15 gr	1756	APP, A. m. Pleszew I/21, s. 53-54
2.	Andrzej Sczygłowski	3 zł 15 gr	1770	APP, A. m. Pleszew, I/37, s. 10-11

⁶⁷³ AAG, AP93- 142, k. 7.

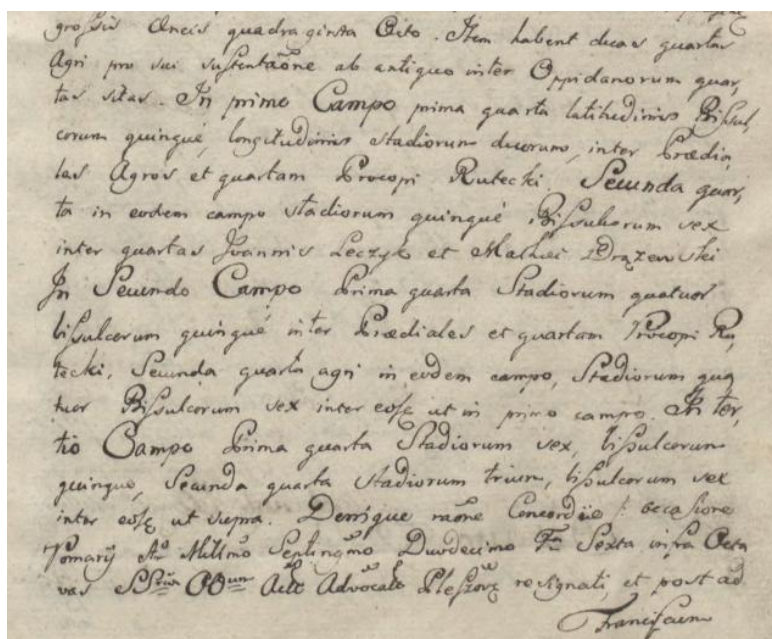
⁶⁷⁴ AAG, AP93-15, k. 43v.

⁶⁷⁵ W. Zienatrski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 17.

⁶⁷⁶ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 121.

⁶⁷⁷ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 30.

⁶⁷⁸ Tamże, s. 32.

Fot. 35. Fragment protokołu z wizytacji parafii pleszewskiej w 1782 r., zawierający opis uposażenia kościoła Św. Ducha

W Pleszewie funkcjonowały cztery bractwa (konfraternie), czyli zrzeszenia o charakterze religijnym, a także dobroczynnym. Grupowały one mieszczan pochodzących głównie z wyższej warstwy społecznej i zajmujących się rzemiosłem, a także będących tej samej płci, gdyż kobiety nie występują w Pleszewie jako członkowie bractw. Administratorów bractw nazywano braćmi, promotorami lub prowizorami. Bractwa religijne powstały w celu zwalczania protestantyzmu, były jednym z narzędzi rozbudowanego aparatu propagandowego Kościoła. Po zwycięstwie kontrreformacji pozostała im głównie misja pogłębiania pobożności⁶⁷⁹.

Bractwo Różańca św. utworzone zostało w 1638 r. i zatwierdzone przez abpa Andrzeja Leszczyńskiego, nazywane było także archikonfraternią. Posiadało godne uposażenie, swoje księgi i chorągiew. Opiekunem był sam proboszcz. W 1681 r. utworzone zostało bractwo św. Barbary. Obowiązki altarysty spełniał ks. Antoni Trzcński. W 1623 r. za aprobatą abpa Wawrzyńca Gembickiego powstało bractwo literackie, które w 1755 r. opiekowało się ołtarzem Trójcy św. Bractwo literackie posiadało własne uposażenie i księgi brackie. Członkowie tego bractwa według dawnego zwyczaju podczas każdej mszy św. literackiej zajmowali miejsca w swojej ławce w prezbiterium, wykonując śpiewy mszalne. W 1782 r. ołtarzem tym opiekowało się bractwo Trójcy św. Bractwo św. Aniołów Stróżów utworzone w 1701 r. opiekowało się ołtarzem św. Aniołów Stróżów i

⁶⁷⁹ Z. Kuchowicz, *Z dziejów obyczajów polskich*, s. 338.

było filią archikonfraterni na Jasnej Górze⁶⁸⁰. Ponadto istniało w Pleszewie bractwo św. Anny, które opiekowało się ołtarzem tego samego wezwania.

Tabela 36. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do ołtarza św. Barbary w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich.

L.p.	Imię i nazwisko	Wysokość czynszu	Rok	Bibliografia
1.	Antoni i Katarzyna Rawiccy	4 zł 15 gr	1753	APP, A. m. Pleszew I/20, s. 393-395
2.	Dorota Lorecz zącka	2 zł 15 gr	1754	APP, A. m. Pleszew I/20, s. 439-440
3.	Tomasz i Marianna Generek	3 zł 15 gr	1756	APP, A. m. Pleszew I/21, s. 63-65
4.	Andrzej Kapczyński	3 zł 15 gr	1770	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 14-15

Tabela 37. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do ołtarza św. Anny w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich.

L.p.	Imię i nazwisko	Wysokość czynszu	Rok	Bibliografia
1.	Antoni i Katarzyna Rawiccy	2 zł 15 gr	1753	APP, A. m. Pleszew I/20, s. 393-395
2.	Antoni i Regina Olbińscy	3 zł 15 gr	1754	APP, A. m. Pleszew I/20, s. 418-419
3.	Wojciech Kwieciński	7 zł	1770	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 11

Tabela 38. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do ołtarza Różańca Św. w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich.

L.p.	Imię i nazwisko	Wysokość czynszu	Rok	Bibliografia
1.	Stanisław i Apolonia Jezierscy	100 zł	1753	APP, A. m. Pleszew I/20, s. 404-406
2.	Franciszek Kostrzewski	6 zł	1770	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 13-14
3.	Wojciech i Agnieszka Grabowscy	3 zł 15 gr	1771	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 19-21

Tabela 39. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do ołtarza Św. Trójcy w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich.

L.p.	Imię i nazwisko	Wysokość czynszu	Rok	Bibliografia
1.	Józef i Magdalena Leśniewiczowie	4 zł 15 gr	1755	APP, A. m. Pleszew I/21, s. 31-32
2.	Marcin i Magdalena Pawłocy	7 zł	1756	APP, A. m. Pleszew I/21, s. 56-57
3.	Walenty i Regina Cytryńscy	7 zł	1771	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 16-17

⁶⁸⁰ W. Zientarski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 11-12.

Tabela 40. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do ołtarza Matki Bożej Różańcowej w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich.

L.p.	Imię i nazwisko	Wysokość czynszu	Rok	Bibliografia
1.	Ambroży i Ewa Bochyńscy	7 zł	1757	APP, A. m. Pleszew I/21, s. 149-150

Tabela 41. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do ołtarza św. Krzyża w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich.

L.p.	Imię i nazwisko	Wysokość czynszu	Rok	Bibliografia
1.	Wojciech i Monika Kletczyńscy	3 zł 15 gr	1772	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 35-37
2.	Mateusz i Marianna Bielawscy	3 zł 15 gr	1772	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 37-38

Tabela 42. Członkowie bractw religijnych w Pleszewie w latach 1750-1789.

L.p.	Nazwa bractwa	Imię i nazwisko	Rok	Bibliografia
1.	Różańca św.	Jan Sarnowicz	1750	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 39-40
		Stanisław Piotrowicz	1750	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 39-40
		Jan Szopniewski	1757	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 94-95
			1761	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 132-133
			1763	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 143-144
			1765	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 155-156
			1767	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 170
			1770	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 13-14
			1774	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 57-58
		Tomasz Łomański	1757	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 94-95
		Wojciech Kwieciński	1757	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 94-95
			1761	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 132-133
			1763	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 143-144
			1767	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 170
		Tomasz Janiszewski	1757	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 94-95
			1763	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 143-144
		Kazimierz Słoniński	1761	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 132-133
			1763	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 143-144
			1765	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 155-156
		Antoni Stefanowski	1774	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 57-58
			1782	APP, A. m. Pleszew I/1, s. 6
			1789	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 330-332
		Antoni Żarnowski	1782	APP, A. m. Pleszew I/1, s. 6
Jakub Wędragowski	1774	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 57-58		
	1782	APP, A. m. Pleszew I/1, s. 6		
Jan Wabnerowicz	1789	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 330-332		
2.	św. Anny	Franciszek Pomorski	1753	APP, A. m. Pleszew I/20, s. 393-395
			1754	APP, A. m. Pleszew I/20, s. 418-419
			1763	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 141-143
		Franciszek Generek	1754	APP, A. m. Pleszew I/20, s. 418-419
		Antoni Rawicki	1763	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 141-143
			1769	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 191-193
			1770	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 199-200
			1772	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 203-204, I/37, s. 34-35

		Jan Korfanty	1763	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 141-143
			1770	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 199-200
			1772	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 203-204, I/37, s. 34-35
		Łukasz Straburzyński	1763	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 141-143
			1769	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 191-193
			1770	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 199-200
		Ludwik Pełka	1769	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 191-193
1770	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 199-200			
Stanisław Pawłowski	1772	APP, A. m. Pleszew I/24, s. 203-204		
3.	św. Barbary	Tomasz Głąmbik	1754	APP, A. m. Pleszew I/20, s. 439-440
		Tomasz Łomański	1754	APP, A. m. Pleszew I/20, s. 439-440
		Franciszek Lubasiewicz	1782	APP, A. m. Pleszew I/1, s. 12
		Jan Świdorski	1782	APP, A. m. Pleszew I/1, s. 12
		Stanisław Leśniewicz	1782	APP, A. m. Pleszew I/1, s. 12
		Tomasz Adamkiewicz	1782	APP, A. m. Pleszew I/1, s. 12
4.	Trójcy św.	Antoni Stefanowski	1782	APP, A. m. Pleszew I/1, s. 12-14
		Stanisław Leśniewicz	1782	APP, A. m. Pleszew I/1, s. 12-14
		Maciej Baranowski	1782	APP, A. m. Pleszew I/1, s. 12-14
		Jakub Wędragowski	1782	APP, A. m. Pleszew I/1, s. 12-14
		Tomasz Słoniński	1782	APP, A. m. Pleszew I/1, s. 12-14

3. Społeczeństwo

3.1. Demografia

3.1.1. Liczba ludności

Na wstępie należy podkreślić, iż znaczna część niniejszego rozdziału była już podstawą artykułu przygotowanego w ramach prac nad niniejszą rozprawą i opublikowanego w 2018 r. przez piszącego te słowa⁶⁸¹.

Według przywileju z 1696 r. dla miasta Pleszewa, wydane go przez Aleksandra z Otoka Zaleskiego, każdy mieszkaniec musiał przedstawić przed urzędem miejskim list od urodzenia, który miał być wpisany do ksiąg miejskich „[...] dla lepszej wiary, żeby na potem potomkom jego złego urodzenia nie zarzucano”⁶⁸².

Dysponujemy niewielką ilością materiału źródłowego dotyczącego liczby mieszkańców Pleszewa w omawianym okresie. Wiedza o rozmiarach i strukturze zaludnienia opiera się zazwyczaj głównie na źródłach skarbowych. Pierwszy spis ludności uchwalili dopiero Sejm Czteroletni 22 czerwca 1789 r.⁶⁸³ W historiografii przyjmuje się, że w 1771 r. szacunkowa liczba mieszkańców Pleszewa wynosiła około 1000 osób⁶⁸⁴.

W publikacji *Dzieje Pleszewa* określono liczbę mieszkańców miasta w 1789 r. na 1509 osób. Wydaje się być to mało prawdopodobne ze względu na zbyt duży spadek liczby ludności w stosunku do 1793 r. Według spisu pruskiego, w 1793 r. Pleszew miał 1254 mieszkańców⁶⁸⁵. Ponadto, autor nie odwołuje się do źródła, z którego zaczerpnął te dane⁶⁸⁶.

---

⁶⁸¹ A. Makowski, *Ludność Pleszewa w latach 1751-1793 w świetle ksiąg metrykalnych*, s. 30-55.

⁶⁸² Prawa miejskie Pleszewa, odpis (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-297/1).

⁶⁸³ I. Gieysztorowa, *Od metryk do szacunków ludności*, s. 283-298; I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, s. 110-116.

⁶⁸⁴ *Inwentarze*, t. 2, s. 582.

⁶⁸⁵ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, s. 761.

⁶⁸⁶ *Dzieje Pleszewa*, s. 57.

Tabela 43. Liczba mieszkańców Pleszewa w 1793 r. według spisu pruskiego z podziałem na kategorie ludności.

Kategoria ludności	Liczba mieszkańców
mężczyźni w tym wdowcy	256
kobiety w tym wdowcy	313
nieżonaci synowie powyżej 10. roku życia	111
nieżonaci synowie poniżej 10. roku życia	140
niezamężne córki powyżej 10. roku życia	109
niezamężne córki poniżej 10. roku życia	113
czeladnicy	18
uczniowie	10
męska służba domowa	74
żeńską służba domowa	95
inni mieszkańcy	15
Razem	1254

Opracowano na podstawie: J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, s. 761.

3.1.2. Księgi metrykalne parafii Pleszew jako źródło do badań nad ruchem naturalnym ludności

Księgi zawierające wykazy chrztów, ślubów i zgonów, prowadzone przez władze kościelne, określane są w Polsce mianem metryk⁶⁸⁷. W Kościele katolickim kwestia ewidencji wiernych została uregulowana w 1563 r. decyzją soboru trydenckiego, a następnie rozwinięta przez papieża Pawła V w *Rituale Romanum* z 1614 r. – księdze liturgicznej, w której zawierały się przepisy dotyczące administracji, sakramentów i spełniania niektórych czynności kościelnych w kościołach parafialnych. Przeznaczono ją do użytku wszystkich duszpasterzy całego Kościoła katolickiego⁶⁸⁸. Od XVII w. prowadzenie metryk stało się w świecie katolickim ogólną zasadą, która jednak nie była do końca przestrzegana⁶⁸⁹. Wymóg rejestracji metrykalnej wiernych w archidiecezji gnieźnieńskiej niewątpliwie zaszczerpił prymas i arcybiskup Stanisław Karnkowski, który od 1581 r. kontynuował w Gnieźnie aktywną działalność legislacyjną, zapoczątkowaną

⁶⁸⁷ K. Dobrowolski, *Znaczenie metryk kościelnych dla badań naukowych*, Rocznik Towarzystwa Heraldycznego, 5 (1920), s. 90; R. Kotecki, *Rejestracja metrykalna wiernych w świetle potrydenckiego ustawodawstwa Kościoła katolickiego*, Nasza Przeszłość. Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce, 112 (2009), s. 141-142. W sprawie znaczenia etymologicznego słowa „metryka” zob. J. Kurpas, *Początki ksiąg metrykalnych*, Archiwa. Biblioteki i Muzea Kościelne, 2 (1961), s. 6-9.

⁶⁸⁸ J. Hochleitner, *Warmińskie nowożytny księgi chrztów jako źródło historyczne*, Echa Przeszłości, 2 (2001), s. 139; M. Fulman, *Rytuał rzymski a piotrkowski. Studium prawno-liturgiczne*, Kraków 1896, s. 22; w kwestii postanowień soboru trydenckiego o księgach metrykalnych zob. R. Kotecki, *Rejestracja metrykalna*, s. 147; M. Różański, *Akta metrykalne w prawodawstwie polskim*, Archiwariusz. Biuletyn Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu, 1 (2005), s. 133; J. Kurpas, *Początki ksiąg*, s. 21-25; T. Moskal, *Historia ksiąg metrykalnych kościoła katolickiego na ziemiach polskich*, Archiwariusz. Biuletyn Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu, 1 (2005), s. 59-62.

⁶⁸⁹ K. Dobrowolski, *Znaczenie metryk*, s. 91.

jeszcze w diecezji wrocławskiej⁶⁹⁰. Troskę o księgi metrykalne nakazywały ustawy synodu żmudzkiego z 1752 r. Zalecały one, by dawne księgi metrykalne były odsyłane do archiwum diecezjalnego. Kwestię przechowywania metryk przedstawił synod lwowski z 1765 r. Niejednokrotnie ustawodawca zwracał uwagę na skrupulatne prowadzenie ksiąg, obwarowując nakaz karą pieniężną. Biskupi podawali także szczegółowe wskazania odnośnie do prowadzenia poszczególnych metryk⁶⁹¹.

Księgi metrykalne w parafii pleszewskiej prowadzono od drugiej połowy XVII w. Ich stan zachowania przedstawia się następująco: księgi chrztów (*libri baptisatorum*) obejmują lata: 1652-1692, 1743-1782, 1782-1797; księgi małżeństw (*libri copulatorum*): 1732-1735, 1741-1772, 1773-1796; księgi zmarłych (*libri mortuorum*): 1735-1772, 1772-1796. Dysponujemy zatem pełnym zakresem materiału źródłowego, który jest niezbędny do zbadania podjętego tematu. Przydatność pleszewskich ksiąg metrykalnych dla badań historycznych jest niewątpliwie bardzo wysoka. Cechuje je mała zmienność treści poszczególnych zapisów. Proces tworzenia ksiąg metrykalnych oraz ich przechowywanie znajdowały się pod kontrolą instytucji Kościoła katolickiego, co jeszcze bardziej podnosiło jakość tych źródeł⁶⁹².

Podczas analizy wartości badawczej ksiąg metrykalnych parafii Pleszew z lat 1751-1793 zwrócono uwagę na kilka ważnych kwestii. Księgi są solidnie oprawione. Zasadniczo zachowana jest ciągłość chronologiczna; sporadycznie występują przesunięcia kolejności wpisów (późniejsze uzupełnianie wpisów). Kaligrafowano tytuły, stosowano roczne nadpisy, bardzo rzadko pojawiają się nieczytelne zapisy. Często występują karty z pustymi okienkami rezerwowanymi na akty ostatecznie nie wpisane. W kwestii stosowania datacji często powtarzano formułę *ipso die ut supra* zamiast wpisywania dat. Sporządzano luźne zapiski z danymi personalnymi, stanowiące podstawę późniejszego wpisu w księdze metrykalnej⁶⁹³. Osoby dokonujące wpisów cechowała staranność i sumienność. Zauważono także częste zmiany pisma i atramentu. W prowadzeniu rejestracji występują przerwy. Stosunkowo krótka jest przerwa w księgach chrztów: marzec – kwiecień 1782 r.,

---

⁶⁹⁰ R. Kotecki, *Rejestracja metrykalna*, s. 158; w kwestii upowszechnienia obowiązku prowadzenia metryk parafialnych zob. B. Kumor, *Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 14 (1966), s. 65-68; C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej*, s. 91-95; P. Bokota, *Księgi metrykalne parafii św. Jana we Wrocławku jako źródło do badań nad miejscową społecznością do końca XVIII wieku*, *Przeszłość Demograficzna Polski*, 20 (1997), s. 95.

⁶⁹¹ T. Moskal, *Historia ksiąg metrykalnych*, s. 62-66.

⁶⁹² T. Florczak, *Księgi metrykalne jako źródło historyczne na przykładzie parafii skalmierzyckiej*, *Archiwariusz. Biuletyn Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*, 1 (2005), s. 108-109.

⁶⁹³ Z powodu tej techniki rejestracji pewna liczba ochrzczonych mogła nie zostać wpisana do ksiąg metrykalnych, np. w skutek zwykłego zapomnienia wywołanego pośpiechem związanym z innymi obowiązkami duszpasterskimi.

zdecydowanie większe luki odnotować można w księgach małżeństw: sierpień – grudzień 1767 r., marzec 1768 r. – czerwiec 1769 r., luty 1772 r. – styczeń 1773 r. Takie przerwy mają niewątpliwie wpływ na ostateczne wyniki obliczeń. Rejestracja podlegała kontroli przez wizytatorów parafii w następujących latach: księgi chrztów: 1755, 1761, 1782, 1786; księgi ślubów: 1755, 1761, 1782, 1786; księgi zmarłych: 1755, 1761, 1782, 1786⁶⁹⁴. W badanym okresie w parafii Pleszew nie prowadzono ksiąg *Status animarum*⁶⁹⁵.

Tabela 44. Rejestracja ruchu naturalnego ludności w Pleszewie w latach 1751-1793.

Lata	Średnia liczba urodzeń	Średnia liczba zawartych małżeństw	Średnia liczba zgonów	Współczynnik U/M	Współczynnik U/Zg
1751-1760	69,2	14,7	48,5	4,7	1,4
1761-1770	73,5	12,4 ^a	46,1	5,9	1,6
1771-1780	63,4	13,2 ^b	32,9	4,8	1,9
1781-1790	96,4	18,0	65,5	5,4	1,5
1791-1793	107,7	21,3	64,7	5,1	1,7

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-20a, AP93-10, AP93-2, AP93-3, AP93-15.

^a Przerwa w rejestracji małżeństw w okresach: sierpień-grudzień 1767 i marzec-czerwiec 1769.

^b Przerwa w prowadzeniu rejestracji małżeństw od lutego 1772 do stycznia 1773.

Podstawowy współczynnik U/M powinien kształtować się w granicach 5 chrztów na 1 zawarte małżeństwo⁶⁹⁶. Współczynnik U/M pozwala obliczyć (z pewnymi zastrzeżeniami) dzietność przeciętnej rodziny w badanym okresie⁶⁹⁷. Na podstawie danych z tabeli 44. można stwierdzić, że w ciągu badanego okresu w przeciętnej rodzinie pleszewskiej rodziło się pięcioro dzieci (jedynie w latach 1766-1770 liczba ta wzrasta do 6). Przy określaniu liczebności dzieci należy mieć na uwadze współczynnik umieralności dzieci (tabela 56.), który wynosił 29% urodzonych. Otrzymany współczynnik urodzeń na jedno nowo zawarte małżeństwo zmniejszony o 29% może być przyjęty jako określający liczbę dzieci w rodzinie⁶⁹⁸.

⁶⁹⁴ W kwestii początków wizytacji kościelnych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej zob. B. Kumor, *Przedrozbiorowe wizytacje kościelne jako źródło demograficzne*, *Przeszłość Demograficzna Polski*, 2 (1969).

⁶⁹⁵ W kwestii prowadzenia ksiąg *Status animarum* na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej zob. B. Kumor, *Księgi Status animarum w diecezjach polskich (do roku 1918)*, *Przeszłość Demograficzna Polski*, 7 (1975).

⁶⁹⁶ I. Gieysztorowa, *Niebezpieczeństwa metodyczne polskich badań metrykalnych XVII-XVIII wieku*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 19 (1974), s. 592.

⁶⁹⁷ A. Szczypiorski, *Badania ksiąg metrykalnych a obliczenia ludności Polski w wieku XVII-XVIII*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 10 (1962), s. 70.

⁶⁹⁸ Tamże, s. 73.

3.1.3. Śluby

Księgi ślubów były najstaranniej i najpełniej prowadzone. Przywiązywano do nich największą wagę w trosce o legalność potomstwa. Legalnego pochodzenia wymagano od osób ubiegających się o przyjęcie do prawa miejskiego⁶⁹⁹. W myśl postanowień soboru trydenckiego proboszcz zobowiązany był do posiadania księgi, w której miał odnotowywać imiona małżonków i świadków oraz dzień i miejsce zawarcia małżeństwa; ponadto miał ją starannie przechowywać⁷⁰⁰. Oprócz wymienionych informacji, w pleszewskich *libri copulatorum* rejestrowano imię i nazwisko osoby udzielającej sakramentu, ewentualny fakt wdowieństwa nowożeńców, pełnioną funkcję publiczną, zawód (zwłaszcza u świadków) oraz tytułaturę stosowaną w społeczeństwie stanowym epoki feudalnej (dominują predykaty *famatus*, *honestus*, *laboriosus*). Podobną zawartość informacyjną mają akta metrykalne parafii św. Jana we Włocławku⁷⁰¹.

Sakramentu małżeństwa udzielał proboszcz. Jeśli czynił to inny kapłan, stosowano formułę: (imię i nazwisko kapłana udzielającego ślubu) *ex commissione et licentia* (imię i nazwisko proboszcza)⁷⁰².

Metryki ułatwiały kontrolę stosowania się parafian do przepisów kościelnych. Pozwalały stwierdzić prawność bądź nielegalność małżeństwa, a także zauważyć istnienie kanonicznej przeszkody w zawarciu małżeństwa⁷⁰³. Poniższy wykres pokazuje dane o liczbie ślubów zawartych w danym roku w ciągu badanego okresu.

---

⁶⁹⁹ I. Gieysztorowa, *Badania demograficzne na podstawie metryk parafialnych*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 10 (1962), s. 111; M. Kędelski, *Rozwój demograficzny Poznania w XVIII i na początku XIX wieku*, Poznań 1992, s. 28-30.

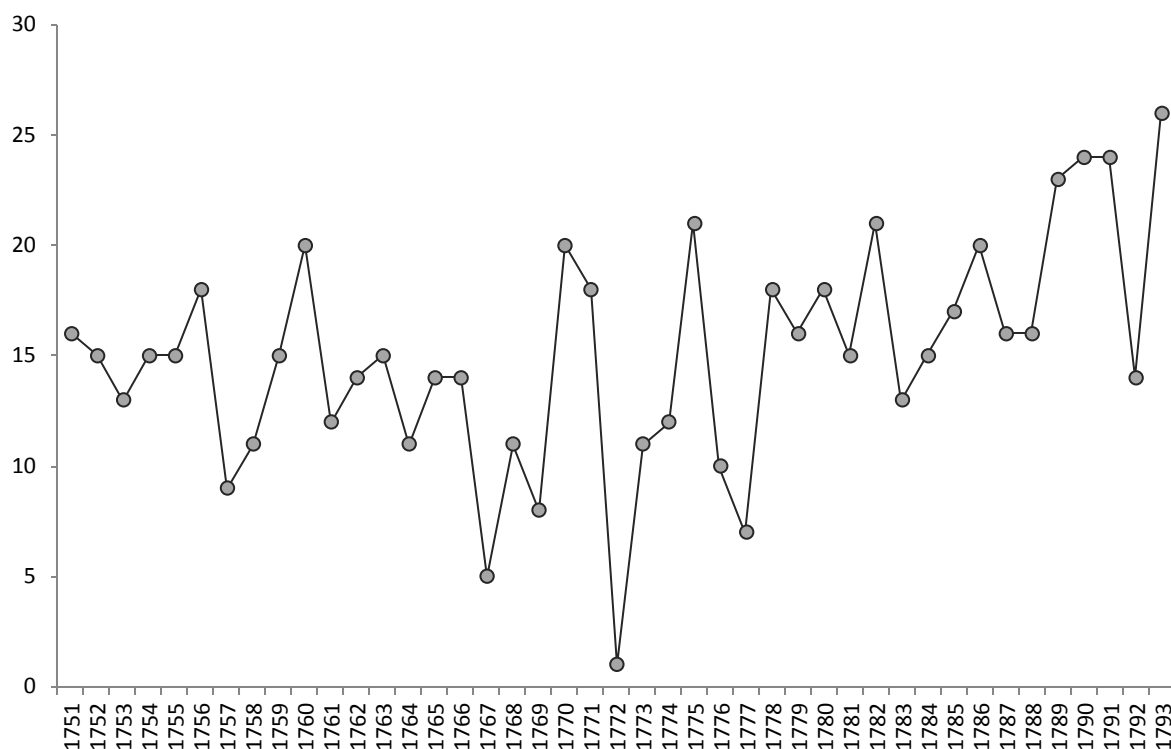
⁷⁰⁰ *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 4, oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, s. 723.

⁷⁰¹ Bokota, *Księgi metrykalne*, s. 96.

⁷⁰² Rozporządzenia trydenckie nakazywały, aby błogosławieństwo było udzielane przez właściwego proboszcza, natomiast pozwolenie na udzielenie takiego błogosławieństwa mogło być udzielone innemu kapłanowi tylko przez samego proboszcza albo biskupa ordynariusza; zob. *Dokumenty soborów powszechnych*, s. 723.

⁷⁰³ K. Dobrowolski, *Znaczenie metryk*, s. 91.

Wykres 5. Liczba ślubów w Pleszewie w latach 1751-1793.

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-20a, AP93-10.

W latach 1751-1793 zawarto w parafii pleszewskiej 647 związków małżeńskich. Najwięcej małżeństw zarejestrowano w roku 1793 (26), a najmniej w roku 1772 (1). Nasuwa się pytanie czy nie wystąpiły procesy imigracyjne, które wpłynęłyby na zwiększenie liczby zapisów w 1793 r. Odpowiedzi na to pytanie należy szukać w związku z napływem osadników ołędzkich, którzy w tym czasie przybywają do Pleszewa i najbliższych okolic⁷⁰⁴. 11 lipca 1773 r. zarejestrowano w Pleszewie pierwsze w badanym okresie małżeństwo z osobą pochodzenia pruskiego⁷⁰⁵, później, do końca 1793 r. zawarto już 34 małżeństwa z pruskimi przybyszami, a największe nasilenie tego zjawiska przypada na lata 1785-1793⁷⁰⁶. Ponadto należy zwrócić uwagę na pojawienie się nowych nazwisk (pochodzenia pruskiego) w księgach zarówno metrykalnych, jak i miejskich. Spadek liczby ślubów w 1772 r. spowodowany był prawdopodobnie przerwą w prowadzeniu rejestracji bądź wydarzeniami politycznymi rozgrywającymi się w tym czasie na terenie Rzeczypospolitej. Nie występują żadne informacje dotyczące pojawienia się jakiegś epidemii w tym czasie. Ponadto należy zauważyć, że w tym czasie miała miejsca zmiana

⁷⁰⁴ W kwestii osadnictwa ołędzkiego w Wielkopolsce zob. K. Korenda, *Spoleczność osad ołędzkich w parafii Psczew od XVIII do pierwszej połowy XIX wieku*, *Przeszłość Demograficzna Polski*, 26 (2005).

⁷⁰⁵ AAG, AP93-10, k. 51v.

⁷⁰⁶ Tamże, k. 61v-74.

proboszczów w parafii, co również może mieć wpływ na zaburzenie procesu rejestracji. Średnia liczba ślubów rocznie wynosiła 15. Z analizy tabeli wynika, że liczba małżeństw wzrasta od 1778 r.

Kolejnym elementem jest sezonowość miesięczna zawierania małżeństw⁷⁰⁷.

Tabela 45. Sezonowość miesięczna zawierania małżeństw w Pleszewie w okresie 1751-1793.

Wyszczególnienie	Ogółem	Miesiąc zawarcia małżeństwa											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Liczby bezwzględne	647	171	258	12	10	27	25	25	17	9	30	63	-
Wskaźnik sezonowości	1200	304	503	21	18	48	46	45	30	16	53	116	-

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-20a, AP93-10.

W małych miastach o charakterze rolniczym, małżeństwa zawierano najczęściej jesienią i zimą, po zakończeniu wielu wcześniejszych zajęć gospodarskich (orki, siewy) i zgromadzeniu odpowiednich zapasów żywności i niezbędnych funduszy. W Pleszewie najczęściej zawierano małżeństwa na zapusty, czyli w styczniu oraz w lutym, a także w listopadzie (63); w miesiącach letnich ludność była zabsorbowana pracą na roli i dopiero pod koniec roku dysponowała odpowiednimi środkami finansowymi, które umożliwiłyby zorganizowanie wesela czy zgromadzenie posagu. Ponadto ze względu na porę roku styczeń oraz luty były miesiącami krótszej pracy. Grudzień, jako okres adwentu, w zasadzie był wyłączony przez Kościół z uroczystości weselnych; w tym miesiącu nie zarejestrowano ani jednego ślubu⁷⁰⁸. Obowiązujące przepisy kościelne zabraniały wstępowania w związki małżeńskie także w okresie Wielkiego Postu.

Podobnie w parafii Wieleń nad Notecią istniała wyraźna sezonowość zawierania małżeństw. W latach 1760-1800 zanotowano tylko 6 ślubów w miesiącu marcu, tj. miesiącu Wielkiego Postu. Również w grudniu, tj. miesiącu Adwentu, nie zawierano małżeństw. Spośród innych miesięcy największą liczbę ślubów wykazywał styczeń, luty oraz listopad. Na sezonowość ślubów miały wpływ względy religijne i obyczajowe⁷⁰⁹.

⁷⁰⁷ C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej*, s. 162.

⁷⁰⁸ Tamże, s. 298.

⁷⁰⁹ E. Brodnicka, *Ludność parafii Wieleń nad Notecią w drugiej połowie XVIII w.*, *Przeszłość Demograficzna Polski*, 2 (1969), s. 210.

Tabela 46. Śluby udzielone w parafii Pleszew w okresie 1751-1793 według stanu cywilnego nowożeńców.

Rodzaj związku	Liczba bezwzględna	Liczba względna [%]
kawaler-panna	564	87
kawaler-wdowa	43	7
wdowiec-panna	25	4
wdowiec-wdowa	15	2
Razem	647	100

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-20a, AP93-10.

Księgi zaślubionych zawierają również wpisy o wdowieństwie nowożeńców. W latach 1751-1793 liczba wdów, które ponownie zawarły związek małżeński wyniosła 58, wdowców zaś 40. Jeżeli kobietę określono mianem *vidua*, to jej nazwisko kończyło się na -owa.

Do rozpadów małżeństw w Pleszewie prawdopodobnie dochodziło wyłącznie z przyczyn naturalnych, za sprawą śmierci jednego z małżonków.

Zarówno staropanieństwo, jak i starokawalerstwo nie było popularne. Wpływ na takie postępowanie miały zapewne chęć jak najszybszego założenia rodziny oraz doczekania się liczego potomstwa, co było łatwiejsze jeśli zawierało się ślub pomiędzy dwudziestym a trzydziestym rokiem życia. Liczna rodzina w społeczeństwach zamieszkujących miasteczka była bardzo istotną pomocą w prowadzeniu gospodarstwa rolnego, warsztatu rzemieślniczego lub działalności handlowej.

Małżonków określano predykatami wskazującymi na przynależność stanową, np. *famatus*, *honestus*, *laboriosus*, a w przypadku szlachty sporadycznie pojawiającej się w metrykaliach pleszewskich, również *generosus* czy *nobilis*. Dominowały małżeństwa zawierane w obrębie tego samego stanu, lecz zdarzały się wyjątki, np. ślub chłopca z mieszczką (1755, 1759 oraz 1775 r.)⁷¹⁰, ślub mieszczanina z chłopką (1782 oraz 1784 r.)⁷¹¹. Do wpisów małżeństw chłopskich dodawano informację, że ślubujący jest osobą wolną i nie pozostaje w stosunku poddańczym (*liberum non subditum*)⁷¹².

Ślubującego młodzieńca określano terminem *iuvenis*, natomiast dziewczynę – *virgo* (łac. dziewica) lub *pudica* (łac. cnotliwa, czysta płciowo) – w większości przypadków towarzyszyło jej nazwisko zakończone na -ówna.

⁷¹⁰ AAG, AP93-20a, k. 26, 31; AAG, AP93-10, k. 53v.

⁷¹¹ AAG, AP93-10, k. 59, 60v.

⁷¹² AAG, AP93-20a, k. 27v.

Tabela 47. Liczba zawartych małżeństw z osobami pruskiego pochodzenia na tle ogólnej liczby ślubów w Pleszewie w latach 1785-1793.

Rok	Ogólna liczba zawartych małżeństw	Liczba zawartych małżeństw z osobami pruskiego pochodzenia
1785	17	3
1786	20	4
1787	16	4
1788	16	5
1789	23	4
1790	24	6
1791	24	3
1792	14	1
1793	26	3

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-10.

Osadnictwo ołęderskie w najbliższej okolicy Pleszewa (wsie Ludwina, Zielona Łąka, Dobra Nadzieja), którego największe nasilenie przypada na lata 1785-1793, miało niewątpliwie wpływ na demografię miasteczka. Odsetek ślubów z pruskimi przybyszami wyniósł w tym okresie 18,6%, co oznacza, że niemal w co piątym małżeństwie jednym z nupturientów był pruski osadnik. Pojawiają się też nowe imiona. Krótkie przedstawienie zagadnienia stanowi zachętę do podjęcia dalszych rozważań i dyskusji nad tym tematem.

Nowożeńcy rekrutowali swoich świadków z tej samej grupy społeczno-zawodowej i przeważnie z tej samej miejscowości. Świadkowie pochodzili także z elity społecznej: burmistrz, wiceburmistrz, wójt, rajcy, ławnicy, pisarz miejski, cechmistrzowie, a także właściciele pobliskich wsi. W przypadkach małżeństw chłopskich, świadkowie pochodzili zwykle również ze stanu chłopskiego. W badanym okresie świadkami wpisywanymi z imienia i nazwiska, zgodnie zapisami prawa, byli wyłącznie mężczyźni. W latach 1751-1772 ich liczba wynosiła 3-5⁷¹³. W latach 1773-1793 liczbę świadków ograniczono do 2⁷¹⁴.

W wielu sytuacjach nie wymieniano świadków z imienia i nazwiska, wpisywano jedynie, używając powtarzalnej formuły, że małżeństwo zostało zawarte w obecności mieszczan pleszewskich (*in praesentia civium Plesseviensium, testis Plesseviensis*)⁷¹⁵. W przypadku, gdy byli oni pochodzenia pruskiego, zaznaczano, że są katolikami oraz miejsce zamieszkania, np. Holendrzy pleszewscy z Dobrej Nadziei.

Księgi zaślubionych pozwalają odtworzyć ruchliwość terytorialną nowożeńców. Dominowały małżeństwa osób pochodzących z terenu parafii, a w dalszej kolejności przybyszów z pobliskich miejscowości. W omawianym okresie miało miejsce tylko jedno

⁷¹³ AAG, AP93-20a.

⁷¹⁴ AAG, AP93-10.

⁷¹⁵ AAG, AP93-20a, k. 25v, 45.

małżeństwo, w którym obydwójce nupturienti pochodzili spoza obrębu parafii pleszewskiej (1757 r.)⁷¹⁶. W pozostałych przypadkach przynajmniej jeden z nowożeńców pochodził z terenu parafii.

Tabela 48. Liczba nowożeńców pochodzących spoza parafii Pleszew w okresie 1751-1793.

Miejscowość	Płeć	
	mężczyźni	kobiety
Baranowo	4	-
Baranówko	1	-
Bojanowo	1	-
Borek	2	1
Borów	1	-
Buk	3	1
Cegielnia	-	2
Chocz	2	1
Cieśle	1	-
Dobrzyca	1	-
Głogowo	-	1
Gniezno	1	-
Grodzisk	1	-
Jaraczewo	-	1
Jarocin	-	1
Kakawa	-	1
Kalisz	2	-
Kłobuck	1	-
Kobylin	2	-
Koźmin	-	1
Krotoszyn	2	2
Krzepica	1	-
Lubin ia	2	-
Lwówek	1	-
Łasew	2	3
Malinie	-	4
Marszew	1	-
Miejska Górka	1	1
Molendino foluszne	3	1
Nowa	1	-
Piekarzew	1	-
Pustkowie	-	1
Pyzdry	-	1
Raszewko	1	-
Raszków	1	1
Rychwał	-	1
Skoki	1	-
Słaboszewo	1	-
Sobota	1	-
Taczanów	-	1
Tursko	1	-
Witaszyce	1	-
Zagórow	1	-
Żerków	1	1

⁷¹⁶ AAG, AP93-20a, k. 28v. Określono ich jako inquilini – łac. dzierżawcy, czynszownicy, zob. *Mały słownik łacińsko-polski*, s. 340.

Razem	47	27
--------------	-----------	-----------

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-20a, AP93-10.

Z analizy danych zawartych w księgach metrykalnych badanego okresu wynika, że do Pleszewa częściej migrowali mężczyźni (47 przybyłych z innych ośrodków zawarło małżeństwo) niż kobiety (27 przybyłych z innych ośrodków zawarło małżeństwo). Nowożeńcy najczęściej napływali z miejscowości w obrębie 40 km od Pleszewa. Najdalej położone ośrodki, z których przybywali nowożeńcy do Pleszewa to: Kłobuck (135 km), Lwówek (126 km), Grodzisk (104 km), Buk (100 km), Skoki (97 km), Bojanowo (75 km), Gniezno (72 km) oraz Miejska Górka (63 km).

W omawianym okresie⁷¹⁷ do klucza pleszewskiego należały następujące miejscowości: Pleszew, Malinie, Łasewo (Łasew), Baranówek, Baranowo (Baranów), Piekarzew (Piekarzewo)⁷¹⁸. Według danych zawartych w tabeli 5. wynika, że 15 osób pochodzących z klucza pleszewskiego (nie licząc samego miasta Pleszew) zawarło małżeństwo: z Malinia: 4, z Łasewa: 5, z Baranówka: 1, z Baranowa: 4, z Piekarzewa: 1.

Miejscem zawierania małżeństw był kościół farny w Pleszewie, a osobą, która zazwyczaj udzielała ślubu był proboszcz, choć zdarzały się sytuacje, kiedy czynił to inny duchowny⁷¹⁹.

Tabela 49. Natężenie zawierania małżeństw w Pleszewie w latach 1771, 1789 i 1793.

Rok	Liczba ludności^a	Współczynnik małżeństw [%]
1771	1000 ^b	18,0
1789	1509 ^c	15,2
1793	1254 ^d	20,7

^a Dysponujemy niewielką ilością materiału źródłowego dotyczącego liczby mieszkańców Pleszewa w omawianym okresie. Wiedza o rozmiarach i strukturze zaludnienia opiera się głównie na źródłach skarbowych (pierwszy spis ludności uchwalił Sejm Czteroletni 22 czerwca 1789 r.); zob. I. Gieysztorowa, *Od metryk do szacunków ludności*, s. 283-298; I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, s. 110-116.

^b Szacunkowa liczba mieszkańców w tym okresie to około 1000 osób; zob. *Inwentarze*, t. 2, s. 582.

^c *Dzieje Pleszewa*, s. 57. Podana liczba mieszkańców miasta w 1789 r. wydaje się być mało prawdopodobna. Po pierwsze: zbyt duży spadek liczby ludności do 1793 r. Po drugie: autor nie podaje źródła, z którego zaczerpnął te dane.

^d J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, s. 761.

⁷¹⁷ Informacje o kluczu pleszewskim pochodzą ze spisów inwentarzowych z lat 1748-1781.

⁷¹⁸ *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 1, s. 757-759; t. 2, s. 59-63, 581-587; W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich dawnego powiatu kaliskiego z lat 1776-1792*, s. 193-207.

⁷¹⁹ Na przykład: Paweł Śniegocki – wikariusz kościoła farnego w Pleszewie (AAG, AP93-20a, k. 23v), Józef Borecki – proboszcz z Lenartowic (AAG, AP93-20a, k. 23v), Stanisław Burzyński – wikariusz z Gołuchowa (AAG, AP93-20a, k. 25), Antoni Trzciniński – prepozyt kościoła szpitalnego Św. Ducha w Pleszewie (AAG, AP93-20a, k. 26), Franciszek Wolski – o. reformata z Chocza (AAG, AP93-20a, k. 28), Mateusz Rychlewicz – wikariusz kościoła kolegiackiego w Kaliszu (AAG, AP93-20a, k. 37), Stanisław Pawłowski – altarysta w kościele farnym (AAG, AP93-20a, k. 36v).

3.1.4. Chrzty

W *Libri baptisatorum* rejestrowano następujące informacje: imię i nazwisko udzielającego sakramentu, imię lub imiona dziecka z zaznaczeniem jego płci i legalności urodzenia, imiona rodziców oraz nazwisko ojca wraz z jego pochodzeniem społecznym (chłopów i uboższych mieszczan metryki określają na ogół tylko z imienia, czasem przezwiskiem), zawodem lub sprawowanym urzędem, miejsce zamieszkania rodziców, imiona i nazwiska rodziców chrzestnych wraz z ich pochodzeniem społecznym, zawodem, sprawowanym urzędem oraz miejscem zamieszkania⁷²⁰.

Księgi chrztów nie rejestrowały daty urodzenia, gdyż nie wymagało tego ustawodawstwo synodalne z tego okresu. Należy zaznaczyć, że liczba chrztów nie była równa liczbie urodzeń. Jedną z przyczyn takiego stanu były na przykład koszty, które wiązały się z uroczystością chrztu, których najubożsi parafianie często nie byli w stanie ponieść. W sytuacji, gdy dziecko rokowało nikłą szansę na przeżycie, chrzest kościelny odkładano, nie chcąc narażać się na wydatki. Wątpliwym noworodkom udzielano tzw. chrztu z wody⁷²¹.

Wymogiem prawa kanonicznego było szybkie chrzczenie noworodków⁷²². W nagłych i koniecznych wypadkach, zwłaszcza, gdy niemowlęciu groziło niebezpieczeństwo śmierci, udzielany był tzw. chrzest z wody⁷²³. Przepisy soboru

---

⁷²⁰ Przykładowy wpis do księgi chrztów: „Die 26ta, ego qui supra, baptisavit Margaretham Famatorum Caroli et Mariannae Kostrzewskich legitimorum coniugorum m. Patrini Honestus Franciscus Adamkiewicz et Famata Catharina Rolińska. Omnes de Pleszew”; zob. AAG, AP93-3, k. 27.

⁷²¹ K. Korenda, *Rejestracja metrykalna parafii Pszczew z XVII wieku*, *Przeszość Demograficzna Polski*, 24 (2003), s. 48.

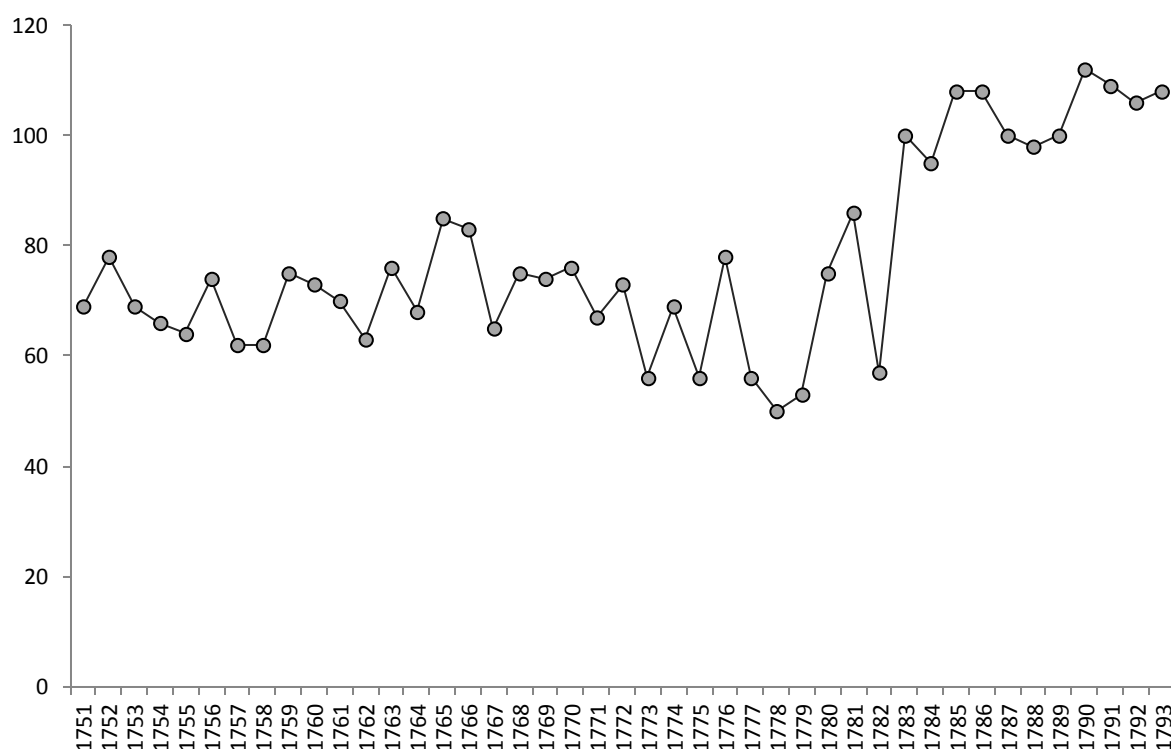
⁷²² W czasach nowożytnych obawiano się śmierci niemowląt bez chrztu, gdyż wedle ówczesnych wyobrażeń dusze tych dzieci były skazane na wieczne potępienie; zob. J. Hochleitner, *Warmińskie nowożytne księgi*, s. 143. Prawdopodobnie część wcześniej zmarłych noworodków nie zaznała w ogóle chrztu kościelnego; zob. I. Gieysztorowa, *Niebezpieczeństwa metodyczne*, s. 584. Znaczącą rolę związaną z chrztem dzieci odgrywała również ofiara *iura stolae*, składana kapłanom między innymi za udzielane sakramentów. Zbyt wygórowane opłaty z tego tytułu mogły stać się przyczyną uchylania się ludności, zwłaszcza warstw niższych, od korzystania z posługi duszpasterskiej księży. B. Kumor, *Przepisy prawne w sprawie chrztu dzieci w XVI-XVIII w.*, *Przeszość Demograficzna Polski. Materiały i Studia*, 9 (1976), s. 42. Według taksy wydanej w 1761 r. przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Władysława Łubieńskiego, udzielenie chrztu winno być bezpłatne, chyba że osoby zainteresowane złożą dobrowolną ofiarę. W sprawie opłat *iura stolae* w archidiecezji gnieźnieńskiej zob. H. Karbownik, *Ofiary iura stolae na ziemiach polskich w latach 1285-1918* Lublin 1995, s. 91-95. Stawki opłat w parafii pleszewskiej nie są jednak znane.

⁷²³ Przepisy kościelne dopuszczały możliwość, iż „w wypadku naglej potrzeby można udzielić chrztu w każdym miejscu dogodnym” (poza kościołem, niezależnie od pory dnia i nocy). Szafarzem chrztu mógł być zatem każdy człowiek, w razie niebezpieczeństwa śmierci dziecka – ojciec lub matka. W takich wypadkach istniała najprostsza forma chrzcielna (N. ja cię chrzczę w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego) wypowiedziana w jakimkolwiek języku oraz zwykła woda. Podmiotem chrztu miało być dziecko żywe i już urodzone. Zarządzenia te świadczą o trosce Kościoła, by dzieci nie umierały bez chrztu. Chrzest prywatny w wypadku śmierci niemowlęcia prawdopodobnie nie był rejestrowany w księgach metrykalnych; zob. H. Karbownik, *Ofiary iura stolae*, s. 47-49.

trydenckiego nie określały dokładnie, w którym dniu po urodzeniu dziecka należało je ochrzcić. W rozporządzeniach synodalnych Rzeczypospolitej zazwyczaj określano termin chrztu do ósmego dnia po urodzeniu dziecka. W oparciu o zarządzenia kościelne, można zatem przesunąć datę urodzenia dziecka do 8 dni przed datę chrztu⁷²⁴.

Informacje podawane w źródłach umożliwiają przeanalizowanie liczby urodzeń w badanym okresie.

Wykres 6. Liczba chrztów w Pleszewie w latach 1751-1793.

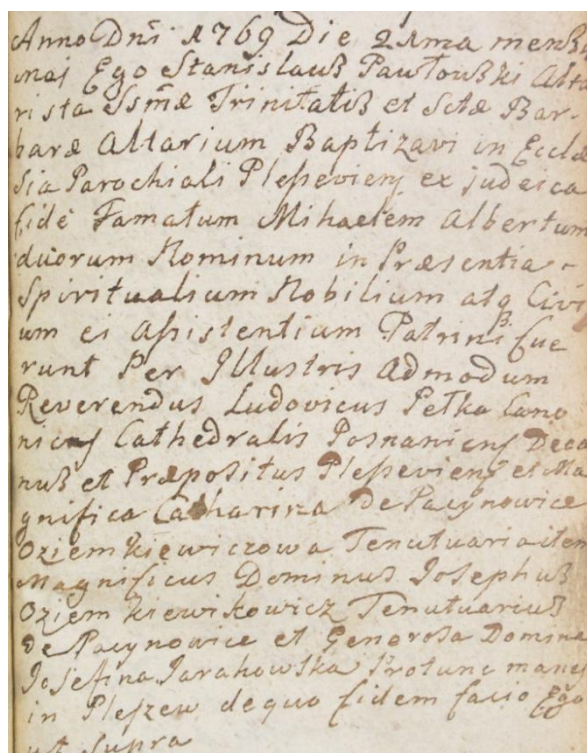
Opracowano na podstawie: AAG, AP93-2, AP93-3.

W latach 1751-1793 w Pleszewie zarejestrowano chrzty 3347 dzieci. Okres największej liczby urodzeń to lata 1783-1793. Średnio miesięcznie chrzczono 77 dzieci. Odnotowano 24 przypadki chrztów, podczas których nie zanotowano imienia ani płci dziecka, lub informacje te są nieczytelne. Można przypuszczać, że większość z tych dzieci pochodziła ze związków pozamałżeńskich⁷²⁵. Ponadto w dniu 21 maja 1769 r. w Pleszewie odbył się chrzest Żyda (przechrzty), który przeszedł tym samym na wiarę katolicką – jedyna taka sytuacja odnotowana w księgach⁷²⁶.

⁷²⁴ B. Kumor, *Przepisy prawne*, s. 50-53.

⁷²⁵ Liczba ta nie jest uwzględniana w statystykach.

⁷²⁶ AAG, AP93-2, k. 161.

Fot. 36. Chrzest sławetnego Michała Wojciecha, Żyda

Tabela 50. Wskaźnik maskulinizacji dzieci chrzczonych w Pleszewie w latach 1751-1793.

Lata	Liczba chrztów chłopców	Liczba chrztów dziewcząt	Wskaźnik maskulinizacji
1751-1760	329	363	91
1761-1770	383	352	109
1771-1780	323	310	104
1781-1790	515	449	115
1791-1793	150	173	87
Razem	1700	1647	103

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-2, AP93-3.

Największą liczbę ochrzczonych chłopców odnotowano w latach 1781-1790, natomiast najmniejszą w latach 1771-1780. Najwięcej dziewcząt ochrzczono w latach 1781-1790, zaś najmniej w latach 1771-1780. Według danych z tabeli 7. Najwyższy wskaźnik maskulinizacji został odnotowany w latach 1761-1770, zaś najniższy w latach 1751-1760. Wskaźnik maskulinizacji dzieci chrzczonych w całym badanym okresie wynosi 103.

Tabela 51. Sezonowość miesięczna urodzeń w Pleszewie w okresie 1751-1793.

Wyszczególnienie	Ogółem	Miesiąc urodzenia											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
		Miesiąc poczęcia											
		IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III
Liczby bezwzględne	3347	360	345	344	247	253	231	217	232	245	282	318	273
Wskaźnik sezonowości	1200	127	133	121	90	89	84	76	81	89	99	115	96

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-2, AP93-3.

Podczas badania sezonowości miesięcznej urodzeń w parafii pleszewskiej warto zwrócić uwagę na fakt, iż najwięcej dzieci przychodziło na świat w okresie do stycznia do marca, co było konsekwencją kumulacji ślubów w styczniu oraz w lutym. Szczyty poczęć występowały w kwietniu i maju.

Księgi chrztów są źródłem do analizy imion nadawanych dzieciom. Analiza tych danych rzuca światło na mentalność ówczesnych społeczeństw, na panujące w danym czasie mody, trendy oraz praktyki. Wśród imion żeńskich w 2. poł. XVIII w. dominowało imię Marianna, co wynikało z wszechobecnego na ziemiach polskich kultu maryjnego. Pozostałymi najczęstszymi imionami były: Katarzyna, Anna, Agnieszka, Franciszka. Najrzadsze imiona żeńskie to: Petronela, Salomea, Domicela, Gertruda oraz Justyna. Wśród imion męskich dominowały imiona świętych takie jak Jan, Franciszek, Stanisław, Tomasz, Antoni, Jakub, Andrzej, Kasper. Najrzadsze imiona męskie to: Urban, Onufry, Sylwester, Modest, Albin, Jozafat.

W parafii pleszewskiej najbardziej zamożne rodziny starały się nadawać swoim potomkom nie jedno, lecz więcej imion, czasami nawet trzy różne imiona (np. Juda Tadeusz, Ludwik Egidiusz, Albin Kazimierz, Ludwik Joachim Zachariasz, Kasper Melchior Baltazar⁷²⁷), a wszystko w celu podniesienia prestiżu rodziny w lokalnej społeczności. Imiona dwuczłonowe nawiązywały także do osoby konkretnego świętego (np. Stanisław Kostka)⁷²⁸.

Chrztu udzielano w kościele parafialnym – taka zasada przyjęła się w prawie kanonicznym. Została powtórzona i potwierdzona przez sobór trydencki w XVI w.⁷²⁹ Rodzice chrzestni (*patrini*), przedstawiający do sakramentu osobę chrzczoną, występowali w liczbie dwóch i zawsze była to kobieta i mężczyzna. Dużą wagę przywiązywano do osób rodziców chrzestnych. Istniały przesady, że dziecko będzie dziedziczyło cechy swoich

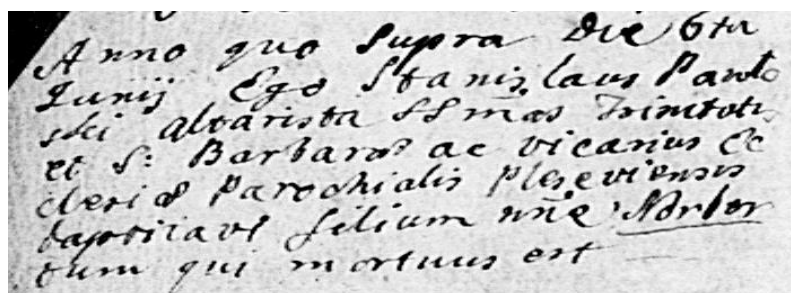
⁷²⁷ Istniała tendencja do nadawania dzieciom imienia Kasper lub potrójnego imienia Kasper Melchior Baltazar na początku stycznia, w związku z chrześcijańskim świętem Trzech Króli.

⁷²⁸ J. Hochleitner, *Warmińskie nowożytnie księgi*, s. 151.

⁷²⁹ B. Kumor, *Przepisy prawne*, s. 42.

chrzestnych⁷³⁰. Mieszczanie pleszewscy bardzo często prosili o to ludzi mających pewną pozycję społeczną, np. rajców, ławników, burmistrza, wójta. Bardzo często ojcem chrzestnym był burmistrz miasta Pleszewa. Funkcji tej nie mogli pełnić mąż i żona razem, heretycy, ekskomunikowani i zakonnicy⁷³¹. *Rytuał Rzymski* z 1614 r. zobowiązywał proboszczów, aby nie dopuszczali do nieprzepisowej liczby rodziców chrzestnych oraz dbali, aby tylko osoby godne spełniały tę posługę⁷³².

Co dość intrygujące, w pleszewskiej księdze chrztów najprawdopodobniej zarejestrowano chrzest martwego dziecka, który miał miejsce 6 czerwca 1766 r. Jest to jedyny taki przypadek w analizowanym materiale. Można go interpretować dwojako, jako chrzest martwego dziecka, co byłoby niezwykle dziwne i sprzeczne z doktryną oraz praktyką Kościoła, bądź chrzest umierającego dziecka, które w chwili dokonywania wpisu w księdze już nie żyło – nie da się tego jednoznacznie rozstrzygnąć⁷³³.

Fot. 37. Chrzest martwego dziecka w Pleszewie w dniu 6 VI 1766 r.

3.1.5. Zgony

Na podstawie ksiąg zmarłych zostało zbadane zjawisko zgonów w Pleszewie. Zebrane dane ilustrują poniższe wykresy.

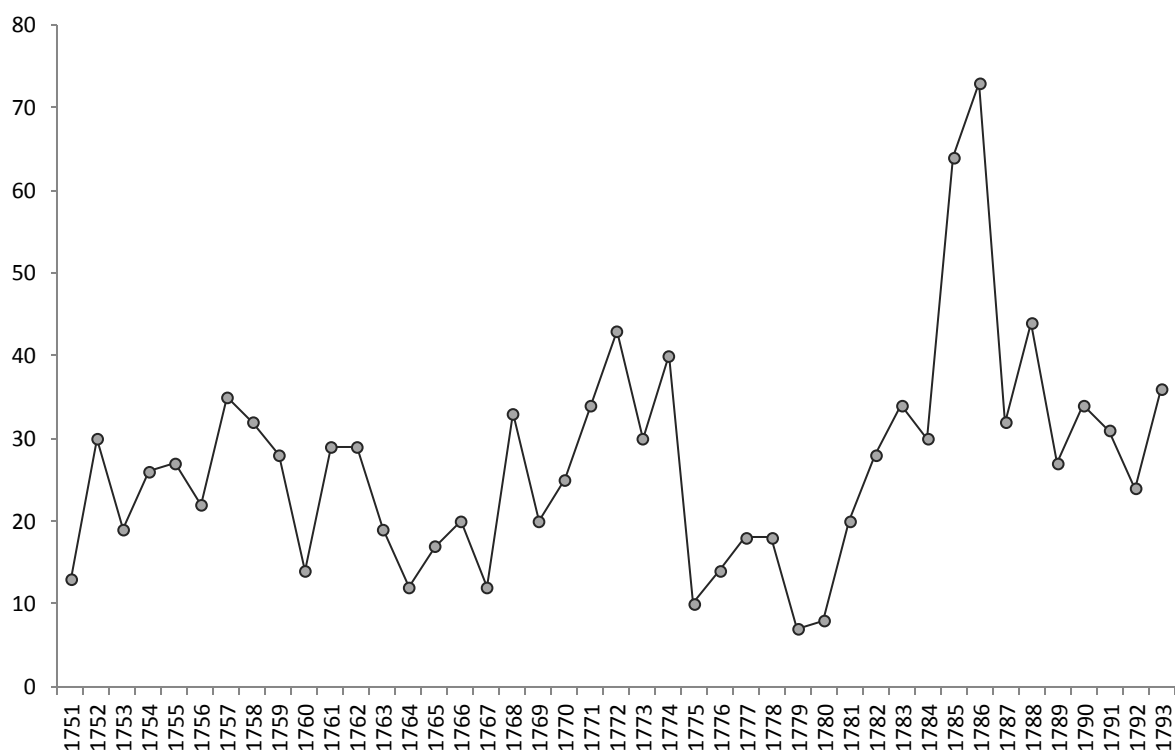
⁷³⁰ Z. Kuchowicz, *Z dziejów obyczajów polskich*, s. 17, 389.

⁷³¹ J. Hochleitner, *Warmińskie nowożytnie księgi*, s. 151.

⁷³² Tamże, s. 142.

⁷³³ „Anno quo supra, die 6ta Junii, Ego Stanislaus Pawłowski altaris SS. Trinitatis et S. Barbarae ac vicarius ecclesiae parochialis Plesseviensis baptisavi filium n[omi]ne Norbertum, qui mortuus est”; zob. AAG, AP93-2, k. 140v.

Wykres 7. Liczba zarejestrowanych zgonów w Pleszewie w latach 1751-1793.

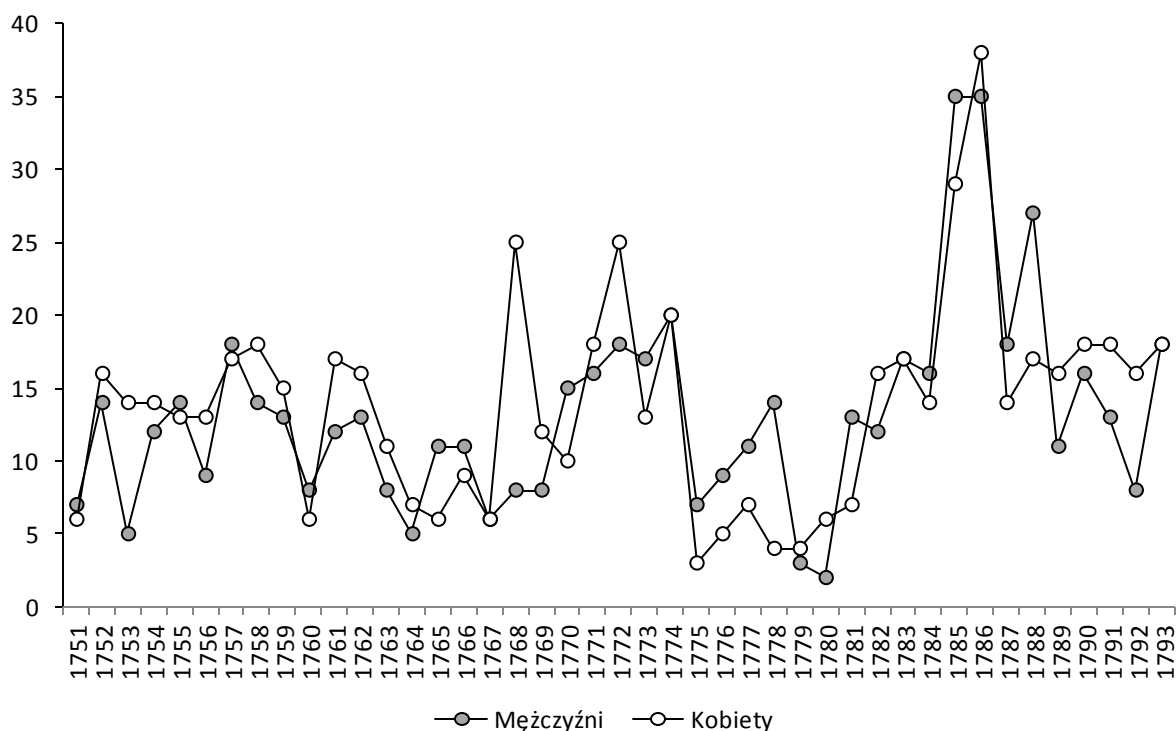

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-10, AP93-15.

Wykresy 7. i 8. przedstawiają ogólną liczbę zgonów i w podziale na płeć⁷³⁴. Najwyższa liczba przypada na lata 1758, 1765, 1768, 1772, 1786 (występują gwałtowne wzrosty), natomiast najniższa na okres od 1775 do 1780 r. Nadmierne wzrosty zgonów znajdują czasem wytłumaczenie w notatkach o zarazach (niekiedy podawano nazwę choroby, która spowodowała zarazę), jednak w pleszewskich *libri mortuorum* nie zapisywano takich informacji. Bardziej prawdopodobny jest fakt dokładniejszego prowadzenia ksiąg w tym okresie. Wyraźnie mniejsza liczba zgonów w latach 1775-1780 prawdopodobnie ma podłoże rejestracyjne (przerwy w prowadzeniu wpisów bądź niedokładność).

⁷³⁴ Zastosowanie przedziału wiekowego dla mieszkańców poniżej i powyżej 10. roku życia zostało wykorzystane w spisie pruskim; zob. J. Wąsicki, *Opisy miast polskich*, cz. II, s. 761.

Wykres 8. Liczba zgonów mężczyzn i kobiet w Pleszewie w latach 1751-1793, którzy w chwili zgonu mieli ukończone przynajmniej 10 lat.

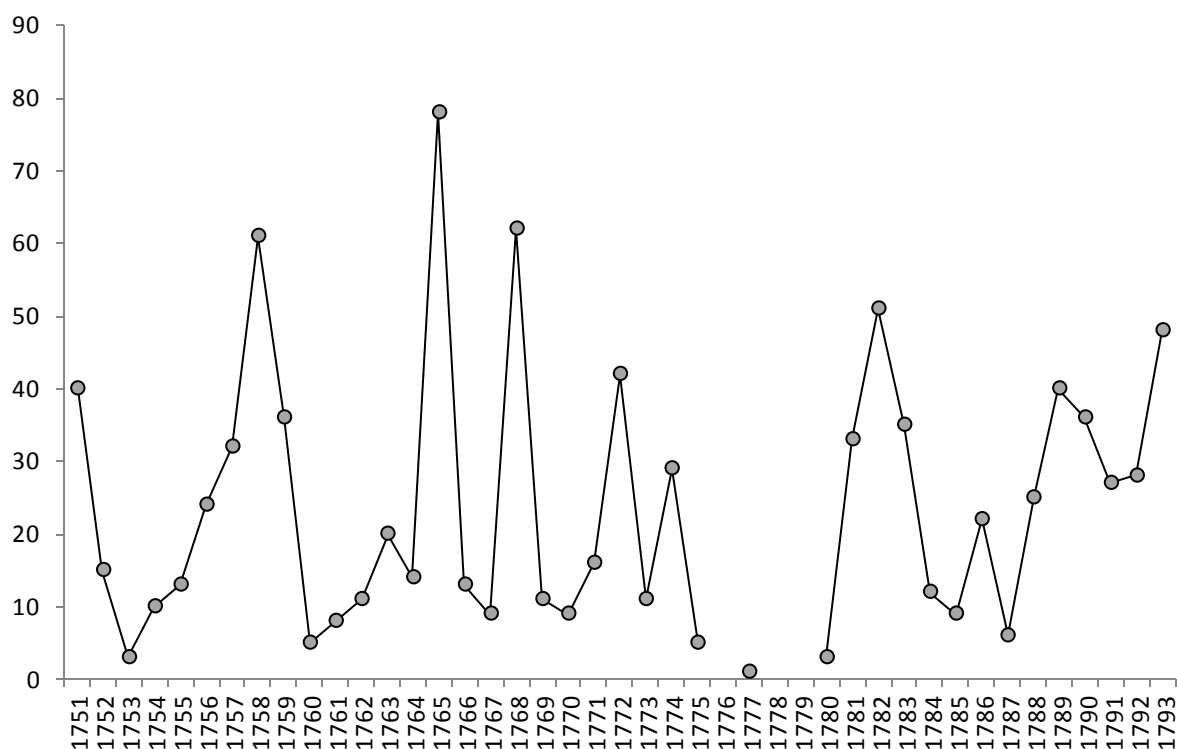

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-10, AP93-15.

W ciągu badanego okresu najwięcej mężczyzn zmarło w latach 1785, 1786 oraz 1788, natomiast najmniej w roku 1779 oraz 1780. Średnio rocznie umierało 13 mężczyzn. Z powyższego wykresu wynika, iż najwięcej kobiet zmarło w latach 1785 oraz 1786, natomiast najmniej w okresie od 1775 do 1779. Średnio rocznie umierało 14 kobiet. Proporcje w jakich kształtowały się liczby zgonów kobiet i mężczyzn kształtowały się mniej więcej na jednakowym poziomie. W społeczności miejskiej o charakterze rolniczo - rzemieślniczym, mężczyźni pełnili zasadniczą rolę w prowadzeniu gospodarstwa; śmierć głowy rodziny czy syna miała znaczący wpływ na sytuację ekonomiczną rodziny⁷³⁵.

⁷³⁵ K. Korenda, *Rejestracja metrykalna*, s. 70.

Wykres 9. Liczba zgonów dzieci w Pleszewie w latach 1751-1793.

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-10, AP93-15.

W latach 1751-1793 w księgach zmarłych odnotowano łącznie 2114 zgonów⁷³⁶, w tym: 567 mężczyzn (26,8%), 594 kobiety (28,1%) oraz 953 dzieci⁷³⁷ (45,1%). Średnio rocznie umierało 49 osób. Bardzo wysoki był poziom umieralności dzieci⁷³⁸. Z powodu niekompletności danych rejestracyjnych, nie można było wyodrębnić zgonów niemowląt. Najwięcej zgonów dzieci w Pleszewie zarejestrowano w latach 1758, 1765 oraz 1768, a najmniej w latach 1776-1780 (prawdopodobieństwo przerwy w rejestracji bądź niedokładności). Średnio rocznie umierało 22 dzieci. Podobnie w Jarocinie, umieralność dzieci dochodziła do 40 %⁷³⁹.

⁷³⁶ Do tej liczby należy dodać 25 osób niezidentyfikowanych, których dane nie zostały zapisane w księgach bądź są nieczytelne. Liczba ta nie jest uwzględniana w statystykach.

⁷³⁷ W pleszewskich księgach zgonów dla dzieci często nie podawano płci. Zaznaczano jedynie, iż jest to *parvulus* (łac. dziecko).

⁷³⁸ Od 1788 r. zaczęto odnotowywać wiek zmarłych. W *Libri mortuorum* mieszkańców w przedziale wiekowym poniżej 10. roku życia określano jako *infans* (łac. niemowlę) lub *parvulus* (łac. dziecko). Po 10. roku życia nie używano już tych określeń dla zmarłych.

⁷³⁹ *Dzieje Jarocina*, s. 143.

Tabela 52. Sezonowość miesięczna zgonów ogółem w parafii Pleszew w latach 1751-1793.

Wyszczególnienie	Ogółem	Miesiąc zgonu											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Liczby bezwzględne	2114	181	171	205	219	187	186	210	204	165	139	119	128
Wskaźnik sezonowości	1200	101	105	114	126	104	107	117	114	95	77	69	71

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-10, AP93-15.

Tabela 53. Sezonowość miesięczna zgonów ogółem w parafii Pleszew w latach 1751-1772.

Wyszczególnienie	Ogółem	Miesiąc zgonu											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Liczby bezwzględne	1074	97	95	117	126	91	105	87	91	74	73	56	62
Wskaźnik sezonowości	1200	106	114	128	143	100	119	95	100	84	80	63	68

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-10, AP93-15.

Tabela 54. Sezonowość miesięczna zgonów ogółem w parafii Pleszew w latach 1772-1793.

Wyszczególnienie	Ogółem	Miesiąc zgonu											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Liczby bezwzględne	1040	84	76	88	93	96	81	123	113	91	66	63	66
Wskaźnik sezonowości	1200	95	95	100	109	109	95	139	128	106	75	74	75

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-10, AP93-15.

Kumulacja zjawiska zgonów występowała w okresie przednówka (marzec-kwiecień). Najwięcej parafian zmarło w miesiącach wiosennych, kiedy zapasy żywności były na wyczerpaniu, a organizm ludzki osłabiony głodem był wyraźnie słabszy i bardziej podatny na choroby, co przy ogólnie niskim poziomie medycyny powodowało przedwczesne zejścia. Liczba zgonów w okresie przednówka spadła w latach 1772-1793. W tym okresie miesiącami o najwyższej liczbie zgonów były lipiec i sierpień.

W *Libri mortuorum* rejestrowano następujące dane: imię i nazwisko zmarłego (w przypadku dziecka – tylko imię oraz rodziców), imię i nazwisko kapłana odprawiającego pogrzeb, data i miejsce ceremonii, zawód (np. *sutor*, *archimagister*, *organarius*, *molitor*, *sartor*), predykat stanowy. Nie rejestrowano daty śmierci, więc trudno jednoznacznie stwierdzić, jaki był odstęp czasu między zgonem a pogrzebem. Miejsce pochówku na

przykościelnym cmentarzu zarejestrowano trzykrotnie w ciągu badanego okresu, a opis położenia wskazywano względem plebanii⁷⁴⁰, szkoły parafialnej⁷⁴¹, a także ołtarza⁷⁴².

Księga zmarłych zawiera interesujące notatki umieszczone na marginesach przy zapisie zgonu zwłaszcza ważniejszych osobistości. Na przykład dnia 21 lipca 1756 r. zmarł Andrzej Śniegocki mieszczanin pleszewski, który pełnił urząd ławnika w magistracie miejskim⁷⁴³. Dnia 12 listopada 1766 r. odbyły się uroczystości pogrzebowe burmistrza Marcina Jezierskiego⁷⁴⁴. Tego rodzaju notatki świadczą o religijności, postawie życiowej a zarazem o kulturze mieszczan pleszewskich.

Zmarłych w wieku niemowlęcym lub dziecięcym określano jako *infans* lub *parvulus*, w wieku młodzieńczym: *iuvenis*, *virgo* lub *adolescens*, w wieku dojrzałym stosowano predykat wynikający z przynależności stanowej, np. *famatus*, *laboriosus*, natomiast mieszkańców zmarłych w wieku podeszłym określano jako *senex*.

Od 1788 r. zauważa się w pleszewskich księgach metrykalnych odnotowywanie wieku zmarłych. Wiek osób dorosłych zapisywano w latach, a dzieci także w miesiącach, a nawet dniach⁷⁴⁵.

Tabela 55. Natężenie zgonów w Pleszewie w latach 1771, 1789 i 1793.

Rok	Liczba ludności	Współczynnik zgonów
1771	1000	50,0
1789	1509	44,4
1793	1254	67,0 ^a

^a Uwagę zwraca współczynnik zgonów dla 1793 r. Jest jednak prawdopodobny z powodu wartości badawczej źródeł, z których zaczerpnięto dane: liczba ludności w tym okresie pochodzi ze spisu pruskiego, w którym władze skrupulatnie odnotowywały informacje, a liczba zgonów z ksiąg i metrykalnej.

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-10, AP93-15, J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, s. 761, *Inwentarze*, t. 2, s. 582, *Dzieje Pleszewa*, s. 57.

⁷⁴⁰ [...] *depositum est corpus eius ante ianuam in medii Ecclesiae oppositam domui plebanali*; zob. AAG, AP93-15, k. 29.

⁷⁴¹ [...] *eius corpus depositum est ante fenestram scholae iuventutis Plesseviensis*; zob. AAG, AP93-15, k. 29-29v.

⁷⁴² [...] *in coemeterio post Maius altare*; zob. AAG, AP93-15, k. 22v-23.

⁷⁴³ AAG, AP93-15, k. 32-32v.

⁷⁴⁴ Tamże, k. 52v.

⁷⁴⁵ AAG, AP93-10, k. 21, 25.

Tabela 56. Liczba zgonów dzieci na 100 urodzeń w Pleszewie w latach 1751-1793.

Badany okres	Średnia liczba zgonów dzieci	Średnia liczba urodzeń	Stosunek zgonów do urodzeń
1751-1760	23,9	69,2	34,5
1761-1770	23,5	73,5	31,0
1771-1780	10,7	63,3	16,9
1781-1790	26,9	96,4	27,9
1791-1793	34,3	107,7	31,9

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-2, AP93-3, AP93-10, AP93-15.

Z powodu ówczesnych warunków sanitarno-higienicznych, liczba zgonów dzieci kształtowała się wysoko. Informacje o osobach trudniących się medycyną w Pleszewie, które niewątpliwie miały wpływ na obniżenie umieralności mieszkańców, spotykamy dopiero pod koniec omawianego okresu⁷⁴⁶. Średnia wartość stosunku zgonów do urodzeń dla omawianego okresu wynosi 28,6%, co może oznaczać, że prawie co trzecie dziecko umierało nie doczekawszy wejścia w okres nastoletni.

Decyzją Sejmu Wielkiego nałożono na proboszczów parafii obowiązek corocznego sporządzania spisów parafialnych i odsyłania ich właściwym Komisjom Porządkowym Cywilno-Wojskowym. Tego rodzaju ujęcia statystyczne nie występują w parafii pleszewskiej⁷⁴⁷.

Do analizy zagadnienia demografii Pleszewa została zastosowana metoda agregatywna – technika badawcza, która polega na wykorzystaniu ksiąg parafialnych w celu uzyskania zbiorczych informacji na temat zjawisk demograficznych zachodzących na terenie badanej przestrzeni. Metoda ta pozwala rozpoznać podstawowe trendy rozwojowe badanej populacji⁷⁴⁸.

3.2. Stratyfikacja społeczna

Wszystkich mieszkańców łączyło przywiązanie do swojego miasta. Różnice podkreślała tytulatura stosowana w społeczeństwie stanowym epoki feudalnej. Każdemu członkowi społeczeństwa przydawano predykat, który określał jego miejsce w hierarchii społecznej. Zasady tytułowania przestrzegano w dokumentach urzędowych. W obrębie stanu szlacheckiego najbardziej wpływowe osoby tworzyły grupę „jaśnie oświeconych”, „jaśnie wielmożnych” i stojących niżej w hierarchii – „wielmożnych”. W Pleszewie

⁷⁴⁶ Wildygans – aptekarz (1788 r.) (APP, A. m. Pleszew I/38, s. 225-226); Jan Bittner – doktor (1788 r.) (APP, A. m. Pleszew I/38, s. 225-226); Franciszek Olkowski – felczer, chirurg polowy (1793 r.) (APP, A. m. Pleszew I/39, s. 195-196).

⁷⁴⁷ C. Kukło, *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 1998, s. 39; C. Kukło, *Społeczno-demograficzny cykl życia człowieka w mieście staropolskim u schyłku XVIII w.*, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, 62 (2002), s. 90.

⁷⁴⁸ C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej*, s. 157.

predykatem „jaśnie oświeconej” określano Mariannę Dąmbką, dziedziczkę dóbr pleszewskich, wojewodzinę brzeską i kujawską⁷⁴⁹, natomiast do „jaśnie wielmożnych” należeli dzierżawcy dóbr pleszewskich, nazywani także ekonomami, m.in. Józef Brzeziński kasztelan kowalski, starosta inowrocławski⁷⁵⁰. Dalej występowali „urodzeni”. Predykat „urodzony” oznaczał też po prostu szlachcica w przeciwieństwie do mieszczanina lub chłopą⁷⁵¹.

Oprócz właścicieli oraz dzierżawców miasta, szlachta występuje w Pleszewie przypadkowo. W *Libri mortuorum* występuje jeden wpis zmarłego z predykatem *nobilis* z dnia 9 stycznia 1761 r.⁷⁵² W *Libri copulatorum* zarejestrowano trzy wpisy małżeństw szlacheckich: z dnia 18 lutego 1751 r., 2 lipca 1753 r., 30 maja 1756 r.⁷⁵³ Dnia 3 stycznia 1753 r. została ochrzczona i wpisana do księgi metrykalnej Ludwika Koźmińska, córka właścicieli Pleszewa, Marianny i Ignacego Koźmińskich⁷⁵⁴.

---

⁷⁴⁹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 25-26.

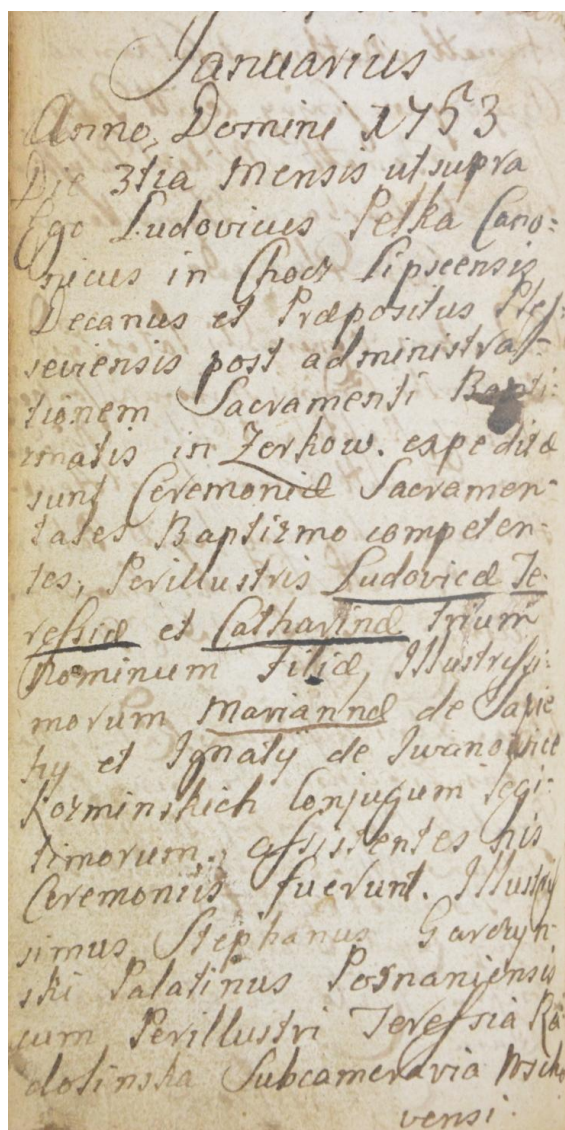
⁷⁵⁰ Tamże, s. 175-179.

⁷⁵¹ W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu*, s. 64.

⁷⁵² AAG, AP93-15, k. 43v.

⁷⁵³ AAG, AP93-20a, k. 20v, 23v, 28.

⁷⁵⁴ AAG, AP93-2, k. 54v-55.

Fot. 38. Chrzest Ludwiki, córki Marianny i Ignacego Koźmińskich, właścicieli Pleszewa – fragment wpisu do księgi miejskiej

Dla radnych miejskich, członków ławy sądowej, niektórych starszych cechowych oraz innych urzędników miejskich zarezerwowany był tytuł „zacie sławetny” (*spectabilis*). Przynależni do tej grupy legitymowali się posiadaniem jakiegoś większego majątku, z reguły było to okazalsze domostwo⁷⁵⁵. Tym predykatem określany był między innymi wójt Kazimierz Słoniński⁷⁵⁶.

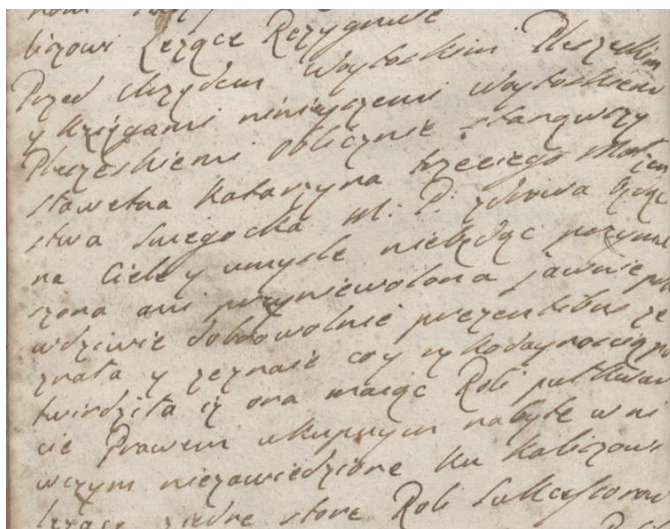
Pozostałym mieszczanom przysługiwały tytuły: „sławetny” (*famatus*) oraz „uczciwy” (*honestus*). Wśród „uczciwych” wyróżnić można dwie grupy: mieszkańców trudniących się określonym zawodem oraz najemników. Chłopom, którzy także mieszkali

⁷⁵⁵ W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu*, s. 66.

⁷⁵⁶ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 414.

na obszarze miasta, przysługiwał tytuł „pracowity” (*laboriosus*)⁷⁵⁷. Duchownym przydawano tytuł „wielebny” (*reverendus*)⁷⁵⁸.

Uwagę zwraca duża aktywność kobiet, które pojawiały się przed ławą nie tylko w asyście spokrewnionych mężczyzn, ale również samodzielnie. W większości przypadków małżonkowie występowali wspólnie. Kobietom niezamężnym (*pannom* lub *wdowom*), szczególnie w sprawach spadkowych, pisarz sądowy dodawał tytuł „wstydliva” (*pudica*)⁷⁵⁹. Przed ławą wójtowską spotykamy również chłopów i osoby pochodzenia szlacheckiego.

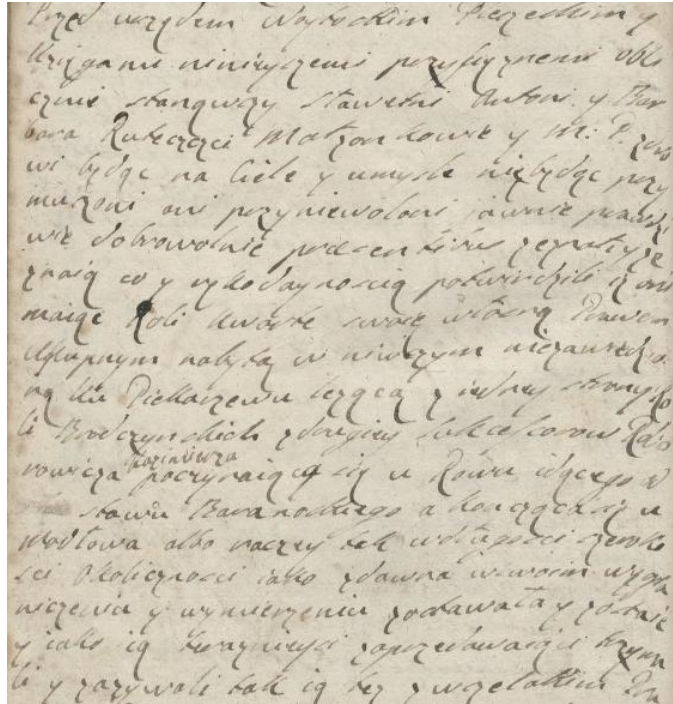

Fot. 39. Katarzyna Śniegocka samodzielnie staje przed ławą wójtowską – fragment wpisu do księgi miejskiej

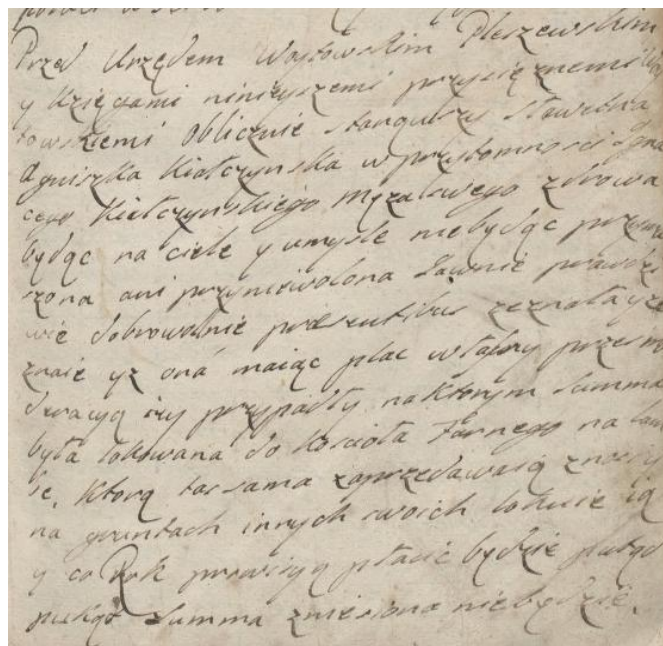
⁷⁵⁷ W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu*, s. 67.

⁷⁵⁸ APP, A. m. Pleszew I/20, s. 315-317.

⁷⁵⁹ W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu*, s. 69.

Fot. 40. Wspólne wystąpienie małżonków Antoniego i Barbary Ruteckich przed ławą – fragment wpisu do księgi miejskiej

Fot. 41. Agnieszka Kiałczyńska występuje przed ławą w asyście swojego męża – fragment wpisu do księgi miejskiej

Omówiona tytułatura miała charakter oficjalny i stosowana była w praktyce kancelaryjnej. Każdy obywatel miał w opisanej strukturze określone miejsce.

Mieszczanie mogli wykonywać rzemiosło, należeć do cechu, prowadzić handel, sprawować urzędy, a także korzystać z wszelkich przywilejów i wolności miejskich.

Płacili czynsze z domów i kramów, zatem właścicielowi zależało na wzroście liczby mieszkańców miasta, bo tym samym wzrastały jego dochody⁷⁶⁰.

Ludność Pleszewa dzieliła się na obywateli i mieszkańców. Obywatelami miasta byli najbogatsi rzemieślnicy (patrycjat) oraz tworzący pospólstwo pozostali samodzielni rzemieślnicy i przekupnie. Obie te grupy posiadały prawa miejskie i mogły uczestniczyć w sprawowaniu urzędów. Tych przywilejów pozbawiona była trzecia kategoria – określona jako plebs. Stanowili ją ludzie bez majątku, zbiegli chłopci, wyrobnicy, służba, żebracy, ludzie z marginesu społecznego. Obywatelstwo miasta było dziedziczne. Można je było uzyskać poprzez wpis do ksiąg miejskich, lecz należało wtedy dopełnić kilku warunków. Trzeba było legitymować się pochodzeniem z prawego łoża oraz okazać metrykę chrztu⁷⁶¹. Przykładem uzyskania obywatelstwa Pleszewa poprzez przejście na wiarę katolicką było odbycie chrztu przez Żyda, Michała Wojciecha⁷⁶².

Prawa miejskie mogła uzyskać także osoba, która zawarła związek małżeński z obywatelem lub obywatelką miasta. Prawo miejskie można było także utracić wyrokiem sądu. Za niektóre poważne przestępstwa skazywano zbrodniarzy na banicję, tzn. wydalano z miasta, bądź to na określony czas bądź dożywotnio. W przypadku schwywania skazanego na terenie miasta groziła mu wówczas kara śmierci⁷⁶³.

W ciągu badanego okresu zanotowano w księgach miejskich kilka przypadków subdycji, czyli dobrowolnego oddania się w poddaństwo, u właścicieli Pleszewa. Osoba spoza miasta, wybierając sobie za współmałżonka chłopca bądź chłopkę z dóbr pleszewskich, winna była zadeklarować, iż nie znajduje się w stosunkach poddańczych u innego pana, a od tej pory będzie podlegać, wraz ze swoimi przyszłymi sukcesorami, własności i panowaniu dziedzicom pleszewskim. W 1775 r. miała miejsce subdycja Józefa Pachołka, który wybrał sobie za przyszłą żonę pracowitą Annę, wdowę z dóbr Ludwika i Marianny Dąbskich⁷⁶⁴. W 1776 r. pracowity Walenty, parobek z Gniezna, wybrawszy sobie za przyszłą małżonkę pracowitą Agnieszkę we wsi Grodzisko, znajdującą się w dobrach pleszewskich, dobrowolnie oddał się w poddaństwo dziedzicom Pleszewa⁷⁶⁵. W 1781 r. Jan Wróblewski, wybrał sobie za przyszłą żonę pracowitą Jozafatę ze wsi Grodzisko i oddał się we własność i panowanie Dąbskim⁷⁶⁶.

---

⁷⁶⁰ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, s. 243.

⁷⁶¹ *Dzieje Pleszewa*, s. 28; S. Gierszewski, *Obywatele miast Polski przedrozbiorowej*, Warszawa 1973, s. 34.

⁷⁶² AAG, AP93-2, k. 161.

⁷⁶³ *Dzieje Pleszewa*, s. 28-29.

⁷⁶⁴ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 66-67.

⁷⁶⁵ Tamże, s. 90-92.

⁷⁶⁶ Tamże, s. 158-160.

Żydzi pojawili się w Pleszewie jako zwarta grupa etniczna, na stałe zamieszkująca miasteczko, dopiero na przełomie XVIII i XIX w. Źródła nie dostarczają żadnych informacji, aby zamieszkiwali w Pleszewie w latach objętych badaniami. Kupcy żydowscy przebywali w miasteczku jedynie czasowo, nie posiadając na własność ani nie dzierżawiąc domostw⁷⁶⁷.

3.3. Stosunki rodzinne

W skład rodziny staropolskiej najczęściej wchodziła para małżeńska oraz jej potomstwo. Dość często obok małżonków i dzieci spotyka się także dziadków czy teściów, bliższych i dalszych krewnych, a także służbę⁷⁶⁸. Według informacji z księgi miejskiej, jednym z mieszczan, który zatrudniał służącą był Maciej Baranowski⁷⁶⁹. Wykonywanie codziennych prac usługowych i produkcyjnych w gospodarstwie domowym, warsztacie rzemieślniczym, przy ówczesnej technice, wymagało dodatkowej siły roboczej⁷⁷⁰.

W badanym okresie w przeciętnej rodzinie pleszewskiej rodziło się pięcioro dzieci⁷⁷¹. Główną troską rodziców było zapewnienie synom nauki zawodu, a córkom stosownego małżeństwa. Według ówczesnej opinii, szanujący się obywatel powinien być żonaty.

Do małżeńskiej wspólnoty wnoszony był przez pannę młodą posag (np. w formie pieniężnej⁷⁷², nieruchomości). Informacje dotyczące posagu zapisywano w księdze wójtowskiej. W 1750 r. mieszcanka pleszewska Konstancja Jezierska wniosła posag w wysokości 300 zł⁷⁷³ i kawałek ziemi rolnej do małżeństwa z Marcinem Jezierskim⁷⁷⁴. Zabezpieczeniem posagu przez męża i odwzajemnieniem za niego było wiano. Celem wiana było zabezpieczenie majątkowe żony na wypadek śmierci męża. Informacje o wnoszeniu wiana również były zapisywane w księdze wójtowskiej. W 1783 r. Józef Płaczkiewicz z Raszkowa dobrowolnie zapisał 100 zł swojej przyszłej małżonce

---

⁷⁶⁷ R. Witkowski, *Uwag kilka o dziejach gminy żydowskiej w Pleszewie*, Rocznik Pleszewski, (2009), s. 177.

⁷⁶⁸ C. Kukło, *Wielkość i struktura gospodarstwa domowego w Polsce wczesno nowożytnej. Próba charakterystyki*, Cała historia to dzieje ludzi..., red. Kukło C., Białystok 2004, s. 168.

⁷⁶⁹ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 23-25.

⁷⁷⁰ L. Polaszewski, *Struktura społeczna ludności w parafii Szubin w 1766 roku*, Przeszłość Demograficzna Polski, 10 (1977), s. 170.

⁷⁷¹ Zob. tabela 44.

⁷⁷² Najpowszechniejszym sposobem zapisywania posagu była wypłata pieniężna. Otrzymywał go mężczyzna, któremu poślubiona zostawała kobieta. Dokładną sumę pieniędzy, jaka miała trafić do rąk przyszłego małżonka wskazywali rodzice bądź opiekunowie. Wysokość posagu zależna była od statusu majątkowego rodziny panny młodej, zob. A. Penkała, *Panięskie ochędóstwo. Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiego w czasach saskich*, Kraków 2016, s. 203.

⁷⁷³ Za tę sumę można było kupić w Pleszewie np. domostwo.

⁷⁷⁴ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 29-31.

Katarzynie Kuleszewiczowej z Pleszewa⁷⁷⁵. W 1791 r. Jan Balicki wniósł do małżeństwa półkwarcie roli w formie wiana⁷⁷⁶. Zarówno synowa, jak i zięć, określani byli przez rodziców jako „swoje dzieci”⁷⁷⁷.

Stosunki rodzinne mieszczan pleszewskich bardzo często były regulowane za pośrednictwem sądu wójtowskiego, przed którym rozwiązywano różnego typu problemy. Rozpatrywane były upomnienia mieszczan: w 1775 r. Franciszek Kostrzewski sędownie upomniął swojego ojca, Jakuba Kostrzewskiego o oddanie 8 talarów⁷⁷⁸. Sąd przeprowadzał moderacje testamentów – podział majątku między sukcesorów⁷⁷⁹. Urzędy radziecki i wójtowski wyznaczały opiekunów dla osieroconych dzieci. Ich zadaniem było przyzwoite wychowanie i „w nauce ćwiczenie”⁷⁸⁰. W 1780 r. na prośbę i wniosek babki dzieci po zmarłym Łukaszewiczu, urzędowo wyznaczono opiekunów dla nich: Jakuba Wędragowskiego i Jana Balickiego⁷⁸¹. Na kartach ksiąg wójtowskich zapisywano umowy darowizn⁷⁸², a także umowy poręczenia: w 1787 r. Marcin Sarniewicz poręczył za synem, Mikołajem Sarniewiczem, w sprawie pożyczania 140 zł⁷⁸³.

W przypadku pobicia dziecka, rodzic bądź opiekun występował przed urzędem wójtowskim w celu zaprezentowania śladów uszkodzenia ciała. W przypadku, gdy pobita została kobieta zamężna, stawała przed sądem w obecności męża. W 1789 r. Franciszek Kostrzewski okazywał przed urzędem rany zadane swojemu synowi Pawłowi przez Kaspra Przybyłowicza⁷⁸⁴. Pobicia i uszkodzenia ciała, poza nielicznymi przypadkami, występowały głównie w relacjach sąsiedzkich. W 1793 r. Marianna Koszcząbowiczowa została pobita przez swojego zięcia, Mateusza Wypychowskiego, kijem dębowym – pogrzebką do nagarniania węgla w kuźni⁷⁸⁵.

Rodziny pleszewskie dokonywały między sobą różnego rodzaju rozliczeń majątkowych. W 1753 r. Marianna Generkowa dokonała przed sądem wójtowskim rozliczenia z bratem⁷⁸⁶. W 1791 r. Bernard Sakowski, za pośrednictwem urzędu wójtowskiego, odebrał od swojej żony Anny Sakowskiej, 400 zł za naprawę koryta w

---

⁷⁷⁵ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 227.

⁷⁷⁶ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 413-414.

⁷⁷⁷ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 327-329.

⁷⁷⁸ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 2.

⁷⁷⁹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 58-62, 137-140.

⁷⁸⁰ Tamże, s. 150-151.

⁷⁸¹ Tamże, s. 150-151.

⁷⁸² Tamże, s. 225-226.

⁷⁸³ Tamże, s. 294-295.

⁷⁸⁴ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 3.

⁷⁸⁵ Tamże, s. 202.

⁷⁸⁶ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 67-68.

mielcuchu i postawienie nowej stodoły⁷⁸⁷. W 1753 r. Urszula Łomańska „pobudzona afektem macierzyńskim” darowała swojemu synowi, Tomaszowi Wilczkowi, spłatę 203 zł⁷⁸⁸. W 1754 r. Jadwiga Słonińska przekazała cały majątek swojemu najmłodszemu synowi, Kasprowi. W zamian za spadek, Kasper Słoniński zobowiązał się zapewnić matce mieszkanie do śmierci oraz pochować jej ciało⁷⁸⁹. Podział majątku między rodzeństwo odbywał się za pośrednictwem sądu wójtowskiego⁷⁹⁰. Ponadto spadkobierca podpisywał przed wójtem pokwitowanie odbioru spadku⁷⁹¹. Dziedziczący spadek po rodzicach rozliczał się z pozostałym rodzeństwem bądź, za ich zgodą, sam obejmował majątek.

Podczas badania struktury małżeństw, przy zastosowaniu metody rekonstrukcji rodzin, zwanej też metodą Henry’ego⁷⁹², można uchwycić takie zagadnienia jak dzietność małżeńska, prokreacja kobiet i mężczyzn oraz długość trwania małżeństwa.

Próba rekonstrukcji rodzin została przedstawiona na przykładzie prezentacji losów demograficznych pięciu rodzin pleszewskich, które pochodziły z elity społecznej miasta i najczęściej pojawiają się w źródłach⁷⁹³. Struktura wewnętrzna małżeństw opracowana metodą rekonstrukcji rodzin należy do jednych z najbardziej zaniedbanych kwestii w problematyce demograficznej⁷⁹⁴.

Walenty i Marianna Żarnowscy⁷⁹⁵ (brak daty ślubu) mieli pięcioro dzieci: Mikołaj (ur. 1750)⁷⁹⁶, Rozalia (ur. 1752)⁷⁹⁷, Józefina (ur. 1752)⁷⁹⁸, Antoni (ur. 1755)⁷⁹⁹, Jakub (ur. 1761)⁸⁰⁰. Małżeństwo rozpadło się w 1778 r. w wyniku śmierci Walentego⁸⁰¹, a Marianna pozostała wdową do końca omawianego okresu. Maciej i Eleonora Baranowscy⁸⁰² zawarli

---

⁷⁸⁷ Tamże, s. 357-359.

⁷⁸⁸ Tamże, s. 68-69.

⁷⁸⁹ Tamże, s. 72-74.

⁷⁹⁰ Tamże, s. 84-84, 85-86.

⁷⁹¹ Tamże, s. 91-92.

⁷⁹² I. Gieysztorowa, *Rodzina staropolska w świetle badań demograficznych. Zarys problematyki*, [w:] *Spółeczeństwo staropolskie*, t. 2, red. A. Wyczański, Warszawa 1979, s. 167-168.

⁷⁹³ Przeprowadzona analiza dotyczy lat 1750-1793.

⁷⁹⁴ C. Kukło, *Struktura demograficzna małego miasta polskiego w końcu XVIII wieku: przykład Radziejowa na Kujawach*, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia XXX – Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 322, Toruń 1997, s. 104.

⁷⁹⁵ Walenty Żarnowski był dwukrotnie wójtem (1750 i 1751).

⁷⁹⁶ AAG, AP93-2, k. 41.

⁷⁹⁷ Tamże, k. 51v.

⁷⁹⁸ Tamże, k. 51v.

⁷⁹⁹ Tamże, k. 72.

⁸⁰⁰ Tamże, k. 114v-115.

⁸⁰¹ AAG, AP93-10, k. 6v.

⁸⁰² Maciej Baranowski sześciokrotnie sprawował urząd wójta (1767, 1768, 1772, 1781, 1782, 1783), dwukrotnie burmistrza (1787, 1788), dwukrotnie wiceburmistrza (1783, 1784), a ponadto był cechmistrzem piwowarskim (1771).

małżeństwo w 1762 r.⁸⁰³ Nie ma informacji o rozpadzie małżeństwa do 1793 r. Wydali na świat liczne potomstwo: Aleksander (ur. 1763)⁸⁰⁴, Tomasz (ur. 1764)⁸⁰⁵, Marianna (ur. 1766)⁸⁰⁶, Albin Kazimierz (ur. 1768)⁸⁰⁷, Franciszka (ur. 1770)⁸⁰⁸, Józef (ur. 1772)⁸⁰⁹, Agnieszka (ur. 1774)⁸¹⁰, Tomasz (ur. 1778)⁸¹¹. Marcin i Konstancja Jezierscy⁸¹² (brak daty ślubu) mieli pięcioro dzieci: Benedykt (ur. 1750)⁸¹³, Bonawentura (ur. 1752)⁸¹⁴, Stanisław Kostka (ur. 1754)⁸¹⁵, Grzegorz (ur. 1756)⁸¹⁶, Stanisław (ur. 1759)⁸¹⁷. Małżeństwo rozpadło się w 1766 r. z powodu śmierci Marcina⁸¹⁸. W 1769 r. zmarła Konstancja⁸¹⁹. Piotr i Barbara Sroczyńscy⁸²⁰ weszli w związek małżeński w 1755 r.⁸²¹ Nie ma danych o rozpadzie związku do 1793 r. Doczekali się siedmiorga dzieci: Sylwester (ur. 1757)⁸²², Franciszka (ur. 1759)⁸²³, Marianna (ur. 1762)⁸²⁴, Dionizy (ur. 1765)⁸²⁵, Łukasz (ur. 1768)⁸²⁶, Andrzej Walerian (ur. 1771)⁸²⁷, Magdalena (ur. 1776)⁸²⁸. Jan i Małgorzata Szupczyńscy⁸²⁹ (brak daty ślubu) mieli dwoje dzieci: Anna (ur. 1751)⁸³⁰, Marianna (ur. 1753)⁸³¹. Małżeństwo rozpadło się w 1766 r. z powodu śmierci Małgorzaty⁸³². W 1782 r.

---

⁸⁰³ AAG, AP93-20a, k. 35-35v.

⁸⁰⁴ AAG, AP93-2, k. 123-123v.

⁸⁰⁵ Tamże, k. 132.

⁸⁰⁶ Tamże, k. 142.

⁸⁰⁷ Tamże, k. 152v.

⁸⁰⁸ Tamże, k. 165v.

⁸⁰⁹ Tamże, k. 177v-178.

⁸¹⁰ Tamże, k. 190v-191.

⁸¹¹ Tamże, k. 303.

⁸¹² Marcin Jeziński był trzy razy burmistrzem (1761, 1766, 1771) oraz pełnił funkcję cechmistrza szewskiego (1751).

⁸¹³ AAG, AP93-2, k. 41.

⁸¹⁴ Tamże, k. 51.

⁸¹⁵ Tamże, k. 67v-68.

⁸¹⁶ Tamże, k. 77v-78.

⁸¹⁷ Tamże, k. 97.

⁸¹⁸ AAG, AP93-15, k. 52v.

⁸¹⁹ Tamże, k. 57v.

⁸²⁰ Piotr Sroczyński był pięciokrotnie burmistrzem (1762, 1763, 1764, 1782, 1784), dwa razy wójtem (1777, 1778), ponadto pełnił sześciokrotnie urząd wicewójta (1780, 1781, 1787, 1789, 1790, 1793), trzykrotnie urząd wiceburmistrza (1788, 1790, 1792), a także był cechmistrzem cechu różnego (1783).

⁸²¹ AAG, AP93-20a, k. 26.

⁸²² AAG, AP93-2, k. 89.

⁸²³ Tamże, k. 100.

⁸²⁴ Tamże, k. 121.

⁸²⁵ Tamże, k. 136-136v.

⁸²⁶ Tamże, k. 156-156v.

⁸²⁷ Tamże, k. 175v.

⁸²⁸ Tamże, k. 293v.

⁸²⁹ Jan Szupczyński trzykrotnie sprawował urząd wójta (1757, 1758, 1760) oraz był cechmistrzem krawieckim (1788).

⁸³⁰ AAG, AP93-2, k. 45v-46.

⁸³¹ Tamże, k. 58v.

⁸³² AAG, AP93-15, k. 52.

Jan ożenił się z Rozalią Rawicką⁸³³, z którą miał dwoje dzieci: Stanisław Kostka (ur. 1784)⁸³⁴, Marianna (ur. 1789)⁸³⁵.

Przeciętny czas między kolejnym urodzeniem się dziecka w tym samym małżeństwie wynosił średnio 2 lata. Po zawarciu małżeństwa pierwsze dziecko przychodziło na świat średnio po 2 latach. Liczba dzieci w rodzinie zależała od kilku czynników, m.in. od wieku rodziców, a w szczególności matki, długości trwania małżeństwa, statusu materialnego rodziców, a także od czynników biologicznych, takich jak stan zdrowia czy płodność⁸³⁶.

3.4. Stosunki sąsiedzkie

Głównym źródłem informacji o relacjach sąsiedzkich panujących między mieszczanami pleszewskimi są księgi wójtowskie.

Często dochodziło do pobic z różnych przyczyn. W 1775 r. Paweł Gawłowicz odpowiadał przed sądem za zranienie i pobicie Justyny Pawłowskiej. Wymierzono mu karę 8 grzywien; 5 grzywien winien zapłacić urzędowi burmistrzowskiemu oraz 3 grzywiny pokrzywdzonej. Justyna Pawłowska za publiczne obrażanie Pawła Gawłowicza otrzymała karę 15 pług, które miała odebrać publicznie na Rynku. Na wypadek, gdyby któraś ze stron wznowiła kłótnie, sąd wójtowski ustanowił wadium: 15 grzywien do dworu, 5 grzywien do sądu⁸³⁷. W 1784 r. Kazimierz Cichoński przedstawił przed sądem swojego służącego Sebastiana, który został pobity przez Klemensa Kapczyńskiego, ucznia rzemiosła sukienniczego⁸³⁸. W sprawach o pobicie stawali przed sądem także mieszczanie o najwyższym statusie w społeczeństwie pleszewskim. W 1787 r. został pobity w jatkach rzeźniczych Józef Remelski, organista kościoła farnego⁸³⁹. W 1788 r. Wildygans (Dzikagęś), aptekarz mieszkający w Pleszewie, odpowiadał za pobicie szlachetnie urodzonego Jana Bittnera, lekarza pleszewskiego⁸⁴⁰. Rok później, ten sam Jan Bittner

---

⁸³³ AAG, AP93-10, k. 58v.

⁸³⁴ AAG, AP93-3, k. 19-20.

⁸³⁵ Tamże, k. 69-70. Opracowano na podstawie ksiąg miejskich miasta Pleszewa: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

⁸³⁶ D. Żołądź-Strzelczyk, *Dziecko w dawnej Polsce*, Poznań 2006, s. 25.

⁸³⁷ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 8-10.

⁸³⁸ Tamże, s. 48.

⁸³⁹ Tamże, s. 154-156.

⁸⁴⁰ Tamże, s. 225-226.

został pobity przez Zawierskiego, dyrektora Szkół Pleszewskich⁸⁴¹. Odbywające się w Pleszewie targi również były miejscem, gdzie zdarzały się takie incydenty⁸⁴².

W omawianym okresie kilkakrotnie doszło do zabójstwa w miasteczku. W 1776 r. został zabity Mikołaj Szymański z Borzęcina. Uderzony „kołem z płota” przez Michała Malinowskiego z Młynca, poniósł śmierć w wyniku „oberżnięcia szyi”. Urzędy pleszewskie nakazały słudze miejskiemu „na czterech rogach miejsca ratusznego głowę zabitego Mikołaja Szymańskiego obwołać”⁸⁴³. W 1783 r. został zamordowany Abram, Żyd ze wsi Karmin. Sprawcą czynu był Michał, syn owczarza ze wsi Słaboszewo. Żyd przez 5 tygodni leżał pogrzebany w ogrodzie. Magistrat pleszewski zgodnie z prawem nakazał słudze miejskiemu, aby obchodził Rynek i w czterech narożnikach obwołał głowę zamordowanego, czyli ogłosił zabójstwo⁸⁴⁴.

Wśród mieszczan pleszewskich często dochodziło do kłótni i bójek, które, zaczynając od wyzwisk, zwykle kończyły się na uszkodzeniach ubioru. Dochodziło do nich w miejscach publicznych⁸⁴⁵, podczas spotkań⁸⁴⁶, a także w domach prywatnych. W 1788 r. Tomasz Słoniński, ławnik, publicznie obrażał burmistrza Macieja Baranowskiego podczas jego przemówienia na ratuszu⁸⁴⁷. Do bójek dochodziło także z powodu przegranej podczas gry w karty, gdyż grano o pieniądze⁸⁴⁸. W 1754 r. podczas nabożeństwa doszło do bójki przy dzwonnicy kościoła farnego. Mieszczanie Bartłomiej Wąsowicz i Wojciech Wasilewicz „przyszedłszy do dzwonnicy podczas procesji żałobnej dzwonić, odpychał jeden drugiego od dzwonu, i tak się z sobą kłócąc i popychając skrwawił jeden drugiego i ubił aż gwałtu wołał”. W związku ze znieważeniem miejsca przy kościele, sąd burmistrzowski wymierzył następujące kary: po 30 grzywien do kościoła farnego, po 85 plag odebrać w tym miejscu, w którym zgrzeszyli, po 5 grzywien do sądu. Ponadto nakazano, aby przez 6 niedziel w każde święto przed ołtarzem głównym w kościele, „błagając majestat Boski aby krzyżem leżeli”⁸⁴⁹.

W przypadku publicznego pomówienia o złodziejstwo sąd nakazywał, pod karą 10 grzywien, aby oskarżający to udowodnił⁸⁵⁰.

---

⁸⁴¹ Tamże, s. 233.

⁸⁴² APP, A. m. Pleszew I/39, s. 9.

⁸⁴³ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 22.

⁸⁴⁴ Tamże, s. 44-45.

⁸⁴⁵ Tamże, s. 15.

⁸⁴⁶ Tamże, s. 26-28.

⁸⁴⁷ Tamże, s. 184-187.

⁸⁴⁸ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 236.

⁸⁴⁹ Tamże, s. 241.

⁸⁵⁰ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 6.

Gdy dochodziło do sporu w użytkowaniu ziemi, na żądanie mieszczanina przeprowadzana była rewizja między sąsiedztwem. Do sprawiedliwego wymierzenia i rozgraniczenia gruntów wyznaczano urzędników przysiężnych (ławnik, rajca). W efekcie doprowadzano do pogodzenia obydwóch stron⁸⁵¹.

Mieszczanie pleszewscy często spotykali się przed sądem wójtowskim w związku ze szkodami wyrządzanymi przez zwierzęta (konie, woły, świnie). Dewastacjom ulegały zboża, marchew, kapusta, gryka, które rosły w ogrodach i na polach uprawnych. Protokół z zeznań zawierał oszacowanie rozmiarów i wartości wyrządzonej szkody⁸⁵².

3.5. Socjotopografia miasta

Wpływ na rozbudowę miast, dającej pełniejszy wymiar badaniom socjotopograficznym, a także dynamizującym geografii społeczną, miało kilka czynników. Po pierwsze był to rozwój demograficzny, którego źródłem była reprodukcja własna mieszkańców, a także migracje zewnętrzne. Drugim kierunkiem rozbudowy miasta była modernizacja istniejącej zabudowy. Po trzecie, zabudowywanie zaułków oraz pobocznych uliczek. Rozwój zabudowy miejskiej wykorzystywał już istniejący schemat działek i ulic, zmieniając sposób zagospodarowania i podziału parcel, a także charakter ulic⁸⁵³.

Próby lokalizacji domostw poszczególnych grup społeczno-zawodowych na obszarze miejskim umożliwiają m.in. księgi wójtowskie, odnoszące się np. do spadków, testamentów, donacji, umów kupna-sprzedaży nieruchomości. Są to źródła zawierające informacje o mieszkańcach Pleszewa w sposób masowy.

Tabela 57. Lokalizacja domostw rzemieślników w Pleszewie w latach 1750-1793.

Nazwa cechu	Imię i nazwisko członka	Miejsce zamieszkania – ulica
plócienniczy	Kazimierz Generowicz	Kaliska
sukienniczy	Marcin Pecent	Jarocka
różny	Michał Paluszkiewicz	Rynek
garncarski	Tomasz Osuchowicz [Osuchowski]	Rynek, Lenartowska
ciesielski	-	-
piwowarski	Marcin Drobnikiewicz	Rynek
	Maciej Baranowski	Rynek
	Jan Balicki	Lenartowska
	Józef Wilczek	Rynek
	Marcin Pawłowski	Rynek
	Piotr Sroczyński	Rynek

⁸⁵¹ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 11-12.

⁸⁵² APP, A. m. Pleszew I/38, s. 13, 14, 112, 138, 146, 226-227.

⁸⁵³ O kierunkach rozbudowy miast zob. J. Wiesiołowski, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Warszawa-Poznań 1982, s. 235-239.

	Kazimierz Słoniński	Rynek
kuśnierski	Jan Wyszociński	Malińska
	Józef Leczykiewicz	Malińska
	Wawrzyniec Ostrogowicz	Malińska
	-	-
piekarski	-	-
	Marcin Pawłowski	Rynek
	Maciej Chrościelski	Malińska
rzeźniczy	Szymon Słoniński	Kościelna
	Jan Szubczyński [Szupczyński]	Kościelna, Rynek
	Mateusz Przybyłowicz	Jarocka
krawiecki	Józef Wilczek	Rynek
	Jakub Królikiewicz	Kozia, Kaliska
	Jakub Grabowski	Jarocka, Rynek
szewski	Łukasz Masłowski	Kozia

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew, I/20, I/21, I/22, I/36, I/37, I/38, I/39.

W latach 1750-1793 istniało w Pleszewie 11 cechów: płócienniczy, sukienniczy, różny, garncarski, ciesielski, piwowarski, kuśnierski, piekarski, rzeźniczy, krawiecki, szewski. Na podstawie powyższej tabeli można określić, gdzie znajdowało się domostwo mieszkańca trudniącego się danym rodzajem rzemiosła. Spośród 23 mieszkańców-rzemieślników, których miejsce zamieszkania udało się ustalić, 12 zamieszkiwało Rynek, 4 ulicę Malińską, 3 ulicę Jarocką, 2 ulicę Kościelną, 2 ulicę Kozią, 2 ulicę Lenartowską i 1 ulicę Kaliską. Ilość materiału źródłowego pozwala jedynie na określenie położenia domostw piwowarów, które usytuowane były w Ryнку oraz kuśnierzy, którzy zamieszkiwali ulicę Malińską. Jak wynika z zestawienia w tabeli, poszczególne ulice miasteczka nie były zdominowane przez określone gałęzie rzemiosł.

Tabela 58. Lokalizacja domostw burmistrzów w Pleszewie w latach 1750-1793.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania
Balicki Jan	Lenartowska
Baranowski Maciej	Rynek
Głębickiewicz Tomasz	Rynek
Jezierski Marcin	Rynek
Kozłowiec Antoni	-
Lupiński Józef	-
Łomański Tomasz	Rynek
Przybyłowicz Mateusz	Jarocka
Słoniński Kazimierz	Rynek
Słoniński Tomasz	-
Sroczyński Piotr	Rynek
Stefanowski Antoni	-
Śniegocki Jakub	-
Wernat Samuel	-

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew, I/20, I/21, I/22, I/36, I/37, I/38, I/39.

W latach 1750-1793 w Pleszewie urzędowało 14 burmistrzów. Materiał źródłowy pozwolił na określenie miejsca zamieszkania 8 z nich; aż 6 burmistrzów miało swoje domostwo w Ryнку.

Tabela 59. Lokalizacja domostw wójtów w Pleszewie w latach 1750-1793.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania
Baranowski Maciej	Rynek
Drobnikiewicz Marcin	Rynek
Jezierski Szymon	Rynek
Kozłowiec Stanisław	-
Przybyłowicz Mateusz	Jarocka
Rawicki Antoni	Rynek
Słoniński Kazimierz	Rynek
Sroczyński Piotr	Rynek
Stefanowski Antoni	-
Szopniewski Jan	-
Szubczyński [Szupeczyński] Jan	Kościelna, Rynek
Śniegocki Jakub	-
Wabnerowicz Jan	-
Wędragowski [Wędrachowski] Jakub	-
Wilczek Józef	Rynek
Żarnowski Walenty	-

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew, I/20, I/21, I/22, I/36, I/37, I/38, I/39.

W latach 1750-1793 w Pleszewie urzędowało 16 wójtów. Materiał źródłowy pozwolił na określenie miejsca zamieszkania 9 z nich; aż 8 wójtów miało swoje domostwo w Ryнку.

Tabela 60. Lokalizacja domostw rajców w Pleszewie w latach 1750-1793.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania
Balicki Jan	Lenartowska
Bujnowicz Józef	-
Buliński Józef	-
Drobnikiewicz Marcin	Lenartowska
Głombikiewicz Tomasz	Rynek
Jankowski Michał	-
Jezierski Stanisław	-
Jezierski Szymon	Rynek
Klujewski Klemens	-
Kostrzewski Jakub	Lenartowska
Kozłowiec Antoni	-
Książkiewicz Karol	-
Kwieciński Wojciech	Rynek, Jarocka, Kaliska
Leśniewicz Stanisław	-
Lorecki Kasper	-
Lorecki Marcin	-
Łomański Tomasz	Rynek
Pawłowski Marcin	Rynek
Piekarski Andrzej	Jarocka
Przybyłowicz Kasper	-

Przybyłowicz Mateusz	Jarocka
Rawicki Antoni	Rynek
Słoniński Bartłomiej	Rynek
Słoniński Leon	-
Sroczyński Dionizy	-
Sroczyński Piotr	Rynek
Straburzyński Łukasz	-
Stragierowicz Franciszek	-
Szczygłowski Andrzej	-
Szopniewski Błażej	Rynek, Lenartowska
Śniegocki Jakub	-
Wabnerowicz Jan	-
Wędragowski [Wędrachowski] Jakub	-
Zimołągiewicz Marcin	Rynek
Żarnowski Walenty	-

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew, I/20, I/21, I/22, I/36, I/37, I/38, I/39.

W latach 1750-1793 w Pleszewie urząd rajcy pełniło 35 mieszczan. Materiał źródłowy pozwolił na określenie miejsca zamieszkania 15 z nich; aż 11 rajców miało swoje domostwo w Ryнку.

Tabela 61. Lokalizacja domostw ławników w Pleszewie w latach 1750-1793.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania
Balicki Jan	Lenartowska
Baranowski Maciej	Rynek
Brodczyński [Brotczyński] Tomasz	Malińska, Kościelna
Chrościelski Adam	-
Cichoński Jan	-
Florecki Jan	-
Głębik [Głębikiewicz] Tomasz	Rynek
Jezierski Kazimierz	-
Jezierski Marcin	Rynek
Jezierski Stanisław	-
Jezierski Szymon	Rynek
Kostrzewski Jakub	Lenartowska
Kozłowiec Antoni	-
Kozłowiec Stanisław	-
Kwieciński Wojciech	Rynek, Jarocka, Kaliska
Kwieciński Kasper	-
Leśniewicz Stanisław	-
Lorecki Kasper	-
Lorecki Marcin	-
Lupiński Tomasz	-
Łakomicki Wojciech	-
Łomański Tomasz	Rynek
Paluszkiewicz Michał	Rynek
Piekarski Andrzej	Jarocka
Pomorski Franciszek	Kaliska, Koszutowo
Przybyłowicz Mateusz	Jarocka
Rawicki Antoni	Rynek
Roliński Tomasz	-
Rutecki Antoni	Rynek
Rychlewicz Kasper	-
Słoniński Bartłomiej	Rynek

Słoniński Kasper	Kościelna
Słoniński Kazimierz	Rynek
Słoniński Szymon	-
Słoniński Tomasz	-
Sroczyński Dionizy	-
Sroczyński Piotr	Rynek
Stefanowski Antoni	-
Stragierowicz Franciszek	-
Szczygłowski Andrzej	-
Szopniewski Błażej	Rynek, Lenartowska
Szopniewski Jan	-
Szubiczyński [Szupczyński] Jan	Kościelna, Rynek
Szubiczyński Tomasz	-
Śniegocki Andrzej	-
Śniegocki Jakub	-
Śniegocki Paweł	Kościelna
Wabnerowicz Jan	-
Wanierowicz Andrzej	-
Wędragowski Jakub	-
Wilczek Józef	Rynek
Wilczek Tomasz	Rynek
Włodmirski Władysław	-
Zimołagiewicz Marcin	Rynek
Żarnowski Antoni	-
Żarnowski Walenty	-

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew, I/20, I/21, I/22, I/36, I/37, I/38, I/39.

W latach 1750-1793 w Pleszewie urząd ławnika pełniło 56 mieszczan. Materiał źródłowy pozwolił na określenie miejsca zamieszkania 25 z nich; aż 17 ławników miało swoje domostwo w Ryнку.

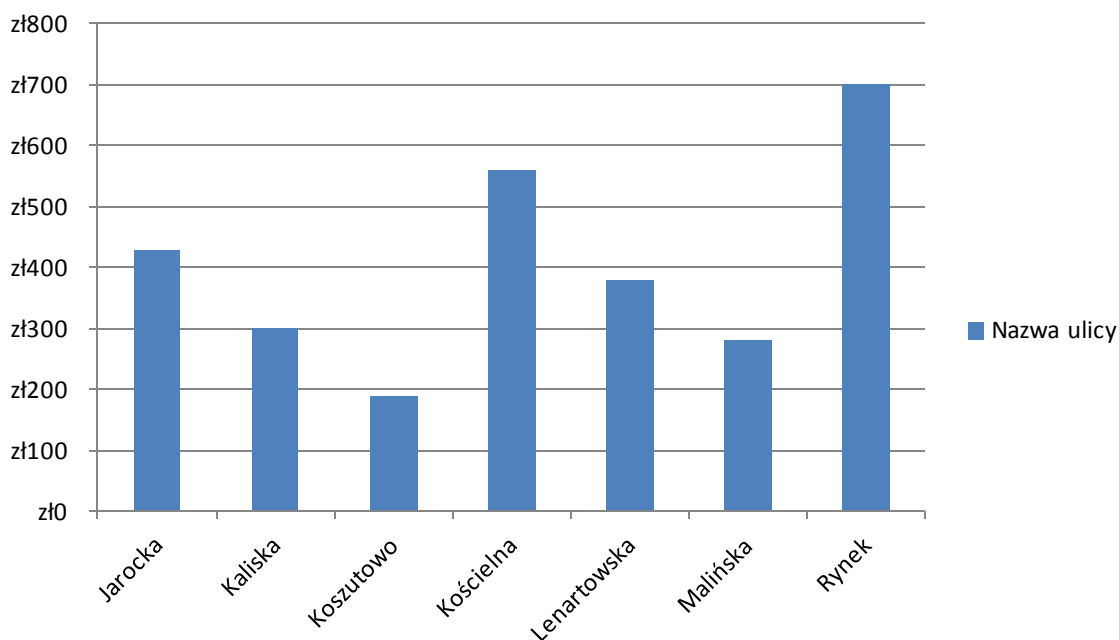
Jednym z ważniejszych wskaźników znaczenia rejonów miasta jest udział w kręgu władzy miejskiej mieszkańców poszczególnych ulic. Grupa mieszczan, którzy sprawowali urzędy w magistracie miejskim, w większości miała zlokalizowane swoje domostwa w centrum Pleszewa, które stanowił Rynek. Był najważniejszą częścią miasta, gdyż skupiał życie społeczne, gospodarcze i kulturalne wszystkich mieszczan. Ponadto we wpisach do ksiąg miejskich, spośród wszystkich ulic pleszewskich, najczęściej występuje Rynek. Ludność posiadająca domostwa w Ryнку należała niewątpliwie do elity miasta, gdyż ceny nieruchomości były w tej części miasteczka najwyższe, zatem na zakup domostwa w Ryнку mogli sobie pozwolić tylko najbogatsi mieszczanie.

Tabela 62. Lokalizacja domostw najbogatszych mieszczan pleszewskich w latach 1750-1793.

L.p.	Nazwisko i imię	Nazwa ulicy
1.	Balicki Jan	Lenartowska
2.	Baranowski Maciej	Rynek
3.	Brodczyński Tomasz	Malińska, Kościelna
4.	Drobnikiewicz Marcin	Rynek
5.	Głębikiewicz Tomasz	Rynek
6.	Jezierski Marcin	Rynek
7.	Jezierski Szymon	Rynek
8.	Kostrzewski Jakub	Lenartowska
9.	Kwieciński Wojciech	Rynek, Jarocka, Kaliska
10.	Łomański Tomasz	Rynek
11.	Paluszkiewicz Michał	Rynek
12.	Pawłowski Marcin	Rynek
13.	Piekarski Andrzej	Jarocka
14.	Pomorski Franciszek	Kaliska, Koszutowo
15.	Przybyłowicz Mateusz	Jarocka
16.	Rawicki Antoni	Rynek
17.	Rutecki Antoni	Rynek
18.	Słoniński Bartłomiej	Rynek
19.	Słoniński Kasper	Kościelna
20.	Słoniński Kazimierz	Rynek
21.	Sroczyński Piotr	Rynek
22.	Szopniewski Błażej	Rynek, Lenartowska
23.	Szupczyński Jan	Kościelna, Rynek
24.	Śniegocki Paweł	Kościelna
25.	Wilczek Józef	Rynek
26.	Wilczek Tomasz	Rynek
27.	Zimołagiewicz Marcin	Rynek

Opracowano na podstawie: APP, Akta miasta Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

Wykres 10. Zamożność mieszkańców według miejsca zamieszkania w Pleszewie w latach 1750-1770⁸⁵⁴.

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24.

Jak pokazuje powyższy wykres, w latach 1750-1770 najdroższe domostwa zlokalizowane były w Ryнку, przy ulicy Kościelnej oraz Jarockiej, natomiast najtańsze na przedmieściu Koszutowo oraz przy ulicy Malińskiej.

Głównym elementem analizy był rejestr kontraktów kupna-sprzedaży nieruchomości⁸⁵⁵. Na podstawie dostępnego materiału źródłowego nie było możliwe przedstawienie analizy zmieniającej się struktury zawodowej mieszkańców poszczególnych ulic, a także dokładnej liczby członków władz miejskich zamieszkujących w domach przy danej ulicy.

⁸⁵⁴ W kolumnie wartości podane zostały średnie ceny domostw w poszczególnych ulicach Pleszewa w latach 1750-1770. Średnie ceny posłużyły jako materiał poglądowy i nie uwzględniają wahań gospodarczych powodujących wzrost i spadek cen nieruchomości na rynku lokalnym w ciągu badanych dwudziestu lat. Wartość domów została wykorzystana w niniejszych badaniach dla określenia waloryzacji społecznej ulic.

⁸⁵⁵ W kwestii wykorzystania rejestru transakcji kupna-sprzedaży nieruchomości do badań socjotopograficznych zob. K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia*, s. 20-21.

4. Gospodarka

4.1. Rzemiosło

Rzemiosło w miasteczku ukierunkowane było przede wszystkim na zaspokajanie potrzeb rynku wewnętrznego. Możliwość rozwijania własnego rynku lokalnego, dzięki dogodnej lokalizacji oraz wpływom politycznym i kulturalnym Kalisza, były przyczynami rozwoju rzemiosła w Pleszewie⁸⁵⁶.

Jednym z cechów, który posiadał znaczącą pozycję w Pleszewie był cech szewski. W 1793 r. w miasteczku było 51 szewców, z których część trudniła się także garbowaniem skór⁸⁵⁷. Liczba ta stanowiła 15% wszystkich szewców całego powiatu. Pleszew wraz z Ostrowem Wielkopolskim zajmował drugie miejsce pod względem liczby szewców w całym ówczesnym województwie kaliskim⁸⁵⁸.

Pleszewscy szewcy posiadali wyłączność w kupowaniu na targu skór surowych i wyprawnych: „aby ich nikt z postronnych ludzi nie wykupował oprócz tutecznych szewców pod winą grzywien dziesięci”⁸⁵⁹. Ponadto w 1775 r. dziedziczka dóbr pleszewskich, Marianna z Sapiechów Dąbska, wydała dyspozycję, aby bracia stołkowi rzemiosła szewskiego mogli bezproblemowo kupować skóry od garbujących mistrzów⁸⁶⁰.

Statut regulował stosunki kupna-sprzedaży szewców. Zakazywał kupowania u dwóch rzeźników i targowania na dwóch wozach, pod karą w wymiarze dwóch funtów wosku⁸⁶¹. Konkurencyjne przepłacanie za zakupiony towar na szkodę braci cechowych obłożone było karą 2 funtów wosku. W przypadku samowolnego zakupu surowców ze źródeł postronnych bez przyzwolenia cechu, bractwo wyznaczało karę rzemieślnikowi⁸⁶². Za utargowanie skóry na żywym zwierzęciu wysokość kary równała się jej wartości⁸⁶³. Statut regulował także problem dotyczący świadczeń feudalnych na rzecz właściciela miasta. Każdy z członków bractwa był zobowiązany, aby co roku dostarczyć do zamku po

---

⁸⁵⁶ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 59; J. Łojko, P. Wojtyniak, *Cechy i rzemiosło miast Wielkopolski*, s. 33-34.

⁸⁵⁷ A. Szymański, *Pleszew w XVIII wieku*, s. 13-15.

⁸⁵⁸ Tenże, *Znacząca rola szewców w Pleszewie*, s. 89.

⁸⁵⁹ Statut cechu szewskiego z 1627/1653 r. [w:] J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 23-26.

⁸⁶⁰ APP, A. m. Plesze w I/38, s. 11-12.

⁸⁶¹ Statut cechu szewskiego z 1627/1653 r. [w:] J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 23-26.

⁸⁶² Tamże.

⁸⁶³ Tamże.

jednej parze butów długich i jednej parze trzewików. Wartość pary trzewików szacowana na 3 grosze⁸⁶⁴.

Niektórzy spośród szewców sprawowali urzędy w magistracie pleszewskim, np. w latach 1750-1751 Walenty Żarnowski pełnił urząd wójta⁸⁶⁵, w latach 1766 i 1771 Marcin Jezierski był burmistrzem pleszewskim⁸⁶⁶, w 1765 r. Józef Wilczek pełnił funkcję ławnika⁸⁶⁷.

Okolice Pleszewa, obfitujące w białą glinę, dawały dobry surowiec do wyrobów ceramicznych, co stwarzało z kolei znakomite możliwości do funkcjonowania cechu garncarskiego⁸⁶⁸. Wydobyciem, kopaniem gliny zajmowali się czeladnicy⁸⁶⁹. W 1793 r. w miasteczku było 3 garncarzy⁸⁷⁰. Z powodu przemian cywilizacyjnych i kulturowych, które stopniowo zachodziły wśród ludności miejskiej, XVIII w. stanowił okres powolnego upadku rynków zbytu dla wyrobów rzemiosła garncarskiego. Naczynia gliniane, jeden z podstawowych produktów garncarskich, były wypierane z życia codziennego, z inwentarza przedmiotów stanowiących materialne wyposażenie ówczesnych gospodarstw domowych. Na stołach mieszczańskich zastępowały je wyroby szklane, miedziane, cynowe, mosiężne, srebrne, żelazne⁸⁷¹. Duże znaczenie miała nadal produkcja kafli. Piece kaflowe stanowiły podstawowe urządzenie grzewcze w domach mieszczańskich. Do usług garncarskich należało stawianie pieców nowych bądź uzupełnianie starych, a także okresowe podlepienie pieców, wykonywane raz w roku, zwykle późnym latem lub jesienią przed zimowym sezonem grzewczym. Ponadto w miasteczkach często zatrudniano garncarzy do naprawy drewnianych ścian domów⁸⁷².

Ze względu na wysoką konsumpcję piwa wśród mieszczan, znaczącą pozycję miał w Pleszewie cech piwowarski. Obowiązywał zakaz produkcji piwa dla osób niezrzeszonych w cechu piwowarskim: „[...] aby żaden człek nie śmiał słodu ani piwa robić tu w tym mieście, który by bractwa mielcarskiego nie miał i całe nie trzymał, pod kopą groszy polskich, którą, za doniesieniem starszych, urząd miejski ma kazać zapłacić za

---

⁸⁶⁴ Tamże.

⁸⁶⁵ Zob. aneks III.

⁸⁶⁶ Zob. aneks I.

⁸⁶⁷ Zob. aneks IV.

⁸⁶⁸ *Dzieje Pleszewa*, s. 62; F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa*, s. 45; J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 28.

⁸⁶⁹ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 450.

⁸⁷⁰ A. Szymański, *Pleszew w XVIII wieku*, s. 13-15.

⁸⁷¹ J. Kruppe, „*Indagandy*” o stanie garncarstwa miejskiego Wielkopolski w końcu XVIII wieku, [w:] E. Balcerzak, J. Kowicka, J. Kruppe, *Wybrane problemy kultury materialnej miast polskich w XVIII i XIX wieku*, Wrocław 1983, s. 133.

⁸⁷² J. Kruppe, „*Indagandy*” o stanie garncarstwa miejskiego Wielkopolski, s. 134.

dowiedzeniem się na obwinionym, od sądu nie odchodząc nieodwłocznie ktemu, aby żaden na przedmieściu i na gruntach jurysdykcji miejskiej, także domach szlacheckich i duchownych [...] używać słodu ani piwa na szynk robić nie śmiał. Gdyż do tego czasu nie działo się nigdy to. A gdzie by się taki znalazł, który by się tego poważył, tedy sład i piwo ma mu być zabrane przez urząd zamkowy tylekroć, ile by się występny ukazał w tym”⁸⁷³.

Statut zawierał także artykuły dotyczące sposobu produkcji. Nakazywał braciom, aby kupowali dobrej jakości pszenicę i z takowej produkowali słady⁸⁷⁴. Po zalaniu pszenicy wodą należało zebrać „spływki” w ciągu godziny⁸⁷⁵. Jedna miara piwa przygotowanego do sprzedaży miała być równa czterem kwartom⁸⁷⁶.

Ze względu na niedostatek zboża, który powodował wzrost cen, pleszewscy piwowarzy mieli pierwszeństwo w wykupie zboża podczas dni targowych. „[...] postanawiamy, aby żaden z takowych wyżej pomienionych ludzi nie śmiał wykupywać zboża na targu mielczarom tutecznym po rynku ani po ulicy, aż do zdjęcia znaku targowego”⁸⁷⁷.

Starsi cechowi byli zobowiązani kontrolować mielcuchy przynajmniej raz w miesiącu. Sprawdzano, czy znajduje się w nich wystarczająca ilość słodu. Proces ten miał na celu zabezpieczenie miasteczka przed niedostatkiem piwa. W przypadku stwierdzenia nieprawidłowości, starsi bracia zgłaszali swoje uwagi do magistratu⁸⁷⁸. Ponadto musieli doglądać, aby piwo warzone było tylko przez mężczyzn⁸⁷⁹.

Statut obowiązywał od 1630 r. Potwierdził go 11 marca 1784 r. ówczesny dziedzic Pleszewa, Makary Nałęcz Gorzeński. W 1774 r. Marianna z Sapiehów Dąmbaska nadała przywilej cechmistrzowi piwowarskiemu, który pozwalał mu na wyrabianie 1,5 półwarka piwa. Była to nagroda za „usługi wierne dworskie”⁸⁸⁰.

---

⁸⁷³ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 1. (APP, Cechy m. Pleszew 17).

⁸⁷⁴ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 6. (tamże).

⁸⁷⁵ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 7. (tamże).

⁸⁷⁶ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 35. (tamże).

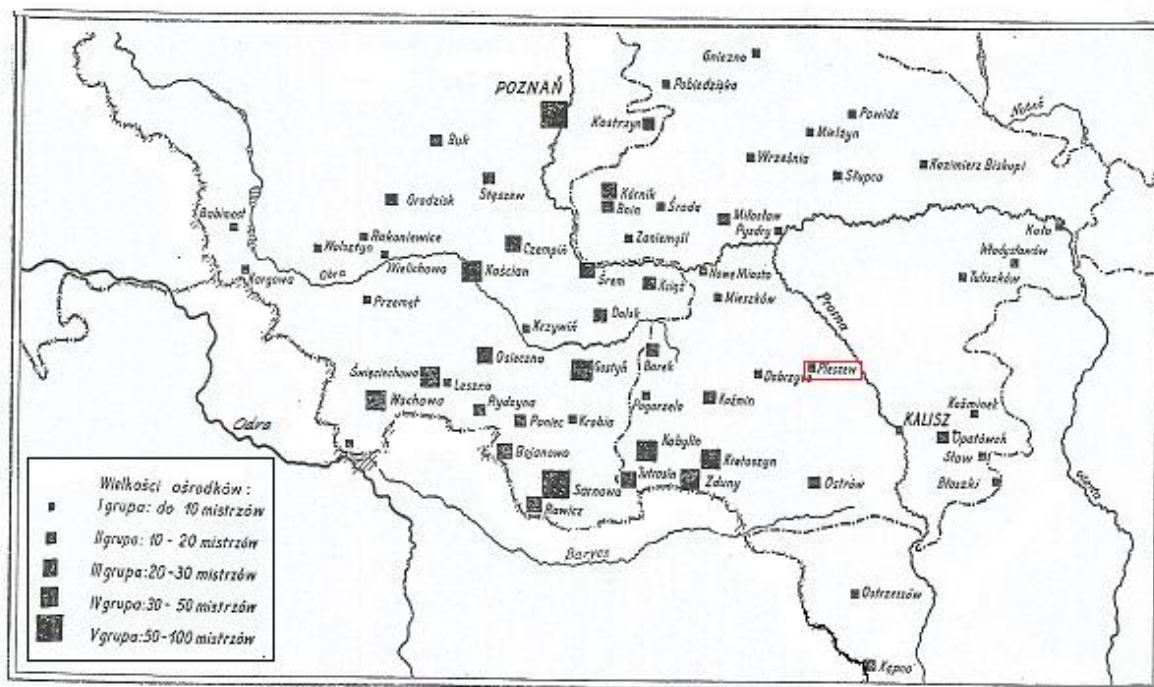
⁸⁷⁷ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 21. (tamże).

⁸⁷⁸ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 34. (tamże).

⁸⁷⁹ Statut cechu piwowarów z 1630 r. – artykuł 35. (tamże).

⁸⁸⁰ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 63.

Mapa 1. Ośrodki płóciennictwa w południowej Wielkopolsce w 2. poł. XVIII w.

Źródło: *Dzieje Wielkopolski*, red. J. Topolski, t. 1, Poznań 1969, s. 720.

W 2. poł. XVIII w. w Pleszewie funkcjonowało około 10 sukienników. Najbliższym ośrodkiem sukienniczym była miejscowość Dobrzyca, oddalona od Pleszewa o około 15 km. W 1793 r. w miasteczku funkcjonował tylko jeden folusz należący do dziedzica⁸⁸¹.

Pleszewski cech pospolity różnego rzemiosła tworzyły następujące rzemiosła: złotnicze, miecznicze, ślusarskie, ludwisarskie, puszkarskie, kotlarskie, kowalskie, tasarskie, bednarskie, kołodziejskie, rymarskie, powroźnicze, stelmaskie. Jego funkcjonowanie opierało się na podstawie statutu wydanego w 1696 r. przez Aleksandra na Otoka Zaleskiego. W 2. poł. XVIII w. statut zatwierdził ówczesny dziedzic miasta, Makary Nałęcz Gorzeński⁸⁸².

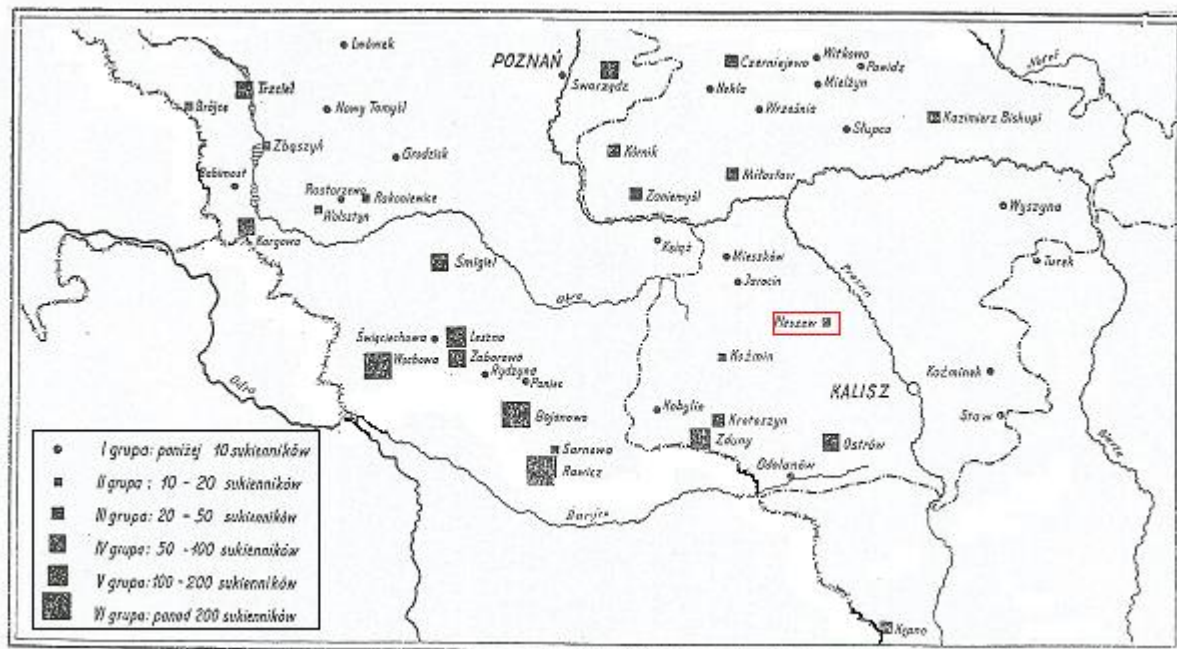
W statucie zostały przedstawione powinności członków cechu wobec zamku. Rzemieślnicy byli zobowiązani bezpłatnie wykonywać naprawy starych sprzętów. „[...] Ślusarze powinni naprawy drobne około kłódek i zamków od drzwi i pokojów do Zamku darmo robić, żeby kłódkę jedną nową oddać. Kowale naprawy, koni kowanie i

⁸⁸¹ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 6, cz. 2, s. 761.

⁸⁸² Przywilej dla cechu pospolitego z 1696 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-297/67).

sprawowanie darmo powinni. [...] Kotlarze naprawy darmo. Kołodziej każdy kół dwa na rok”. Za wykonanie nowych sprzętów w zamek płacił ustaloną kwotę⁸⁸³.

Mapa 2. Ośrodki sukiennictwa w południowej Wielkopolsce w 2. poł. XVIII w.

Źródło: *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, s. 824.

W 2. poł. XVIII w. w Pleszewie funkcjonowało 10-20 sukienników. W promieniu 30 km nie było żadnego innego ośrodka sukienniczego.

W latach 1773-1783 istniało w Pleszewie 10 cechów: piwowarski, sukienniczy, szewski, rzeźniczy, krawiecki, kuśnierski, płócienniczy, garncarski, piekarski oraz cech różny⁸⁸⁴. Ponadto w 1783 r. rzemiosło kołodziejskie prowadził Onufry Szymanowski, który był zasłużony dla miasta. Marianna z Sapiechów Dąbska nadała mu prawo do placu pustego przy ulicy Jarocińskiej. Prawo przechodziło również na jego sukcesorów⁸⁸⁵. Pod koniec XVIII w. w Pleszewie prowadzili swoje warsztaty mistrzowie 27 specjalności rzemieślniczych, w tym 9 specjalności nie miało własnego cechu. W bractwach zrzeszało się ogółem 162 rzemieślników⁸⁸⁶.

⁸⁸³ Tamże.

⁸⁸⁴ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 53-55, 217.

⁸⁸⁵ Tamże, s. 264-266.

⁸⁸⁶ Zob. tabela 63-64.

Tabela 63. Cechy rzemieślnicze w Pleszewie w 1793 r.

Nazwa rzemiosła	Liczba rzemieślników
piekarskie	14
bednarskie	4
rzeźnicze	15
stolarskie	6
kowalskie i rusznikarskie	4
kotlarskie	1
kuśnierskie	10
tkackie (płóciennicze)	8
gwoździarskie	1
rymarskie	1
mydlarskie	1
powroźnicze	2
ślusarskie	1
krawieckie	7
szewskie i garbarskie	51
stelmaskie i kołodziejskie	7
garncarskie	3
sukiennicze	15

Opracowano na podstawie: J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, s. 761.

Tabela 64. Rzemieślnicy nie mający własnego cechu w Pleszewie w 1793 r.

Nazwa rzemiosła	Liczba rzemieślników
aptekarz ⁸⁸⁷	1
fryzjer i chirurg ⁸⁸⁸	3
rzeźbiarz	1
browarnik	1
listonosz	1
akuszerka	1
wapniarz	2
muzykant ⁸⁸⁹	1
wytwórcy oleju	kilku

Opracowano na podstawie: J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, s. 761-762.

⁸⁸⁷ W 1788 r. aptekarzem był niejaki Wildygans, mieszczanin pleszewski (APP, A. m. Pleszew I/38, s. 225-226).

⁸⁸⁸ Od początku badanego okresu występowali w mieście cyrulicy, czyli osoby, które zajmowały się wykonywaniem nieskomplikowanych operacji oraz leczeniem lekkich chorób. Byli nimi Tomasz Parwulski oraz Łukasz Szelańszkiewicz (APP, A. m. Pleszew I/36, s. 242, 245). Pierwsza wzmianka o istnieniu felczera (chirurga) w Pleszewie pochodzi z 1775 r. Był nim Franciszek Jokieł (APP, A. m. Pleszew I/38, s. 20-21). W 1793 r. felczere w Pleszewie był Franciszek Olkowski (APP, A. m. Pleszew I/39, s. 195-196).

⁸⁸⁹ Prawdopodobnie chodzi o organistę. W 1787 r. funkcję organisty kościoła farnego pełnił Józef Remelski, (APP, A. m. Pleszew I/38, s. 154-156).

Tabela 65. Zapotrzebowanie na rzemieślników w Pleszewie w 1793 r.

Nazwa rzemiosła	Liczba brakujących rzemieślników
pończosznik	1
krawiec męski	1
krawiec damski	1
szewc	1
cieśla	1
mydlarz	1
farbiarz farbujący na czarno	1
postrzygacz sukna	1
kominiarz	1

Opracowano na podstawie: J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, s. 762.

Pod koniec XVIII w. najliczniejszą grupę rzemieślniczą w miasteczku stanowili szewcy i garbarze. W 1793 r. nie istniał już w Pleszewie cech piwowarów. W mieście funkcjonował tylko jeden browar, należący do mieszczanina Stefanowskiego, u którego mieszcianie warzyli piwo płacąc gotówką⁸⁹⁰. Należy także wspomnieć o jednym mieszczańskim, który posiadał 2 wiatraki i trudnił się młynarstwem, lecz nie posiadał wyuczonych kwalifikacji⁸⁹¹.

Tabela 66. Ceny niektórych towarów kupieckich w województwie kaliskim w 1775 r.

Nazwa towaru	Cena
buty niemieckie juchtowe	13 zł
buty niemieckie cielęce	10 zł 15 gr
trzewiki cielęce	3 zł
buty chłopskie dwurażne (na podwójnej podeszwie)	6 zł
buty chłopskie o jednej podeszwie	4 zł 15 gr
trzewiki kobiece proste	2 tynfy
kontusz z francuskiego sukna i żupan	5 zł 15 gr
podszyta opończa	2 zł 15 gr
ubranie nie podszyte z podłego sukna	1 zł
ubranie z sukna francuskiego, podszyte	2 zł 15 gr
ubranie z sukna francuskiego, nie podszyte	2 zł
kontusz i żupan barwiony	2 zł
bekiesza	3 zł
kontusz letni jedwabny	3 zł
sznurówka z rybią kością, obszyta płótnem i jedwabiem	16 zł 22 gr
francuska suknia mniejsza	5 zł
spodnie gładkie	2 zł
głownia szabli	12 zł
szabla	8 zł
siekiera młynarska	5 zł
topór ciesielski	6 zł
wiś do pługa duża	3 zł
para podków z okuciem	1 zł 20 gr
łopata żelazna	2 zł 16 gr
motyka	11 gr

⁸⁹⁰ A. Szymański, *Pleszew w XVIII wieku*, s. 15.

⁸⁹¹ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 6, cz. 2, s. 761.

podkówki gładkie do prostych butów	8 gr
oś do wozu	2 szóst.
dyszel	19 gr
piasta do koła	10 gr
szur juchtowy za sześć koni ze wszystkimi potrzebami	140 zł
para półszorków rzeziennych	20 zł
puślisko podwójne	3 zł
puślisko pojedyncze	2 zł
para naszelników	6 zł
lice do półszorków	6 zł
uzda z okrągłymi wędzidłami	3 zł
siodło rajtarskie	12 zł
siodło forytarskie	6 zł
dachówki (100 szt.)	5 zł
cegły (100 szt.)	4 zł
garnek nie polewany półtoragarcowy	3 gr
garnek polewany półtrzeciagarcowy	5 gr
garnek dwugarcowy prosty	2 gr
dzbanek półgarcowy	8 gr
dzbanek zielony dwugarcowy	10 gr
miska malowana, dwa razy polana	8 gr
miska prosta, nie polewana	4 gr
donica wielka	5 gr
tygiel prosty, nie malowany	3 gr
tygiel wielki, malowany	8 gr
podzycie bekiesy	5 zł
podzycie kierei	5 zł
kożuch dobry, parobczy	14 zł
kożuch mniejszy, na chłopca	8 zł
skóra z wołu	18-12 zł
skóra z krowy	9 zł
skóra z cielęcia	2 zł
skóra skopowa z wełną do futra	2 zł
zamek (ze wszystkim, co należy do zamknięcia kamienicy)	30 zł
zamek do izby	10 zł
zamek do szafy	6 zł
zamek prosty z zawiasami i hakami	8 zł
klucz	1-3 zł
klucz mniejszy	24 gr
beczka piwna dębowa	2 zł
para obręczy na beczkę piwną	2 gr
konew do wody	12 gr

Opracowano na podstawie: Taksy cen na towary i usługi rzemieślnicze oraz na towary kupieckie w dawnym województwie kaliskim, ogłoszona w 1775 r. [w:] W. Rusiński, *Ceny w województwie kaliskim w 1775 r.*, Rocznik Kaliski, 13 (1980), s. 266-271.

Tabela 67. Ceny niektórych usług w województwie kaliskim w 1775 r.

Nazwa usługi	Cena
garbowanie skóry	2 zł
wychędożenie miecza	24 gr
okucie wozu	9 zł
okucie karocy	40 zł
postawienie pieca w 4 skrzynie	10 zł
postawienie prostego pieca	5 zł
wyprawienie skóry skopowej	10 gr
wyprawienie bobra	1 zł
wykonanie kadzi z dostarczonego drewna	40 zł

Opracowano na podstawie: Taksy cen na towary i usługi rzemieślnicze oraz na towary kupieckie w dawnym województwie kaliskim, ogłoszona w 1775 r. [w:] W. Rusiński, *Ceny w województwie kaliskim w 1775 r.*, s. 266-271.

Wyznaczaniem cen zajmowali się zazwyczaj zastępcy wojewodów, a więc podwojewodzi albo wicewojewodowie. Ceny ustalane były w zależności od kształtowania się cen na płody rolne i inwentarz żywy. Ożywienie obrotów towarowo-pieniężnych w drugiej połowie XVIII w. znalazło wyraz w zawartości taks wojewodzińskich. Obejmowały one bogaty rejestr cen, w tym także ceny robocizny i różnorodnych usług rzemieślniczych. Taksa wojewodzińska ogłoszona 27 marca 1775 r. na ratuszu kaliskim przez wicewojewodę Jana Gronowskiego stanowi bogate i zróżnicowane źródło informacji. Ilustruje zakres i kierunki działalności produkcyjnej i usługowej rzemiosła oraz asortyment towarowy znajdujący się w dyspozycji kupców, którzy niewątpliwie docierali także do Pleszewa⁸⁹².

⁸⁹² W. Rusiński, *Ceny w województwie kaliskim w 1775 r.*, s. 265-266.

Mapa 3. Rozmieszczenie manufaktur występujących w powiecie kaliskim w XVIII w.

Źródło: M. Szczepaniak, *Przemysł i rzemiosło wiejskie w powiecie kaliskim w drugiej połowie XVII i w XVIII w.*, Rocznik Kaliski, 4 (1971), s. 104.

W analizowanym okresie w pobliżu Pleszewa znajdowały się 2 smolarnie (Baranówek, Pacanowice), 2 folusze (Łasew), 2 potażarnie (Lenartowice), a także cegielnia w miejscowości Marszew.

4.2. Hodowla zwierząt i uprawa roślin

Wielkopolska należała do terenów o rozwiniętej hodowli. Stosunkowo wysoki poziom produkcji roślinnej stwarzał warunki do wzrostu produkcji zwierzęcej⁸⁹³. Produkcja roślinna i hodowla inwentarza żywego w gospodarstwach obliczona była przede wszystkim na zaspokojenie potrzeb rodziny.

Pleszew był miasteczkiem o charakterze rolniczo – hodowlanym. Znajduje to odbicie m.in. w licznych transakcjach kupna-sprzedaży, których przedmiotem była ziemia rolna. Informacje dotyczące gatunków uprawianych roślin i hodowanych zwierząt

⁸⁹³ J. Topolski, *Kultura rolnicza*, [w:] *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. 1, red. J. Burszta, Poznań 1960, s. 265.

pochodzą z protokołów, w których urzędnicy miejscy opisywali szkody powstałe w domostwach mieszczan, z testamentów, inwentarzy, a także ze spisu pruskiego sporządzonego w 1793 r. Na pytanie władz pruskich, brzmiące: „na czym polega zasadnicze, główne wyżywienie miasta?”, ówczesne władze miasta odpowiedziały: „[...] polega na handlu świniami i wytworzoną wódką, również na uprawie roli i usługach rzemieślniczych”⁸⁹⁴.

Mieszkańcy Pleszewa uprawiali zboża: pszenicę, żyto, owies i jęczmień⁸⁹⁵. W końcu XVIII w. jedno wysiane ziarno podstawowych zbóż dawało przeciętnie zaledwie 3 do 4 ziaren, co mniej więcej można przeliczyć na 4 do 6 q z hektara. W Wielkopolsce pod koniec XVIII w. średnie plony zbóż przedstawiały się następująco: żyto – 4-6 q/ha, pszenica – 5-6 q/ha, jęczmień i owies – 3-4 q/ha⁸⁹⁶.

W źródłach wymieniane są następujące warzywa występujące na terenie miasteczka: groch⁸⁹⁷, kapusta⁸⁹⁸, marchew⁸⁹⁹, pasternak⁹⁰⁰, rzepa⁹⁰¹, ziemniak⁹⁰². Uprawa ziemniaków na terenie Rzeczypospolitej przyjmowała się z wielkimi oporami. Powszechnie uchodziły za „jadło heretyków”, gdyż bezpośrednio zostały sprowadzone z protestanckich Niemiec. Rolnicy, którzy nie zwracając uwagi na trudności, zaryzykowali i posadzili je, byli narażeni na kpiny społeczności⁹⁰³. Ziemniak najprawdopodobniej dotarł do Pleszewa wraz z ludnością niemiecką, która zamieszkiwała miasteczko i najbliższe okolice. Pierwsza, odnaleziona przez nas informacja o występowaniu ziemniaka na terenie Pleszewa pochodzi z 1790 r.⁹⁰⁴ Ponadto uprawiano proso⁹⁰⁵, len⁹⁰⁶, grykę, którą nazywano taterką⁹⁰⁷, rzepik⁹⁰⁸, konopie⁹⁰⁹. Źródła nie podają informacji o handlu roślinami poza obrębem miasteczka; mieszkańcy prowadzili uprawę na potrzeby rynku lokalnego.

Podczas rewizji przeprowadzonej w dniu 27 września 1771 r. przy odebraniu dóbr przez Ludwika Dąmbskiego wojewodę brzesko-kujawskiego i jego żonę Mariannę z

⁸⁹⁴ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, s. 762; A. Szymański, *Pleszew w XVIII wieku*, s. 15.

⁸⁹⁵ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 4, 13, 14; I/37, s. 164-168; I/39, s. 76, 88-89.

⁸⁹⁶ J. Topolski, *Kultura rolnicza*, [w:] *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. 1, s. 265.

⁸⁹⁷ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 88-89; I/38, s. 3, 13, 138.

⁸⁹⁸ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 146.

⁸⁹⁹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 191-193.

⁹⁰⁰ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 206-207.

⁹⁰¹ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 328.

⁹⁰² APP, A. m. Pleszew I/39, s. 88-89.

⁹⁰³ A. Chwałba, *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa 2001, s. 46.

⁹⁰⁴ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 88-89.

⁹⁰⁵ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 215-216.

⁹⁰⁶ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 191-193.

⁹⁰⁷ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 112.

⁹⁰⁸ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 191-193.

⁹⁰⁹ *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 2, s. 583.

Sapiehów, tak opisywano stan zagospodarowania gruntów w Pleszewie: „Widzieliśmy [...] grunta wcale nie orane i nie uprawione na zimę, tylko kawałek pola żytem zasianego i w przytomności gromady jm. pan Garczyński, przeszły ekonom od w. podkomorzego ustanowiony, ekskuzował się, że nie mógł pól tych na ozimy zasiew uprawić ludźmi gruntowemi, ponieważ z rozkazu w. podkomorzego na Karminie zawsze musieli orać, role uprawiać, zboża sprzątać, po drogach jeździć, potaż wywozić do Wrocławia i Rawicza, popioły zwozić, drzewa do cegielni karminskiej ściągać, gnoje w Karminie wywożone rozrzucić⁹¹⁰. Ze względu na ustawiczne wykonywanie robocizn dla Karmina z powodu niedostatku ludzi, uprawa ziemi w Pleszewie była zaniedbana.

W 1793 r. Pleszew posiadał 112 kwart gruntów orných⁹¹¹. Mało prawdopodobna wydaje się informacja pochodząca ze spisu pruskiego, jakoby w Pleszewie w 1793 r. nie było żadnych łąk ani pastwisk⁹¹², bowiem miasteczko przodowało wówczas w rozwoju hodowli niektórych zwierząt.

Podstawę wyżywienia zwierząt hodowlanych w epoce feudalnej stanowiły łąki i pastwiska. Na pastwiska wykorzystywano odłogi, ugorowaną część ziemi uprawnej, ścierniska po skoszonych zbożach, zarośla i lasy oraz wszelkie nieużytki. Zwierzęta gospodarskie przebywały na pastwiskach od wczesnej wiosny do późnej jesieni, czasem całą dobę. Czasem ogradzano miejsce stałego wypasu płotami lub wałami ziemnymi, by pasące się bydło nie wyrządzało szkody w sąsiednich uprawach⁹¹³.

Najważniejszą funkcję w gospodarstwie wśród inwentarza żywego spełniało wszechstronnie wykorzystywane bydło rogate. Woły, a niekiedy także krowy, stanowiły obok koni główną siłę pociągową w rolnictwie. W XVII i XVIII w. nastąpił wzrost liczby wołów, gdyż konie narażone były na rekwizycję⁹¹⁴.

Woły używane były do wszelkich prac pociągowych, a więc nie tylko do pługa, ale również do radła, brony, nawet wozu. Z braku racjonalnego żywienia wydajność ich pracy była niska i dlatego zasadniczo nie pracowano nimi przez cały dzień⁹¹⁵.

---

⁹¹⁰ *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 2, s. 581-583.

⁹¹¹ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, s. 761.

⁹¹² Tamże, s. 761.

⁹¹³ M. Grycz, *Hodowla zwierząt gospodarskich*, [w:] *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. 2, Poznań 1964, s. 128-129.

⁹¹⁴ Tamże, s. 123.

⁹¹⁵ Tamże, s. 123-124.

Tabela 68. Struktura hodowli w miastach powiatu kaliskiego w 1793 r.

Miasto	Konie	Woły	Krowy	Owce	Świnie	Kozy	Suma
Błaszki	6	-	35	-	42	-	83
Chocz	70	40	160	90	105	-	465
Dobrzyca	72	40	50	102	903	-	1167
Iwanowice	70	84	176	8	106	-	444
Kalisz	112	17	136	1	206	4	476
Koźminek	43	30	50	60	100	-	283
Odolanów	60	40	54	61	103	-	338
Opatówek	30	44	64	21	37	-	196
Ostrów	77	10	100	-	35	-	212
Pleszew	79	13	127	160	418	-	797
Raszków	20	30	60	60	70	-	240
Staw	64	32	106	116	63	-	381
Stawiszyn	70	44	140	-	146	-	400
Sulmierzyce	80	260	260	303	189	-	1092
Zduny	256	58	219	147	-	-	690

Opracowano na podstawie: *Dzieje Pleszewa*, s. 60.

Spośród 15 miast powiatu kaliskiego, Pleszew zajmował czwarte miejsce pod względem liczby hodowanych koni, dziewiąte miejsce pod względem hodowli wołów, siódme miejsce w hodowli krów oraz drugie miejsce w hodowli owiec i świń.

W stosunku do dużej liczby wołów, liczba hodowanych krów była niewielka, ze względu na częsty brak paszy. Najczęściej chowano 1-2 krów. Mleczność krów była niska. Wynosiła około 600-800 l mleka od 1 krowy rocznie. Przyczyną tego stanu było słabe żywienie, szczególnie w okresie zimowym. Mleko, ser i masło stanowiły ważny składnik żywienia rodziny chłopskiej, ale również i mieszczańskiej⁹¹⁶.

Oprócz wymienionych zwierząt, w 1781 r. w Pleszewie występowały także kozy i gęsi⁹¹⁷. W 1793 r. nie wykazano już w Pleszewie kóz. Hodowla tych zwierząt była w Wielkopolsce dość rozpowszechniona, choć nie odgrywała większej roli. Kozy ze względu na mleko przynosiły dużą korzyść, często trzy kozy dawały tyle mleka, ile jedna krowa, a zadowalały się paszą gorszą aniżeli krowa⁹¹⁸.

⁹¹⁶ M. Grycz, *Hodowla zwierząt gospodarskich*, s. 125.

⁹¹⁷ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 187-191.

⁹¹⁸ M. Grycz, *Hodowla zwierząt gospodarskich*, s. 127.

Podsumowując, Pleszew zajmował trzecie miejsce pod względem ogólnej liczby zwierząt hodowlanych, zatem, po Dobrzycy i Sulmierzycach, stanowił jeden z czołowych miejskich ośrodków hodowlanych ówczesnego powiatu kaliskiego.

W zagrodzie chowano kilka do kilkanastu sztuk ptactwa domowego – przeważnie kury i gęsi. Hodowla drobiu dostarczała jajek, mięsa i pierza, a służyła była przede wszystkim zaspokojeniu własnej konsumpcji. Nośność kur w omawianym okresie była niska z powodu prymitywnych warunków chowu, niedostatecznego żywienia, zimnych kurników, a wynosiła około kopy jaj rocznie od 1 kury⁹¹⁹.

Według spisu pruskiego, zasadnicze wyżywienie miasteczka opierało się m.in. na handlu świniami, uprawie roli i usługach rzemieślniczych, co dodatkowo potwierdza rolniczo – hodowlany charakter Pleszewa. Głównym celem hodowli trzody chlewnej była produkcja mięsa oraz tłuszczu. Źle żywione świnie rosły bardzo wolno. W końcu XVIII w. średnia waga wynosiła 45-60 kg. Wybijano młodsze sztuki, a nawet prosięta. Przyczyną tego były trudności z przezimowaniem całego posiadanego stada, dla którego brakowało paszy. Solone mięso konserwowano w beczkach, wieprzowina bowiem lepiej nadawała się na przechowywanie niż inne gatunki mięsa⁹²⁰.

Hodowane zwierzęta zaopatrywały kuchnię w mięso, tłuszcze, mleko i jaja, dostarczały surowce na odzież i obuwie w postaci skóry i wełny, pierze na pościel, łoju na świece i mydło. Cała trzoda produkowała niezbędny dla uprawy roślin nawóz i warunkowała należyte prowadzenie gospodarstwa. Ze skór zwierzęcych wyrabiano, uprzęże, siodła, pasy. Odpady produkcji zwierzęcej, jak rogi, kości, szczecina świńska, sierść zwierzęca i inne, znajdowały zastosowanie w wyrobie trąb, grzebieni, szczotek, pędzli i wielu użytkowych przedmiotów. Skrzydła gęsi służyły do wymiatania kłósek z wymłóconego zboża, gdyż oprócz przerzucania ziarna nie było wówczas innego sposobu oczyszczania zboża⁹²¹.

Największym problemem dla ówczesnego gospodarstwa w zakresie hodowli było zwykle przezimowanie zwierząt, z uwagi na brak odpowiedniej ilości pasz. Siano nie wystarczało do wyżywienia chowanych przez zimę zwierząt. Ważną paszą objętościową była słoma. Duże znaczenia miały liście rzepy i nać marchwi, groch oraz suszone

---

⁹¹⁹ Tamże, s. 127-128.

⁹²⁰ Tamże, s. 126-127.

⁹²¹ Tamże, s. 128.

pokrzywy i chwasty. Zimą przygotowywanie pokarmu dla zwierząt odbywało się w chałupie⁹²².

4.3. Handel

Położenie miasteczka na szlaku łączącym Kalisz i Poznań sprzyjało kontaktom handlowym. Najbardziej niezbędnym towarem, który mieszkańcy Pleszewa musieli importować była sól. Najpierw sprowadzano ją z Wieliczki i Bochni⁹²³. W 1773 r. pojawia się informacja, iż „pewny obywatel pleszewski”, zawarłszy kontrakt z Ksawerym Sokolnickim, dziedzicem dóbr pleszewskich, prowadził sprzedaż soli w Pleszewie. Sprzedawaną sól sprowadzał z Grabowa nad Prosną⁹²⁴. Oprócz soli mieszczanie sprowadzali z Kalisza kosztowniejsze sukna. W zwykłe sukna zaopatrywali miasteczko miejscowi sukiennicy⁹²⁵.

Ważną rolę w życiu gospodarczym miasteczka odgrywały cotygodniowe targi, które odbywały się w poniedziałki. Handlowano głównie zbożem i bydłem, a także innymi dobrami niezbędnymi do życia⁹²⁶. Zwierzęta były znaczone cechą. Zwykle wykonywano ją na prawym boku lub nad ogonem zwierzęcia⁹²⁷.

Okazję do nabywania potrzebnych towarów stanowiły coraz liczniejsze jarmarki. Pierwotnie odbywał się w Pleszewie tylko jeden raz w roku, w dzień ściecia św. Jana Chrzciciela (29 sierpnia). Właściciele miasteczka czerpali z nich znaczne dochody, dlatego zabiegali o częstsze urządzenie jarmarków. Kupcy przywożący towary, płacili właścicielowi miasta cło za prawo składu. Wysokość opłat była uzależniona od ilości koni i wozów z towarami⁹²⁸.

Jarmark był wydarzeniem o szczególnym znaczeniu w procesie wymiany towarowo-pieniężnej. Posiadanie prawa do jego odbywania się dawało miastu okazję do szerszych kontaktów handlowych, było korzystne dla właściciela miasta, dla obywateli, a zwłaszcza dla rzemieślników⁹²⁹. Przyjezdni kupcy sprzedawali swoje towary mieszkańcom miasteczka, natomiast rzemieślnicy mieli dodatkową okazję do zbycia swoich wyrobów⁹³⁰.

---

⁹²² M. Grycz, *Hodowla zwierząt gospodarskich*, s. 129.

⁹²³ F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa*, s. 52.

⁹²⁴ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 51-52.

⁹²⁵ F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa*, s. 52.

⁹²⁶ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, s. 764.

⁹²⁷ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 93-94.

⁹²⁸ J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 42.

⁹²⁹ Tamże s. 18.

⁹³⁰ S. Kutrzeba, *Historja ustroju Polski*, s. 252.

Najpierw u przybyłych kupców zaopatrywano zamek, następnie towary nabywali miejscowi kupcy oraz rzemieślnicy, a na końcu pozostali nabywcy. Na otwarcie jarmarku wywieszano na ratuszu chorągiew⁹³¹.

W 1783 r. Ludwika Sokolnicka postarała się u króla o potwierdzenie jarmarków pleszewskich. Było ich wtedy 13. Wydarzenie to zostało zareklamowane w *Uwiedomieniu* drukowanym w języku polskim i niemieckim. Od 1783 r. jarmarki w Pleszewie odbywały się w następujące dni: trzy dni przed świętem Trzech Króli (święto 6 stycznia⁹³², jarmark 3 stycznia), ostatniego dnia stycznia (31 stycznia), pierwszy poniedziałek po święcie św. Macieja (jarmark po 24 lutego⁹³³), trzy dni przed świętem św. Kazimierza (święto 4 marca, jarmark 1 marca), trzy dni przed świętem św. Jakuba i Filipa (święto 1 maja⁹³⁴, jarmark 28 kwietnia), pierwszy poniedziałek po święcie Wniebowstąpienia Pańskiego (święto ruchome, 40 dzień po Wielkanocy, jarmark najczęściej w maju), pierwszy poniedziałek po uroczystości Bożego Ciała (święto ruchome, 60 dzień po Wielkanocy, jarmark najczęściej w czerwcu), pierwszy poniedziałek po uroczystości Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (święto 15 sierpnia⁹³⁵, jarmark w 2. połowie sierpnia), trzy dni przed świętem św. Jana Chrzciciela (święto 29 sierpnia⁹³⁶, jarmark 26 sierpnia), pierwszy poniedziałek po uroczystości Podwyższenia Krzyża Św. (jarmark po 14 września⁹³⁷), trzy dni przed świętem św. Michała (święto 29 września⁹³⁸, jarmark 26 września), pierwszy poniedziałek po święcie św. Jadwigi (jarmark po 15 października⁹³⁹), trzy dni przed świętem św. Marcina (święto 11 listopada⁹⁴⁰, jarmark 8 listopada)⁹⁴¹.

W styczniu, sierpniu oraz wrześniu jarmarki odbywały się dwukrotnie, w lutym, marcu, kwietniu, maju, czerwcu, październiku oraz listopadzie tylko raz w miesiącu, natomiast w lipcu oraz grudniu nie było jarmarków w Pleszewie. Największa częstotliwość odbywania się jarmarków przypada na miesiące letnie (z wyjątkiem lipca, kiedy zajmowano się żniwami) oraz na początek roku.

---

⁹³¹ J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 42.

⁹³² *Chronologia polska*, s. 258.

⁹³³ Tamże, s. 248.

⁹³⁴ Tamże, s. 252.

⁹³⁵ Tamże, s. 224.

⁹³⁶ Tamże, s. 243.

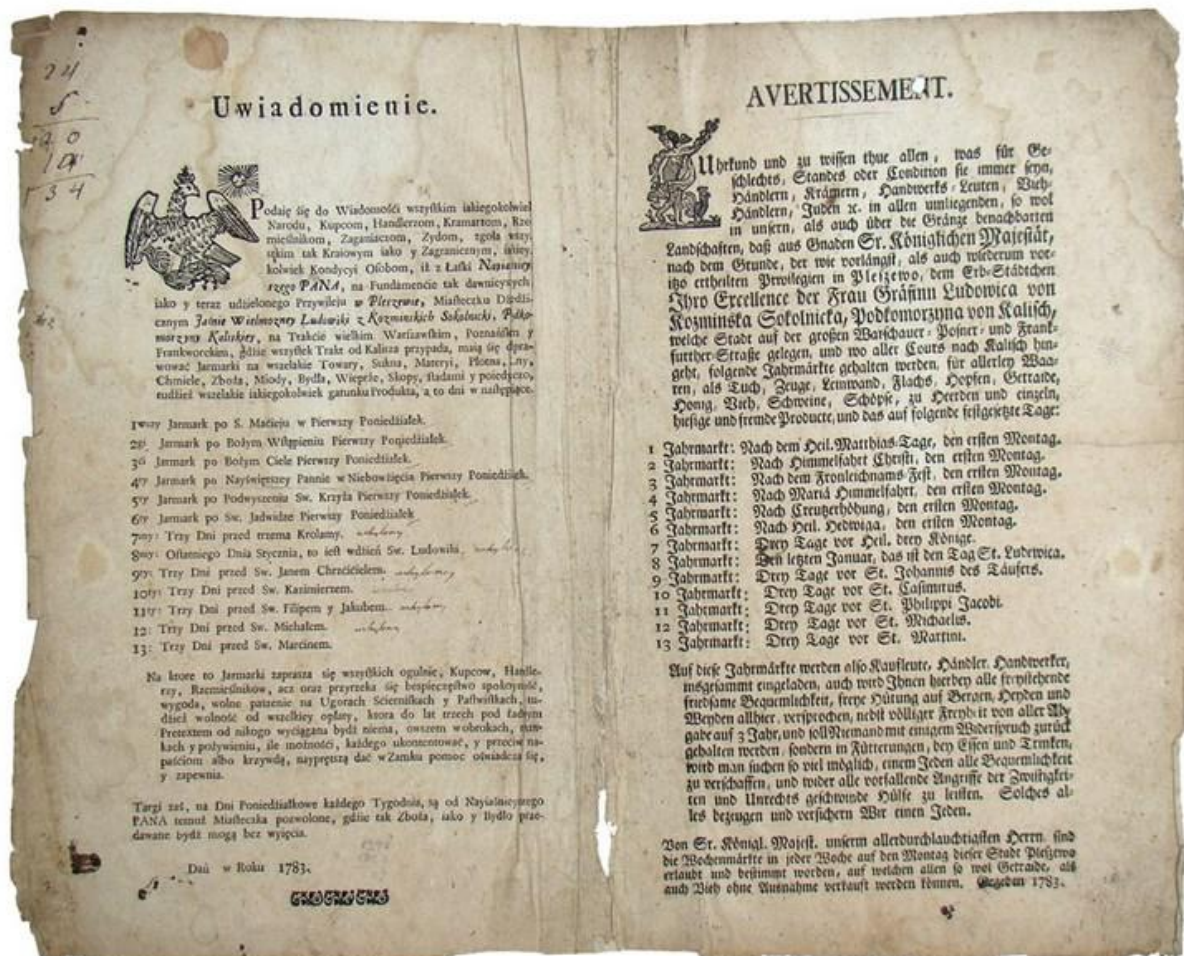
⁹³⁷ Tamże, s. 228.

⁹³⁸ Tamże, s. 248.

⁹³⁹ Tamże, s. 241.

⁹⁴⁰ Tamże, s. 247.

⁹⁴¹ Przywilej na jarmarki i targi w Pleszewie, nadany przez Ludwikę z Koźmińskich Sokolnicką w 1783 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-420). W związku z faktem, że część świąt miała charakter ruchomy, a jarmark związany został z konkretnym dniem tygodnia, poniedziałkiem, nie można ustalić stałego dnia w roku na jego odbywanie się.

Fot. 42. Przywilej na jarmarki i targi w Pleszewie nadany przez Ludwikę z Koźmińskich Sokolnicką w 1783 r.

Terminy jarmarków zbiegały się ze świętami patronów kościelnych. Szeroka reklama przywileju z 1783 r. potwierdza, że organizowanie jarmarków było korzystne dla dziedziców Pleszewa oraz mieszkańców miasta⁹⁴². Dokument wspomina również tradycyjne, odbywane co tydzień w poniedziałek targi pleszewskie, na których można było sprzedawać zarówno zboże, jak i wszelkie gatunki zwierząt⁹⁴³.

W badanym materiale źródłowym występuje wiele informacji dotyczących prowadzenia handlu w miasteczku i poza nim przez mieszkańców Pleszewa. Przeważają informacje o handlu zwierzętami. Przez Pleszew, a dokładniej przez ulicę Jarocką, wiódł szlak handlowy, którym pędzono wieprze na targ do Kargowej⁹⁴⁴.

⁹⁴² J. Piasecki, *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, s. 42.

⁹⁴³ Przywilej na jarmarki i targi w Pleszewie, nadany przez Ludwikę z Koźmińskich Sokolnicką w 1783 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-420).

⁹⁴⁴ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 276-277.

Handlem trudnili się m.in. zasłużeni mieszczenie pleszewscy. Maciej Baranowski i Antoni Kozłowicz handlowali wieprzami. W 1774 r. wyjeżdżali aż w okolice Krakowa, aby skupować wieprze, po czym sprzedawali je z zyskiem na jarmarku w Kobylinie⁹⁴⁵. Zawierali również transakcje handlowe z jednym z mieszkańców Szydłowa; w 1775 r. kupili od Marcina Rzeczkowskiego 25 wieprzy⁹⁴⁶. W 1790 r. odnotowano transakcję kupna wołów od mieszkańca wsi Kuczków przez wójta Antoniego Stefanowskiego⁹⁴⁷. Ponadto mieszczenie pleszewscy prowadzili transakcje dotyczące handlu wieprzami z mieszkańcami Rogowa⁹⁴⁸, Zagórowa⁹⁴⁹ oraz Gniezna⁹⁵⁰.

Do Pleszewa importowano także korzenie, czyli przyprawy, nie wiadomo jednak jakie dokładnie. Kupował je Michał Jankowski od mieszczan wschowskich, a informacja ta pochodzi z 1793 r.⁹⁵¹

Według informacji z 1775 r. mistrzowie szewscy (Prokop Głębik, Jakub Królikiewicz, Jakub Grabowski, Łukasz Masłowski, Stanisław Jezierski) dostarczali wyprawione skóry na jarmarki do Gostynia⁹⁵². W 1775 r. dziedziczka dóbr pleszewskich, Marianna z Sapiehów Dąbska wydała dyspozycję, dzięki której mistrzowie cechu szewskiego mieli mieć „łatwość w kupowaniu skór od garbujących magistrów”⁹⁵³, jednak pomimo wydanego przywileju, szewcy pleszewscy kupowali skóry w Lenartowicach⁹⁵⁴, co potwierdza zapis transakcji zawartej w 1788 r. pomiędzy braćmi cechowymi: Stanisławem Leśniewiczem, Janem Świdorskim, Franciszkiem Stragierowiczem.

Handel skórą prowadził także mieszczanin Andrzej Łukaszewicz. Sprzedawał je na targu w Kaliszu (jedna skóra po 16 zł), a także w Rawiczu⁹⁵⁵.

Mieszczenie pleszewscy prowadzili kontakty handlowe ze starozakonnymi. Przykładem jest Marianna Generowiczowa, która zawierała transakcje kupna z Żydem mieszkającym w Kaliszu⁹⁵⁶. Z rejestru przychodów sporządzonego przez magistrat po śmierci Mateusza Przybyłowicza, dowiadujemy się, że mieszczanin ten utrzymywał kontakty handlowe z Żydem o imieniu Lewko pochodzącym z Krotoszyna, z którym

⁹⁴⁵ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 362-363; I/39, s. 36; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 4, s. 215.

⁹⁴⁶ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 71-72; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 12, s. 98-99.

⁹⁴⁷ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 63-64; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 4, s. 842.

⁹⁴⁸ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 208-209.

⁹⁴⁹ Tamże, s. 158-159.

⁹⁵⁰ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 312-313.

⁹⁵¹ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 188-189.

⁹⁵² APP, A. m. Pleszew I/38, s. 11-12.

⁹⁵³ Tamże, s. 11-12.

⁹⁵⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 5, s. 138.

⁹⁵⁵ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 147-150.

⁹⁵⁶ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 124-126.

handlował skórą. Ponadto sprowadzał śledzie z Torunia⁹⁵⁷. Cechmistrz kuśnierski, Wawrzyniec Ostrogowicz, kupował od Żydów skóry skopowe⁹⁵⁸.

Na terenie miasteczka występowały browary, w których wyrabiano gorzałkę. Na każde 10 wsi w regionie kaliskim przypadało średnio 4-5 browarów, które zwykle budowano z drewna, a dachy pokrywano słomą lub gontami. Ze względu na duże zużycie wody, budowano je zwykle nad rzeką, strugą bądź stawem. Najczęściej jednak budowano je w obrębie zabudowań folwarcznych, używając do produkcji wody studziennej. Typowy budynek browarny składał się z izby, komory i sieni. Czasami posiadał drugą kondygnację, która służyła do magazynowania zboża i sładów. Dość często w browarze znajdowała się piwnica lub też osobna komora do magazynowania piwa. Do suszenia sładów przeznaczona była słodownia, natomiast proces warzenia odbywał się w browarze. Słodownie, podobnie jak browary budowano z drewna⁹⁵⁹.

Proces produkcji piwa podzielony był na dwa etapy: przygotowanie sładu i warzenie piwa. Na sład można było przerabiać każdy gatunek zboża, które powinno być czyste, zdrowe i nie stęchłe. Podstawowym surowcem był jęczmień. Czystczenia ziarna (oddzielenie od plew) dokonywano szuflami na wietrze, a także poprzez przesiewanie. Następnie czyste zboże moczono w kadziach przez kilka dni. Podczas słodowania ziarno kielkowało. Następował proces oddzielania się łuski ziarna od jego części mączystej. Sład suszono i rozdrabniano w młynach. Następnie zalewany był wodą i podgrzewany do temperatury ok. 70° C. Otrzymany zacier odcedzano, a czysty płyn ponownie gotowano z dodatkiem chmielu. Następnie płyn był cedzony, studzony i rozlewano do beczek lub kadzi. Po rozlaniu dodawano drożdży, w wyniku czego dochodziło do procesu fermentacji⁹⁶⁰.

Rozpowszechnioną gałęzią przemysłu występującą na terenie miasteczka było młynarstwo. W drugiej połowie XVIII w. na każde 10 wsi przypadały średnio 4 młyny lub wiatraki. Rozmieszczenie młynów uzależnione było od sieci wodnej terenu. Większość z nich znajdowała się nad strumieniami. Ze względu na wahania poziomu wody i niebezpieczeństwo powodzi, rzadko stawiano młyny nad rzekami⁹⁶¹. W 1782 r. na terenie miasteczka i w jego pobliżu znajdowały się 3 młyny: Śmieja, Robak, Kobyłka⁹⁶². W 1768

---

⁹⁵⁷ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 169-174.

⁹⁵⁸ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 444.

⁹⁵⁹ M. Szczepaniak, *Przemysł i rzemiosło wiejskie w powiecie kaliskim*, s. 96-97.

⁹⁶⁰ A. Klonder, *Browarnictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI-XVII w.)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1983, s. 46.

⁹⁶¹ M. Szczepaniak, *Przemysł i rzemiosło wiejskie w powiecie kaliskim*, s. 98-99.

⁹⁶² APP, A. m. Pleszew I/1, s. 2.

r. w księdze wójtowskiej został także wymieniony młyn Gajdzińskiego, jednak w protokole wizytacyjnym parafii z 1782 r. nie został już wspomniany; należy zatem przypuszczać, iż w tym roku już nie funkcjonował⁹⁶³.

Młyn na ogół był budynkiem silnie zbudowanym, zapewne z dębowego drewna, odpornym na działanie wilgoci, a także na możliwość powodzi. Najczęściej składał się z młynicy, w której znajdowały się urządzenia młyńskie oraz z izby młynarza. Chałupa młynarska czasami znajdowała się obok młyna⁹⁶⁴.

Na terenie Pleszewa występowały wiatraki, co potwierdzają wpisy do ksiąg miejskich. W regionie kaliskim, podobnie jak w całej ówczesnej Wielkopolsce, typowym wiatrakiem był tzw. koźlak. Cała konstrukcja budynku spoczywała na pionowej osi osadzonej w niskim, nieruchomym koźle w taki sposób, że za pomocą dyszla można było wiatrak obracać stosownie do kierunku wiatru. Mechanizm wiatraka podobny był do mechanizmu młyńskiego, z tą różnicą, że koła wodne zastąpione były skrzydłami⁹⁶⁵.

Tabela 69. Zasięg terytorialny handlu mieszczan pleszewskich w latach 1750-1793.

Nazwa miejscowości	Odległość od Pleszewa (w km)
Kalisz	28
Grabów nad Prosną	63
Kobylin	50
Kuczków	9
Rogowo	100
Zagórz	37
Gniezno	80
Wschowa	113
Gostyń	60
Lenartowice	4
Rawicz	80
Krotoszyn	38
Toruń	160

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

Średni zasięg terytorialny handlu mieszczan pleszewskich w latach 1750-1793 odbywał się promieniu około 63 km. Najbliższe miejscowości położone były w odległości

⁹⁶³ APP, A. m. Pleszew I/22, s. 276-279.

⁹⁶⁴ M. Szczepaniak, *Przemysł i rzemiosło wiejskie w powiecie kaliskim*, s. 99.

⁹⁶⁵ Tamże s. 100.

4 km (Lenartowice) i 9 km (Kuczków), natomiast najdalej położony był Toruń (160 km) i Wschowa (113 km). Źródła wymieniają 13 miejscowości, do których przybywali mieszkańcy pleszewscy w celu prowadzenia handlu.

4.4. Wyżywienie mieszkańców

Podstawową rolę w wyżywieniu średniozamożnego mieszczaństwa w XVIII w. odgrywały produkty zbożowe⁹⁶⁶. Posiłki mieszkańców małego miasteczka były mało urozmaicone i monotonne. Charakteryzowały się zróżnicowaniem między skromnym codziennym jadłem a bogatszym, świątecznym⁹⁶⁷.

Z powodu braku bezpośrednich świadectw dotyczących konsumpcji, można wyciągać jedynie pośrednie wnioski. Gospodarstwo mieszczańskie w zakresie wyżywienia stanowiło jednostkę samowystarczalną⁹⁶⁸. Niezbędny był zakup soli. Pleszewianie sprowadzali ją z Bochni i Wieliczki. W inwentarzu z 1748 r., spisany przy oddaniu dóbr pleszewskich Mariannie z Sapiehów Dąbskiej, wykazano, że w miasteczku prowadzony był szynk soli⁹⁶⁹. Sól przechowywano w beczkach⁹⁷⁰.

Szczególnie dotkliwa była sezonowość konsumpcji, która przejawiała się występowaniem głodu w okresie przednówka. Potwierdza to kumulacja zjawiska zgonów w marcu i kwietniu. Najwięcej mieszczan umierało w miesiącach wiosennych, kiedy zapasy żywności były na wyczerpaniu, a organizm ludzki osłabiony głodem był wyraźnie słabszy i bardziej podatny na choroby, co przy ogólnie niskim poziomie medycyny powodowało przedwczesne zejścia.

W czasach nowożytnych w uprawie zbóż przeważało żyto, które stanowiło ok. 40% ogółu zasiewów, na drugim miejscu klasyfikował się owies (30% zasiewów), natomiast jęczmień i pszenica stanowiły ok. 5-10% zasiewów⁹⁷¹. Podstawę wyżywienia stanowiły produkty zbożowe. Chleb z mąki żytniej wypiekano średnio raz w tygodniu, natomiast chleb pszenny (biały) pieczono na święta⁹⁷². Według przybliżonych obliczeń, przeciętnie zjadano około kilograma chleba dziennie⁹⁷³.

---

⁹⁶⁶ O wyżywieniu mieszczaństwa w XVIII w. zob. B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 95-98.

⁹⁶⁷ A. Chwalba, *Historia Polski 1795-1918*, s. 45.

⁹⁶⁸ I. Ihnatowicz, A. Mączak, *Spółczesność polskie*, s. 436.

⁹⁶⁹ F. Kryszak, *Dzieje miasta Pleszewa*, s. 52; *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 1, s. 758.

⁹⁷⁰ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 164-168.

⁹⁷¹ B. Michałakówna, *Pożywienie*, [w:] *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. 2, Poznań 1964, s. 406.

⁹⁷² A. Chwalba, *Historia Polski 1795-1918*, s. 45.

⁹⁷³ M. Markiewicz, *Historia Polski 1492-1795*, s. 175.

Zasadnicze wyżywienie miasteczka opierało się na handlu świniami⁹⁷⁴. Na stołach obok najczęstszej wieprzowiny pojawiała się także wołowina. Niewielki udział w wyżywieniu miało mięso kozie. Istniał przesąd, który głosił, że diabeł chętnie przybiera postać kozła, a w mleku kozim znalazły siedzibę siły nieczyste⁹⁷⁵. W 1793 r. w Pleszewie nie było już kóz⁹⁷⁶.

Mięso na stole mieszczańskim nie było raczej rzadkością. Można było je kupić od miejscowych rzeźników lub na targu. Ponadto w wielu mieszczańskich gospodarstwach chowano świnie, które zabijano na własny użytek⁹⁷⁷.

Na wielkość spożycia mięsa i jego przetworów istotny wpływ miały posty. Przez cały Wielki Post poprzedzający Wielkanoc, jadano bez nabiału, tłuszczu i mięsa. Poza okresami liturgicznymi poszczono zawsze w piątki⁹⁷⁸. Hodowany przez mieszkańców drób dostarczał mięsa oraz jajek. Wyżywienie uzupełniało masło, słonina, sery, a także ryby (śledzie, węgorze), które przechowywano w beczkach⁹⁷⁹.

Przykładowe wyżywienie mieszkańców miasteczka zostało opisane m.in. w rejestrze majątku po zmarłym Mateuszu Przybyłowiczu. Po przeprowadzeniu rewizji w jego domu przez urzędników magistratu, wymieniono następujące towary: 14 beczek soli, 2 beczki śledzi, 2 beczki solonych węgorzy, 15 ról tabaki, dorsz niemoczony, 30 kwart anyżu wrocławskiego, 20 kwart anyżu mazowieckiego, 2 wiertle kaszy jaglanej, 2 wiertle mąki żytniej, 1 polec słoniny, 1 sadło wieprzowe, 42 wiertle różnego zboża (w tym jęczmienia), 30 wiertli żyta, 2,5 wiertła pszenicy, 37 wiertli owsa, 11 wiertli prosa, 7 wiertli tatarskiej, 4 wiertle grochu, 3 wiertle siemienia lnianego, 24 wiertle siodła gorzalczanego⁹⁸⁰.

---

⁹⁷⁴ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, s. 762; A. Szymański, *Pleszew w XVIII wieku*, s. 15.

⁹⁷⁵ A. Chwalba, *Historia Polski 1795-1918*, s. 45.

⁹⁷⁶ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 2, Poznań 1962, s. 761.

⁹⁷⁷ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 96

⁹⁷⁸ A. Chwalba, *Historia Polski 1795-1918*, s. 45.

⁹⁷⁹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 164-168, 191-193.

⁹⁸⁰ Tamże, s. 164-168.

cie wyznali ze syano w g...
 Złotyeh 5. t. y syaf. 30. odebrali. A Im się też należało od niego
 złożyć Przybyłowicza Perawonyeh Złotyeh 20. dziesięci y palęjta,
 które remanent były Sukuporach; Do towarow zaś roznych pozostaw
 szatych także przystąpiły, jako to soli gradowoy, zostało się
 Bezech Nr 14. dlicząc bezech Własnuyh S. p. Mateusza Przy
 byłowicza, a czeery bezech taniejem był wzięty pomieniony Przyby
 łowicz za towarow bitych 29. które, opiekuni powinni zapłacić
 stulkonoy zaś soli zostało się wiertelci Nr 10. Medki Ordy
 narynyeh bezech dwie, Węzory Solonyeh dwaeh; Tabaki
 rui Nr 15. Dorsu niemieckonoy Kamieni Nr 7. Stawiu
 dwie kapy, Anysu woosławskiego kwaru Nr 30. Marowickiego
 Nr 20. Kazy iafłany wiertelci 2. Mafki Łypany wiertelci 2.

Patec Stoniny jeden cety, Sado wieprzowe jedno. Z boza sarnego
 jako ta Szklmienia wiertelci Nr 42, z którego zapłaćał kasper
 Leniowy, jezuzo przed sy dyspozycyą wiertelci 30 kazy wiertel
 po Złotyeh który y grosły dlicząc za który ukłyni Złotyeh 130.
 reszta się zostaje tehoz Szklmienia wiertelci 12. Złota duka
 Kostłersnogo wiertelci Nr 30. Pzenicy wiertelci dwa y pal.
 Orsa wiertelci Nr 37. Prosa wiertelci Nr 11. Sataarki wier
 teli Nr 7. Prochu wiertelci Nr 4. Siemienia brianego wier
 teli 3. Nodu gollaklanego wiertelci 29. który soft zapłaćany
 każdy wiertel po syaf. który, ukłyni za niego syaf 96.

Fot. 43a-43b. Rejestr majątku zmarłego Mateusza Przybyłowicza – fragmenty wpisu do księgi miejskiej

W XVIII w. zachodziła powolna zmiana w schemacie żywienia. Chleb był zastępowany przez ziemniaki. Pierwsza informacja o występowaniu ziemniaków na terenie Pleszewa pochodzi z 1790 r.⁹⁸¹ Stały się one podstawą żywienia dopiero w latach 70. XIX w. Do tej pory konsumpcja była odbiciem zbożowego charakteru gospodarki⁹⁸². Uprawa tej rośliny sprowadzonej z innych krajów, wywołała opory ze strony tradycyjnego społeczeństwa. W ten sposób pisał o ziemniakach Jędrzej Kitowicz: „Długo Polacy brzydzili się kartoflami, mieli je za szkodliwe zdrowiu, a nawet niektórzy księża wmawiali w lud prosty takową opinię, nie żeby jej sami dawali wiarę, ale żeby ludzie przywyknąwszy niemieckim smakiem do kartofli, mąki z nich jak tamci nie robili i za

⁹⁸¹ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 88-89.

⁹⁸² A. Chwalba, *Historia Polski 1795-1918*, s. 46.

pszenną nie sprzedawali, przez co by potrzebującym mąki przez się pszennej do ofiary ołtarzowej, mąką kartoflową, choćby i z pszeną zmieszaną, zawód świętokradzki czynili.”⁹⁸³

Domostwo mieszczanina pleszewskiego bardzo często składało się z ogrodu, a także przydziałku, czyli małej działki rolnej, na której uprawiano warzywa oraz rośliny strączkowe. Jadłospis uzupełniały kapusta, groch, fasola, marchew, pasternak⁹⁸⁴.

Podstawowym napojem było piwo⁹⁸⁵. Według obliczeń, średnio wypijano około 2-3 l piwa dziennie⁹⁸⁶. Piwo przechowywano w beczkach. Ponadto posiłki popijano wodą, czasem mlekiem. Do posiłków używano wody, która była niefiltrowana, zanieczyszczona i pochodziła z płytkich studzien. Było to przyczyną szerzenia się chorób jelitowych, np. duru brzuszego, cholery, żółtaczk⁹⁸⁷. Pojawia się także informacja o picciu miodu oraz wina, które przechowywano we flaszkach⁹⁸⁸. Ważną rolę w życiu gospodarczym i społeczno-obyczajowym miasteczka odgrywała wódka⁹⁸⁹. W omawianym okresie nie ma żadnych informacji o spożywaniu kawy oraz o słodzeniu napojów, gdyż cukier uchodził za towar luksusowy.

Jedyną potrawą na terenie Pleszewa, która pojawia się w źródłach analizowanego okresu były kluski, które wyrabiano z mąki⁹⁹⁰.

Uzupełnieniem kuchni były przyprawy korzenne, które sprowadzano do miasta m.in. ze Wschowy⁹⁹¹, ale zapewne również z Kalisza, znajdującego się znacznie bliżej.

Pleszewianie jedli łyżkami (brak jakichkolwiek informacji o występowaniu widelców)⁹⁹². Pokarmy spożywano na talerzach, miskach, półmiskach glinianych bądź wykonanych z cyny⁹⁹³. Źródła wymieniają patelnie, kociołki oraz rondle jako naczynia służące do przygotowywania posiłków⁹⁹⁴.

---

⁹⁸³ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa 1985, rozdział „O ziemniakach”; zob. też. B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 96

⁹⁸⁴ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 169; I/39, s. 45-46, 120, 206-207.

⁹⁸⁵ W kwestii spożycia alkoholu przez mieszczan w XVIII w., zob. Z. Kuchowicz, *Spożycie alkoholu i zagadnienie jego wartości w XVIII wieku*, Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego, 9 (1967), z. 3, s. 131-150.

⁹⁸⁶ M. Markiewicz, *Historia Polski 1492-1795*, s. 175.

⁹⁸⁷ Z. Kuchowicz, *Warunki zdrowotne wsi i miasteczek województw łęczyckiego i sieradzkiego w XVIII wieku*, Łódź 1961, s. 37. W kwestii chorób występujących wśród ludności osiemnastowiecznej, zob. W. Piotrowski, *Polska medycyna oświeceniowa*, Jawor 1997.

⁹⁸⁸ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 422; I/37, s. 164-168.

⁹⁸⁹ B. Więclawski, *Zaopatrzenie i konsumpcja w Poznaniu w drugiej połowie XVIII wieku*, Warszawa – Poznań 1989, s. 146.

⁹⁹⁰ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 191-193.

⁹⁹¹ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 188-189.

⁹⁹² APP, A. m. Pleszew I/37, s. 202-211.

⁹⁹³ Tamże, s. 3-5, 202-211.

⁹⁹⁴ Tamże, s. 151-155, 164-168.

Tabela 70. Ceny niektórych towarów spożywczych w województwie kaliskim w 1775 r.

Nazwa towaru	Jednostka miary	Cena
chleb biały, przedni	20 łutów	3 gr
chleb biały, przedni	6 łutów	1 gr
mąka pszenna	1 kwarta	3 gr
chleb rżany pytlowany, przedni	3 funty	6 gr
chleb rżany pytlowany, pośledni	4 funty	6 gr
mięso z wołu przedniego	1 funt	8 gr
mięso z wołu podlejszego	1 funt	6 gr
mięso z cielęcia przedniego	1 funt	7 gr
mięso z cielęcia podlejszego	1 funt	4 gr
mięso wieprzo we przedniejsze	1 funt	12 gr
mięso wieprzo we podlejsze	1 funt	6 gr
kamień łaju nie topionego z wołu przedniego	1 sztuka	15 zł
kamień łaju topionego z wołu przedniego	1 sztuka	24 zł
kamień łaju topionego z wołu podlejszego	1 sztuka	16 zł
kamień łaju skopowego nie topionego	1 sztuka	10 zł
piwo	1 garniec ⁹⁹⁵	8 gr
piwo	1 kwarta	2 gr
gorzalka anyżkowa	1 kwaterka	10 gr
wino francuskie podłe	1 kwarta	1 zł
wino francuskie lepsze	1 kwarta	1 zł 8 gr
wino węgierskie podłe	1 garniec	10 zł
wino węgierskie lepsze	1 garniec	14 zł
melisa	1 funt	1 zł
imbir	1 funt	1 zł
rodzynki wielkie	1 funt	18 gr
rodzynki małe	1 funt	20 gr
szafran przedni	1 łut	2 zł 16 gr
kawa przednia	1 funt	1 zł 15 gr
goździki	1 łut	24 gr
gałka [muskatołowa]	1 łut	18 gr
oliwa hiszpańska	1 funt	1 zł
kasza perłowa	1 funt	18 gr
bób	1 funt	2 szóst.
herbata zielona przednia	1 funt	4 zł
tabaka olenderska	1 funt	2 zł
tabaka	1 łokieć	4 gr
śledzie	1 beczka	36 zł
łosoś wędzony	1 funt	1 zł 15 gr
migdały	1 funt	1 zł
cynamon	1 łut	2 szóst.
miodownik [piernik miodowy]	1 tablica	26 gr
rozmaryn	1 funt	10 gr
korzeń angielski	1 funt	1 zł
cytryna przednia	1 sztuka	12 gr
jesiotr marynowany	1 funt	1 zł
miód	1 garniec	4 szóstaki

Opracowano na podstawie: Taksy cen na towary i usługi rzemieślnicze oraz na towary kupieckie w dawnym województwie kaliskim, ogłoszona w 1775 r. [w:] W. Rusiński, *Ceny w województwie kaliskim w 1775 r.*, s. 266-268.

⁹⁹⁵ 1 garniec = 3,8 l, zob. Z. Kuchowicz, *Spożycie alkoholu i zagadnienie jego wartości w XVIII wieku*, s. 132.

4.5. Gospodarka komunalna

Mieszkańcy Pleszewa czerpali wodę ze studni prywatnych i publicznych rozmieszczonych na terenie miasteczka. Ze względu na topografię miasta istniały dogodne warunki odprowadzania ścieków. Nawierzchnia drogi położona była w ten sposób, że po bokach tworzyła zagłębienia ściekowe (rynsztoki). Według przekazów źródłowych rynsztoki występowały w Rynku oraz przy ulicach Kościelnej, Kaliskiej oraz Jarockiej⁹⁹⁶.

Rynsztoki nie były czyszczone i bardzo szybko się zamulały, bowiem nieczystości z domów i pomieszczeń gospodarczych wyrzucano lub wylewano wprost na ulicę. Źródła z 1789 r. podają informację o mieszczaninie Feliksie Jarosławskim, który wywoził mierzwę do rynsztoku przy ulicy Jarockiej. Chciał w ten sposób wyeliminować nierówności przy wjeździe do posesji, które powodowały uszkodzenia wozu⁹⁹⁷. Ulice miasteczka nie były sprzątane.

Należy też wspomnieć, iż w Pleszewie była droga, która służyła mieszkańcom do wywożenia gnojów. W 1785 r. Marianna Dąmbaska zobowiązała miasto do naprawy tejże drogi⁹⁹⁸.

Miasto sprawowało władzę nad tzw. Glinkami, czyli obszarem podlegającym jurysdykcji Pleszewa, obfitującym w glinę. W aktach miejskich znajduje się przykład, który potwierdza, iż Glinki stanowiły własność całego miasta; sławetny Józef Włeczykowicz naprawiał sadzawkę na Glinkach, po czym magistrat zażądał od niego dokumentów potwierdzających jego prawo do zarządzania tym obszarem⁹⁹⁹.

W omawianym okresie w miasteczku istniały ogrody miejskie, co potwierdza wpis do jednej z ksiąg miejskich z 1755 r. Podlegały one władzy właścicieli miasteczka¹⁰⁰⁰. W 1772 r. Marianna z Sapiehów Dąmbaska nadała Antoniemu Stefanowskiemu prawo do dzierżawy Ogrodu Rurowskiego¹⁰⁰¹.

Dziedzice Pleszewa decydowali w sprawach gruntów, które nie miały właściciela. Na mocy pozwolenia Marianny z Sapiehów Dąmbaskiej, właścicielki dóbr pleszewskich, urząd burmistrzowski sprawował jurysdykcję nad wszystkimi ludźmi w mieście, a także nad nieruchomościami po każdym zbiegłym z miasta. Urząd ten mógł sprzedawać wszelkie grunty miejskie pozostające bez właściciela. Przykładem jest transakcja z 1766 r.

---

⁹⁹⁶ APP, A. m. Pleszew I/20, s. 330-331; I/22, s. 283-286; I/39, s. 27-28.

⁹⁹⁷ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 27-28.

⁹⁹⁸ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 264-266.

⁹⁹⁹ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 214.

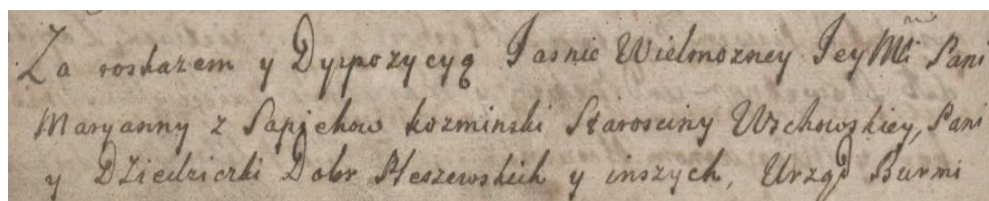
¹⁰⁰⁰ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 47.

¹⁰⁰¹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 31-34.

zawarta pomiędzy urzędnikami miejskimi (Piotrem Sroczyńskim – burmistrzem, Antonim Kozłowiczem, Wojciechem Kwiecińskim, Michałem Paluszkiewiczem, Antonim Stefanowskim – asesorami), a Antonim i Agnieszką Wilczerowiczami, którzy kupili półkwarcie roli „[...] do którego nie ma dziedzica, [...] z których jako kościół, tak i dwór nic nie partycypuje”¹⁰⁰².

W 1755 r. Marianna Koźmińska, dziedziczka dóbr Pleszewskich wydała dyspozycję, w której „nakazała urzędowi burmistrzowskiemu, aby wszelkie grunta, puste i próżno w miasteczku Pleszewie leżące, żadnego podatku dworowi i miastu nie profitujące, zaprzedawał”¹⁰⁰³.

Magistrat był upoważniony do sprzedawania domów opuszczonych, które popadały w ruinę, pustoszały i negatywnie wpływały na estetykę miasteczka. Przykładem jest transakcja zawarta w 1753 r. pomiędzy urzędem burmistrzowskim a Łukaszem Szelażkiewiczem, który nabył dom opuszczony przez rodzinę Pawlaków, która zbiegła z miasta z powodu popadnięcia w długi¹⁰⁰⁴. Ponadto urząd burmistrzowski mógł sprzedawać także grunty rolne po zbiegłych mieszczanach. Potwierdza to transakcja z 1753 r. pomiędzy urzędującym burmistrzem i asesorami a Wojciechem Kwiecińskim i Katarzyną Szelażkiewiczówną, którzy kupili półkwarcie roli po zbiegłych Józefie i Katarzynie Paczkowskich¹⁰⁰⁵.

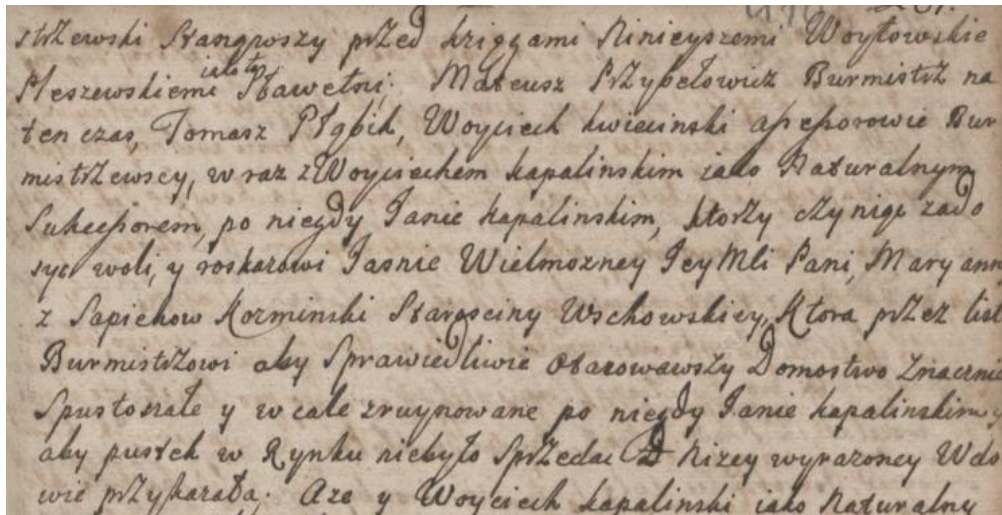
La rozkazem y Dyppozycyę Pannie Wielmożney Sey Mł. Pani
Maryanny z Papjehow koźminski Starosiny Urchowskiej, Pani
y Dziedziczkę Dobr Pleszewskich y inozych, Urząd Burmi

¹⁰⁰² APP, A. m. Plesze w I/22, s. 154-158.

¹⁰⁰³ APP, A. m. Plesze w I/21, s. 34-35.

¹⁰⁰⁴ APP, A. m. Plesze w I/20, s. 356-357.

¹⁰⁰⁵ Tamże, s. 386-388.

Fot. 44a-44b. Udział urzędu burmistrzowskiego w gospodarce komunalnej Pleszewa – fragmenty protokołu ze sprzedaży opuszczonego domu w Rynku

Urząd burmistrzowski prowadził również sprzedaż pustych placów będących niegdyś własnością bractw rzemieślniczych. W 1754 r. Marcin i Konstancja Jezierscy nabyli od urzędu burmistrzowskiego pusty plac po zmarłych puszkarzach, „po których żaden nie pozostał sukcesor” za sumę 24 zł¹⁰⁰⁶.

Urzędnicy pleszewscy (burmistrz oraz asesorzy) sprawowali nadzór nad domostwem sługi miejskiego. W 1755 r. dwór wszedł w posiadanie domu na przedmieściu Koszutowo po wygnanej z miasta jego właścicielce. Z dyspozycji Stanisława Linowskiego skarbnika poznańskiego, posesora miasteczka Pleszew, urząd burmistrzowski obdarował tym domostwem sługę miejskiego. Pełniący służbę, „pokaż będzie sługą miejskim w nim miał swoje mieszkanie”, a więc prawo własności nie było przekazywane dziedzicznie¹⁰⁰⁷.

Właściciele Pleszewa nadawali mieszczanom nieruchomości tytułem nagrody, a także z powodu zbyt małej powierzchni domostwa. W 1767 r. Ludwik i Marianna Dąmbscy przekazali Maciejowi Baranowskiemu, za jego uczynność, wierność i zasługi wobec dworu, ziemię rolną oraz łąkę z ogrodem w Pleszewie na okres 50 lat (dotyczyło to również jego sukcesorów). Ustalono czynsz roczny składany co roku na św. Marcina w wysokości 40 zł¹⁰⁰⁸. W 1783 r. Ludwika Sokolnicka nadała Franciszkowi Stragierowiczowi kawałek ziemi wydzielony z ogrodu miejskiego, przy jego domostwie, aby mógł je rozszerzyć i zabudować¹⁰⁰⁹. Kolejnym przykładem jest akt z 1785 r., w którym Marianna z Sapiechów Dąmbaska nadaje Onufremu Szymanowskiemu, mistrzowi

¹⁰⁰⁶ Tamże, s. 416-418.

¹⁰⁰⁷ APP, A. m. Pleszew I/21, s. 76-77.

¹⁰⁰⁸ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 185-187.

¹⁰⁰⁹ Tamże, s. 223-224.

kołodziejskiemu, prawo do pustego placu przy ulicy Jarocińskiej¹⁰¹⁰. Prawo własności przechodziło również na jego sukcesorów¹⁰¹¹.

Jednym z ważniejszych wydarzeń w dziejach gospodarczych Rzeczypospolitej okresu nowożytnego było powołanie Komisji Dobrego Porządku dla miast królewskich, których celem było podniesienie poziomu gospodarczego miast. Prowadziły rozwiązania w sprawach społecznych, gospodarczych, gospodarki miejskiej, ustroju miejskiego, oświaty, zdrowia, opieki społecznej, porządków w mieście i ochrony przeciwpożarowej¹⁰¹². W dniu 23 listopada 1788 r. została powołana Komisja Dobrego Porządku w Kaliszu. Jej ośmioletnia działalność przyniosła Kaliszowi nieocenione korzyści. Komisja przeprowadziła gruntowną reformę administracji i gospodarki miejskiej. Jedną z głównych trosk Komisji Dobrego Porządku była poprawa fatalnego stanu ulic¹⁰¹³. Oddalony o ok. 30 km Pleszew znajdował się w zasięgu wpływów kaliskiej Komisji. Świadczą o tym wymienione wyżej informacje o zagospodarowywaniu przez właścicieli pustych placów, opuszczonych domów, a także przeznaczanie środków na poprawienie stanu ulic w miasteczku. Kary pieniężne nakładane przez sąd zadworny w Marszewie na mieszczan pleszewskich były przeznaczane m.in. „na polepszenie miasta, to jest na bruki”, np. zgodnie z wyrokiem sądu z 1791 r., Paweł Koszcząbowicz miał zapłacić 15 grzywien na bruki miejskie w ciągu 8 dni¹⁰¹⁴.

---

¹⁰¹⁰ Jest to pierwsze użycie tej nazwy w źródle. Wcześniej ulica ta występowała pod nazwą Jarocka.

¹⁰¹¹ APP, A. m. Plesze w I/37, s. 264-266.

¹⁰¹² J. Deresiewicz, *Wielkopolskie komisje dobrego porządku*, s. 181.

¹⁰¹³ W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu w dobie Oświecenia*, s. 21.

¹⁰¹⁴ APP, A. m. Plesze w I/39, s. 7-9, 130.

5. Kultura

5.1. Religijność

Kultura miejska obejmuje ideologię mieszczańską, a więc całokształt idei i poglądów na świat i życie¹⁰¹⁵. Dominujący rys ówczesnego katolicyzmu stanowiły różne przesady. Religijność silnie zazębiała się z różnymi zabobonami i wiarą w czary. Jej cechami charakterystycznymi była powierzchowność, przestrzeganie postów, dokonywanie publicznych pokut. Kościół poprzez dotarcie do wszystkich warstw społecznych i stanów, mógł wywierać wpływ na rozmaite dziedziny życia, nie tylko religijne, ale także polityczne, społeczne, a nawet towarzyskiego¹⁰¹⁶.

Aparat propagandowy Kościoła przyczynił się do opanowania społeczeństwa przez kontrreformację, m.in. poprzez sztukę, literaturę, muzykę, malarstwo. Jedną z najbardziej popularnych książek tego okresu były żywoty świętych. Książka docierała do warstw społecznych umiających czytać. Budziła zainteresowanie akcją i losami bohaterów, a tym samym pełniła funkcję narzędzia propagandowego, które rozpałało fanatyzm religijny. Bliżej nieokreślona książka o żywotach świętych została wymieniona w testamencie Jakuba Śniegockiego z 1787 r.¹⁰¹⁷

Kolejnym przykładem pobożności mieszczan było zakładanie bractw religijnych. Pełniły one funkcje o charakterze religijnym i towarzyskim. Organizowano wspólne zebrania, modlitwy, procesje, pielgrzymki¹⁰¹⁸. Posiadały własne statuty i wszystkie były podobnie zorganizowane. Były powoływane przez papieża. Posiadały własne księgi, do których wpisywano różne dokumenty i przywileje brackie, zestawienia dochodów i rozchodów oraz imienne wykazy członków¹⁰¹⁹. Osoby duchowne i świeckie, które były związane z bractwem, powszechnie nazywano w źródłach i literaturze „promotorami bractwa”.¹⁰²⁰

Mieszczanie czcili świętych patronów. Wyrażało się to m.in. w składaniu ofiar na wota do ołtarzy w kościele. Jan i Katarzyna Nowaccy, mieszczanie pleszewscy, przeznaczili w swoim testamencie kwotę 16 zł na wotum do ołtarza św. Antoniego

---

¹⁰¹⁵ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa*, s. 213.

¹⁰¹⁶ Z. Kuchowicz, *Z dziejów obyczajów polskich*, s. 337-338.

¹⁰¹⁷ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 286-290; Z. Kuchowicz, *Z dziejów obyczajów polskich*, s. 338.

¹⁰¹⁸ Z. Kuchowicz, *Z dziejów obyczajów polskich*, s. 339.

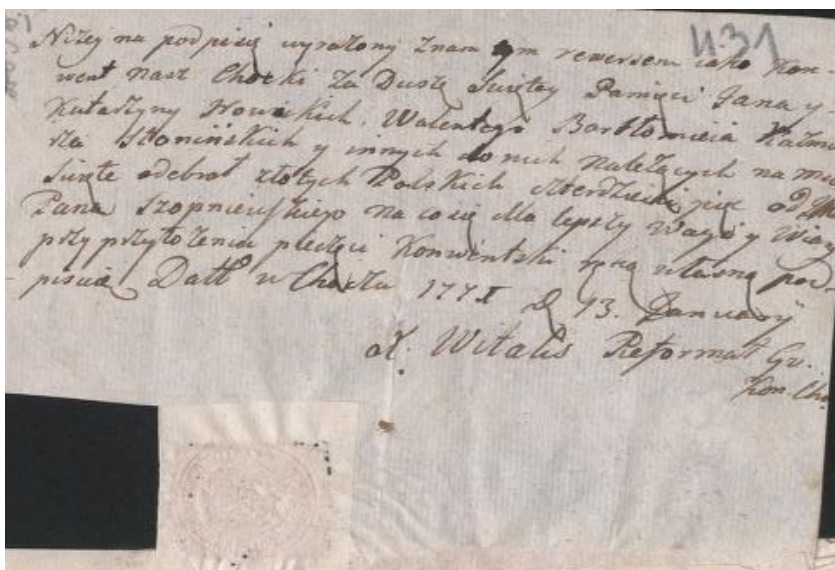
¹⁰¹⁹ S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego*, s. 52.

¹⁰²⁰ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 13-14; B. Szady, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, Lublin 2003, s. 178.

znajdującego się w kościele farnym¹⁰²¹. W domu Mikołaja i Franciszki Zdzierzbickich znajdował się obraz Matki Bożej Częstochowskiej, co nie było zapewne przypadkiem wyjątkowym wśród pleszewian¹⁰²².

Wyposażenie kościoła w ołtarze, dekoracje, sprzęt oraz naczynia i szaty liturgiczne były odzwierciedleniem religijności parafian. Obszerny opis wyposażenia świątyni pleszewskich został przedstawiony w rozdziale 1.

Pobożność mieszczan pleszewskich była na wysokim poziomie. Przejawiało się to w ofiarach składanych na msze za dusze zmarłych.

Fot. 45. Pokwitowanie odbioru 45 zł za mszę św. w intencji zmarłych przez O. Witalisa z Chocza z 1771 r.

Porządek nabożeństw w niedziele i święta przedstawiał się następująco: poprzedniego dnia po południu śpiewano pierwsze nieszpory. Rano odprawiano *Matutinum*, po czym śpiewano różaniec. Następowiała msza literacka śpiewana z kazaniem. Potem odmawiano różne akty, spowiedź powszechną i modlitwy za dobrodziejów żywych i umarłych. Suma śpiewana poprzedzona była aspersioną i procesją. Po obiedzie odmawiano różaniec i litanie oraz śpiewano różne pieśni w kaplicy Matki Bożej Częstochowskiej. *Dies Domini* kończył się odśpiewaniem drugich nieszporów¹⁰²³.

Przy kościele parafialnym działał chór muzyczny (*chorus musicorum*), założony przez Ludwika Pełkę, mający za cel przyozdabianie muzyką uroczystości¹⁰²⁴. Pierwszym z organistów w badanym okresie był *honoratus* Jan Degórski, określony jako *perfectissimus*

¹⁰²¹ APP, A. m. Plesze w I/22, s. 429-430.

¹⁰²² APP, A. m. Plesze w I/38, s. 125-126.

¹⁰²³ W. Zienatrski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 14.

¹⁰²⁴ Tamże, s. 12.

organarius. Zmarł 18 lutego 1751 r.¹⁰²⁵. Zastąpił go Józef Jabłoński. Za jego czasu działali w parafii inni muzycy, a mianowicie: Józef Kletka pochodzący z Chodzieży (zmarł 24 listopada 1769 r.¹⁰²⁶), Walenty Rutecki (zmarł 2 stycznia 1770 r.¹⁰²⁷), Grzegorz Brzeziecki (*cantor ecclesiae parochialis*), który przewodził w śpiewie liturgicznym¹⁰²⁸. Józefa Jabłońskiego zastąpił Józef Romelski, który sprawował tę funkcję już w roku 1787¹⁰²⁹. W 1789 r. z parafią związany był także Antoni Sowiński, jako *organarius Plesseviensis*¹⁰³⁰. Nie wiadomo jednak w jakim okresie pełnił swoją funkcję. Ostatnim organistą w omawianym okresie był Mateusz Trawiński, który zmarł w roku 1793¹⁰³¹.

W dni świąteczne (np. św. Bartłomieja, Trzech Króli) nie zajmowano się sprawami sądowymi ani nie sporządzano protokołów w księgach miejskich. Wyjątek stanowiły cięższe przestępstwa. Potwierdza to jeden z wpisów do księgi miejskiej: „Judicia et acta silent limitanturque, usque post festum Sancti Bartholomaei Apostoli, exceptis criminalibus”¹⁰³².

O powszechnej pobożności mieszkańców świadczy również odwoływanie się do Boga podczas składania przysięg. W 1750 r. sławetny Franciszek Pomorski składał przysięgę „Panu Bogu Wszchemogącemu” przed urzędem wójtowskim, że nie przekupywał w sądzie Łukasza Turowskiego¹⁰³³. Kolejnym przykładem są przysięgi świadków z 1750 r., którzy przyrzekali, na Boga i Trójcę Świętą, że znają osoby, w sprawie których świadczą przed sądem¹⁰³⁴. Odwołanie do Boga występowało w każdej przysiędze, składanej przez władze miejskie: radzieckiej¹⁰³⁵, wójtowskiej¹⁰³⁶, przysiędze przysiężników¹⁰³⁷, przez aparat wykonawczy: przysięga pisarska¹⁰³⁸ i przysięga sług miejskich¹⁰³⁹, a także w przysiędze starszych z cechu¹⁰⁴⁰. Był to przyjęty w prawie, obowiązkowy element formularza przysięg – juramentów dla wszystkich chrześcijan. Miał

---

¹⁰²⁵ AAG, AP93-15, k. 22v-23.

¹⁰²⁶ Tamże, k. 58v.

¹⁰²⁷ Tamże, k. 58v.

¹⁰²⁸ AAG, AP93-10, k. 2.

¹⁰²⁹ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 154-156.

¹⁰³⁰ AAG, AP93-10, k. 66.

¹⁰³¹ W. Zienatrski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 17.

¹⁰³² APP, A. m. Pleszew I/36, s. 145, 165, 200.

¹⁰³³ Tamże, s. 14-15.

¹⁰³⁴ Tamże, s. 22.

¹⁰³⁵ B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*, s. 31.

¹⁰³⁶ Tamże, s. 33.

¹⁰³⁷ Tamże, s. 37-38.

¹⁰³⁸ Tamże, s. 40.

¹⁰³⁹ Tamże, s. 53.

¹⁰⁴⁰ Tamże, s. 52.

zagwarantować pełną wiarygodność tego typu środków dowodowych – groźbą za krzywoprzysięstwo miała być wszak kara Boska i wieczne potępienie.

Religijność mieszkańców przejawiała się w pewnych tradycjach, nabożeństwach, języku, pielgrzymkach, miejscach świętych, sztuce. Wyrażała się we wszechstronnym powiązaniu religii z życiem codziennym ludności.

Cechą charakterystyczną ówczesnej religijności była powszechna wiara w cuda, święte obrazy, relikwie. W kościele farnym znajdowały się relikwie drzewa Krzyża Świętego. W 1755 r. przechowywano je w szklanym naczyniu¹⁰⁴¹, natomiast w roku 1782 znajdowały się już w srebrnym krzyżu¹⁰⁴².

Z relikwiami i obrazami łączył się rozbudowany kult świętych, obrońców przed siłami natury. Każdy zawód miał swojego patrona, cechy odprawiały nabożeństwa ku ich czci, stawiały im ołtarze, kaplice, sprawiały chorągwie¹⁰⁴³. Opiekę nad ołtarzem głównym kościoła farnego sprawowało bractwo Różańca Św., cech kuśnierzy oraz cech różny¹⁰⁴⁴. Bractwo Różańcowe posiadało największą liczbę członków. Miało to związek z rozbudowanym kultem maryjnym, który powstał już w XVII w.¹⁰⁴⁵ Bractwo rozwijało się szczególnie w społecznościach miasteczek i wsi, „z trudna kto nie znajdował się wpisanym” do tego bractwa¹⁰⁴⁶. Modlitwa różańcowa krzewiona przez to bractwo mocno zakorzeniła się w tradycji religijnej parafii pleszewskiej¹⁰⁴⁷. Opiekę nad ołtarzem św. Anny sprawowało bractwo św. Anny oraz cech tkaczy¹⁰⁴⁸. Święta Anna uznawana była za patronkę matek chrześcijańskich¹⁰⁴⁹. Ołtarzem św. Aniołów Stróżów opiekowało się bractwo pod tym samym wezwaniem¹⁰⁵⁰. Ołtarz św. Barbary znajdował się pod opieką cechu szewców oraz bractwa pod tym samym wezwaniem¹⁰⁵¹. Opieka nad ołtarzem Trójcy św. należała w 1755 r. do Bractwa Literackiego. Członkowie tego bractwa, według dawnego zwyczaju, podczas każdej mszy św. literackiej, zajmowali miejsca w swojej ławce w prezbiterium i wykonywali śpiewy w czasie liturgii¹⁰⁵². Bractwo Literackie tworzyli wyłącznie mężczyźni. Potrafili czytać, a większość z nich także po łacinie, choć

¹⁰⁴¹ W. Zienatrski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 13.

¹⁰⁴² APP, A. m. Pleszew I/1, s. 4.

¹⁰⁴³ Z. Kuchowicz, *Z dziejów obyczajów polskich*, s. 344.

¹⁰⁴⁴ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 5.

¹⁰⁴⁵ Z. Kuchowicz, *Z dziejów obyczajów polskich*, s. 346.

¹⁰⁴⁶ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa 1985, s. 33.

¹⁰⁴⁷ W. Zienatrski, *Zarys dziejów parafii*, s. 7.

¹⁰⁴⁸ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 9.

¹⁰⁴⁹ H. Hoever, *Żywoty Świętych Pańskich*, Olsztyn 1999, s. 173.

¹⁰⁵⁰ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 10.

¹⁰⁵¹ Tamże, s. 10a.

¹⁰⁵² W. Zienatrski, *Zarys dziejów parafii*, s. 13.

wielu z nich nie rozumiało tego języka; stąd bractwo nazywano literackim, a jego członków literatami¹⁰⁵³. W 1782 r. ołtarzem Trójcy św. opiekowało się Bractwo Trójcy św. oraz cech piwowarski¹⁰⁵⁴. Ołtarzem Męki Pańskiej opiekował się cech płócienniczy¹⁰⁵⁵. Ołtarzem św. Antoniego opiekował się cech rzeźniczy¹⁰⁵⁶. Święto św. Antoniego z Padwy obchodzone było w kalendarzu liturgicznym 13 czerwca¹⁰⁵⁷.

O kulcie św. Antoniego świadczyły parafie powstające pod jego wezwaniem, wznoszone ołtarze i kapliczki. Ogłoszono go patronem nie tylko od rzeczy zagubionych i skradzionych, ale również osób ciężko chorych, kalekich, ubogich¹⁰⁵⁸. Święty Antoni pomagał odnaleźć zgubę i chronił od złodziei. Ołtarz św. Józefa był pod opieką cechu garncarskiego¹⁰⁵⁹.

Fot. 46. Kościół farny pw. Ścięcia św. Jana Chrzciciela w Pleszewie (stan obecny)

---

¹⁰⁵³ J. Kitowicz, *Opis obyczajów*, s. 33.

¹⁰⁵⁴ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 12-14.

¹⁰⁵⁵ Tamże, s. 14-15.

¹⁰⁵⁶ Tamże, s. 15-16.

¹⁰⁵⁷ H. Hoever, *Żywoty Świętych Pańskich*, s. 135-136.

¹⁰⁵⁸ Z. Ziółkowski, *Doktor ewangeliczny*, Miejsca Święte, 12 (1998), s. 13-17

¹⁰⁵⁹ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 16-17.

W pleszewskim kościele farnym znajdowało się kilka obrazów z wizerunkami świętych. Obraz św. Wawrzyńca, który uważany był za patrona chroniącego od pożarów. Jego święto obchodzono 10 sierpnia¹⁰⁶⁰. W uroczystość św. Wawrzyńca, patrona chroniącego od ognia, mieszczanie gromadzili się przed obrazem na nabożeństwie. Ponadto w każdy piątek po nowiu księżyca (*feria sexta post novilunium*), gromadzono się na mszy świętej, aby prosić o wstawiennictwo i opiekę¹⁰⁶¹. W kościele farnym znajdował się także obraz św. Kryspina i Kryspiniana, którzy uznawani byli za patronów szewców i tkaczy, a także obraz św. Marii Magdaleny.

Mieszczanie pleszewscy czcili także św. Rocha i św. Rozalię, którym poświęcono jeden z ołtarzy w kościele św. Floriana. Należy przypomnieć, iż św. Roch i św. Rozalia czczeni byli na ziemiach polskich jako patroni chroniący od zarazy, stąd też w epoce staropolskiej poświęcone im były liczne ołtarze¹⁰⁶². S. Małyszko wysunął tezę, iż istnienie ołtarzy poświęconych tym patronom może sugerować, że na cmentarzu przykościelnym otaczającym kaplicę grzebano ofiary zarazy i epidemii¹⁰⁶³.

W kościele św. Ducha znajdowały się ołtarze św. Walentego, który chronił od epilepsji, a także św. Mikołaja, który uchodził za patrona udzielającego pomocy w każdej potrzebie¹⁰⁶⁴.

O pobożności mieszczan świadczy także liczba osób przystępujących do komunii. W 1755 r. liczba parafian zobowiązanych do komunii św. wielkanocnej wynosiła 943 osoby¹⁰⁶⁵. W 1782 r. do komunii św. na Wielkanoc przystąpiło 1175 osób¹⁰⁶⁶.

W związku z wszechobecnym na ziemiach polskich kultem maryjnym, najczęściej nadawanym imieniem dzieciom w społeczności pleszewskiej było imię Marianna. Wśród imion męskich dominowały imiona świętych takie jak Jan, Franciszek, Stanisław, Antoni¹⁰⁶⁷.

Do miejsc pielgrzymkowych podróżowali zarówno pojedynczy pątnicy, jak również liczne zbiorowe pielgrzymki, które odbywały się z różnych celów: z pokuty, dewocji, a także szczerzej religijności¹⁰⁶⁸. Najbliższym miejscem pielgrzymkowym dla mieszczan pleszewskich było Sanktuarium Maryjne w Tursku, oddalone o kilkanaście

---

¹⁰⁶⁰ H. Hoever, *Żywoty Świętych Pańskich*, s. 184-185.

¹⁰⁶¹ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 9.

¹⁰⁶² Z. Kuchowicz, *Z dziejów obyczajów polskich*, s. 344.

¹⁰⁶³ S. Małyszko, *Zabytkowy kościół p.w. świętego Floriana w Pleszewie*, s. 57.

¹⁰⁶⁴ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 26-27.

¹⁰⁶⁵ W. Zienatrski, *Zarys dziejów parafii*, s. 14.

¹⁰⁶⁶ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 20-21.

¹⁰⁶⁷ O analizie imion nadawanych w Pleszewie w XVIII w., zob. rozdział 3.1.4.

¹⁰⁶⁸ Z. Kuchowicz, *Z dziejów obyczajów polskich*, s. 349.

kilometrów od miasta. Ruch pielgrzymkowy w Tursku rozpoczął się w 1764 r. Przybywali tu pątnicy z terenu całej Rzeczypospolitej, którzy w obrazie Matki Bożej znaleźli źródło łask i cudów¹⁰⁶⁹.

Fot. 47. Kościół pw. św. Andrzeja w Tursku; sanktuarium Maryjne (stan obecny)

---

¹⁰⁶⁹ S. Wojcieszak, *Tursko. Wiejska Częstochowa Wielkopolski*, Krotoszyn 1934, s. 22.

Fot. 48. Łaskami słynący obraz Matki Bożej w Tursku (stan obecny)

Oprócz korzyści czerpanych z dóbr ziemskich, rozmaitych świadczeń, danin, opłat za śluby, chrzty, pogrzeby, msze, kler miał jeszcze inne dochody. Sfanatyzowane społeczeństwo obdarzało go darami, dawało hojne jałmużny, pozostawiało zapisy¹⁰⁷⁰. Przykłady można odszukać także wśród społeczeństwa pleszewskiego. Często znaczną część majątku przekazywano Kościołowi. Jan i Katarzyna Nowaccy, mieszczenie pleszewscy, przeznaczili w swoim testamencie kwotę 108 zł na wrota do bramy kościoła farnego¹⁰⁷¹. Tomasz Janiszewski zapisał w testamencie w 1771 r. sumę 100 zł na remont kaplicy Matki Bożej w kościele farnym¹⁰⁷². Józef Włeczykiewicz przekazał w swoim testamencie w 1778 r. pięć owiec dla oo. reformatów w Choczcu¹⁰⁷³. Mateusz Przybyłowicz w swoim obszernym testamencie z 1757 r. zapisał 300 zł oo. reformatom w Choczcu, 100 zł ołtarzowi Różańca św., 100 zł ołtarzowi Matki Bożej Częstochowskiej, 50 zł ołtarzowi Trójcy św., 50 zł ołtarzowi św. Anny, 50 zł ołtarzowi św. Barbary, 50 zł ołtarzowi św. Józefa, 50 zł ołtarzowi św. Antoniego, 50 zł ołtarzowi św. Aniołów Stróżów, a także 100 zł

¹⁰⁷⁰ Z. Kuchowicz, *Z dziejów obyczajów polskich*, s. 389.

¹⁰⁷¹ APP, A. m. Plesze w I/22, s. 429-430.

¹⁰⁷² APP, A. m. Plesze w I/37, s. 21-23.

¹⁰⁷³ Tamże, s. 118-121.

na rzecz kościoła św. Floriana i 50 zł na remont kościoła szpitalnego¹⁰⁷⁴. W 1791 r. Jan Kurkiewicz zapisał w testamencie 3 czerwone zł na remont kościoła farnego¹⁰⁷⁵.

Cechami charakterystycznymi religijności mieszczan pleszewskich był związek rytmu życia religijnego z kalendarzem prac rolnych, rozbudowany kult świętych oraz kult maryjny, utrzymywanie się elementów magicznych w myśleniu i praktykach, silna wiara w cuda, przewaga form zbiorowego uczestnictwa w praktykach religijnych nad indywidualnym, a także opór przeciw innowacjom¹⁰⁷⁶.

5.2. Kultura dnia codziennego

Mieszczanie pleszewscy żyli skromnie, podobnie jak mieszkańcy innych miasteczek w Rzeczypospolitej w badanym okresie. Jak wynika z materiałów źródłowych, dom mieszczkański składał się najczęściej z izby, sieni i komory. W sieni znajdowała się kuchnia, która często posiadała wyjście na tył budynku. Pomieszczenia mieszkalne znajdowały się nieraz w budynkach gospodarczych, np. izbę mieszkalną dla mielcarza można było spotkać w mielcuchu lub gorzelni¹⁰⁷⁷. Izby były zagrzybione, brudne, wilgotne i niewietrzone, co stanowiło siedlisko wielu insektów (pchły, wszy, pluskwy), które przenosiły różne choroby¹⁰⁷⁸.

Drzwi wykonywał cieśla. Osadzano je zwykle na żelaznych zawiasach. Zamykane były na zamek z żelazną klamką lub na skobel i haczyk. W domu Andrzeja Łukaszewicza „[...] drzwi do izby, sieni, na podwórze robione przez cieślę, gwoździami żelaznymi zabijane, to jest brachnalami; zawiasy, haki, klamki żelazne; w trzecich drzwiach na podwórko klamka drewniana [...]”¹⁰⁷⁹ Drzwi zamykane na „[...] zamek żelazny, wrzeczadź żelazny ze skoblami”¹⁰⁸⁰. Większe izby były oświetlone najczęściej przez dwa okna, mniejsze przez jedno. Do oświetlenia po zmierzchu służyły „latarnie szklane w drzewo oprawne”¹⁰⁸¹. Izby mieszkalne posiadały podłogę drewnianą lub posadzkę z gliny. Budynki mieszkalne posiadały zwykle tylko jeden komin wyprowadzony nad dach¹⁰⁸².

---

¹⁰⁷⁴ Tamże, s. 164-168.

¹⁰⁷⁵ Tamże, s. 427-428.

¹⁰⁷⁶ Chodzi o opór przeciw wprowadzaniu do uprawy ziemniaków, które uważano za jadło heretyckie, gdyż pochodziły z protestanckich Niemiec.

¹⁰⁷⁷ W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu*, s. 197.

¹⁰⁷⁸ A. Karpiński, *W walce z niewidzialnym wrogiem*, s. 30.

¹⁰⁷⁹ APP, A. m. Plesze w I/37, s. 151-155.

¹⁰⁸⁰ Tamże, s. 151-155.

¹⁰⁸¹ Tamże, s. 151-155.

¹⁰⁸² W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu*, s. 198-199.

Do spania służyły ławy i łóżka, a dla najmłodszych kolebki¹⁰⁸³. Najubożsi mieszczenie pleszewscy posiadali w domostwie jedną pierzynę i jedno prześcieradło, a także kilka poduszek¹⁰⁸⁴. Prześcieradła były płócienne bądź lniane¹⁰⁸⁵. Pierzyny i poduszki występowały z poszewkami lub bez, mogły być farbowane oraz wykonane z różnymi wzorami, np. w kostki¹⁰⁸⁶.

Wyposażeniem izb i komór były stoły, stołki oraz szafy różnych wielkości. Były one ustawiane przy ścianie lub wisiały przybite do ściany. Niekiedy w komorze znajdowało się kilka szaf; były także tzw. szafy „od szkła”¹⁰⁸⁷. W szafach przechowywano też łyżki, miski, flaszki, butelki, półgarncówki, kwarty, dzbanki¹⁰⁸⁸.

W skład wyposażenia kuchni wchodził stół, ława lub stołki¹⁰⁸⁹. W kuchni znajdowała się niekiedy szafka zwana spiżarnią, w której przechowywano żywność¹⁰⁹⁰. Posiadała ona zawiasy i była zamykana na zamek¹⁰⁹¹. Gotowano na piecu zbudowanym z cegły i gliny. Najczęściej garnki stawiano bezpośrednio nad paleniskiem lub na trójnożu, zwanym drybusem. Nazwą tą określano często osobny garnek żelazny w wypukłym dnem, opatrzonym w trzy krótkie nogi do ustawienia na piecu¹⁰⁹². W domostwach występowało kilka drybusów¹⁰⁹³.

Oto przykładowy opis domu mieszczanina pleszewskiego pochodzącego z elity miejskiej, burmistrza Jakuba Śniegockiego, który usytuowany był przy ulicy Jarockiej: „w sieni na posadzce [...] szpary widzieć się daje, [...] izdebka od strony Łaziennej ulicy dobrze oporzędzona, wstęp do piwnicy zepsowany, kumin na przodek domu nachylony mocno, za nim posowa dociągniona i unizona, izba [...] w całości trzymająca się, [...] dach na tym domostwie na nic, przez kozłów [...] zgniły i zadziurawiony, studnia na tym gruncie dobra, mielcuszek wewnątrz zrujnowany mocno, koryto w nim porozpękowane i poklejone, w głowie jednej cegłą zawalone, a strych w izbie mielcucha ze wszystkim zepsowany, [...] ściany reparacji wielkiej potrzebują, piec upadły, posowa powalona, dach reparacji mocnej potrzebuje, komin nadrujnowany mocno i szczyty, wszystko zaś słomą

---

¹⁰⁸³ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 164-168, 191-193.

¹⁰⁸⁴ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 62-63, 239-240; I/37, s. 3-5, 40-47, 147-150.

¹⁰⁸⁵ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 86-89.

¹⁰⁸⁶ Tamże, s. 187-189.

¹⁰⁸⁷ Tamże, s. 164-168.

¹⁰⁸⁸ Tamże, s. 202-211.

¹⁰⁸⁹ Tamże, s. 147-150.

¹⁰⁹⁰ Tamże, s. 164-168, 191-193; W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu*, s. 203.

¹⁰⁹¹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 151-155.

¹⁰⁹² W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu*, s. 203.

¹⁰⁹³ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 151-155.

pozaszywane, wozowienka i chlewy [...] nadpustoszałe reparacji mocnej wyciągają, [...] dom nadrujnowany”¹⁰⁹⁴.

Niezbędnym elementem wyposażenia domu były skrzynie. Zaliczały się do majątku ruchomego i przechodziły z pokolenia na pokolenia. Zamykane były na zamek z kluczem, a czasem nawet na dwa zamki¹⁰⁹⁵. Przechowywano w nich różne ruchomości: rodzinne pamiątki, kosztowności, odświętne ubiory oraz najbardziej wartościowe przedmioty¹⁰⁹⁶. Skrzynie zamykane na zamek były m.in. w domu Andrzeja Łukaszewicza¹⁰⁹⁷, Ignacego Trojanowskiego¹⁰⁹⁸ oraz Mateusza Przybyłowicza, który miał ich aż 2¹⁰⁹⁹.

Do wyposażenia domu należało też czasem lustro oraz obrazy. Elementy te przekazywano w testamencie. Lustro, które nazywano także zwierciadłem, występuje na przykład w domu Andrzeja Łukaszewicza¹¹⁰⁰. Obrazy znajdowały się m.in. w izbie domu Marcina Loreckiego¹¹⁰¹, w „wielkiej izbie” w domu Marianny i Jana Kapczyńskich¹¹⁰², w izbie w domu Andrzeja Łukaszewicza znajdowały się 4 obrazy¹¹⁰³, natomiast w domu Mateusza Przybyłowicza było aż 19 obrazów, a także „obicie na płótnie malowane na ścianie przybite”¹¹⁰⁴. Zwykle przeważała treść religijna. Popularna była kopia obrazu Matki Bożej¹¹⁰⁵.

Mieszczanki z najuboższych warstw społecznych w miasteczku ubierały się w tanie tkaniny. Większość kobiet posiadało bogate i rozmaite stroje, a zwłaszcza żony i córki miejskich patrycjuszów, a także mistrzów cechowych. Ich suknie były szyte z muślinu, tafty, atlasu, aksamitu, adamaszku, tabinu. Materiały te występowały w różnorodnych kolorach, gładkie i wzorzyste. Kosztowne suknie spotykane były nie tylko u wielkomiejskich elegantek, ale także mieszkanek małych miasteczek¹¹⁰⁶.

Podstawowym materiałem do produkcji odzieży było płótno lniane, a czasami konopne (grubsze). Latem noszono płócienne portki i koszule, natomiast zimą ubierano dodatkowo grubsze wełniane portki oraz lniany lub wełniany kaftan¹¹⁰⁷.

---

¹⁰⁹⁴ APP, A. m. Plesze w I/39, s. 49-50.

¹⁰⁹⁵ APP, A. m. Plesze w I/38, s. 39-40.

¹⁰⁹⁶ W. Rusiński, *Życie codzienne w Kaliszu*, s. 204-205.

¹⁰⁹⁷ APP, A. m. Plesze w I/37, s. 151-155.

¹⁰⁹⁸ Tamże, s. 191-193.

¹⁰⁹⁹ Tamże, s. 164-168.

¹¹⁰⁰ Tamże, s. 151-155.

¹¹⁰¹ Tamże, s. 21-23.

¹¹⁰² Tamże, s. 3-5.

¹¹⁰³ Tamże, s. 151-155.

¹¹⁰⁴ Tamże, s. 164-168.

¹¹⁰⁵ APP, A. m. Plesze w I/38, s. 125-126.

¹¹⁰⁶ Z. Kuchowicz, *Z dziejów obyczajów polskich*, s. 258.

¹¹⁰⁷ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 91.

Odświętny ubiór mieszczanina nie różnił się od szlacheckiego, z kolei ubiór biedoty mieszczańskiej nie odbiegał od odzieży chłopskiej¹¹⁰⁸. W tradycyjnym polskim ubiorze szlacheckim, który najbardziej popularny stał się w XVII w., najważniejszy był żupan i kontusz, przewiązane specjalnym pasem kontuszowym, wykonanym z tkaniny (np. wełnianej) lub ze skóry¹¹⁰⁹. Pas mógł być zdobiony frędzlami¹¹¹⁰. W garderobie Mateusza Przybyłowicza był „pas jedwabny sreberkiem przerabiany”¹¹¹¹.

W charakterze polskiego stroju szlacheckiego można było znaleźć wiele elementów wschodnich (tureckich i tatarskich). Do okrycia wierzchniego należał żupan, czyli najstarsza suknia polska. Była to prosta, długa, obcisła, męska suknia z niewysokim kołnierzem, długimi rękawami, zapinana z przodu na guzy i pętelki¹¹¹². Jego kolor zależał od pozycji, jaką zajmowała w społeczeństwie nosząca go osoba. Żupany nosili także mieszczanie. Zazwyczaj były one koloru żółtego, utkane z łyka, czyli włókien konopnych. Wśród mieszczan pleszewskich występowały także w innych kolorach, np. „żupan materialny koloru lazurowego”¹¹¹³, „sukienny koloru goździkowego”, „[...] kamlotowy koloru granatowego”¹¹¹⁴, „kamlotowy koloru szarego”¹¹¹⁵, „żupan gradytorowy biały ze szlabami srebrnymi”¹¹¹⁶. Bogatsi mieli żupany czerwone, czyli karmazynowe. Na żupan zakładano długi, niezapinany kontusz. Była to suknia późniejsza od żupanu. Najczęściej uszyty był z materiału w kolorze kontrastującym z żupanem¹¹¹⁷. W testamentach mieszczan pleszewskich występują kontusze w różnych kolorach: „kontusz stalowego koloru francuskiego”¹¹¹⁸, „[...] sukienny koloru granatowego, [...] kamlotowy”¹¹¹⁹, „kontusz z francuskiego sukna”¹¹²⁰, „kontusz stalowego koloru sukna francuskiego”¹¹²¹, kontusz kamlotowy koloru wiśniowego”¹¹²², „kontusz gradytorowy szafirowego koloru”¹¹²³, „kontusz szafirowy sukna franciszkanów”¹¹²⁴.

---

¹¹⁰⁸ O ubiorze mieszczan w XVIII w. zob. B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka*, s. 91-95.

¹¹⁰⁹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 187-189.

¹¹¹⁰ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 117.

¹¹¹¹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 164-168.

¹¹¹² Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych*, Warszawa 1830, s. 307; APP, A. m. Pleszew I/24, s. 58-60.

¹¹¹³ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 226-227.

¹¹¹⁴ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 147-150.

¹¹¹⁵ Tamże, s. 286-290.

¹¹¹⁶ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 117.

¹¹¹⁷ Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce*, s. 173-174.

¹¹¹⁸ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 226-227.

¹¹¹⁹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 147-150.

¹¹²⁰ Tamże, s. 164-168.

¹¹²¹ Tamże, s. 202-211.

¹¹²² Tamże, s. 286-290.

¹¹²³ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 117.

¹¹²⁴ Tamże, s. 118.

Czapka stanowiła nie tylko ozdobę i uzupełnienie stroju, chroniła także przed deszczem, zimnem i wiatrem. Dużą wagę przywiązywano do czapek. Były one rozmaitego kroju i barwy („czapka koloru czerwonego z kwiatkami srebrnymi”¹¹²⁵, „czapka biała”¹¹²⁶, „czapka koloru fioletowego z kwiatami złotymi”¹¹²⁷). Najczęściej zdobiono je obszyciem barankowym („czapka z siwym baranem”¹¹²⁸). Nakryciem głowy był także kapelusz¹¹²⁹.

Wśród odzieży wierzchniej w testamentach mieszczańskich spotykano także opończe, czyli płaszcze chroniące przed deszczem¹¹³⁰ oraz kiereje futrem podszyte (np. „kieraja z wierzchem zielonym sukiennym, futrem siwym podszyta”¹¹³¹, kozuchy, jako odzież zimową wykonaną z różnych futer¹¹³², surduty (np. koloru szarego), czyli suknie pochodzenia francuskiego z czasów Stanisława Augusta¹¹³³, kuczбайki¹¹³⁴, szubki¹¹³⁵ (suknie z długimi rękawami podszywane futrem, np. „szubka kamlotowa seledynowa futrem białym podszyta”¹¹³⁶, „szubka adamaszkowa koloru karmazynowego lisami podszyta białego futra”¹¹³⁷, „szubka w kwiaty futrem białym podszyta”¹¹³⁸), jubki¹¹³⁹, suknie, np. „dwie pary kamlotowych sukien białogłowskich (jedna para zielonych, druga wiśniowych)”¹¹⁴⁰, fartuchy¹¹⁴¹, które służyły jako ochrona innej sukni, ale także jako ozdoba, np. „fartuch rąbkowy” (bardzo cienkie płótno)¹¹⁴², fartuch muślinowy¹¹⁴³.

Wśród odzieży spodniej występowały kaftany w różnych kolorach, podszywane futrem, np. „kaftan zielony z futrem, drugi modry stary”¹¹⁴⁴, kaftan zielony z futrem¹¹⁴⁵, a także damskie kaftaniki, w których kobiety sypiały bądź służyły one jako ranne ubranie, np. kaftanik czerwonego koloru kamlotowy¹¹⁴⁶. Kaftan należał do odzieży codziennego

---

¹¹²⁵ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 147-150.

¹¹²⁶ Tamże, s. 147-150.

¹¹²⁷ Tamże, s. 202-211.

¹¹²⁸ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 226-227; I/37, s. 147-150, 202-211.

¹¹²⁹ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 118-119.

¹¹³⁰ Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce*, s. 200.

¹¹³¹ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 64-66, 147-150, 202-211; Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce*, s. 168-169.

¹¹³² APP, A. m. Pleszew I/37, s. 187-189; Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce*, s. 179.

¹¹³³ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 286-290; I/38, s. 231, 117; Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce*, s. 231.

¹¹³⁴ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 147-150; Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce*, s. 181.

¹¹³⁵ Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce*, s. 244.

¹¹³⁶ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 164-168.

¹¹³⁷ Tamże, s. 202-211.

¹¹³⁸ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 114-115.

¹¹³⁹ Jubka lub jupka to damski kaftan z rękawami do łokcia, występowała w kolorze białym, zob. Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce*, s. 162; APP, A. m. Pleszew I/24, s. 233-234; I/37, s. 147-150.

¹¹⁴⁰ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 164-168.

¹¹⁴¹ Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce*, s. 147.

¹¹⁴² APP, A. m. Pleszew I/24, s. 233-234; I/37, s. 147-150.

¹¹⁴³ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 202-211.

¹¹⁴⁴ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 233-234.

¹¹⁴⁵ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 147-150.

¹¹⁴⁶ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 114-115; Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce*, s. 162-163.

użytku¹¹⁴⁷. Pierwszą odzieżą, którą na siebie ubierano była koszula. Nosili ją zarówno mężczyźni, jak i kobiety¹¹⁴⁸. Wykonana była z białego płótna¹¹⁴⁹. Długość koszuli u tych osób, które staropolskim zwyczajem pod spodniami nosili płócienne gacie, nie przekraczała kolan, natomiast u innych sięgała aż do połowy goleni¹¹⁵⁰. Spodnie albo portki należały do ubioru męskiego¹¹⁵¹. Zakrywały dolną część ciała. Mieszczanie pleszewscy nosili spodnie z sukna lnianego, a także „brukselskiego gatunku”¹¹⁵². W garderobie kobiet pleszewskich występowały także sznorówki albo sznurówki. Był to rodzaj kaftanika, który wiązano sznurowadłem na krzyż od ramion aż do końca stanu¹¹⁵³. Mężatki owiżywały ciasno głowę i szyję pod czepcem cienką białą chustą, zwaną podwiką¹¹⁵⁴.

Stroju dopełniały trzewiki, kolorowe pończochy. Za ozdobę służyły sznury korali¹¹⁵⁵, pierścionki (srebrne)¹¹⁵⁶. Garderoba, łącznie z bielizną, do której należały min. koszule i chustki, była przekazywana spadkobiercom i stanowiła cenną spuściznę¹¹⁵⁷. Dowodem są testamenty mieszczan pleszewskich. W spadkach przekazywano także obrusy¹¹⁵⁸.

Małżonkowie zwykle tytułowali się po imieniu lub zwracali się do siebie przez „ty”. Podobnie zwracano się do siebie w relacjach sąsiedzkich. W społeczności pleszewskiej, w wyniku sporów, kłótni oraz bójek bardzo często dochodziło do czynnego znieważania. Przy takiej okazji obrzucano się nawzajem różnymi sformułowaniami. Traktowano je jako przewinienia i zwracano się z nimi do sądu. W latach 1750-1793 sąd pleszewski rozpatrzył 141 spraw o pobicie oraz 23 sprawy dotyczące zniesławienia¹¹⁵⁹. Do najczęściej powtarzających się obelg w odniesieniu do mężczyzn należały: „kiep”, „z kurwey syn” (albo „skurwysyn”¹¹⁶⁰), „chłystek, śmierdziuch”¹¹⁶¹, „błazen”¹¹⁶², „pies

¹¹⁴⁷ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 15.

¹¹⁴⁸ Tamże, s. 119-120.

¹¹⁴⁹ Tamże, s. 118.

¹¹⁵⁰ APP, A. m. Pleszew I/24, s. 233-234; APP, A. m. Pleszew I/37, s. 147-150; Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce*, s. 178.

¹¹⁵¹ Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce*, s. 228-229.

¹¹⁵² APP, A. m. Pleszew I/37, s. 202-211; I/37, s. 187-189.

¹¹⁵³ Ł. Gołębiowska, *Ubiory w Polsce*, s. 244; I/37, s. 147-150.

¹¹⁵⁴ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 46-47; *Dzieje Jarocina*, red. Cz. Łuczak, Poznań 1998, s. 142-143.

¹¹⁵⁵ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 164-168.

¹¹⁵⁶ Tamże, s. 164-168.

¹¹⁵⁷ Tamże, s. 164-168; APP, A. m. Pleszew I/24, s. 137-139.

¹¹⁵⁸ APP, A. m. Pleszew I/37, s. 202-211.

¹¹⁵⁹ Zob. Tabela 19.

¹¹⁶⁰ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 27-28.

¹¹⁶¹ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 139.

¹¹⁶² Tamże, s. 142.

Mazur¹¹⁶³, „kuzaj, kurpik, gajda”¹¹⁶⁴, „gap”¹¹⁶⁵, „szelma, chycel, konował jucha”¹¹⁶⁶, „dureń”¹¹⁶⁷, „bestia, kundel, poddańczuch”¹¹⁶⁸. Jednym z przykładów znieważenia wśród mieszczan pełniących urząd w Pleszewie była sprawa Antoniego Żarnowskiego, pisarza miejskiego, który został obrażony przez Macieja Baranowskiego, burmistrza. Żarnowski „zapobiegając dalszemu honoru swego upokorzeniu”, zaskarżył Macieja Baranowskiego przed sądem wójtowskim. Został zelżony przez burmistrza tymi słowami: „[...] szelmo, chyclu, skurwysynu, wałkoniu, łachmanie, bestio, zaprzedańco miasta i ukrzywdzicielu jego, chącwoicie i innemi tymi podobnemi”¹¹⁶⁹. Do najczęściej powtarzających się obelg w odniesieniu do kobiet należały: „szelma, kanalia, kurwa”¹¹⁷⁰, „szelma chycłowata”¹¹⁷¹, „maczuga owczarska, małpa”¹¹⁷². Występowały także obraźliwe zwroty: „małpo, bodejś dziesięć diabłów zjadła, żeby cię piorun zabił małpo”¹¹⁷³. Małpami określano kobiety, które rozpoczęły życie seksualne przed ślubem, bezwstydnice¹¹⁷⁴.

Proces upowszechniania mechanicznego pomiaru doby w miasteczkach o charakterze rolniczym, rozpoczął się w 2. poł. XVIII w. Zegary umieszczano w widocznych miejscach, na wieżach ratuszowych, kościelnych, co umożliwiało mieszczanom dokładny podział doby¹¹⁷⁵.

Miasteczko Pleszew posiadało zegar. Był on umieszczony na budynku ratusza, a przez pewien okres na wieży kościoła farnego. W Żninie zegar również ulokowany był na ratuszu¹¹⁷⁶. W żadnym ze spisów ruchomości (testamenty, inwentarze, protokoły z wizji urzędniczych) nie pojawiają się zegary. Należy zatem przypuszczać, iż mieszczanie nie posiadali ich w swoich domach. W jednym z domów mieszczan kobylińskich był zegar żelazny, wyceniony na 60 zł, zaznaczono, iż był to przedmiot nie spotykany gdzie indziej¹¹⁷⁷. W badanym okresie w Pleszewie używano tradycyjnego podziału doby. W księgach miejskich, aby określić czas, nie używano zapisu godzino-wego, lecz posługiwano

---

¹¹⁶³ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 5.

¹¹⁶⁴ Tamże, s. 24-26.

¹¹⁶⁵ Tamże, s. 52-57.

¹¹⁶⁶ APP, A. m. Pleszew I/39, s. 27-28.

¹¹⁶⁷ Tamże, s. 47-48.

¹¹⁶⁸ Tamże, s. 198-199.

¹¹⁶⁹ Tamże, s. 4-6.

¹¹⁷⁰ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 138.

¹¹⁷¹ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 96-97.

¹¹⁷² Tamże, s. 206.

¹¹⁷³ Tamże, s. 20.

¹¹⁷⁴ A. Chwalba, *Historia Polski 1795-1918*, s. 105.

¹¹⁷⁵ J. Łosowski, *Zegarowy pomiar czasu w miastach polskich w XVI-XVIII wieku. Problem zasięgu*, [w:] *Człowiek wobec miar i czasu w przeszłości*, red. P. Guzo wski, M. Liedke, Kraków 2007, s. 71.

¹¹⁷⁶ Cz. Sikorski, *Zarys dziejów Żnina*, s. 44.

¹¹⁷⁷ J. Dworzaczkowa, J. Kiwerska, *Kobylin Zarys dziejów*, Kobylin 1990, s. 100.

się charakterystycznymi zwrotami określającymi porę dnia: „w dzień wtorkowy świtanie”, „nocnym sposobem”¹¹⁷⁸, „w nocy”¹¹⁷⁹.

Fot. 49. Zegar na wieży kościoła farnego (stan obecny)

5.3. Kultura intelektualna

Na temat życia kulturalnego w mieszkańców Pleszewa w 2. poł. XVIII w., podobnie jak w innych miasteczkach wielkopolskich, niewiele można znaleźć wiadomości w zachowanych źródłach historycznych¹¹⁸⁰. Występowanie różnych osób wykształconych wśród urzędników miejskich (zwłaszcza pisarzy miejskich), jak też nauczycieli i organistów, a także osób duchownych, świadczy o istnieniu elity umysłowej.

Nauczyciele, jako osoby ściśle związane z pracą parafii byli przez zwyczaj i prawo zaliczani do stanu duchownego, a tym samym wyjęci spod jurysdykcji świeckiej. Podlegali natomiast przepisom kościelnym. Taki zabieg prawny miał na celu przede wszystkim przestrzeganie przez nauczycieli norm etycznych, a szczególnie przekazywanie dzieciom nauki katolickiej wolnej od wszelkich nowinek głoszonych z ambon innowierców. Bezpośrednia troska i nadzór nad nauczycielami zostały powierzone proboszczom¹¹⁸¹.

¹¹⁷⁸ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 244; I/39, s. 65-66.

¹¹⁷⁹ APP, A. m. Pleszew I/36, s. 424.

¹¹⁸⁰ *Dzieje Obornik*, red. Cz. Łuczak, Poznań 1990, s. 105; *Dzieje Ostrzeszowa*, s. 92.

¹¹⁸¹ S. Olczak, *Szkolnictwo parafialne*, s. 102; S. Litak, *Edukacja początkowa*, s. 149.

Nauczyciel szkoły parafialnej musiał odpowiadać pewnym warunkom. Powinien mieć wystarczające wykształcenie, odznaczać się nienagannymi obyczajami oraz być pobożnym katolikiem¹¹⁸².

Część mieszczan, zwłaszcza zamożniejszych, posiadała umiejętność czytania i pisania. Wyróżniali się posiadaniem lepiej urządzonych domów, szerszymi kontaktami towarzyskimi. Umiejętność czytania i pisania zdobywano w miejscowej szkole parafialnej. Wiadomości o niej pochodzą z protokołów wizytacyjnych i są bardzo skromne. Istniała w Pleszewie już w 1754 r.¹¹⁸³ W 1755 r. szkołą kierował Grzegorz Brzeziecki, który jednocześnie pełnił funkcję kantora¹¹⁸⁴. W 1782 r. rektorem był *generosus* Karol Hanecki, cieszący się dobrą rekomendacją¹¹⁸⁵. Według W. Zientarskiego stanowisko dyrektora w 1788 r. zajmował Michał Zawierski, a w roku 1793 Jan Marlicki¹¹⁸⁶. Źródła potwierdzają, iż Michał Zawierski, określany tytułem Dyrektora Szkół Pleszewskich, pełnił swoją funkcję w latach 1789-1791¹¹⁸⁷. Ostatnie informacje o jej działalności pochodzą z 1791 r.¹¹⁸⁸ Według spisu pruskiego, w 1793 r. nie było już w Pleszewie szkoły parafialnej¹¹⁸⁹.

Uczniowie szkół parafialnych zobowiązani byli do uczestniczenia we mszy świętej oraz w innych nabożeństwach niedzielnych i świątecznych, podczas których śpiewali pieśni wraz z nauczycielem albo w inny sposób pomagali w sprawowaniu liturgii¹¹⁹⁰. W szkole pleszewskiej starsi chłopcy pod kierunkiem nauczyciela śpiewali w wyznaczonym terminie godzinki o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Marii Panny, pomagali w służbie ołtarza, a w południe odśpiewywali przed bramą kościoła Anioł Pański¹¹⁹¹.

W 1791 r. w okolicach Pleszewa istniało jeszcze 9 szkół parafialnych: w Kaliszu (2), Ostrowie, Warcie, Krotoszynie, Koninie (2), Koźminie oraz w Zdunach. Średnio uczyło się w nich 28 dzieci. W Ostrowie oprócz języka polskiego uczono czytać i pisać po niemiecku, zaś w Krotoszynie prowadzona była nauka języka łacińskiego¹¹⁹². Naukę pobierali zarówno chłopcy, jak i dziewczęta. W 1793 r., w czasie zajmowania miasta przez wojska pruskie, w Pleszewie urzędował burmistrz z 5 rajcami oraz wójt z 6 ławnikami.

---

¹¹⁸² S. Litak, *Edukacja początkowa*, s. 150.

¹¹⁸³ AAG, AP93-15, k. 29.

¹¹⁸⁴ AAG, AP93-10, k. 2; W. Zienatrski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 14.

¹¹⁸⁵ APP, A. m. Pleszew I/1, s. 25.

¹¹⁸⁶ W. Zientarski, *Zarys dziejów Parafii*, s. 17.

¹¹⁸⁷ APP, A. m. Pleszew I/38, s. 233; *Kopia wizyty Szkół Parafialnych 1791* (Muzeum Regionalne w Krotoszynie, B-339).

¹¹⁸⁸ *Kopia wizyty Szkół Parafialnych 1791* (Muzeum Regionalne w Krotoszynie, B-339).

¹¹⁸⁹ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 2; cz. 2, s. 760-761.

¹¹⁹⁰ S. Olczak, *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII w.*, s. 130.

¹¹⁹¹ APP, I/1, s. 25-26.

¹¹⁹² *Kopia wizyty Szkół Parafialnych 1791* (Muzeum Regionalne w Krotoszynie, B-339).

Troje z nich mówiło po niemiecku, jednak nie potrafili czytać ani pisać. Burmistrz Samuel Wernat znał język niemiecki w mowie i piśmie¹¹⁹³.

Tabela 71. Wykaz szkół parafialnych w okolicach Pleszewa w 1791 r.

L.p.	Miasto	Imię i nazwisko dyrektora	Liczba uczniów	Wysokość pensji
1.	Kalisz (szkoła parafialna przy kolegiacie Panny Marii)	Antoni Piechowski	35 (27 chłopców i 8 dziewcząt)	-
	Kalisz (szkoła parafialna przy kolegiacie św. Mikołaja)	kan. Marszałkowski	11	-
2.	Ostrów	Jan Guza	45	-
3.	Warta	-	-	-
4.	Krotoszyn	Antoni Chmelik	50	100 zł
5.	Konin (szkoła parafialna męska)	-	32	100 zł
	Konin (szkoła parafialna żeńska)	Elżbieta Żabińska	8	40 zł
6.	Pleszew	Michał Zawierski	26	-
7.	Koźmin	-	28	-
8.	Zduny	-	21	100 zł

Opracowano na podstawie: *Kopia wizyty Szkół Parafialnych 1791* (Muzeum Regionalne w Krotoszynie, B-339).

Tabela 72. Piśmienność mieszczan pleszewskich w wybranych latach.

L.p.	Imię i nazwisko	Sposób podpisywania się w aktach miejskich	Status osoby	Rok	Zapis bibliograficzny
1.	Andrzej Piekarski	manu propria	urzędnik	1764	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 1
2.	Tomasz Wilczek	manu propria	urzędnik	1764	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 6
				1765	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 56
3.	Wojciech Pietrowicz	ręką trzymaną	mieszczanin	1764	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 14, 17
4.	Antoni Rawicki	manu propria	urzędnik	1764	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 14, 17
5.	Kazimierz Słoniński	manu propria	urzędnik	1764	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 41
				1765	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 111
6.	Franciszek Pomorski	manu propria	urzędnik	1764	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 43
				1750	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 19
				1769	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 7
7.	Jan Szupczyński	manu propria	urzędnik	1764	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 48
				1765	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 95
				1765	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 113
				1766	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 154
8.	Józef Wilczek	manu propria	urzędnik	1765	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 81
9.	Kacper Słoniński	manu propria	urzędnik	1765	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 111
10.	Stefan Tomankiewicz	ręką trzymaną	mieszczanin	1765	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 131
11.	Łukasz Miecznik	ręką trzymaną	mieszczanin	1767	APP, A. m. Pleszew I/22, s. 203
12.	Franciszek Gener	ręką trzymana	mieszczanin	1750	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 36

¹¹⁹³ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 7; cz. 2, s. 763; A. Szymański, *Pleszew w XVIII wieku*, s. 19.

13.	Łukasz Łabudziński	ręką trzymaną	mieszczanin	1769	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 2
14.	Franciszek Kostrzewski	ręką trzymaną	mieszczanin	1770	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 14
15.	Wojciech i Agnieszka Grabowscy	znak krzyża	mieszczanie	1771	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 21
16.	Marcin i Katarzyna Samiewicz	znak krzyża	mieszczanie	1771	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 19
17.	Tomasz Janiszewski	ręką trzymaną	mieszczanin	1771	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 23
18.	Jakub Wędragowski	manu propria	urzędnik	1771	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 23
19.	Marcin Florecki	znak krzyża	urzędnik	1771	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 25
20.	Piotr Łagodziński	znak krzyża	mieszczanin	1772	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 28
21.	Katarzyna Sarnowska	znak krzyża	mieszczanka	1772	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 38
22.	Mateusz i Marianna Bielawscy	znak krzyża	mieszczanie	1772	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 38
23.	Sebastian Sapałowicz	znak krzyża	mieszczanin	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 43
24.	Kasper Miecznikiewicz	znak krzyża	mieszczanin	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 49
25.	Marcin Szopniewski	ręką trzymaną	mieszczanin	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 50
26.	Antoni Kozłowicz	manu propria	urzędnik	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 55
27.	Jan Szopniewski	manu propria	urzędnik	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 55
28.	Kasper Przybyłowicz	manu propria	urzędnik	1777	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 179
29.	Marianna Bułńska	ręką trzymaną	mieszczanka	1777	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 179
30.	Wojciech Kiałczyński	ręką trzymaną	mieszczanin	1781	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 185

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/22, I/36, I/37.

Pod aktami miejskimi podpisywano się na trzy sposoby: własnoręcznie, ręką trzymaną oraz znakiem krzyża. Jak pokazuje powyższa tabela, tylko osoby zamożne, pochodzące z elity społecznej, podpisywały się własnoręcznie.

Niewiele można powiedzieć o poglądach na świat mieszczan pleszewskich, które wykraczały poza sferę religijną. Charakterystyczna była wiara w czary i zabobony. W kulturze ówczesnych ludzi istniał światopogląd demoniczny, pełen diabłów i upiórów, czyhających na zgubę człowieka, który napawał przerażeniem. Typowym powiedzeniem o charakterze zabobonu, które występowało wśród mieszczan pleszewskich było: „czarną kurę trzeba [mu] przyłożyć na głowę bo szaleje”; odbierane było jako powiedzenie obraźliwe¹¹⁹⁴.

Po analizie materiału źródłowego jakim są testamenty, inwentarze, wizje urzędnicze, można ogólnie stwierdzić, że mieszczenie pleszewscy nie posiadali ksiązek. Tylko w domu Jakuba Śniegockiego, który sprawował urząd burmistrza, były książki, a

¹¹⁹⁴ APP, A. m. Pleszew, I/39, s. 8; A. Chwalba, *Historia Polski 1795-1918*, s. 122.

mianowicie: *Żywoty Świętych Pańskich* oraz *Saxon z Prawami czyli Speculum Saxonum* (niewykluczone że ta ostatnia książka mogła stanowić własność miasta i być wykorzystywana jako podręcznik prawa magdeburskiego dla pisarza i sędziów w trudnych sprawach)¹¹⁹⁵.

Do kultury intelektualnej mieszczan pleszewskich należy zaliczyć także sposób prowadzenia ksiąg miejskich i cechowych.

Księgi miejskie prowadzono w języku polskim. Łacinę stosowano w formułach datacyjnych oraz we wstępnych częściach niektórych zapisek dotyczących przesłuchań świadków. Sporadycznie pojawiały się błędy gramatyczne, zwłaszcza w deklinacji, np. „feria quarta ante festum Sanctae Crucis” (powinno być: feria quarta ante festum Sancti Crucis)¹¹⁹⁶, „feria quarta ante festum Sancti Filippi et Jacobi Apostolorum” (powinno być: feria quarta ante festum Sanctorum Philippi et Jacobi Apostolorum)¹¹⁹⁷, „feria quarta post festum Sancta Annae” (powinno być: feria quarta post festum Sanctae Annae)¹¹⁹⁸.

Księgi prowadzone były starannie. Wpisy są wyraźne, występuje niewiele skreśleń. Zasadniczo dbano o zachowanie ciągłości chronologicznej wprowadzanych zapisek, poza nielicznymi wyjątkami, które przerywają tę ciągłość¹¹⁹⁹.

Tabela 73. Katalog niedziel wykorzystanych do datacji wpisów w księgach miejskich Pleszewa w latach 1750-1793.

Nazwa święta	Dzień obchodzenia święta
Dominica Septuagesimae (Circumderunt)	9. niedziela przed Wielkanocą
Dominica Sexagesimae (Exsurge)	8. niedziela przed Wielkanocą
Dominica Quinquagesimae (Esto mihi)	7. niedziela przed Wielkanocą
Dominica Quadragesimae	1. niedziela Wielkiego Postu
Dominica Reminiscerae	2. niedziela Wielkiego Postu
Dominica Oculi	3. niedziela Wielkiego Postu
Dominica Letarae	4. niedziela Wielkiego Postu
Dominica Passionis (Dominica Judicae)	5. niedziela Wielkiego Postu
Dominica Palmarum	1. niedziela przed Wielkanocą
Dominica Conductus Paschae (Dominica Albis)	1. niedziela po Wielkanocy
Dominica Misericordiae	2. niedziela po Wielkanocy
Dominica Jubilate	3. niedziela po Wielkanocy
Dominica Cantate	4. niedziela po Wielkanocy
Dominica Rogationum	5. niedziela po Wielkanocy

¹¹⁹⁵ APP, A kta miasta Pleszew, I/37, s. 289.

¹¹⁹⁶ APP, A. m. Pleszew, I/36, s. 369.

¹¹⁹⁷ Tamże, s. 388.

¹¹⁹⁸ Tamże, s. 403.

¹¹⁹⁹ Do pewnych zaburzeń dochodziło zwykle w okresach, gdy w kancelarii nie było stałego pisarza. Zapiski nie były wtedy wnoszone na bieżąco, co powodowało ich czasowe przemieszanie się czy późniejszym utrwaleniu. Układ chronologiczny był dodatkowo zaburzany przez powszechny zwyczaj dopisywania po latach nowych zapisek w wolne miejsca pomiędzy starymi wpisami, zob. A Kozak, *Najstarsza pleszewska księga radziecka*, s. 18.

Dominica Exaudi	6. niedziela po Wielkanocy
Dominica Pentecostes	7. niedziela po Wielkanocy
Dominica Memento	4. niedziela Adwentu

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39, B.Włodarski, *Chronologia polska*, s. 229-236.

Tabela 74. Katalog świąt wykorzystanych do datacji wpisów w księgach miejskich Pleszewa w latach 1750-1793.

Nazwa święta	Dzień obchodzenia święta
Circumcisio Domini (Annus Novus)	1 I
Sanctorum Trium Regum (Epiphania Domini)	6 I
Mariae Purificatio	2 II
Cineres	środa przed 1. niedzielą Wielkiego Postu
Quadragesima Martyrum	10 III
Resurrectio Christi	święto ruchome
Mariae Annuntiatio	25 III
Inventio Sancti Crucis	3 V
Ascensio Domini	czwartek przed Niedzielą Exaudi
Sanctae Trinitatis	8. niedziela po Wielkanocy
Corporis Christi	czwartek po święcie Św. Trójcy
Mariae Visitatio	2 VII
Beatissimae Virginis Mariae Scapularis	16 VII
Beatissimae Virginis Mariae de Portiuncula	2 VIII
Beatissimae Virginis Mariae ad Nives	5 VIII
Transfiguratio Domini	6 VIII
Mariae Assumptio	15 VIII
Mariae Nativitas	8 IX
Exaltatio Sancti Crucis	14 IX
Sanctorum Angelorum Custodias	2 X
Omnium Sanctorum	1 XI
Commemoratio Fidelium Defunctorum	2 XI
Mariae Conceptio	8 XII
Nativitas Christi	25 XII

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39, B.Włodarski, *Chronologia polska*, s. 221-261.

Tabela 75. Katalog wspomnień świętych wykorzystanych do datacji wpisów w księgach miejskich Pleszewa w latach 1750-1793.

Nazwa święta	Dzień obchodzenia święta
Antonii abb.	17 I
Fabiani et Sebastiani m.	20 I
Agnetae v. m.	21 I
Conversio Pauli ap.	25 I
Agathae v. m.	5 II
Apolloniae v. m.	9 II
Valentini m.	14 II
Constantiae v. m.	18 II
Matthie ap.	24 II
Casimiri r.	4 III
Gregorii (I) pp. c.f. (doctoris)	12 III
Josephi Sponsi Mariae	19 III
Adalberti ep.	23 IV
Marci ev.	25 IV
Philippi et Jacobi (minoris) ap.	1 V
Floriani m.	4 V

Stanisłai ep.	8 V
Johannis Nepomuceni m.	16 V
Magdalenae de Paris	25 V
Antonii de Padua cf.	13 VI
Viti et Modesti m.	15 VI
Gervasii et Protasii m.	19 VI
Johannis Baptistae Nativitas	24 VI
Petri et Pauli ap.	29 VI
Margarithae v. m.	13 VII
Mariae Magdalenae	22 VII
Jacobi (maioris) ap.	25 VII
Annae matris Mariae	26 VII
Ignatii [Loyola]	31 VII
Petri in vinculis	1 VIII
Dominici cf.	4 VIII
Laurentii m.	10 VIII
Bartholomaei ap.	24 VIII
Johannis Baptistae Decollatio	29 VIII
Egidii cf.	1 IX
Matthei ap.	21 IX
Michaelis Archangeli	29 IX
Francisci cf.	4 X
Hedvigis v. m.	15 X
Luce ev.	18 X
Petri Alcantari cf.	19 X
Crispini et Crispiniani m.	25 X
Simonis et Judae ap.	28 X
Martini ep.	11 XI
Stanisłai Kostka	13 XI
Elisabeth reg.	19 XI
Andreae ap.	30 XI
Barbarae v. m.	4 XII
Nicolai ep.	6 XII
Luciae v. m.	13 XII
Catharinae v.	25 XI
Thomae ap.	21 XII
Stephani	26 XII
Thomae ep.	29 XII

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39, B.Włodarski, *Chronologia polska*, s. 221-261.

Zapiski układane były według ściśle określonego formularza. Rozpocynała go dokładna datacja, sporządzona z wykorzystaniem kalendarza chrześcijańskiego. Od czerwca 1791 r. przy sporządzaniu datacji wykorzystywano już tylko kalendarz gregoriański. Datę podawano poprzez wskazanie dnia tygodnia¹²⁰⁰ i jego stosunku (tzn. czy dany dzień wypadał przed jakąś uroczystością, po niej, czy też był to dzień samej uroczystości) do najważniejszych świąt (a także oktaw), wspomnień świętych oraz niedziel. Po datacji prezentowano skład ławy miejskiej. Następnie informowano o

¹²⁰⁰ W kancelarii pleszewskiej, poza kilkoma wyjątkami, używano chrześcijańskich nazw dni tygodnia. Dwukrotnie zastosowano rzadko spotykane w tutejszej kancelarii planetarne nazwy dni tygodnia: dies Lunae, czyli poniedziałek (APP, A. m. Pleszew I/37, s. 115) oraz dies Mercurii, czyli środa (APP, A. m. Pleszew I/24, s. 196).

przedmiocie sprawy oraz o jej stronach. W zapiskach podkreślano fakt, że czynność prawna dokonywana była dobrowolnie oraz z pełnym rozmysłem. Położenie przedmiotu transakcji (nieruchomości) określano w sposób opisowy względem innych nieruchomości, ulic bądź obiektów miejskich. Następnie wpisywano jego wartość. Zapiskę kończyła informacja o zapłaceniu pamiętnego do urzędu.

W ciągu 44 lat, składających się na okres 1750-1793, do ksiąg miejskich Pleszewa wprowadzono łącznie 2504 zapiski¹²⁰¹. Daje to średnio 56,9 wpisu rocznie.

Tabela 76. Liczba zapisek wpisywanych do zachowanych ksiąg miejskich w latach 1750-1793.

Rok	Liczba wpisów
1750	224
1751	93
1752	112
1753	172
1754	119
1755	170
1756	128
1757	87
1758	36
1759	30
1760	30
1761	30
1762	25
1763	23
1764	30
1765	41
1766	38
1767	32
1768	27
1769	32
1770	38
1771	26
1772	16
1773	12
1774	40
1775	141
1776	20
1777	15
1778	21
1779	6
1780	19
1781	23
1782	16
1783	18
1784	37

¹²⁰¹ Do analizy ksiąg pleszewskich niezbędne jest wprowadzenie podziału na dwa rodzaje zapisek: zawierające wszystkie niezbędne dane pozwalające określić dokładną datę wpisu oraz te z brakującymi danymi. Powyższa liczba obejmuje wszystkie zapiski wnoszone do ksiąg, bez względu na braki w formule datacyjnej.

1785	50
1786	29
1787	64
1788	65
1789	88
1790	65
1791	87
1792	56
1793	73

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

Fot. 50. Strona tytułowa jednej z ksiąg miejskich

Księgi cechowe miasteczka Pleszew w badanym okresie prowadzone były w języku polskim. Zapiski wprowadzało liczne grono pisarzy, są w nich liczne skreślenia. Zasadniczo nie zachowano porządku chronologicznego. W zdecydowanej większości wpisów pisarze wykorzystywali kalendarz gregoriański.

Fot. 51. Strona tytułowa *Ksiąg gospodnich młodzianów i towarzysów kunstu szewskiego*

Zakończenie

Problematykę życia codziennego mieszkańców Pleszewa w 2. połowie XVIII w. przedstawiono na podstawie zebranych źródeł historycznych: ksiąg miejskich, cechowych, metrykalnych, wizytacji kościelnych, przywilejów i innych dokumentów wymienionych w bibliografii. Materiał źródłowy posłużył do podjęcia próby rekonstrukcji obrazu życia codziennego w miasteczku wielkopolskim u schyłku epoki staropolskiej.

Księgi wpisów stanowiły główny produkt kancelarii miejskiej, pełniły rolę skarbnicy informacji, przynosiły dane o sprawach rozpatrywanych przez sądy miejskie, dostarczając jednocześnie wzorów formuł i układu treści wpisów¹²⁰². Księgi miejskie Pleszewa zawierają wszelkiego rodzaju akta prowadzone przez poszczególne organa władz miejskich. W zdecydowanej większości są to księgi sądowe (wójtowskie, radzieckie). Dla okresu objętego badaniami nie zachowały się księgi radzieckie. Materiał przedstawiony w rozprawie, a dotyczący funkcjonowania burmistrzów i rady został opracowany na podstawie fragmentarycznych informacji zawartych w księgach wójtowskich. Pomimo braku właściwych ksiąg udało się sporządzić niemal pełen wykaz burmistrzów oraz rajców urzędujących w analizowanym okresie.

Badania Bohdana Baranowskiego wykazały, że o wiele ciekawsze i mniej szablonowe materiały pochodzą właśnie z małych miast, do których zalicza się Pleszew, niż z miast średnich i dużych¹²⁰³. Księgi miejskie miasteczek stanowią źródło najbardziej interesujących materiałów do dziejów kultury materialnej, historii kultury i sztuki, obyczajów, historii prawa.

Obraz miasteczka przedstawiono poprzez omówienie najważniejszych instytucji skupiających życie mieszkańców, a także analizę rozwoju przestrzennego (rozplanowanie zabudowy, wytyczanie działek). Księgi miejskie zawierają szczegółowe informacje na temat budownictwa. Występują skrupulatne opisy (wygląd zewnętrzny i wewnętrzny) zabudowań mieszczańskich, które obejmują zarówno budynki mieszkalne, jak i gospodarcze. Dzięki takim charakterystykom można odtworzyć wygląd, wyposażenie domostwa mieszczańskiego oraz jego rozplanowanie. Ponadto, budownictwo miejskie miało znaczący wpływ na ochronę przeciwpożarową, której, poświęcono osobny podrozdział w niniejszej rozprawie.

---

¹²⁰² J. Łosowski, *Dokument i księga wpisów w społecznościach małych miast okresu staropolskiego. Problem funkcji*, *Res Historica* (1998), z. 3, s. 164.

¹²⁰³ B. Baranowski, *Księgi miejskie z południowo – wschodniej Wielkopolski jako źródło dla historii kultury materialnej XVI-XVIII w.*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 2 (1954), nr 1-2, s. 192.

Badania ustroju miasteczka skupiły się na organizacji pracy kancelaryjnej, analizie rodzajów wytwarzanych akt oraz metod ich sporządzania.

Zaprezentowane zostały przemiany własnościowe Pleszewa i przyległych do niego wsi, a także relacje miasteczka z dworem.

Analizie poddano strukturę finansową, w której przedstawiono powiązania ekonomiczne miasteczka z właścicielami, a także rozliczenia podatkowe mieszkańców.

Miasteczka rolnicze opierały swoją egzystencję na zajęciach rolniczych, które były podstawą ich utrzymania. Mieszczanie uprawiali ziemię, która często była położona poza miastem, hodowali bydło, warzyli piwo i wódkę. Byli jednocześnie rolnikami i rzemieślnikami¹²⁰⁴.

Znaczna ilość dostępnego materiału pozwoliła rozwinąć kwestie uprawy roli, hodowli zwierząt oraz rzemiosła. W sposób dokładny i szczegółowy wyliczano cały majątek w testamentach mieszczzańskich, ale także w aktach sprzedaży, darowiznach itd. Rachowano cały inwentarz znajdujący się w gospodarstwie oraz wszystkie, nawet najdrobniejsze przedmioty. Informacje dostarczały także różnego rodzaju sprawy cywilne między mieszczanami. Po analizie większej liczby takich inwentarzy z różnych okolicznych miasteczek, można wyciągnąć pewne wnioski, dotyczące, np. stanu rolnictwa na badanym terenie w określonym czasie.

Dokumenty cechowe przekazują zbiór wiadomości o funkcjonowaniu tych ważnych w życiu miasteczka instytucji, w tym drogę do zdobywania kolejnych stopni w karierze rzemieślniczej, przyjmowanie do cechu, rozstrzygnięcie różnego rodzaju sporów, rodzajach narzędzi, organizacji produkcji oraz przepisach prawnych.

Dużą wartość dla dziejów Pleszewa stanowią wizytacje parafii. Znajdujące się w nich szczegółowe opisy kościołów miejskich oraz parafii dostarczają wielu wartościowych wiadomości m.in. na temat wyposażenia świątyń, obchodzenia świąt, przystępowania mieszczan do sakramentów i wielu innych interesujących relacji.

Uzupełnieniem badań nad społeczeństwem pleszewskim w 2. połowie XVIII w. jest kwerenda ksiąg metrykalnych zachowanych dla tego okresu. Od lat 40-tych XVIII w. do końca epoki staropolskiej dysponujemy kompletnym materiałem metrykalnym. Dzięki wnikliwej analizie powstał obszerny dział wiadomości o demografii Pleszewa, w którym przedstawiono charakterystyczne zwyczaje mieszczan. Zestawiony został także wykaz duchowieństwa parafialnego i pomocniczego.

---

¹²⁰⁴ J. Wojtowicz, *Miasto europejskie w epoce oświecenia i rewolucji francuskiej*, Warszawa 1972, s. 130.

W trakcie prac nad niniejszą rozprawą wyraźnie nasunęło się kilka postulatów badawczych.

Pleszewskie władze miejskie w badanym okresie rekrutowały się głównie z rzemieślników. Analiza tej tezy we wcześniejszych okresach z dziejów miasteczka, dałaby odpowiedź na pytanie, od jak dawna utrzymywał się w Pleszewie taki zwyczaj. Ponadto, interesujące byłoby porównanie tego zjawiska z profesjami urzędników w innych miasteczkach prywatnych.

Potrzeba dalszych badań dotyczy również kwestii rekonstrukcji najważniejszych rodzin pleszewskich. Pozwoli to śledzić dzieje ważniejszych osób, urzędników czy rzemieślników oraz połączyć je z losami ich rodzin i innych współobywateli. Zebrany materiał stanowić może także doskonałą podstawę do badań genealogicznych współczesnych nam mieszkańców Pleszewa – wielu z nich z pewnością odnajdzie na kartach niniejszej rozprawy swoich przodków.

Wnikliwa kwerenda rejestrów transakcji kupna-sprzedaży mieszczan może stanowić bazę dla badań nad koniunkturą gospodarczą w Pleszewie.

Kobiety pleszewskie stawiały przed magistratem razem z mężem, w asyście spokrewnionych mężczyzn, np. z bratem, ojcem, ale także występowały samodzielnie. W rozwinięciu tego problemu służą w szczególności akta transakcji kupna-sprzedaży, na podstawie których można opracować dane statystyczne i porównać je z innymi małymi miastami prywatnymi, a nawet duchownymi i królewskimi.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne:

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (AAG):

Liber baptisatorum 1743 – 1782 (AP93-2)

Liber baptisatorum 1782 – 1797 (AP93-3)

Liber copulatorum 1741-1772 (AP93-20a)

Liber copulatorum 1772-1796 (AP93-10)

Liber mortuorum 1735 – 1772 (AP93-15)

Liber mortuorum 1772-1796 (AP93-10)

Wizytacja parafii pleszewskiej z 1761 r. (A. Cons. E 45)

Wizytacje, opisy, dokumenty (AP93- 142)

Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP):

Książka suchodziennego cechu rzeźnickiego (Cechy m. Pleszew 26)

Księga protokołów z posiedzeń cechu szewców w Pleszewie (Cechy m. Pleszew 31)

Księga radziecka (A. m. Pleszew I/2)

Księga wpisu mistrzów i uczniów do cechu (Cechy m. Pleszew 13)

Księga wójtowska i ławnicza (A. m. Pleszew I/22)

Księga wójtowska i ławnicza (A. m. Pleszew I/24)

Księgi gospodnie młodzianów i towarzyszków kunstu szewskiego, sporządzony za ojca gospodniego sław. Błażeja Szopniewskiego, za staraniem starszych towarzyszków (Cechy m. Pleszew 36)

Liber actorum et variarum transactionum comparatus per famatum Joannem Szopniewski advocatum Plesseviensem, anno Domini 1775 (A. m. Pleszew I/38)

Liber actorum et variarum transactionum per famatum ac spectabilem Stanislaum Kozłowicz advocatum Plesseviensem, sub notariatu domini Antonii Zarnowski comparatus die 21 mensis ianuarii 1789 (A. m. Pleszew I/39)

Liber decret[orum]. Księga wójtowska i radziecka (A. m. Pleszew I/36)

Liber inscriptionum, obligationum, submissionum, testamentorum et variarum transactionum oblatarum per spectabilem et famatum Joannem Szopniewski pro tunc advocatum Pleszoviensem comparatus anno Domini 1769 (A. m. Pleszew I/37)

Liber resigantionum comparatus per famatum et spectabilem dominum Franciscum Pomorski advocatum Plesseviensem anno Domini 1742 (A. m. Pleszew I/20)

Liber resigantionum per famatum Casimirum Słoniński pro tunc advocatum Plesseviensem comparatus anno 1754 (A. m. Pleszew I/21)

Relationes [protocollon] (Kalisz Gr. 438)

Relationes [protocollon] (Wschowa Gr. 211)

Visitatio generalis ecclesiae parochialis in oppido Pleszew, autoritate Celsissimi, Illustrissimi et Reverendissimi Domini Domini Antonii Casimiri de Ostrow Ostrowski archiepiscopi Gnesnensis [...] per Perillustrum Reverendissimum Dominum Josephum Gembarth [...], visitatorem generalem Expedia (A. m. Pleszew I/1)

Or. Piotr z Lachowiec Sieniuta, pan dziedziczny Pleszewa, Kobyлина, Zdun Baszkowa... potwierdza przedstawione mu przez cech piwowarów w Pleszewie postanowienia statutowe, ujęte w 37 punktach (Cechy m. Pleszew 17)

Muzeum Regionalne w Pleszewie:

Foto – reprodukcje herbów Pleszewa (Ew. BPH / T.3)

List od urodzenia Mateusza Rawickiego, 1717 r. (H-300/2)

Plan Pleszewa z 1858 r. (KMP H-200/16)

Przywilej na jarmarki i targi w Pleszewie nadany przez Ludwikę z Koźmińskich Sokolnicką w 1783 r. (H-420)

Pokwitowanie dla cechmistrza krawieckiego za składki wpłacone na budowę ratusza (H-300/10)

Prawa miejskie Pleszewa, odpis (H-297/1)

Przywilej dla cechu pospolitego z 1696 r. (H-297/67)

Przywilej dla cechu krawieckiego z 1698 r. nadany przez Aleksandra Zaleskiego, podkomorze go kaliskiego, dziedzica pleszewskiego (H-299)

Statut cechu krawieckiego nadany w 1592 r. przez Jana ze Zborowa (H-298)

Przywilej cechu krawieckiego z 1592 r. (H-300)

Zaświadczenie o wyzwoleniu Mateusza Rawickiego w rzemiośle krawieckim w cechu w Brześciu Kujawskim, 21 maja 1717 r. (H-300/1)

Special Karte von dem Pleschener Kreise, 1821 (KMP H-206/23)

Muzeum Regionalne w Krotoszynie:

Kopia wizyty Szkół Parafialnych 1791 (B-339)

Źródła drukowane:

Dokumenty soborów powszechnych, t. 4, oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004.

Groicki B., *Artykuły prawa majdeburskiego które zowią „Specullum saxonium” z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane roku Pańskiego 1629*, (tłum.) J. Sawicki, Warszawa 1954.

Groicki B., *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej*, Warszawa, 1953.

Groicki B., *Tytuły prawa magdeburskiego*, red. K. Koranyi, Warszawa 1954.

Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego, wyd. W. Rusiński, t. 1, Wrocław 1955.

Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego, wyd. W. Rusiński, t. 2, Wrocław 1959.

Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa 1985.

Frycz Modrzewski A., *O poprawie Rzeczypospolitej*, (tłum.) E. Jędrkiewicz, Warszawa 1953.

Szczerbic P., *Ius municipale, to jest prawo miejskie magdeburskie, nowo z łacińskiego i z niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przełożone*, wyd. G. Kowalski, Kraków 2011.

Volumina legum, t. 7, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860.

Volumina legum, t. 8, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860.

Volumina legum, t. 9, Kraków 1889.

Wąsicki J., *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1-2, Poznań 1962.

Literatura przedmiotu:

Adamczewski M., *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000.

Andrzejewska E., *Skarby z dawnej zakrystii. Zabytkowe szaty liturgiczne z Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu*, Kalisz 2018.

Balzer O., *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów 1935.

Baranowski B., *Księgi miejskie z południowo – wschodniej Wielkopolski jako źródło dla historii kultury materialnej XVI-XVIII w.*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 2 (1954), nr 1-2.

Baranowski B., *Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1975.

Berger R., *Mały słownik liturgiczny*, Poznań 1990.

- Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.
- Bokota P., *Księgi metrykalne parafii św. Jana we Włocławku jako źródło do badań nad miejscową społecznością do końca XVIII wieku*, *Przeszłość Demograficzna Polski*, 20 (1997).
- Borkiewicz-Kaczmarek M., *Życie codzienne w Pleszewie w dwudziestoleciu międzywojennym*, Pleszew 2005.
- Borkowska-Bagieńska E., *Cechowe prawo gospodarcze w miastach Wielkopolski w XVII wieku*, Poznań 1977.
- Brodnicka E., *Ludność parafii Wieleń nad Notecią w drugiej połowie XVIII w.*, *Przeszłość Demograficzna Polski*, 2 (1969).
- Bystron J.S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI-XVIII*, t. 1, Warszawa 1976
- Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 2007.
- Chwalba A., *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa 2001.
- Czepe M., *Sokolnicki Franciszek Ksawery*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 40, Warszawa-Kraków 2002.
- Człowiek wobec miar i czasu w przeszłości*, red. P. Guzowski, M. Liedke, Warszawa 2007.
- Danowska E., *Edycje testamentów staropolskich-zarys problematyki*, [w:] *Edytorstwo źródła: różne drogi-wspólny cel*, red. A. Perłakowski, Kraków 2017.
- Dąbkowski P., *Zasada jawności w dawnym prawie polskim*, Lwów 1937.
- Deresiewicz J., *Wielkopolskie komisje dobrego porządku*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 18 (1966), z. 2.
- Dobrowolski K., *Znaczenie metryk kościelnych dla badań naukowych*, *Rocznik Towarzystwa Heraldycznego*, 5 (1920).
- Drozdowski M., *Podstawy finansowe działalności państwowej w Polsce 1764-1793. Działalność budżetowa Sejmu Rzeczypospolitej w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Poznań-Warszawa 2017.
- Dworzaczek W., *Dobrowolne poddaństwo chłopów*, Warszawa 1952.
- Dworzaczek J., Kiwerska J., *Kobylin Zarys dziejów*, Kobylin 1990.
- Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015.
- Dzieje Gniezna*, red. J. Dobosz, Gniezno 2016.
- Dzieje Jarocina*, red. Cz. Łuczak, Poznań 1998.
- Dzieje Pleszewa*, red. M. Drozdowski, Kalisz 1989.
- Dzieje Trzemeszna*, red. Cz. Łuczak, Poznań 2002.

- Dzieje Obornik*, red. Cz. Łuczak, Poznań 1990.
- Dzieje Ostrzeszowa*, red. S. Nawrocki, Kalisz 1990.
- Dzieje Wielkopolski*, red. J. Topolski, t. 1, Poznań 1969.
- Ereciński T., *Prawo przemysłowe miasta Poznania w XVIII w.*, Poznań 1934.
- Florczak T., *Księgi metrykalne jako źródło historyczne na przykładzie parafii skalmierzyckiej*, *Archiwariusz. Biuletyn Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*, 1 (2005).
- Fulman M., *Rytuał rzymski a piotrkowski. Studium prawno-liturgiczne*, Kraków 1896.
- Gierszewski S., *Obywatele miast Polski przedrozbiorowej*, Warszawa 1973.
- Gieysztorowa I., *Badania demograficzne na podstawie metryk parafialnych*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 10 (1962).
- Gieysztorowa I., *Niebezpieczeństwa metodyczne polskich badań metrykalnych XVII-XVIII wieku*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 19 (1974).
- Gieysztorowa I., *Od metryk do szacunków ludności*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 12 (1964), z. 2.
- Gieysztorowa I., *Rodzina staropolska w świetle badań demograficznych. Zarys problematyki*, [w:] *Spółczesność staropolska*, t. 2, red. A. Wyczański, Warszawa 1979.
- Gieysztorowa I., *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976.
- Glinka J., *Instrukcja wydawnicza dla nowożytnych źródeł dziejowych*, Warszawa 1949.
- Głogier Z., *Encyklopedia staropolska*, t. 2, Warszawa 1901.
- Głogier Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 1, Warszawa 1900.
- Gołaszewski Ł., *Przepisy prawa miejskiego a wybory władz w Knyszynie (XVI – pocz. XVIII w.)*, *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 6 (2013).
- Gołębiowska Ł., *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych*, Warszawa 1830.
- Grodziski S., *Z dziejów staropolskiej kultury prawnej*, Kraków 2004.
- Grycz M., *Hodowla zwierząt gospodarskich*, [w:] *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. 2, Poznań 1964.
- Gulczyński A., *O potrzebie wspólnych badań*, *Rocznik Pleszewski*, (2009).
- Gumowski M., *Pieczone i herby miast wielkopolskich*, Poznań 1932.
- Hochleitner J., *Warmińskie nowożytne księgi chrztów jako źródło historyczne*, *Echa Przeszłości*, 2 (2001).

- Hoensch J. K., *Manipulacje walutowe Fryderyka II w okresie wojny siedmioletniej i ich wpływ na polską reformę monetarną z r. 1765-1766*, Roczniki Historyczne, 39 (1903).
- Hoever H., *Żywoty Świętych Pańskich*, Olsztyn 1999.
- Husak M., *Pozycja prawna wdowy w prawie cechowym do połowy XVIII wieku w perspektywie archeologii prawnej na przykładzie miasta Prudnika na Górnym Śląsku*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo, 319 (2015).
- Ihnatowicz I., Mączak A., *Spółczesność polskie od X do XX wieku*, Warszawa 1979.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.
- Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B., *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2, Warszawa 1968.
- Kaczor D., *Utrzymywanie czystości w wielkich miastach Prus Królewskich XVI-XVIII wieku. Studium z dziejów kultury sanitarnej w mieście nowożytnym*, Gdańsk 2014.
- Karbownik H., *Ofiary iura stolae na ziemiach polskich w latach 1285-1918*, Lublin 1995.
- Karpiński A., *Katalog testamentów poznańskich z drugiej połowy XVI i z XVII wieku*, Warszawa 2017.
- Karpiński A., *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, red. T. Ruszczyńska, A. Sławska, t. V, z. 19, Warszawa 1959.
- Kądziołka J., *Finanse miasta Poznania 1501-1648*, Poznań 1960.
- Kędelski M., *Rozwój demograficzny Poznania w XVIII i na początku XIX wieku*, Poznań 1992.
- Kiec O., *Zarys dziejów ewangelickiej parafii w Pleszewie 1794-1945*, Rocznik Pleszewski (2010).
- Klonder A., *Browarnictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI – XVII w.)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983.
- Komolka M., Sierpowski S., *Leszno. Zarys dziejów*, Poznań 1987.
- Korenda K., *Rejestracja metrykalna parafii Pszczew z XVII wieku*, Przeszłość Demograficzna Polski, 24 (2003).
- Korenda K., *Spółczesność osad olęderskich w parafii Pszczew od XVIII do pierwszej połowy XIX wieku*, Przeszłość Demograficzna Polski, 26 (2005).

- Korzon T., *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794)*, t. 1, Kraków-Warszawa 1897.
- Kotecki R., *Rejestracja metrykalna wiernych w świetle potrydenckiego ustawodawstwa Kościoła katolickiego*, *Nasza Przeszołość. Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce*, 112 (2009).
- Kozak A., *Burmistrzowie i rajcowie późnośredniowiecznego Pleszewa (1428-1519)*, *Rocznik Pleszewski* (2011).
- Kozak A., *Najstarsza pleszewska księga radziecka. Zapiski z lat 1485-1519*, Poznań 2014.
- Kozak A., *Wójtowie i ławnicy późnośredniowiecznego Pleszewa (1494-1519)*, *Rocznik Pleszewski* (2012).
- Kozierowski S., *Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezyi gnieźnieńskiej*, Poznań 1914.
- Kruppe J., „*Indagandy*” o stanie garncarstwa miejskiego Wielkopolski w końcu XVIII wieku, [w:] E. Balcerzak, J. Kowecka, J. Kruppe, *Wybrane problemy kultury materialnej miast polskich w XVIII i XIX wieku*, Wrocław 1983.
- Kryszak F., *Dzieje miasta Pleszewa na podstawie źródeł historycznych*, Pleszew 1938.
- Kuchowicz Z., *Spożycie alkoholu i zagadnienie jego wartości w XVIII wieku*, *Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego*, 9 (1967), z. 3.
- Kuchowicz Z., *Warunki zdrowotne wsi i miasteczek województw łęczyckiego i sieradzkiego w XVIII wieku*, Łódź 1961.
- Kuchowicz Z., *Z dziejów obyczajów polskich w wieku XVII i w pierwszej poł. XVIII*, Warszawa 1957.
- Kukło C., *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.
- Kukło C., *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 1998.
- Kukło C., *Społeczno-demograficzny cykl życia człowieka w mieście staropolskim u schyłku XVIII w.*, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 62 (2002).
- Kukło C., *Struktura demograficzna małego miasta polskiego w końcu XVIII wieku: przykład Radziejowa na Kujawach*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia XXX – Nauki Humanistyczno-Społeczne*, z. 322, Toruń 1997.
- Kukło C., *Wielkość i struktura gospodarstwa domowego w Polsce wczesno nowożytnej. Próba charakterystyki*, [w:] *Cała historia to dzieje ludzi...*, red. C. Kukło, Białystok 2004.

- Kulejewska – Topolska Z., *Oznaczenia i klasyfikacja miast w dawnej Polsce (XVI – XVIII w.)*, Czasopismo Prawno-Historyczne, 8 (1956), z. 2.
- Kuliński K., *Herb miasta Pleszewa*, Namysłów 1964.
- Kumor B., *Księgi Status animarum w diecezjach polskich (do roku 1918)*, Przeszłość Demograficzna Polski, 7 (1975).
- Kumor B., *Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 14 (1966).
- Kumor B., *Przedzoborowe wizytacje kościelne jako źródło demograficzne*, Przeszłość Demograficzna Polski, 2 (1969).
- Kumor B., *Przepisy prawne w sprawie chrztu dzieci w XVI – XVIII w.*, Przeszłość Demograficzna Polski. Materiały i Studia, 9 (1976).
- Kurpas J., *Początki ksiąg metrykalnych*, Archiwa. Biblioteki i Muzea Kościelne, 2 (1961).
- Kutrzeba S., *Autonomia miast i władza ustawodawcza panów miast w dawnej Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. 2, Lwów 1925.
- Kutrzeba S., *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie*, Lwów-Warszawa-Kraków 1927.
- Kutrzeba S., *Historja ustroju Polski w zarysie*, t. 1, Kraków 1931.
- Kwapieniowa M., *Przygotowanie garncarzy do zawodu w świetle polskich statutów cechowych*, Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu, t. 6, red. Z. Kamińska, Wrocław 1966.
- Litak S., *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006.
- Litak S., *Edukacja początkowa w polskich szkołach w XIII – XVIII wieku*, Lublin 2010.
- Litak S., *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1996.
- Łojko J., Wojtyniak P., *Cechy i rzemiosło miast Wielkopolski od XIII do XVIII wieku (zarys badań źródłowych nad rzemiosłem municypalnym)*, [w:] *Wielkopolska brać cechowa w okresie staropolskim. Katalog wystawy*, Gniezno 2005.
- Łosowski J., *Dokument i księga wpisów w społecznościach małych miast okresu staropolskiego. Problem funkcji*, Res Historica (1998), z. 3.
- Łosowski J., *Personel pomocniczy w kancelariach miejskich okresu staropolskiego*, [w:] *Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce do końca XVIII wieku na tle powszechnym*, red. J. Gancewski, A. Wałkowski, Olsztyn 2006.

- Łosowski J., *Zegarowy pomiar czasu w miastach polskich w XVI-XVIII wieku. Problem zasięgu*, [w:] *Człowiek wobec miar i czasu w przeszłości*, red. P. Guzowski, M. Liedke, Kraków 2007.
- Łuczak Cz., *Przemysł spożywczy miasta Poznania w XVIII wieku*, Poznań 1953.
- Łukaszewicz M., *Strażnica Ostrów i miasto Żerków. Obrazek z dziejów przeszłości naszej*, Poznań 1891.
- Maisel W., *Archeologia prawna Polski*, Warszawa-Poznań 1982.
- Maisel W., *Prawo magdeburskie miasta Pleszewa*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, 8 (1963), z. 1.
- Majątki wielkopolskie*, t. 2, wyd. S. Małyшко, Ł. Gajda, Szreniawa 1997.
- Majczakówna M., *Pleszew w wiekach średnich*, Pleszew 1925.
- Makowski A., *Ludność Pleszewa w latach 1751-1793 w świetle ksiąg metrykalnych*, Historia Słavorum Occidentis, 16 (2018).
- Makowski A., *Ochrona przeciwpożarowa w miastach i miasteczkach Mazowsza w XVIII w.*, Biezuńskie Zeszyty Historyczne, 30 (2016).
- Makowski A., *Ochrona przeciwpożarowa w miastach Rzeczypospolitej w XVIII w. Prawo i praktyka*, Toruń 2013, s. 50-54 (praca magisterska).
- Mały słownik łacińsko-polski*, red. J. Korpanty, Warszawa 2001.
- Małyшко S., *Dziedzice miasta Pleszewa*, Rocznik Pleszewski (2007).
- Małyшко S., *Zabytkowy kościół p.w. świętego Floriana w Pleszewie*, Rocznik Pleszewski (2005).
- Markiewicz M., *Historia Polski 1492-1795*, Kraków 2004.
- Mazek D., *Ku ozdobie i profitowi. Prawodawstwo miast prywatnych Wielkopolski 1660-1764*, Warszawa 2003.
- Mączak A., Samsonowicz H., *Z dziejów rzemiosła w Polsce*, Warszawa 1954.
- Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 1, Wrocław 1965.
- Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 2, Wrocław 1967.
- Michalakówna B., *Pożywienie*, [w:] *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. 2, Poznań 1964.
- Mikołajczyk M., *Areszt tymczasowy w prawie miejskim w Polsce w XVI-XVIII wieku*, [w:] *Współczesne problemy procesu karnego i wymiaru sprawiedliwości. Księga ku czci Profesora Kazimierza Marszała*, Katowice 2013.
- Mikołajczyk M., *Chłosta jako sposób wymuszania zeznań w procesie karnym miast polskich XVII-XVIII wieku*, Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego, 7 (2002).

- Mikołajczyk M., *Czynności przygotowawcze w sprawach kryminalnych rozpoznawanych przez sądy miejskie w Polsce XVI – XVIII wieku*, Z *Dziejów Prawa*, 4 (2011).
- Mikołajczyk M., Dowód z zeznań świadków w miejskim procesie karnym w Polsce XVI-XVIII wieku, *Problemy Prawa Karnego*, 24 (2001).
- Mikołajczyk M., *O niektórych przestępstwach obyczajowych w prawie miejskim w Polsce XVI-XVIII wieku*, *Problemy Prawa Karnego*, 20 (1994).
- Mikołajczyk M., *O torturach w prawie miast polskich w XVI – XVIII wieku*, Z *Dziejów Prawa*, 7 (2005).
- Mikołajczyk M., *Proces kryminalny w miastach Małopolski XVI – XVIII wieku*, Katowice 2013.
- Mikołajczyk M., *Przestępstwa przeciwko religii i Kościołowi w prawie miast polskich XVI-XVIII wieku*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 52 (2000), z. 1-2.
- Mikołajczyk M., „*Stosując się do prawa wyraźnego...*”. *Podstawy prawne wyroków kryminalnych grodzkiego sądu miejskiego w latach 1702-1756*, *Studia Iuridica Lublinensia*, 19 (2013).
- Mikołajczyk M., *System kar w prawie miejskim w Polsce czasów Oświecenia (na przykładzie Krakowa w II połowie XVIII wieku)*, Z *Dziejów Prawa*, 1 (1996).
- Mikołajczyk M., *Wszczęcie postępowania karnego przed sądami miejskimi w Polsce XVI-XVIII wieku*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 57 (2005).
- Mikołajczyk M., *Wyrokowanie i wyrok. Z badań nad procesem kryminalnym w miastach polskich XVI-XVIII wieku*, Z *Dziejów Prawa*, 8 (2006).
- Mikulski K., *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999.
- Moskal T., *Historia ksiąg metrykalnych kościoła katolickiego na ziemiach polskich*, *Archiwariusz. Biuletyn Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*, 1 (2005).
- Najdawniejsze zapiski z księgi miejskiej Pleszewa (1428-1444)*, wyd. T. Jurek, Poznań 2011.
- Naruszewicz T., *Pożary miast pogranicza powiatów grodzieńskiego i kowieńskiego w końcu XVIII w.*, *Studia Podlaskie*, 21 (2013).
- Nazwy miejscowe Polski*, red. K. Rymut, Kraków 2009.
- Olczak S., *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII w. (w świetle wizytacji kościelnych)*, Lublin 1978.
- Palkij H., *Sapieha Jerzy Felicjan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, Warszawa-Kraków 1994.

- Pawliński T., *Z dziejów pleszewskiej służby zdrowia w latach 1518-1982*, Pleszew 1985.
- Penkała A., *Panięskie ochędóstwo. Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiego w czasach saskich*, Kraków 2016.
- Piasecki J., *Dzieje rzemiosła pleszewskiego*, Pleszew 1993.
- Piotrowski W., *Polska medycyna oświeceniowa*, Jawor 1997.
- Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 1-2, 19-20, oprac. S. Gall, Warszawa 1904-1910.
- Polaszewski L., *Struktura społeczna ludności w parafii Szubin w 1766 roku*, *Przeszłość Demograficzna Polski*, 10 (1977).
- Ptaśnik J., *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949.
- Różański M., *Akta metrykalne w prawodawstwie polskim*, *Archiwariusz. Biuletyn Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*, 1 (2005).
- Rusiński W., *Ceny w województwie kaliskim w 1775 r.*, *Rocznik Kaliski*, 13 (1980).
- Rusiński W., *Inwentarze dóbr szlacheckich dawnego powiatu kaliskiego z lat 1776-1792*, *Rocznik Kaliski*, 15 (1982).
- Rusiński W., *Struktura osadnictwa i zaludnienie powiatu kaliskiego w 1789 r.*, *Rocznik Kaliski*, 3 (1970).
- Rusiński W., *Życie codzienne w Kaliszu w dobie Oświecenia*, Poznań 1988.
- Rutkowski J., *Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.)*, Warszawa 1953.
- Rybarski R., *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Oświęcim 2015.
- Rybarski R., *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937.
- Sikorski Cz., *Zarys dziejów Żnina*, Żnin 1990.
- Siwiak W., *Życie codzienne mieszkańców Bydgoszczy od XVI do XVIII wieku (w świetle wybranych źródeł kultury materialnej)*, Bydgoszcz 2015.
- Sliż N., *Katalog testamentów mieszkańców Brześcia i Grodna od XVI do początków XVIII wieku*, Warszawa 2017.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 4, 5, 8, 12, Warszawa 1880-1914.
- Sochaniewicz K., *Ślad, pólśledzie, kwarta i kęs roli. (Ze studiów nad miarami roli w Wielkopolsce w XVI i XVII wieku)*, *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, 1 (1927).
- Srogosz T., *Problemy sanitarno-zdrowotne w działalności administracji Rzeczypospolitej w okresie stanisławowskim*, Łódź 1993.
- Szady B., *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, Lublin 2003.

- Szczepaniak M., *Przemysł i rzemiosło wiejskie w powiecie kaliskim w drugiej połowie XVII i w XVIII w.*, Rocznik Kaliski, 4 (1971).
- Szczepaniak M., *Karczma wiejska w powiecie kaliskim w drugiej połowie XVII i w XVIII w.*, Rocznik Kaliski, 5 (1972).
- Szczygielski W., *Konfederacja barska w Wielkopolsce 1768-1770*, Warszawa 1970.
- Szczypiorski A., *Badania ksiąg metrykalnych a obliczenia ludności Polski w wieku XVII-XVIII*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 10 (1962).
- Szwagrzyk A. J., *Pieniądz na ziemiach polskich X-XX w.*, Wrocław 1990.
- Szymański A., *Pleszew w XVIII wieku w świetle spisów pruskich*, Pleszew 1996.
- Szymański A., *Znacząca rola szewców w Pleszewie w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej*, Rocznik Pleszewski (2009).
- Tandecki J., *Dokumenty i kancelarie miejskie*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015.
- Topolski J., *Kultura rolnicza*, [w:] *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. 1, red. J. Burszta, Poznań 1960.
- Trzebiński W., *Nadzór budowlany i przepisy policyjno – budowlane w Polsce oświecenia jako środki naprawy miast królewskich*, [w:] *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo – wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. A. Gieysztor, Poznań 1976.
- Weimann R., *Receptiones seu installationes [...]*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, 35 (1908).
- Wiesiołowski J., *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Warszawa-Poznań 1982.
- Więclawski B., *Zaopatrzenie i konsumpcja w Poznaniu w drugiej połowie XVIII wieku*, Warszawa – Poznań 1989.
- Wiślocki J., *Organizacja prawna poznańskiego rzemiosła w XVI i XVII wieku*, Poznań 1963.
- Witkowski R., *Uwag kilka o dziejach gminy żydowskiej w Pleszewie*, Rocznik Pleszewski, (2009).
- Wojciechowska Z., *Cechy rzemieślnicze i bractwa kupieckie w Wielkopolsce w okresie staropolskim*, [w:] *Wielkopolska brać cechowa w okresie staropolskim. Katalog wystawy*, Gniezno 2005.
- Wojcieszak S., *Tursko. Wiejska Częstochowa Wielkopolski*, Krotoszyn 1934.

- Wojtowicz J., *Miasto europejskie w epoce oświecenia i rewolucji francuskiej*, Warszawa 1972.
- Wojtowicz J., *Z problematyki socjotopograficznej miasta europejskiego epoki oświecenia*, [w:] *Miasta doby feudalnej w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. A. Gieysztor, T. Rosłanowski, Poznań-Toruń 1976.
- Wróblewski B., *Problem koekwacji ofiary wieczystej w czasie lutowych posiedzeń sejmu w 1790 r.*, *Acta Universitatis Lodzianis, Folia Historica*, 70 (2001).
- Wyrobisz A., *Rola miast prywatnych w Polsce w XVI i XVII wieku*, *Przegląd Historyczny*, 65 (1974), z. 1.
- Wysmulek J., *Katalog testamentów z krakowskich ksiąg miejskich do 1550 r.*, Warszawa 2017.
- Zajęcki M., *Instrumenty prawne ochrony przeciwpożarowej w miastach Polski przedrozbiorowej*, Poznań 2014.
- Zielińska T., *Szlacheccy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w.*, Warszawa-Łódź 1987.
- Zientarski W., *Zarys dziejów Parafii pod wezwaniem Ściegicia św. Jana Chrzciciela w Pleszewie*, Pleszew 1994.
- Ziółkowski Z., *Doktor ewangeliczny*, *Miejsca Święte*, 12 (1998).
- Zwierzykowski M., *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku*, Poznań 2003.
- Zwierzykowski M., *Pleszew w dobie nowożytnej od końca XV w. do 1793 r. Perspektywy badawcze*, *Rocznik Pleszewski* (2008).
- Zwierzykowski M., *Sapiehowie w Wielkopolsce w dobie panowania Wettynów i ich rola w życiu politycznym prowincji*, [w:] *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI-XIX wieku*, t. 1: *Sapiehowie*, red. T. Ciesielski, M. Sawicki, Opole 2018.
- Zwierzykowski M., *Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1702*, *Scripta Minora*, 4 (2006).
- Żabiński Z., *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław 1981.
- Żołędź-Strzelczyk D., *Dziecko w dawnej Polsce*, Poznań 2006.

Aneksy

Aneks I

Wykaz burmistrzów Pleszewa urzędujących w latach 1749-1794

Lp.	Nazwisko i imię	Okres kadencji
1.	Żarnowski Walenty	1749/1750
2.	Łomański Tomasz	1750/1751
3.	Łomański Tomasz	1751/1752
4.	Głambikiewicz Tomasz	1752/1753
5.	Przybyłowicz ¹²⁰⁵ Mateusz	1753/1754
6.	Przybyłowicz Mateusz	1754/1755
7.	Słoniński Kazimierz	1755/1756
8.	Słoniński Kazimierz	1756/1757
9.	Łomański Tomasz	1757/1758
10.	Słoniński Kazimierz	1758/1759
11.	Słoniński Kazimierz	1759/1760
12.	Lupiński Józef	1760/1761
13.	Jeziński Marcin	1761/1762
14.	Sroczyński Piotr	1762/1763
15.	Sroczyński Piotr	1763/1764
16.	Słoniński Kazimierz	1764/1765
17.	Słoniński Kazimierz	1765/1766
18.	Jeziński Marcin	1766/1767
19.	Śniegocki Jakub	1767/1768
20.	Śniegocki Jakub	1768/1769
21.	Sroczyński Piotr	1769/1770
22.	Śniegocki Jakub	1770/1771
23.	Jeziński Marcin	1771/1772
24.	Śniegocki Jakub	1772/1773
25.	Kozłowicz Antoni	1773/1774
26.	Balicki Jan	1774/1775
27.	Stefanowski Antoni	1775/1776
28.	Stefanowski Antoni	1776/1777
29.	Stefanowski Antoni	1777/1778
30.	Stefanowski Antoni	1778/1779
31.	-	1779/1780
32.	Baranowski Maciej	1780/1781
33.	Stefanowski Antoni	1781/1782
34.	Stefanowski Antoni	1782/1783
35.	Sroczyński Piotr	1783/1784
36.	Sroczyński Piotr	1784/1785
37.	Stefanowski Antoni	1785/1786
38.	Stefanowski Antoni	1786/1787
39.	Baranowski Maciej	1787/1788
40.	Baranowski Maciej	1788/1789
41.	Słoniński Tomasz	1789/1790
42.	Słoniński Tomasz	1790/1791
43.	Słoniński Tomasz	1791/1792
44.	Słoniński Tomasz	1792/1793
45.	Wernat Samuel	1793/1794

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

¹²⁰⁵ Nazwisko występuje także w formie „Przybełowicz”.

Aneks II

Wykaz rajców Pleszewa urzędujących w latach 1749-1794

L.p.	Nazwisko i imię	Okres kadencji
1.	-	1749/1750
	-	
	-	
	-	
	-	
2.	Kwieciński Wojciech	1750/1751
	Piekarski Andrzej	
	Szopniewski Błażej	
	Szopniewski Jan	
	-	
3.	Głambikiewicz Tomasz	1751/1752
	Piekarski Andrzej	
	Szopniewski Błażej	
	Wilczek Józef	
	-	
4.	Kwieciński Wojciech	1752/1753
	Łomański Tomasz	
	Piekarski Andrzej	
	Przybyłowicz Mateusz	
	Szopniewski Błażej	
5.	Głambikiewicz Tomasz	1753/1754
	Kwieciński Wojciech	
	Rawicki Antoni	
	Wanierowicz Antoni	
	-	
6.	-	1754/1755
	-	
	-	
	-	
	-	
7.	Głambikiewicz Tomasz	1755/1756
	Jeziński Marcin	
	Kwieciński Wojciech	
	Szopniewski Błażej	
	Wanierowicz Andrzej	
8.	Kwieciński Wojciech	1756/1757
	Lorecki Marcin	
	Łomański Tomasz	
	Przybyłowicz Mateusz	
	-	
9.	Jeziński Stanisław	1757/1758
	Lorecki Marcin	
	Słoniński Bartłomiej	
	-	
	-	
10.	Szopniewski Błażej	1758/1759
	-	
	-	
	-	
	-	
11.	Kwieciński Wojciech	1759/1760
	Łomański Tomasz	

	Szopniewski Błażej	
	Szupczyński Jan	
	-	
12.	Lorecki Marcin	1760/1761
	Sczygłowski Kazimierz	
	-	
	-	
	-	
13.	Lupiński Józef	1761/1762
	-	
	-	
	-	
	-	
14.	Lorecki Marcin	1762/1763
	Lupiński Józef	
	Sczygłowski Kazimierz	
	-	
	-	
15.	Bujnowicz Józef	1763/1764
	Słoniński Bartłomiej	
	-	
	-	
	-	
16.	Śniegocki Jakub	1764/1765
	-	
	-	
	-	
	-	
17.	Kwieciński Wojciech	1765/1766
	Paluszkiewicz Michał	
	Sroczyński Piotr	
	-	
	-	
18.	Baranowski Maciej	1766/1767
	Kostrzewski Jakub	
	Kwieciński Wojciech	
	Stefanowski Antoni	
	-	
19.	Lorecki Marcin	1767/1768
	-	
	-	
	-	
	-	
20.	Jeziński Szymon	1768/1769
	Słoniński Bartłomiej	
	-	
	-	
	-	
21.	-	1769/1770
	-	
	-	
	-	
	-	
22.	Jeziński Szymon	1770/1771
	-	
	-	
	-	
	-	

23.	Jeziernski Szymon	1771/1772
	Kozłowiec Antoni	
	Stefanowski Antoni	
	-	
	-	
24.	Balicki Jan	1772/1773
	Kwieciński Wojciech	
	Zimołagiewicz Marcin	
	-	
	-	
25.	Straburzyński Łukasz	1773/1774
	-	
	-	
	-	
	-	
26.	Kozłowiec Antoni	1774/1775
	Pawłowski Marcin	
	Śniegocki Jakub	
	Wędragowski Jakub	
	Zimołagiewicz Marcin	
27.	Balicki Jan	1775/1776
	Bujnowicz Józef	
	Buliński Józef	
	Sroczyński Piotr	
	Wędragowski Jakub	
28.	Balicki Jan	1776/1777
	Bujnowicz Józef	
	Sroczyński Piotr	
	-	
	-	
29.	Balicki Jan	1777/1778
	Kozłowiec Antoni	
	-	
	-	
	-	
30.	-	1778/1779
	-	
	-	
	-	
	-	
31.	Śniegocki Jakub	1779/1780
	-	
	-	
	-	
	-	
32.	Wędragowski Jakub	1780/1781
	Zimołagiewicz Marcin	
	Żarnowski Antoni	
	-	
	-	
33.	Drobnikiewicz Marcin	1781/1782
	Wędragowski Jakub	
	-	
	-	
	-	
34.	Przybyłowicz Kasper	1782/1783
	Słoniński Leon	
	-	

	-	
	-	
35.	Przybyłowicz Kasper Stragierowicz Franciszek Zimołągiewicz Marcin Żarnowski Antoni -	1783/1784
36.	Drobnikowicz Marcin - - - -	1784/1785
37.	Drobnikowicz Marcin Słoniński Leon Zimołągiewicz Marcin - -	1785/1786
38.	Balicki Jan Szczygłowski Andrzej Słoniński Leon - -	1786/1787
39.	Jeziński Szymon Leśniewicz Stanisław Wabnerowicz Jan - -	1787/1788
40.	Buliński Józef Słoniński Leon Słoniński Szymon Sroczyński Piotr Wabnerowicz Jan	1788/1789
41.	Kłujeski Klemens Leśniewicz Stanisław Lorecki Kasper - -	1789/1790
42.	Kłujeski Klemens Sroczyński Piotr - - -	1790/1791
43.	Kłujeski Klemens Stragierowicz Franciszek - - -	1791/1792
44.	Cichoński Jan Lorecki Kasper Szczygłowski Andrzej Sroczyński Piotr -	1792/1793
45.	Jankowski Michał Szczygłowski Andrzej - - -	1793/1794

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

Aneks III

Wykaz wójtów Pleszewa urzędujących w latach 1749-1794

L.p.	Nazwisko i imię	Okres kadencji
1.	Rawicki Antoni	1749/1750
2.	Żarnowski Walenty	1750/1751
3.	Szopniewski Jan	1751/1752
4.	Rawicki Antoni	1752/1753
5.	Słoniński Kazimierz	1753/1754
6.	Słoniński Kazimierz	1754/1755
7.	Przybyłowicz Mateusz	1755/1756
8.	Wilczek Józef	1756/1757
9.	Szupczyński ¹²⁰⁶ Jan	1757/1758
10.	Szupczyński Jan	1758/1759
11.	Szopniewski Jan	1759/1760
12.	Szupczyński Jan	1760/1761
13.	Szopniewski Jan	1761/1762
14.	Słoniński Kazimierz	1762/1763
15.	Słoniński Kazimierz	1763/1764
16.	Szopniewski Jan	1764/1765
17.	Szopniewski Jan	1765/1766
18.	Szopniewski Jan	1766/1767
19.	Baranowski Maciej	1767/1768
20.	Szopniewski Jan	1768/1769
21.	Szopniewski Jan	1769/1770
22.	Szopniewski Jan	1770/1771
23.	Śniegocki Jakub	1771/1772
24.	Baranowski Maciej	1772/1773
25.	Szopniewski Jan	1773/1774
26.	Jezierski Szymon	1774/1775
27.	Śniegocki Jakub	1775/1776
28.	Szopniewski Jan	1776/1777
29.	Sroczyński Piotr	1777/1778
30.	Sroczyński Piotr	1778/1779
31.	Sroczyński Piotr	1779/1780
32.	Drobnikiewicz Marcin	1780/1781
33.	Baranowski Maciej	1781/1782
34.	Baranowski Maciej	1782/1783
35.	Wędragowski ¹²⁰⁷ Jakub	1783/1784
36.	Wędragowski Jakub	1784/1785
37.	Wędragowski Jakub	1785/1786
38.	Kozłowicz Stanisław	1786/1787
39.	Kozłowicz Stanisław	1787/1788
40.	Kozłowicz Stanisław	1788/1789
41.	Wabnerowicz Jan	1789/1790
42.	Wabnerowicz Jan	1790/1791
43.	Stefanowski Antoni	1791/1792
44.	Kozłowicz Stanisław	1792/1793
45.	Wabnerowicz Jan	1793/1794

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

¹²⁰⁶ Nazwisko występuje także w formie „Szubczyński”.

¹²⁰⁷ Nazwisko występuje także w formach: „Wędrochowski”, „Wędrogowski”.

Aneks IV

Wykaz ławników pleszewskich urzędujących w latach 1749-1794

L.p.	Nazwisko i imię	Okres kadencji
1.	Głambikiewicz Tomasz	1749/1750
	Łomański Tomasz	
	Piekarski Andrzej	
	Przybyłowicz Mateusz	
	Szopniewski Błażej	
	Szupczyński Jan	
2.	Florecki Jan	1750/1751
	Jeziński Marcin	
	Przybyłowicz Mateusz	
	Rawicki Antoni	
	Szupczyński Jan	
	Śniegocki Andrzej	
3.	Lorecki Marcin	1751/1752
	Przybyłowicz Mateusz	
	Rawicki Antoni	
	Szupczyński Jan	
	Śniegocki Andrzej	
	Żarnowski Walenty	
4.	Jeziński Szymon	1752/1753
	Pomorski Franciszek	
	Rutecki Antoni	
	Śniegocki Andrzej	
	Wanierowicz Andrzej	
	-	
5.	Lorecki Marcin	1753/1754
	Lupiński Tomasz	
	Łomański Tomasz	
	Szopniewski Błażej	
	Szupczyński Jan	
	Śniegocki Andrzej	
	Wilczek Tomasz	
6.	Brodczyński ¹²⁰⁸ Tomasz	1754/1755
	Lorecki Marcin	
	Szopniewski Błażej	
	Szupczyński Jan	
	Śniegocki Andrzej	
	Wilczek Tomasz	
7.	Lorecki Marcin	1755/1756
	Łomański Tomasz	
	Rawicki Antoni	
	Szupczyński Jan	
	Śniegocki Andrzej	
	Wilczek Józef	
8.	Jeziński Marcin	1756/1757
	Rawicki Antoni	
	Słoniński Kasper	
	Szopniewski Błażej	
	Szupczyński Jan	
	Wanierowicz Andrzej	
9.	Chrościelski Adam	1757/1758

¹²⁰⁸ Nazwisko występuje także w formie „Brotczyński”.

	Kwieciński Wojciech	
	Lorecki Marcin	
	Lupiński Tomasz	
	Rawicki Antoni	
	Rychlewicz Kasper	
	Wanierowicz Andrzej	
	Wilczek Tomasz	
10.	Brodczyński Tomasz	1758/1759
	Kwieciński Wojciech	
	Słoniński Bartłomiej	
	Śniegocki Paweł	
	Wanierowicz Andrzej	
	-	
11.	Brodczyński Tomasz	1759/1760
	Jezierski Stanisław	
	Lorecki Marcin	
	Słoniński Bartłomiej	
	Sroczyński Piotr	
	-	
12.	Jezierski Szymon	1760/1761
	Kwieciński Wojciech	
	Paluszkiewicz Michał	
	Rychlewicz Kasper	
	Śniegocki Jakub	
	Śniegocki Paweł	
13.	Kwieciński Wojciech	1761/1762
	Lorecki Marcin	
	Paluszkiewicz Michał	
	Rawicki Antoni	
	Słoniński Bartłomiej	
	Słoniński Kazimierz	
14.	Kwieciński Wojciech	1762/1763
	Paluszkiewicz Michał	
	Szopniewski Błażej	
	Szupczyński Jan	
	Śniegocki Jakub	
	Żarnowski Walenty	
15.	Kozłowicz Antoni	1763/1764
	Kwieciński Wojciech	
	Paluszkiewicz Michał	
	Szupczyński Jan	
	Śniegocki Jakub	
	Żarnowski Walenty	
16.	Balicki Jan	1764/1765
	Kwieciński Wojciech	
	Paluszkiewicz Michał	
	Rawicki Antoni	
	Słoniński Bartłomiej	
	Szupczyński Jan	
17.	Jezierski Marcin	1765/1766
	Lorecki Marcin	
	Słoniński Bartłomiej	
	Szupczyński Jan	
	Wilczek Józef	
	Żarnowski Walenty	
18.	Kozłowicz Antoni	1766/1767
	Lorecki Marcin	
	Słoniński Bartłomiej	

	Szupczyński Jan	
	Wędragowski Jakub	
	Żarnowski Walenty	
19.	Florecki Marcin	1767/1768
	Kozłowiec Antoni	
	Paluszkiewicz Michał	
	Słoniński Bartłomiej	
	Sroczyński Piotr	
	Szupczyński Jan	
20.	Baranowski Maciej	1768/1769
	Kostrzewski Jakub	
	Lorecki Marcin	
	Stefanowski Antoni	
	Szupczyński Jan	
	Wędragowski Jakub	
21.	Jeziński Marcin	1769/1770
	Kozłowiec Antoni	
	Stefanowski Antoni	
	Szupczyński Jan	
	Żarnowski Walenty	
	-	
22.	Balicki Jan	1770/1771
	Kwieciński Wojciech	
	Lorecki Marcin	
	Stefanowski Antoni	
	Szupczyński Jan	
	Wędragowski Jakub	
23.	Balicki Jan	1771/1772
	Kwieciński Kasper	
	Lorecki Marcin	
	Szopniewski Jan	
	Szupczyński Jan	
	Wędragowski Jakub	
24.	Lorecki Marcin	1772/1773
	Szupczyński Jan	
	-	
	-	
	-	
	-	
25.	Wędragowski Jakub	1773/1774
	-	
	-	
	-	
	-	
	-	
26.	Jeziński Marcin	1774/1775
	Lorecki Marcin	
	Paluszkiewicz Michał	
	Sroczyński Piotr	
	Szopniewski Jan	
	Szupczyński Jan	
27.	Jeziński Marcin	1775/1776
	Lorecki Marcin	
	Szupczyński Jan	
	Wędragowski Jakub	
	-	
	-	
28.	Jeziński Marcin	1776/1777

	Śniegocki Jakub	
	Wędragowski Jakub	
	-	
	-	
	-	
29.	Jeziński Marcin	1777/1778
	Lorecki Marcin	
	Szopniński Jan	
	Szupczyński Jan	
	Śniegocki Jakub	
	Wędragowski Jakub	
30.	Jeziński Marcin	1778/1779
	Śniegocki Jakub	
	Wędragowski Jakub	
	Zimołągiewicz Marcin	
	-	
	-	
31.	Balicki Jan	1779/1780
	Baranowski Maciej	
	Zimołągiewicz Marcin	
	-	
	-	
	-	
32.	Jeziński Marcin	1780/1781
	Jeziński Stanisław	
	Kozłowiec Antoni	
	Lorecki Marcin	
	Sroczyński Piotr	
	Śniegocki Jakub	
33.	Jeziński Stanisław	1781/1782
	Zimołągiewicz Marcin	
	-	
	-	
	-	
	-	
34.	Balicki Jan	1782/1783
	Drobnikiewicz Marcin	
	Wabnerowicz Jan	
	Wędragowski Jakub	
	Zimołągiewicz Marcin	
	Żarnowski Antoni	
35.	Jeziński Stanisław	1783/1784
	Lorecki Kasper	
	Słoniński Szymon	
	Stefanowski Antoni	
	Wabnerowicz Jan	
	-	
36.	Jeziński Stanisław	1784/1785
	Lorecki Kasper	
	Lorecki Stanisław	
	Łakomici Wojciech	
	Zimołągiewicz Marcin	
	-	
37.	Jeziński Stanisław	1785/1786
	Kozłowiec Stanisław	
	Lorecki Kasper	
	Słoniński Szymon	
	-	

	-	
38.	Jeziernski Kazimierz	1786/1787
	Lorecki Kasper	
	Stragiero wicz Franciszek	
	Wędragowski Jakub	
	Zimo łągiewicz Marcin	
	-	
39.	Jeziernski Kazimierz	1787/1788
	Roliński Tomasz	
	Słoniński Tomasz	
	Sroczyński Piotr	
	Stragiero wicz Franciszek	
	Zimo łągiewicz Marcin	
40.	Jeziernski Kazimierz	1788/1789
	Leśniewicz Stanisław	
	Słoniński Tomasz	
	Stragiero wicz Franciszek	
	-	
	-	
41.	Jeziernski Kazimierz	1789/1790
	Łakomici Wojciech	
	Sczygłowski Andrzej	
	Stefanowski Antoni	
	Wędragowski Jakub	
	-	
42.	Jeziernski Kazimierz	1790/1791
	Księżniakiewicz Karol	
	Leśniewicz Stanisław	
	Łakomici Wojciech	
	Słoniński Kazimierz	
	Stefanowski Antoni	
43.	Jeziernski Kazimierz	1791/1792
	Księżniakiewicz Karol	
	Słoniński Szymon	
	Sczygłowski Andrzej	
	Włodmirski Władysław	
	-	
44.	Baranowski Maciej	1792/1793
	Jeziernski Kazimierz	
	Księżniakiewicz Karol	
	Sroczyński Dionizy	
	Stragiero wicz Franciszek	
	-	
45.	Baranowski Maciej	1793/1794
	Cichoński Jan	
	Jeziernski Kazimierz	
	Kozłowiec Stanisław	
	Sroczyński Piotr	
	-	

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

Aneks V

Duchowieństwo Pleszewa w latach 1750-1793

L.p.	Rok	Proboszcz kościoła farnego	Wikariusz	Mansjonarz	Altarysta	Prepozyt kościoła szpitalnego	Duchowieństwo pomocnicze
1.	1750	Ludwik Pełka	Paweł Śniegocki	Wacław Siara	-	-	Marian Hybler – o. reformata z Chocza
2.	1751	Ludwik Pełka	Paweł Śniegocki	Wacław Siara	-	-	Marian Hybler, Egidiusz Barański – oo. reformaci z Chocza
							Józef Borecki – proboszcz parafii Lenartowice
3.	1752	Ludwik Pełka	Mateusz Zieliński	-	-	-	Michał Brzeziński, Dionizy Gaczyński, Felicjan Sza farski, Egidiusz Barański – oo. reformaci z Chocza
							Józef Borecki – proboszcz parafii Lenartowice
4.	1753	Ludwik Pełka	Mateusz Zieliński	-	-		Antoni Wolski, Rajmund Trzciniński, Wincenty Peczeri, Felicjan Sza farski – oo. reformaci z Chocza
							Józef Borecki – proboszcz parafii Lenartowice
							Kazimierz Konnacki – wikariusz parafii Dobrzyca
5.	1754	Ludwik Pełka	Mateusz Zieliński	-	Antoni Trzciniński ¹²⁰⁹	Antoni Trzciniński	Wincenty Peczeri, Felicjan Sza farski, Jakub Stawski – oo. reformaci z Chocza
							Józef Borecki – proboszcz parafii Lenartowice
							Stanisław

¹²⁰⁹ Antoni Trzciniński zmarł w 1761 r. Pogrzeb odprawiono w dniu 12 lutego 1761 r. (AAG, AP 93-15, k. 43v).

							Burzyński – wikariusz parafii Gołuchów
6.	1755	Ludwik Pełka	-	-	Antoni Trzciniński	Antoni Trzciniński	Wincenty Peczeri, Rajmund Trzciniński – oo. reformaci z Chocza
7.	1756	Ludwik Pełka	-	Stanisław Wolniewicz	Antoni Trzciniński	Antoni Trzciniński	Wincenty Peczeri, Marian Hybler, Egidiusz Barański, Marcin Cichocki, Ludwik Klarinski – oo. reformaci z Chocza
							Stanisław Gorzewicz – prepozyt parafii Gołuchów
8.	1757	Ludwik Pełka	-	-	Antoni Trzciniński	Antoni Trzciniński	Ludwik Klarinski, Marian Hybler, Błażej Rudolf, Franciszek Wolski – oo. reformaci z Chocza
							Franciszek Miesiołowski – proboszcz parafii Lenartowice
9.	1758	Ludwik Pełka	Paweł Śniegocki	-	Antoni Trzciniński	Antoni Trzciniński	Hilary Pakoszewski, Franciszek Nakielski, Błażej Rudolf, Józef Kaniewicz – oo. reformaci z Chocza
10.	1759	Ludwik Pełka	-	-	Antoni Trzciniński	Antoni Trzciniński	Marian Grodzki, Bartłomiej Kuryłowicz, Michał Ostrowski, Józef Kaniewicz – oo. reformaci z Chocza
11.	1760	Ludwik Pełka	-	-	Antoni Trzciniński	Antoni Trzciniński	Celestyn Jóźwikiewicz – o. reformata z Chocza
							Stanisław Gorzewicz – prepozyt parafii Gołuchów
12.	1761	Ludwik Pełka	-	-	Stanisław Pawłowski	-	Bartłomiej Kuryłowicz,

							Antoni Bąkowicz, Didacus Gebauer – oo. reformaci z Chocza
							Paweł Radłowski – proboszcz parafii Brzezie
							Franciszek Miesiołowski – proboszcz parafii Lenartowice
13.	1762	Ludwik Pełka	-	-	Stanisław Pawłowski	-	Feliks Grocholski, Hilary Roszkiewicz – oo. reformaci z Chocza
14.	1763	Ludwik Pełka	Stanisław Pawłowski	-	-	-	Hilary Roszkiewicz, Vitalis Jaroszkiewicz – oo. reformaci z Chocza
							Mateusz Rychlewicz – wikariusz kościoła kolegiackiego w Kaliszu
15.	1764	Ludwik Pełka	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	Hilary Roszkiewicz – o. reformata z Chocza
16.	1765	Ludwik Pełka	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
17.	1766	Ludwik Pełka	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
18.	1767	Ludwik Pełka	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
19.	1768	Ludwik Pełka	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
20.	1769	Ludwik Pełka	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
21.	1770	Ludwik Pełka	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
22.	1771	Ludwik Pełka	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
23.	1772	Ludwik Pełka	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
24.	1773	Ludwik Pełka/ Ignacy Sczaniecki ¹²¹⁰	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-

¹²¹⁰ Ludwik Pełka (canonicus Posnaniensis) zmarł w grudniu 1782 r. (AAG, AP 93-10, k. 11). Ignacy Sczaniecki po raz pierwszy w źródle jako „praepositus Plesseviensis” pojawił się w 1773 r. (AAG, AP 93-2, k. 182-187v).

25.	1774	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
26.	1775	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
27.	1776	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
28.	1777	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
29.	1778	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
30.	1779	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
31.	1780	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
32.	1781	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	Józef Kurczewski – o. reformata z Chocza
33.	1782	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	Stanisław Pawłowski	Józef Tyrakowski	-
34.	1783	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	-
35.	1784	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	Franciszek Kuczkowski – o. reformata z Chocza
36.	1785	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	Franciszek Kuczkowski – o. reformata z Chocza
37.	1786	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	Anzelm Białecki, Bernard Sosnowski, Bazyli Łukaszewicz – oo. reformaci z Chocza
38.	1787	Ignacy Szczeniecki	Stanisław Pawłowski	-	-	Józef Tyrakowski	Bernard Sosnowski, Krystian Dratowicz – oo. reformaci z Chocza Mateusz Rychlewicz – wikariusz kościół kolegiackiego w Kaliszu
39.	1788	Ignacy Szczeniecki	-	-	Józef Tyrakowski	Józef Tyrakowski	Piotr Paluszkiewicz – o. reformata z Chocza
40.	1789	Ignacy Szczeniecki	-	-	-	Józef Tyrakowski	Piotr Paluszkiewicz, Adrian Jakubowski – o.

							reformata z Chocza
41.	1790	Ignacy Szczaniecki	-	-	-	Józef Tyrakowski	Adrian Jakubowski, Bogusław Krzyżanowski – o. reformata z Chocza
42.	1791	Ignacy Szczaniecki	-	-	-	Józef Tyrakowski	Bogusław Krzyżanowski – o. reformata z Chocza
43.	1792	Ignacy Szczaniecki	-	-	-	Józef Tyrakowski	Bogusław Krzyżanowski – o. reformata z Chocza
44.	1793	Ignacy Szczaniecki	-	-	-	Józef Tyrakowski	Kazimierz Kręglewski, Egidiusz Zarzycki, Ludwik Chrościelski, Bogusław Krzyżanowski – oo. reformacji z Chocza

Opracowano na podstawie: AAG, AP93-2, AP93-3, AP93-20a, AP93-10, AP93-15.

Aneks VI

Skład osobowy cechów pleszewskich w latach 1750-1793

Tabela 1. Członkowie cechu piekarskiego.

L.p.	Nazwisko i imię	Informacja o pełni onych funkcjach w cechu	Data wzmianki o członkostwie w cechu	Zapis bibliograficzny
1.	Brudkowski Jan	cechmistrz	1783	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 217
2.	Drobnikiewicz Szymon	cechmistrz	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 53-55
3.	Szymankiewicz Józef	-	1775	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 16-17
4.	Bogusław Walter	-	1790	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 71-72

Tabela 2. Członkowie cechu kuśnierskiego.

L.p.	Nazwisko i imię	Informacja o pełni onych funkcjach w cechu	Data wzmianki o członkostwie w cechu	Zapis bibliograficzny
1.	Bochyński Jan	cechmistrz	1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 197
2.	Leczykiewicz Józef	cechmistrz	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 53-55
			1783	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 217
3.	Ostrogowicz Wawrzyniec	cechmistrz	1775	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 444
4.	Robacki Antoni	brat starszy	1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 202-203
5.	Wyszociński Jan	cechmistrz	1777	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 29

Tabela 3. Członkowie cechu ciesielskiego.

L.p.	Nazwisko i imię	Informacja o pełni onych funkcjach w cechu	Data wzmianki o członkostwie w cechu	Zapis bibliograficzny
1.	Lenczewski Franciszek	mistrz	1785	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 109

Tabela 4. Członkowie cechu garncarskiego.

L.p.	Nazwisko i imię	Informacja o pełni onych funkcjach w cechu	Data wzmianki o członkostwie w cechu	Zapis bibliograficzny
1.	Kozankiewicz Marcin	cechmistrz	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 53-55
			1783	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 217
			1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 182-183
2.	Osuchowicz Tomasz	cechmistrz	1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 202-203
3.	Slagowski Antoni	cechmistrz	1785	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 96-97

Tabela 5. Członkowie cechu różnego.

L.p.	Nazwisko i imię	Informacja o pełni onych funkcjach w cechu	Data wzmianki o członkostwie w cechu	Zapis bibliograficzny
1.	Paluszkiewicz Michał	cechmistrz	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 53-55
			1783	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 217
2.	Smieński Andrzej	cechmistrz	1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 202-203

Tabela 6. Członkowie cechu płócienniczego.

L.p.	Nazwisko i imię	Informacja o pełni onych funkcjach w cechu	Data wzmianki o członkostwie w cechu	Zapis bibliograficzny
1.	Generowicz Kazimierz	cechmistrz	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 53-55
2.	Kluperski Tomasz	-	1787	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 161-162
3.	Straburzyński Łukasz	cechmistrz	1755	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 266-269
			1783	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 217

Tabela 7. Członkowie cechu sukienniczego.

L.p.	Nazwisko i imię	Informacja o pełni onych funkcjach w cechu	Data wzmianki o członkostwie w cechu	Zapis bibliograficzny
1.	Bielawski Augustyn	-	1753	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 209
2.	Foktowicz Jan	cechmistrz	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 53-55
3.	Izertt Wojciech	cechmistrz	1791	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 123-124
4.	Kleczyński Wojciech	-	1784	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 48
5.	Nowacki Jan	-	1752	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 129-130
6.	Pecent Marcin	cechmistrz	1752	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 133
7.	Wabnerowicz Jan	cechmistrz	1776	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 76-77
			1783	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 217

Tabela 8. Członkowie cechu piwowarskiego.

L.p.	Nazwisko i imię	Informacja o pełni onych funkcjach w cechu	Data wzmianki o członkostwie w cechu	Zapis bibliograficzny
1.	Balicki Jan	brat starszy	1777	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 26-28
2.	Baranowski Maciej	podskarbi, cechmistrz	1771	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 411
3.	Drobnikiewicz Marcin	cechmistrz	1777	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 26-28
4.	Kostrzewski Franciszek	brat starszy	1777	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 26-28
5.	Kozłowiecowa Franciszka	cechmistrzowa	1772	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 413
6.	Lorecki Marcin	brat starszy	1777	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 26-28
7.	Pawłowski Marcin	brat starszy	1777	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 26-28

8.	Przybyłowicz Kasper	brat starszy	1777	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 26-28
9.	Słoniński Kazimierz	mistrz	1750	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 27
10.	Sroczyński Piotr	cechmistrz	1783	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 217
11.	Stefanowski Antoni	cechmistrz	1775	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 458
12.	Śniegocki Jakub	cechmistrz	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 53-55
13.	Wilczek Józef	brat starszy	1777	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 26-28

Tabela 9. Członkowie cechu rzeźniczego.

L.p.	Nazwisko i imię	Informacja o pełnionych funkcjach w cechu	Data wzmianki o członkostwie w cechu	Zapis bibliograficzny
1.	Baranowski Józef	brat młodszy, mistrz	1790	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 77-78
			1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
2.	Chrościelski Maciej	cechmistrz	1783	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 217
3.	Chruścielska (wdowa)	mistrzowa	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
4.	Florecki Mateusz	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
5.	Florecki Mikołaj	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
6.	Jeziński Benedykt	mistrz	1787	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 154-156
7.	Jeżewski Benedykt	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
8.	Kostrzewski Franciszek	cechmistrz	1777	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 26-28
			1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
9.	Kostrzewski Jan	cechmistrz	1785	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 99-101
10.	Kostrzewski Józef	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
11.	Kostrzewski Karol	mistrz, cechmistrz	1788	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 1
			1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
12.	Lorecki Franciszek	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
13.	Koszczabowski Mikołaj	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
14.	Kozłowiec Wawrzyniec	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
15.	Niziński Sebastian	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
16.	Paul Bogusław	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
17.	Pawłowski Marcin	mistrz, cechmistrz	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 53-55
			1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
18.	Piekarczyk Piotr	cechmistrz	1790	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 77-78
19.	Piekarczyk (wdowa)	mistrzowa	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
20.	Pomorski Andrzej	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
21.	Słoniński Franciszek	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
22.	Słoniński Franciszek Ksawery	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
23.	Słoniński Jan	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
24.	Słoniński Szymon	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
25.	Wieczorkiewicz Walenty	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 26, s. 3
26.	Wyszociński Maciej	mistrz	1787	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 154-156

Tabela 10. Członkowie cechu krawieckiego.

L.p.	Nazwisko i imię	Informacja o pełnionych funkcjach w cechu	Data wzmianki o członkostwie w cechu	Zapis bibliograficzny
1.	Brzeźski Elias z	uczeń	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 14
2.	Drobniewicz Józef	mistrz	1750	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 47, 49
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 122
3.	Drobniewicz Marcin	czeladnik	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 122
4.	Drobniewicz Szymon	podskarbi	1778	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 29
5.	Drobniewicz Wojciech	mistrz	1750	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 47, 49, 126
			1751	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 152, 160
			1752	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 179
			1753	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 180
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 122
6.	Flaczyński Sebastian	czeladnik	1754	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 26
7.	Grzegorkiewicz Franciszek	uczeń, czeladnik	1755	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 20
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 30
8.	Januszewicz Antoni	mistrz	1751	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 152, 160
9.	Kiełczyński Ignacy	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 20
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 30
10.	Kiełczyński Wojciech	mistrz, cechmistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 159
			1772	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 413
			1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 53-55
			1778	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 109; APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 29
			1783	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 217
11.	Kozłowiec Antoni	cechmistrz	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 21, 30
12.	Kozłowiec Józef	podskarbi, mistrz, cechmistrz	1750	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 47, 49, 126
			1751	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 152, 160
			1752	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 19, 179
			1753	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 180, 54
			1754	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 26, 30, 159
13.	Kozłowiec Wojciech	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 20
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 21
14.	Laurentowicz Michał	mistrz	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 30
	Leniwy Kasper	mistrz	1750	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 47, 49, 126
			1751	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 160
15.	Lupiński Józef	podskarbi	1752	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 179
16.	Michałowicz Bartłomiej	czeladnik	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 132
17.	Michałowicz Jan	czeladnik	1750	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 47
18.	Michałowicz Marcin	mistrz	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 14, 132
19.	Miecznik Jan	mistrz	1753	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 54, 180
20.	Miecznik Łukasz	podskarbi, mistrz	1750	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 47
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 21, 30, 122, 123, 132

21.	Miecznikiewicz Jędrzej	czeladnik	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 123
22.	Miecznikiewicz Marcin	czeladnik	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 123
23.	Miecznikiewicz Wojciech	mistrz	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 123
24.	Jakub Pietrowicz	mistrz	1753	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 180
25.	Mateusz Przybyłowicz	podskarbi, mistrz	1750	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 47, 49, 126
			1752	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 179
26.	Rawicki Józef	czeladnik	1750	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 49
27.	Rychlewicz Franciszek	czeladnik	1751	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 152
28.	Rychlewicz Kasper	mistrz, cechmistrz	1751	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 152
			1752	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 49
			1753	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 180, 54
			1754	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 26, 30, 159
			1755	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 20
29.	Rychlewicz Mateusz	czeladnik	1751	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 152
30.	Samsonowicz Marcin	uczeń, czeladnik	1755	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 20
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 21
31.	Sapałowicz Sebastian	mistrz	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 122
32.	Sarniewicz Paweł	uczeń, czeladnik	1752	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 19
			1754	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 30
33.	Szupczyński Jan	mistrz, cechmistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 26
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 21, 30
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 1
			1788	APP, Akta m. Pleszew I/38, s. 182- 183
34.	Turoski Łukasz	mistrz	1759	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 30
35.	Wanierowicz Andrzej	-	1750	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 126
36.	Wilczek Józef	podskarbi, cechmistrz	1751	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 152, 160
			1755	APP, Cechy m. Pleszew 13, s. 20

Tabela 11. Członkowie cechu szewskiego.

L.p.	Nazwisko i imię	Informacja o pełniowanych funkcjach w cechu	Data wzmianki o członkostwie w cechu	Zapis bibliograficzny
1.	Adamkiewicz Tomasz	-	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 46
2.	Blichiewicz Jakub	mistrz	1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 51
			1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 54
3.	Borowiecki Łukasz	mistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 34
4.	Brodczyński Antoni	mistrz	1751	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 29-30
			1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 31
			1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 36
5.	Brodczyński Tomasz	cechmistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 33
			1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 42
6.	Buczowski Kajetan	mistrz	1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 53
7.	Bułdoński Antoni	pisarz cechowy, mistrz	1778	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 84, 86
			1793	APP, Cechy m. Pleszew 31, s. 1, 2
8.	Bułdoński Błażej	mistrz	1769	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 71
9.	Bułdoński Ignacy	mistrz	1769	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 71
10.	Cesarski Grzegorz	mistrz	1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 32
11.	Cichoński Andrzej	mistrz	1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 176-177
12.	Cichoński Jan	mistrz	1780	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 94

13.	Cichoński Kazimierz	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 47
			1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 51
			1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 54
			1765	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 58
			1793	APP, Cechy m. Pleszew 31, s. 1
14.	Cichoński Stanisław	pisarz cechowy	1773	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 77
15.	Dalegalski Mikołaj	mistrz	1753	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 33
16.	Dąbkiewicz Walerian	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 31, s. 1, 2
17.	Drażeski Mateusz	pisarz cechowy, mistrz	1757	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 44
			1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 45, 46
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 48
18.	Drażeski Stanisław	mistrz	1756	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 49
19.	Florecki Karol	pisarz cechowy, mistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 36
			1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 43
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 43, 44
20.	Gajewski Marcin	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 39-40
21.	Generowicz Łukasz	mistrz	1764	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 56
22.	Głambikiewicz Jan	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 38
23.	Głambikiewicz Prokop	mistrz	1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 42
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 45
			1775	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 11-12
24.	Głodniński Kazimierz	mistrz	1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 42
25.	Grabowski Jakub	mistrz	1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 42
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 48
			1775	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 11-12
26.	Grabowski Wojciech	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 37
			1757	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
27.	Grosewicz Stanisław	mistrz	1757	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 41
28.	Grusiewicz Stanisław	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 39
29.	Guźicki Mateusz	mistrz	1759	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 44
30.	Jakubowski Łukasz	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 47
31.	Janczewski Tomasz	mistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 35
			1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 54
32.	Janiszewski Marcin	mistrz	1750	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 28
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 48
33.	Janiszewski Tomasz	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 46
34.	Jaworski Marcin	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 47
35.	Jeziński Marcin	ojciec gospodni, podskarbi cechowy, cechmistrz	1751	APP, A. m. Pleszew I/36, s. 61-62
			1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 32
			1768	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 67
			1769	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 71
			1770	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 72
			1771	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 73
			1772	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 75
			1773	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 77
			1776	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 80
			1778	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 84
1779	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 90, 92			
36.	Jeziński Stanisław	mistrz, cechmistrz	1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
			1772	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 75; APP, A. m. Pleszew I/36, s. 413
			1775	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 11-12
			1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 182-183
37.	Jeziński Tadeusz	mistrz	1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 52
38.	Jeziński Tomasz	mistrz	1779	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 92
39.	Józefowicz Grzegorz	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 47

40.	Kamoski Łukasz	mistrz stołowy	1751	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 29
41.	Kapoliński Wojciech	mistrz	1753	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 33
42.	Kasprzycki Jan	mistrz	1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 31
43.	Kempiński Konstanty	mistrz	1757	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 41
44.	Kędzierski Bonawentura	-	1757	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
45.	Kędzierski Sebastian	mistrz	1759	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 44
46.	Kępiński Józef	mistrz	1768	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 68
47.	Korycki Tomasz	pisarz cechowy	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 34
48.	Kosikiewicz Franciszek	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 46
49.	Kozmiński Andrzej	pisarz cechowy	1750	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 28
			1751	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 29-30
50.	Kraszewski Mateusz	pisarz cechowy	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 47
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 48, 49, 50
			1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 50
51.	Kroszewski Mateusz	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 46
52.	Królikiewicz Jakub	mistrz	1751	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 29
			1775	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 11-12
53.	Kudlewicz Mateusz	mistrz	1771	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 73
			1793	APP, Cechy m. Pleszew 31, s. 1
54.	Krzyżanek Marcin	crchmistrz	1773	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 53-55
55.	Krzyżankiewicz Adam	mistrz	1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 53
56.	Księżniak Ignacy	mistrz	1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 32
57.	Księżniakiewicz Jan	mistrz, cechmistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 37
			1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 46, 47
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 49
58.	Księżniakiewicz Karol	ojciec gospodni, podskarbi cechowy	1780	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 94
			1781	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 89, 96
			1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 176-177
59.	Kulesiewicz Józef	mistrz	1779	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 88, 89, 90, 91
60.	Kulesiewicz Marcin	mistrz	1757	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 42
61.	Kulesiewicz Roch	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 47
62.	Kurkiewicz Tadeusz	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 31, s. 1, 2
63.	Kurkiewicz Wojciech	mistrz	1751	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 29-30
			1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 30, 32
			1753	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 32, 33
64.	Lamparski Jan	mistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 36, 37
65.	Leśniewicz Stanisław	pisarz echowy, cechmistrz	1767	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 65
			1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 172-176
			1793	APP, Cechy m. Pleszew 31, s. 1, 2
66.	Ligizieński Grzegorz	ojciec gospodni, mistrz	1757	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
			1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 47
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 49, 50
			1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 54
67.	Lorecki Maciej	mistrz	1778	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 85, 86
			1779	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 88
			1793	APP, Cechy m. Pleszew 31, s. 2
68.	Łabudziński Adam	mistrz	1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 50, 52
69.	Łabudziński Łukasz	mistrz	1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 50
70.	Łagodziński Franciszek	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 38
71.	Łagodziński Piotr	pisarz cechowy, mistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 34, 35, 37
			1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 39
			1757	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 41, 42
			1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 42
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 44, 45
72.	Łojkiewicz Kazimierz	mistrz	1753	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 33

73.	Łomański Wojciech	mistrz	1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 32
74.	Łukaszewicz Andrzej	mistrz	1764	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 56
75.	Łukaszewicz Antoni	mistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 35
			1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 48
76.	Łukaszewicz Franciszek	mistrz stołowy, mistrz, cechmistrz	1765	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 58
			1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 172-176
			1789	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 11
			1793	APP, Cechy m. Pleszew 31, s. 1
77.	Magnuszewski Jan	pisarz cechowy, mistrz	1751	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 29-30
			1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 30, 31, 32
			1753	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 32
78.	Maliszewicz Wojciech	mistrz	1765	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 57
79.	Marecki Jakub	mistrz	1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 50
80.	Marecki Szymon	mistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 36
			1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 45
81.	Masańkiewicz Łukasz	mistrz	1756	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
82.	Masłowski Łukasz	mistrz	1775	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 11-12
83.	Matelewicz Majcher	pisarz cechowy	1753	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 32, 33
84.	Michałowicz Stanisław	pisarz cechowy	1776	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 80
85.	Miedzieliwicz Stanisław	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 47
86.	Mierzwiwicz Mateusz	mistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 34
87.	Niedzieliwicz Stanisław	mistrz	1753	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 33
88.	Olbiński Marcin	mistrz	1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 55
			1765	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 58
89.	Osuchowski Tomasz	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 46
90.	Paciorkiewicz Marcin	mistrz	1756	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
91.	Pawieński Stanisław	mistrz	1751	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 29-30
92.	Pątkiewicz Wojciech	mistrz	1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 32
93.	Piasecki Mateusz	mistrz	1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 52
94.	Piasecki Sebastian	mistrz	1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 51
95.	Piasecki Wojciech	mistrz	1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 50
96.	Piastowski Wojciech	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 45
97.	Piekarski Ignacy	pisarz cechowy	1772	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 73
98.	Piekarski Jan	pisarz cechowy, mistrz	1750	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 28
			1766	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 61
99.	Piekarski Ludwik	mistrz	1750	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 29
			1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 34
100.	Przybelski Bartłomiej	mistrz	1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 43
101.	Przybelski Stanisław	mistrz	1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 43
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 45
102.	Przybyłowicz Bartłomiej	mistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 36
103.	Rąpkowski Mikołaj	mistrz	1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 31
104.	Roliński Mateusz	mistrz	1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 42
105.	Rutowski Paweł	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 46
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 49
106.	Rutyński Tomasz	mistrz	1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 176-177
107.	Rykański Jan	pisarz cechowy, mistrz	1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 43
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 48, 49
			1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 51
			1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 53, 54, 55
			1764	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 56
108.	Rzadkiewicz Mateusz	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 39-40
109.	Szygłowski Andrzej	mistrz	1765	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 57
110.	Szygłowski Walenty	mistrz	1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 31
111.	Słoniński Tomasz	ojciec gospodni	1789	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 117

112.	Smolarski Jakub	mistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 36
113.	Sobański Leon	mistrz	1770	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 73
114.	Sroczyński Szymon	mistrz	1753	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 32
115.	Staniszewski Franciszek	mistrz	1759	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 44
116.	Staniszewski Wojciech	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 37
117.	Stefankiewicz Tomasz	mistrz	1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 51
118.	Stefankiewicz Tomasz	mistrz	1765	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 57
119.	Stefańczyk Tomasz	mistrz	1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 51
120.	Stragierowicz Bartłomiej	mistrz	1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
121.	Stragierowicz Franciszek	mistrz	1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 48
			1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 172-176
			1793	APP, Cechy m. Pleszew 31, s. 1
122.	Stragierowicz Kryspin	mistrz	1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 48
123.	Swarc Jakub	mistrz	1757	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
124.	Szczepański Norbert	mistrz	1779	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 89
125.	Szmadrański Andrzej	mistrz	1753	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 33
126.	Szopniewski Marcin	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 37
			1757	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 41
127.	Szpancikiewicz Józef	mistrz	1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 176-177
128.	Szykalski Wojciech	mistrz	1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 49, 50
129.	Szymanowicz Marcin	mistrz	1759	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 43
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 50
130.	Śniegocki Michał	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 46
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 49
131.	Świdorski Jan	podskarbi cechowy, mistrz, cechmistrz	1757	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 45
			1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 55
			1783	APP, A. m. Pleszew I/37, s. 217
			1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 172-176
			1789	APP, A. m. Pleszew I/39, s. 56-59
132.	Świdorski Stanisław	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 31, s. 2
133.	Świdoński Tomasz	mistrz	1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 51
134.	Trafarowicz Józef	mistrz	1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 54
135.	Tygielski Józef	mistrz	1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 48
136.	Tygielski Kasper	mistrz	1753	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 33, 34
			1756	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
137.	Tygielski Kazimierz	mistrz	1750	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 28
			1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 31
138.	Tygielski Tomasz	mistrz	1750	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 29
139.	Unijewski Andrzej	mistrz	1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 31
			1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 51, 52
140.	Urbankiewicz Franciszek	pisarz cechowy	1767	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 65
141.	Urbankiewicz Michał	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 47
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 49
142.	Walendowski Franciszek	mistrz	1765	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 56
143.	Walendowski Ignacy	mistrz	1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 53, 54
144.	Walendowski Jan	mistrz	1778	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 85
145.	Walendowski Kasper	mistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 37
146.	Wanszykiewicz Andrzej	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 37
147.	Wasiewicz Stanisław	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 37
148.	Wasiewicz Wojciech	mistrz	1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 30
149.	Wąsicki Andrzej	pisarz cechowy	1757	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
150.	Wieczorkowicz Mikołaj	mistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 35
151.	Wierzbiński Franciszek	mistrz	1770	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 72
152.	Wierzbiński Paweł	cechmistrz	1770	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 72
153.	Wilczek Józef	ojciec gospodni	1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 55
			1764	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 56

			1765	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 56, 57
154.	Witkowski Maciej	mistrz	1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 54
155.	Worchowicz Jan	mistrz	1779	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 90
156.	Woszycki Mateusz	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 38
157.	Woźnicki Maciej	mistrz	1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 30, 31
158.	Woźnicki Mateusz	mistrz	1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 43
			1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 47
159.	Wronecki Mikołaj	mistrz	1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 53, 55
160.	Wróblewski Michał	mistrz	1759	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 45
161.	Wurchiewicz Jan	mistrz	1780	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 94
162.	Zabłotni Stanisław	mistrz	1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 53
			1764	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 56
163.	Zaborski Stanisław	pisarz cechowy	1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 30
164.	Zdierzbcki Maciej	mistrz	1793	APP, Cechy m. Pleszew 31, s. 2
165.	Zdzieszzyński Łukasz	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 47
166.	Zeydler Franciszek	mistrz	1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 51
167.	Zieliński Szymon	mistrz	1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 52
168.	Zieliński Tomasz	mistrz	1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 51
169.	Zieliński Wojciech	mistrz	1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 46, 47
170.	Zimołągiewicz Marcin	mistrz	1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 35
171.	Zygrzyński Grzegorz	mistrz	1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 38
172.	Żakowiecki Bogusław	mistrz	1788	APP, A. m. Pleszew I/38, s. 225-226
173.	Żarnowski Walenty	ojciec gospodni	1750	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 28
			1751	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 29-30
			1752	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 30, 31, 32
			1753	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 32, 33
			1754	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 34, 35, 36, 37
			1755	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 37, 38, 39
			1756	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40
			1757	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40, 41, 42
			1758	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 40, 42, 43
			1759	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 43, 44, 45
			1760	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 45, 46, 47
			1761	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 48, 49, 50
			1762	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 50, 51, 52
1763	APP, Cechy m. Pleszew 36, s. 53, 54, 55			

Aneks VII

Kariera urzędnicza elity pleszewskiej w latach 1749-1794

L.p.	Nazwisko i imię	Burmistrz	Wójt	Rajca¹²¹¹	Ławnik
1.	Balicki Jan	1774/1775	-	1772/1773, 1775/1776, 1776/1777, 1777/1778, 1786/1787	1764/1765, 1770/1771, 1771/1772, 1779/1780, 1782/1783
2.	Baranowski Maciej	1780/1781, 1787/1788, 1788/1789	1767/1768, 1772/1773, 1781/1782, 1782/1783	1766/1767	1768/1769, 1779/1780, 1792/1793, 1793/1794
3.	Brodczyński Tomasz	-	-	-	1754/1755, 1758/1759, 1759/1760
4.	Bujnowicz Józef	-	-	1763/1764, 1775/1776, 1776/1777	-
5.	Buliński Józef	-	-	1775/1776, 1788/1789	-
6.	Chrościelski Adam	-	-	-	1757/1758
7.	Cichoński Jan	-	-	1792/1793	1793/1794
8.	Drobnikiewicz Marcin	-	1780/1781	1781/1782, 1784/1785, 1785/1786	1782/1783
9.	Florecki Jan	-	-	-	1750/1751
10.	Florecki Marcin	-	-	-	1767/1768
11.	Głąmbikiewicz Tomasz	1752/1753	-	1751/1752, 1753/1754, 1755/1756	1749/1750
12.	Jankowski Michał	-	-	1793/1794	-
13.	Jeziński Kazimierz	-	-	-	1786/1787, 1787/1788, 1788/1789, 1789/1790, 1790/1791, 1791/1792, 1792/1793, 1793/1794
14.	Jeziński Marcin	1761/1762, 1766/1767, 1771/1772	-	1755/1756	1750/1751, 1756/1757, 1765/1766, 1769/1770, 1774/1775, 1775/1776, 1776/1777, 1777/1778, 1778/1779, 1780/1781
15.	Jeziński Stanisław	-	-	1757/1758	1759/1760, 1780/1781, 1781/1782, 1783/1784, 1784/1785, 1785/1786

¹²¹¹ Nazywani byli również radcami lub asesorami burmistrzowskimi.

16.	Jeziernski Szymon	-	1774/1775	1768/1769, 1770/1771, 1771/1772, 1787/1788	1752/1753, 1760/1761
17.	Klujeski Klemens	-	-	1789/1790, 1790/1791, 1791/1792	-
18.	Kostrzewski Jakub	-	-	1766/1767	1768/1769
19.	Kozłowicz Antoni	1773/1774	-	1771/1772, 1774/1775, 1777/1778	1763/1764, 1766/1767, 1767/1768, 1769/1770, 1780/1781
20.	Kozłowicz Stanisław	-	1786/1787, 1787/1788, 1788/1789, 1792/1793	-	1785/1786, 1793/1794
21.	Księżniakiewicz Karol	-	-	-	1790/1791, 1791/1792, 1792/1793
22.	Kwieciński Kasper	-	-	-	1771/1772
23.	Kwieciński Wojciech	-	-	1750/1751, 1752/1753, 1753/1754, 1755/1756, 1756/1757, 1759/1760, 1765/1766, 1766/1767, 1772/1773	1757/1758, 1758/1759, 1760/1761, 1761/1762, 1762/1763, 1763/1764, 1764/1765, 1770/1771
24.	Leśniewicz Stanisław	-	-	1787/1788, 1789/1790	1788/1789, 1790/1791
25.	Lorecki Kasper	-	-	1789/1790, 1792/1793	1783/1784, 1784/1785, 1785/1786, 1786/1787
26.	Lorecki Marcin	-	-	1756/1757, 1757/1758, 1760/1761, 1762/1763, 1767/1768	1751/1752, 1753/1754, 1754/1755, 1755/1756, 1757/1758, 1759/1760, 1761/1762, 1765/1766, 1766/1767, 1768/1769, 1770/1771, 1771/1772, 1772/1773, 1774/1775, 1775/1776, 1777/1778, 1780/1781
27.	Lorecki Stanisław	-	-	-	1784/1785
28.	Lupiński Józef	1760/1761	-	1761/1762, 1762/1763	-
29.	Lupiński Tomasz	-	-	-	1753/1754, 1757/1758
30.	Łakomiccki Wojciech	-	-	-	1784/1785, 1789/1790,

					1790/1791
31.	Lomański Tomasz	1750/1751, 1751/1752, 1757/1758	-	1752/1753, 1756/1757, 1759/1760	1749/1750, 1753/1754, 1755/1756
32.	Paluszkiewicz Michał	-	-	1765/1766	1760/1761, 1761/1762, 1762/1763, 1763/1764, 1764/1765, 1767/1768, 1774/1775
33.	Pawłowski Marcin	-	-	1774/1775	-
34.	Piekarski Andrzej	-	-	1750/1751, 1751/1752, 1752/1753	1749/1750
35.	Pomorski Franciszek	-	-	-	1752/1753
36.	Przybyłowicz Kasper	-	-	1782/1783, 1783/1784	-
37.	Przybyłowicz Mateusz	1753/1754, 1754/1755	1755/1756	1752/1753, 1756/1757	1749/1750, 1750/1751, 1751/1752
38.	Rawicki Antoni	-	1749/1750, 1752/1753	1753/1754	1750/1751, 1751/1752, 1755/1756, 1756/1757, 1757/1758, 1761/1762, 1764/1765
39.	Roliński Tomasz	-	-	-	1787/1788
40.	Rutecki Antoni	-	-	-	1752/1753
41.	Rychlewicz Kasper	-	-	-	1757/1758, 1760/1761
42.	Szygłowski Andrzej	-	-	1786/1787, 1792/1793, 1793/1794	1789/1790, 1791/1792
43.	Szygłowski Kazimierz	-	-	1760/1761, 1762/1763	-
44.	Słoniński Bartłomiej	-	-	1757/1758, 1763/1764, 1768/1769	1758/1759, 1759/1760, 1761/1762, 1764/1765, 1765/1766, 1766/1767, 1767/1768
45.	Słoniński Kasper	-	-	-	1756/1757
46.	Słoniński Kazimierz	1755/1756, 1756/1757, 1758/1759, 1759/1760, 1764/1765, 1765/1766	1753/1754, 1754/1755, 1762/1763, 1763/1764	-	1761/1762, 1790/1791
47.	Słoniński Leon	-	-	1782/1783, 1785/1786, 1786/1787, 1788/1789	-
48.	Słoniński Szymon	-	-	1788/1789	1783/1784, 1785/1786, 1791/1792
49.	Słoniński Tomasz	1789/1790,	-	-	1787/1788,

		1790/1791, 1791/1792, 1792/1793			1788/1789
50.	Sroczyński Dionizy	-	-	-	1792/1793
51.	Sroczyński Piotr	1762/1763, 1763/1764, 1769/1770, 1783/1784, 1784/1785	1777/1778, 1778/1779, 1779/1780	1765/1766, 1775/1776, 1776/1777, 1788/1789, 1790/1791, 1792/1793	1759/1760, 1767/1768, 1774/1775, 1780/1781, 1787/1788, 1793/1794
52.	Straburzyński Łukasz	-	-	1773/1774	-
53.	Stragierowicz Franciszek	-	-	1783/1784, 1791/1792	1786/1787, 1787/1788, 1788/1789, 1792/1793
54.	Stefanowski Antoni	1775/1776, 1776/1777, 1777/1778, 1778/1779, 1781/1782, 1782/1783, 1785/1786, 1786/1787	1791/1792	1766/1767, 1771/1772	1768/1769, 1769/1770, 1770/1771, 1783/1784, 1789/1790, 1790/1791
55.	Szopniewski Błażej	-	-	1750/1751, 1751/1752, 1752/1753, 1755/1756, 1758/1759, 1759/1760	1749/1750, 1753/1754, 1754/1755, 1756/1757, 1762/1763
56.	Szopniewski Jan	-	1751/1752, 1759/1760, 1761/1762, 1764/1765, 1765/1766, 1766/1767, 1768/1769, 1769/1770, 1770/1771, 1773/1774, 1776/1777	1750/1751	1771/1772, 1774/1775, 1777/1778
57.	Szupczyński Jan	-	1757/1758, 1758/1759, 1760/1761	1759/1760	1749/1750, 1750/1751, 1751/1752, 1753/1754, 1754/1755, 1755/1756, 1756/1757, 1762/1763, 1763/1764, 1764/1765, 1765/1766, 1766/1767, 1767/1768, 1768/1769, 1769/1770, 1770/1771, 1771/1772, 1772/1773, 1774/1775, 1775/1776,

					1777/1778
58.	Śniegocki Andrzej	-	-	-	1750/1751, 1751/1752, 1752/1753, 1753/1754, 1754/1755, 1755/1756
59.	Śniegocki Jakub	1767/1768, 1768/1769, 1770/1771, 1772/1773	1771/1772, 1775/1776	1764/1765, 1774/1775, 1779/1780	1760/1761, 1762/1763, 1763/1764, 1776/1777, 1777/1778, 1778/1779, 1780/1781
60.	Śniegocki Paweł	-	-	-	1758/1759, 1760/1761
61.	Wabnerowicz Jan	-	1789/1790, 1790/1791, 1793/1794	1787/1788, 1788/1789	1782/1783, 1783/1784
62.	Wanierowicz Andrzej	-	-	1755/1756	1752/1753, 1756/1757, 1757/1758, 1758/1759
63.	Wanierowicz Antoni	-	-	1753/1754	-
64.	Wernat Samuel	1793/1794	-	-	-
65.	Wędragowski Jakub	-	1783/1784, 1784/1785, 1785/1786	1774/1775, 1775/1776, 1780/1781, 1781/1782	1766/1767, 1768/1769, 1770/1771, 1771/1772, 1773/1774, 1775/1776, 1776/1777, 1777/1778, 1778/1779, 1782/1783, 1786/1787, 1789/1790
66.	Wilczek Józef	-	1756/1757	1751/1752	1755/1756, 1765/1766
67.	Wilczek Tomasz	-	-	-	1753/1754, 1754/1755, 1757/1758
68.	Włodmirski Władysław	-	-	-	1791/1792
69.	Zimołagiewicz Marcin	-	-	1772/1773, 1774/1775, 1780/1781, 1783/1784, 1785/1786	1778/1779, 1779/1780, 1781/1782, 1782/1783, 1784/1785, 1786/1787, 1787/1788
70.	Żarnowski Antoni	-	-	1780/1781, 1783/1784	1782/1783
71.	Żarnowski Walenty	1749/1750	1750/1751	-	1751/1752, 1762/1763, 1763/1764, 1765/1766, 1766/1767, 1769/1770

Opracowano na podstawie: APP, A. m. Pleszew I/20, I/21, I/22, I/24, I/36, I/37, I/38, I/39.

Aneks VIII

Dekret sądu burmistrzowskiego z dnia 9 lutego 1755 r. w sprawie nieostrożności obchodzenia się z ogniem przez sławetnych Józefa Leśniewicza i Franciszka Hynczewskiego, mieszczan pleszewskich.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/36, s. 335-336 – oblata.

Actum Plesseviae feria 4 post festum Purificationis Beatissimae Virginis Mariae proxima anno 1757 coram officio proconsulari scilicet Famato Casimiro Słoniński proconsule, Thoma Łomański, Alberto Kwieciński, consulibus iuratis.

Zabiegając urząd burmistrzowski pleszewski wszelkim złym inkonwencyjnom w miasteczku Pleszewie, a principaliter żeby się ogień casualiter u którego obywatela w pomienionym miasteczku nie pokazał, jako się tymi czasy trafiło, że się przez nieostrożność sławetnych Józefa Leśniewicza i Franciszka Hynczewskiego, obywatelów pleszewskich, ogień z suszenia dambku pokazał, i byłyby tak ulica Jarocka, iako i Malińska z dymem poszły, żeby nie łaska Pana Boga Wszechmogącego w tym była. Więc pomieniony sąd, zabiegając takowym przypadkom, sądzi być winnych Leśniewicza i Hynczewskiego kary, prawda żeby się nie powinny żadnym sposobem relaksować dawne przez urząd utriusque officii Plesseviensis raz na zawsze uchwały, w których jest naznaczonych na takowych grzywien 50. i ręką przy przyciśnieniu pieczęci herbownej j.w. pani dziedzicznej własną stwierdzone i podpisane.

Jednakowoż pomieniony urząd, mając wzgląd (w tym czasie ile drogim i do pieniędzy niesposobnym) w cale na chudych pachółków i należycie podupadłych, nakazuje tylko, ażeby Józef Leśniewicz dał grzywien [336] do kościoła farnego do ołtarza Matki Boski Różańcowej trzy, na świece, na wotywę przed św. Wawrzyńcem odprawioną w przyszły piątek także grzywien trzy, na mszę w przyszłą sobotę w kościele św. Floriana odprawioną przed ołtarzem Matki Najświętszey Niepokalanej Poczęcia grzywnę iedną, sądowi burmistrzowskiemu grzywien trzy. Sławetny zaś Franciszek Hynczeswki, że był y ten tak nieostrożny w przestrzeganiu ognia, skąd by mogła być okazyja dalsza, jako się nie raz praktykowała, ma oddać grzywien trzy do kaplicy na świece, sądowi grzywien dwie, i sesyją ratuszną, tak Leśniewicz, iako i Hynczewski, siedzieć, pokąd zadosyć nie uczynią dekretowi, niniejszym nakazuje dekretem.

Aneks IX

Testamenty mieszczan pleszewskich z lat 1771-1793.

Niniejszy aneks zawiera edycję wszystkich testamentów mieszczan pleszewskich pochodzących z 2 poł. XVIII w., zachowanych w materiałach z tego okresu. Zeznania ostatniej woli znajdują się tylko w jednej z istniejących ksiąg miejskich, a mianowicie księdze wójtowskiej o sygnaturze I/37, znajdującej się w Archiwum Państwowym w Poznaniu. Dokonano edycji w sumie 15 zebranych dokumentów, które sporządzono w latach 1771-1793. Być może więcej testamentów znajdowało się w księgach radzieckich, które jednak nie zachowały się dla badanego okresu. Zeznania ostatniej woli są ważnym źródłem wykorzystywanym przez historyków. Na ich podstawie można opisywać różne aspekty życia codziennego, gospodarczego i kulturalnego, a także śledzić więzi społeczne i zawodowe w mieście¹²¹².

Testator miał możliwość dowolnej zmiany swej dyspozycji aż do momentu śmierci, gdyż w świetle prawa magdeburskiego obowiązującego w Pleszewie, dopiero ona nadawała dokumentowi moc prawną¹²¹³.

Testamenty mieszczan pleszewskich posiadały określoną strukturę. Najpierw podawano informację o wpisie do księgi (w języku łacińskim) oraz datę (w formule słownej) powstania oryginału testamentu. Następnie testator/testatorka odwoływał się do Św. Trójcy. Później zamieszczano informacje o osobie składającej ostatnią wolę: imię i nazwisko, zawód, urząd, w przypadku kobiet informacje o mężu bądź mężach, gdy mamy do czynienia z powtórnie zamężną wdową; kolejne zamążpójścia odnotowywano w kolejności chronologicznej. Przedśmiertne spisy poprzedzają zeznania mające określić stan fizyczny i umysłowy. Złożona chorobą osoba testatora składała zwyczajowe wyznanie o przyczynie zapisu, która wynikała z przeświadczenia, „że kto się rodzi, umierać musi”. Wskazywano miejsce i sposób pochówku. Rozporządzenia majątkowe zawierały podział mienia, rozliczenia posiadanych należności, listy dłużników, legaty dla kościołów. W dokumencie skrupulatnie wyliczano posiadane ruchomości, a także okoliczności ich nabycia za własne pieniądze przez poszczególnych małżonków. Następnie podawano informacje o wierzycielach (imię, nazwisko, zawód, urząd). Akt zakończony był podpisem testatora/testatorki (własnoręcznym, ręką trzymaną lub znakiem krzyża). Dokumenty

---

¹²¹² A. Karpiński, *Katalog testamentów poznańskich z drugiej połowy XVI i z XVII wieku*, Warszawa 2017, s. 7, 17.

¹²¹³ Tamże, s. 7; J. Wymułek, *Katalog testamentów z krakowskich ksiąg miejskich do 1550 r.*, Warszawa 2017, s. 12-13.

wpisywano do księgi wójtowskiej na podstawie zeznania ustnego testatora/testatorki, które spisywano najczęściej w domu osoby zeznającej ostatnią wolę¹²¹⁴. Prawdopodobnie byli przy tym obecni dwaj urzędnicy miejscy (zazwyczaj był to rajca i ławnik).

1. Testament sławetnego Tomasza Janiszewskiego z dnia 3 kwietnia 1771 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 18, 21-23 – oblata.

Actum Plesseviae feria 2 post Dominicam Cantate proxima a. 1771, coram officio advocatiali, scilicet Famato Jacobo Śniegocki advocato cum scabinis iuratis.

[21] Sławetni Marcin Lorecki ławnik, Jan Świdorski jako egzekutorowie testamentu śp. Tomasza Janiszewskiego wyżej pomieniony testament tegoż Janiszewskiego importują i wpisują.

Działo się we środę po Świętach Zmartwychwstania Chrystusa Pana, w domu sławetnego Tomasza Janiszewskiego mieszczanina pleszewskiego, roku 1771.

W Imię Trójcy Przenajświętszej.

Ja, Tomasz Janiszewski, śmiertelną będąc złożony chorobą, jednak przy umyśle zdrowy, pamiętając na wyroki Boskie, że kto się rodzi, umierać musi, więc ja, stosując się do tego statutu, takowe czynię rozporządzenie. Najprzód, jeżeli mię Pan Bóg Wszechmogący będzie raczył zabrać z tego świata mizernego, duszę moją w ręce Najświętszego [22] Boga oddaję. Ciało zaś, jako jest proch, ziemi oddaję i upraszam, aby przy kościele farnym pochowane i pogrzebione było po chrześcijańsku, na którego pochowanie nakazuję zł 100, to jest pokładnego wielebnemu jm. księdzu kanonikowi¹²¹⁵ z tych zł 100 zł 30, a na różny pogrzebowy ekspens zł 70. Ubogij zaś fortunki krwawo zapracowanej takową czynię dyspozycją.

Domostwo stojące w ulicy Jarockij z przybudynkami, studnią, ogródkiem i sadkiem, z żarnami, drybusami, obrazami i inszemi porządkami gospodarskimi,

---

¹²¹⁴ N. Sliż, *Katalog testamentów mieszkańców Brześcia i Grodna od XVI do początków XVIII wieku*, Warszawa 2017, s. 19; W. Siwiak, *Życie codzienne mieszkańców Bydgoszczy od XVI do XVIII wieku (w świetle wybranych źródeł kultury materialnej)*, Bydgoszcz 2015, s. 35-40.

¹²¹⁵ Chodzi o ks. kan. Ludwika Pełkę, proboszcza pleszewskiego.

jakiegokolwiek się znajdować mogą, nakazuję sprzedać ad minimum za zł numero 600, i gdyby można więcej. Którą sumę za zaprzędane, da Bóg, domostwo, tak dysponuję:

1mo, zł 100 do kaplicy przy kościele farnym będącej, na reparacyją jej nakazuję,

2do, do teyże kaplicy leguję zł 50 czasy wiecznemi z prowizyi rocznej, per florenos 3 et grossos 15,

3tio, oo. reformatom konwentu chockiego za moją duszę zł 100 nakazuję,

4to, do ołtarza Różańca Świętego zł 50 perpetuitatis z prowizyi rocznej, per florenos 3 et grossos 15 nakazuję,

5to dla mojej żony imieniem Jadwigi zł 300, albo jeżeli będzie można wziąć więcej nad zł 600 za toż domostwo, nakazuję.

Półkwarcie [23] zaś roli, ku kościółkowi św. Floriana leżące, sprzedać także nakazuję. Z którego półkwarcia sumkę, jaka się pokaże, nakazuję zł 100 perpetuitatis kościółkowi św. Ducha z prowizyi rocznej per florenos 7 leguję, resztę żonie mojej z tegoż półkwarcia roli, jak się przeda, nakazuję, i krów dwie także żonie nakazuję.

Jatkę szewską, czyli miejsce, sprzedać nakazuję, pieniądze za nią na oponę do ołtarza Barbary św., aby większa jak jest była, nakazuję.

Cokolwiek zaś jest moich sukien i jakichkolwiek inszych porządków, to do dyspozycyi mojej żony zostawuję, aby o mojej pamiętała duszy proszę.

Za egzekutorów tego testamentu upraszam sobie i obieram sławetnych Marcina Loreckiego ławnika wójtowskiego i Jana Świderskiego mieszczanina pleszewskiego, powołując ich na sąd Pana Boga Wszechmogącego, aby zadosyć mojej woli we wszystkim uczynili. Aby zaś ten testament był większego waloru i wagi, ręką go trzymaną podpisuję.

Tomasz Janiszewski

Nizej wyrażony zeznaję tym rewersem moim, jako ja z legacyi śp. Tomasza Janiszewskiego odebrałem na reparacyją kaplicy, ad łatus pana Piotra Sroczyńskiego, natenczas burmistrza, zł 20 i od Jana Świderskiego zł 80, nie mniej i to zeznaję, iż sławetny Marcin Lorecki jako egzekutor śp. oddał legowane zł 100 konwentowi chockiemu w r. 1783, jako rewers z konwentu tamecznego dany sonat od jm. księdza Witalisa p[roboszcza] k[onwentu] chockiego w roku 1771.

Jakub Wędrogowski wójt i opiekun kościoła farnego m.p.

2. Testament sławetnego Sebastiana Sapałowicza z dnia 5 maja 1772 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 40-47 – oblata.

Actum Plesseviae feria 5 ante Dominicam Oculi proxima anno 1773, coram officio advocatiali, scilicet Famato Mathia Baranoski advocato.

Sławetni Helena córka starsza wraz z mężem Pawłem Gawłowiczem, Odozja córka z mężem Janem Zagrockim, Paweł syn, sukcesorowie pozostali po zmarłym śp. Sebastianie Sapałowiczu [41] mieszczaninie pleszewskim, testament hisce actis offerunt et inscribunt, cuius tenor sequitur est talis.

Działo się w domu sławetnego Sebastiana Sapałowicza, dnia 5 miesiąca maja roku 1772, przy bytności sławetnych Jana Balickiego rajcy, Marcina Loreckiego ławnika.

W Imię Trójcy Przenajświętszej.

Testament, czyli ostatnia wola Sebastiana Sapałowicza.

Ja, Sebastian Sapałowicz, ciężką będąc złożony chorobą, lubo na siłach zwątlony i zesłabiony, ale przy dobrych zmysłach zostający, pamiętając na wyroki Boskie, że kto się rodzi, umierać mu trzeba, więc stosując się do woli Pana Boga, najprzód duszę moją w ręce Boga mego oddaję. Ciało zaś, jako proch, ziemi oddaję i o to upraszam, aby po chrześcijańsku pochowane było przy kościele farnym. Od którego pochowania talarów bitych 3 odkazuję.

Pozostałej zaś fortunki mojej ciężko zapracowanej, takie czynię rozporządzenie. Najprzód przydziałek roli ku Piekarzewu leżący, wszereż składów 8, wzdłuż trojgiem staj będący, mój własny po ojcu moim, wedle przydziałku Wincentego Bielawskiego z jednej strony, z drugiej strony przydziałku Marcina Krzyżankiewicza. Który przydziałek odkazuję żonie Konstancji z synem Mikołajem z powtórnego [42] małżeństwa będącym. Półkwarcie dalsze z jednej strony półkwarcia Macieja Chrościela, z drugiej strony kwarty roli Antoniego Generka, poczynające się u rowu idącego od stawu Baranowskiego, a kończące się u granic Marszewskich, czyli Modłowa nazwanego, które córkom odkazuję: Helenie, a terażniejszej Pawłowej Gawłowiczowej, Odozyi, a terażniejszej Janowej

Zagrocksiej drugie półkwarcie, bliższe, za miastem leżące, ku kościółkowi św. Floriana, z jednej strony półkwarcia Marcina Krzyżankiewicza, z drugiej strony kwarty roli sukcesorów Stanisława Sapałowicza, poczynające się u ogrodów na stawem będących, a kończące się u granic Marszewskich, to odkazuję synowi Pawłowi. Z dalszego półkwarcia córki zbierą zasiewek, tak z oziminy, jako jarzyny, z bliższego półkwarcia żona z Pawłem synem. Domostwo zostawuję na Przedmieściu stojące, z jednej strony domostwa i gruntu Bartłomieja Łukaszewicza, i drugiej strony domostwa i gruntu Michała Gawłowicza, poczynające się u drogi idącej na Przedmieście od ulicy Łaziennej, a kończące się gruntem u drogi przez Przedmieście Wielkie idącej, taksowane zł 300, które między troje dzieci z pierwszego małżeństwa idące odkazuję. [43] Które z nich będzie sposobniejsze, to jedno drugiemu spłaci. Stodołę za miastem ku wiatrakowi stojącą, z jednej strony stodoły Tomasza Stefanowskiego, z drugiej strony gruntu u stodoły sukcesorów Luberta poczynającą się, u drogi między opłótkami idącej, a kończącej się gruncikiem u ogrodu Kazimierza Szczygłowskiego, tę sprzedać nakazuję, za wiele będzie można, a pieniądze na dobre uczynki obrócić za duszę moją i żony Anny. Zeznaję, jako mam u Tomasza Kurowskiego talarów bitych 7 do wołów, które u mnie kupił, te oddać trzeba będzie Jakubowi Stróżowi do Broniszewic. Krowa, która jest to żonina własna i jałowica, którą uchowała, pierzynę i trzy poduszki synowi Pawłowi odkazuję, i porządek wszystek gospodarski, wóz, żelaza płużne, radlicę, wici żelazne od jarzma, siekierę jedną, ladę z kosą i stolnicą, kosę od trawy, widły żelazne, żarna, oskard, stół, to w domu zostawuję, także spiżarnią córce Odozyi. Mierzwa, która jest, tę syn Paweł na swoje półkwarcie wywiezie. Zeznaję, żem winien meszne.

Za egzekutorów testamentu mego obieram sobie, uprosiwszy sławetnych Jana Balickiego rajcę, Marcina Loreckiego ławnika, których upraszam, aby zadosyć woli mojej czynieli, na co się podpisuję.

(znak krzyża) Sebastian Sapałowicz

[44] Moderatio inter successores famatorum Sebastiani et Annae Sapałowiczach civium Plessevienses facta.

Z dekretu wójtowskiego feria 4 post Dominicam Reminiscere ferowanego, naznaczona jest amicabilem compositio, czyli pomiarkowanie i podzielenie fortunką pozostałą w gruntach stojących i leżących po zmarłych śp. Sebastianie i Annie Sapałowiczach małżonkach i

mieszczanach pleszewskich (podług testamentu wolą dobrowolną uczynionego) między sukcesorami pozostałymi, jako to córką starszą Heleną, a terazniejszą Pawłową Gawłowiczową, córką młodszą Odozyją, a terazniejszą Janową Zagrocką, przy bytności mężów obuch, synem Pawłem, dziećmi rozonemi, także Konstancyją macochą z synem Mikołajem z powtórnego małżeństwa będącym, do której moderacyi, czyli pomiarkowania i podzielenia są naznaczeni panowie od urzędu obojogo poproszeni, sławetny Szymon Jezierski z burmistrzowskiego, Jan Szupczyński z wójtowskiego, przy bytności sławetnych egzekutorów testamentu uproszonych, Janie Balickim rajcy, Macinie Loreckim ławniku, w domu sławetnego Macieja Baranowskiego wójta, którzy mediatores wyżej wyrażoni wraz z egzekutorami, [45] przystąpiwszy do tej kombinacyi, przeczytawszy testament, w którym wyrażono jest wolą dobrowolną śp. Sebastiana Sapałowicza, jako ojca dzieci własnych z pierwszego małżeństwa będących, także męża powtórnego żony Konstancyi z synem Mikołajem powtórnego małżeństwa, podług którego testamentu zadosyć czyniąc mediatores, dostaje się roli przydziałek żonie powtórnego Konstancyi z synem Mikołajem, ku Piekarzewu leżący z jednej strony przydziałku Wincentego Bielawskiego, z drugiej strony Marcina Krzyżanka i zasiewku z półkwarcia bliższego odebrała połowicę, także z zboża gotowego po śmierci męża pozostałego odebrała na żywność z synem Mikołajem. Roli półkwarcie bliższe, za miastem leżące ku kościółkowi św. Floriana z jednej strony półkwarcia Marcina Krzyżanka, z drugiej strony kwarty sukcesorów Stanisława Sapałowicza, dostało się synowi Pawłowi i zasiewek spólny z niego, porządek gospodarski, wóz jaki był, żelazna płużyca, radlica, wicie żelazne od jarzma, kosów dwie, jedna od sieczki, druga od trawy, widły żelazne, lada z stolnicą i żelaza dobergo co było, siekiera jedna, młotek od kos klepania, sierp jeden, pierzynę i poduszek 3, piła, która jest, tę córka Odozyja otrzymuje, dawszy na nią zł 4, jeszcze [46] za życia ojcu. Drugie półkwarcie dalsze, ku Piekarzewu leżące, z jednej strony półkwarcia Macieja Chrościela, z drugiej strony kwarty Antoniego Generka, które lubo naznaczone jest dwiema córkom i zasiewek z niego, ten zasiewek córki odebrawszy spólnie, domostwo na Przedmieściu stojące z jednej strony domostwa i gruntu Bartłomieja Łukaszewicza, z drugiej strony domostwa i gruntu Michała Gawłowicza poczynające się, u drogi idącej od ulicy Łaziennej na Przedmieście, a kończące się ogródkiem u drogi idącej przez Wielkie Przedmieście, które w taksie zł 300 pozostałe będące, z tego domostwa naznaczywszy śp. Sebastian Sapałowicz, jako ojciec trojgu dzieciom z pierwszego małżeństwa idącym po zł 100 każdemu, więc ugodziwszy się siostra starsza Helena z młodszą Odozyją, a młodszą starszej ustąpiwszy części swojej z roli półkwarcia, starsza wzajemnie młodszej części z

domostwa należącej jej, gdzie przez panów mediatorów pokomportowawszy się i pogodziwszy, starsza siostra otrzymuje w zupełności całe półkwarcie z spółnie z mężem swoim w zł 300, spłacając młodziej z niego zł 50. [47] Młodsza siostra otrzymując domostwo spółnie z mężem swoim, w swojej części i od siostry ustąpionej, będąc już aktualną dziedziczką domu tego, spłacają część bratu Pawłowi zł 100: 50 oni sami, a drugie 50 im należące od siostry starszej. Zlecają mu do odebrania stodołę, którą nazaczył sprzedać na dobre uczynki za duszę jego i żony. Ta dotychczas zostaje jak była, więc mediatores zasiadający wraz z egzekutorami pomeديوawszy i podzieliwszy podług testamentu, najprzód powtórnią żonę Konstancją z synem Mikołajem, także dzieci, które z pierwszego małżeństwa będące, które przez zgodną komportacją ugodziwszy się i jedna siostra drugiej siostrze ustąpiwszy swojej części i dopłaceniem przyzwoitym, każde z nich odebrawszy podług ostatniej woli ojca, tym się kontentują i kontentowac będą czasy wiecznemi. Co pro rato i grato wszystkie strony przyjąwszy, dobrowolnie podpisują się w domu sławetnego Macieja Baranowskiego wójta, dnia 11 marca 1773 r., przy wyżej wyrażonych mediatorach i egzekutorach.

(znak krzyża) Helena córka wraz z mężem (znak krzyża) Pawłem Gawłowiczem

(znak krzyża) Odozyja córka z mężem (znak krzyża) Janem Zagrockim

(znak krzyża) Paweł syn

(znak krzyża) Konstancja macocha

(znak krzyża) z synem Mikołajem.

3. Testament sławetnego Piotra Drobnikiewicza z dnia 3 kwietnia 1774 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 64-66 – oblata.

Actum Plesseviae die sabbathi ante festum Sancti Thomae Apostoli proxima anno 1774, coram officio advocatiali, scilicet Famato Joanne Szopniewski advocato.

Sławetni Jan Balicki i Antoni Stefanowski mieszczanie pleszewscy testament śp. sławetnego Piotra Drobnikiewicza pisarza miejskiego pleszowskiego do ksiąg wójtowskich pleszewskich ingrosują, tenoris sequentis.

Działo się w Pleszewie dnia 3 miesiąca kwietnia w domu sławetnego Piotra Drobnikiewicza, pisarza natenczas miejskiego pleszewskiego roku Pańskiego 1774.

W Imię Trójcy Przenajświętszej.

Ja, Piotr Drobnikiewicz, śmiertelną będąc złożony chorobą, jednak przy umyśle zdrowy, pamiętając na wyroki Boskie, że kto się rodzi, umierać musi, więc ja stosując się do tego statutu, takowe czynię rozporządzenie.

Najprzód, jeżeli mię Pan Bóg Wszechmogący będzie raczył zabrać z tego świata mizernego, duszę moją w ręce Najświętszego Boga oddaję, ciało zaś, jako jest proch, ziemi oddaję i upraszam, aby przy kościele farnym pochowane i pogrzebione było po chrześcijańsku. Na którego pochowanie ubogiej mojej fortunki nakazuję, jako też i pokładnego jm. księdzu proboszczowi talarów bitych dwa, innym zaś ichm. księży po zł trzy dać także nakazuję.

Grunta zaś pozostałe tak dysponuję:

1mo. Zostaje domostwo w ulicy Kaliskiej stojące z mielcuchem mocno nadrujnowane, które aby sprzedać podług ugody. Na którym to domostwie jest długu zł 100 do ołtarza św. Anny nie obligowanych, bractwu piwowarskiemu winieniem [65] zł 100 z prowizyją roczną, alem był dał wosku temuż bractwu funtów dwa i pół, natenczas był funt po tynfów 2, resztę zaś tej prowizyi proszę za moje zasługi darować.

2do. Zostaje przydziałek roli okopany, przy drodze kaliskiej leżący ugorem, na którym jest długu zł 100 Różańcowych obligowanych. Który to przydziałek roli córce mojej Mariannie starszej nakazuję, aby zaś dzieci moje miały grunta wolne, więc domostwo sprzedawszy, długi te zaspokoić, to jest wyżej wyrażone zł 300, resztę zaś, która by pozostała z tegoż domostwa, obliguję niżej wyrażonych egzekutorów tego testamentu, aby żonie mojej jakikolwiek kącik, aby się nie poniewierała, ukupić.

3tio. Zostaje przydziałek roli drugi, od drogi Kaliskiej aż do Śmiejej ciągnący się, w składów siedem, na którym sławetny Paweł Koszcząbowicz zasiał oziminy staj dwoje, z której oddać będzie należał trzeciznę, którą po śmierci mojej żona moja odebrać powinna będzie. Zaś przydziałek ten powtórni córce mojej młodszej, Elżbiecie nakazuję. Owsa, ile się go pokaże, ten aby sprzedać i ichm. księży w mesznym zaspokoić z tego, jako to należy się wielebnemu jm. księdzu kanonikowi żyta wiertel jeden i owsa wiertel jeden, prowizyja zapłacona. Jm. księdzu proboszczowi należy się żyta wiertel jeden i owsa wiertel jeden, i prowizyi zł 3 gr 15, a to z półkwarcia roli żoninego.

4to. Z sukien zostaje opończa, którą żonie mojej na kaftan nakazuję, żupan córce starszej także na kaftan nakazuję. Za jubkę zaś, spodnie, pas i czapkę, jeszcze za życia mojego

zgodziłem się z bratem moim Marcinem Drobnikiewiczem za złp 30, z których sławetni egzekutorowie dadzą do klasztoru oo. reformatom chockim piwa beczkę jedną, a resztę na różny pogrzebowy ekspens obrócą i dobre uczynki za duszę moją. Co się zaś tycze półkwarcia roli żoninego, jej, jak było też półkwarcie roli, zostawuję bez żadnego na nie zaciągnionego długu.

Za egzekutorów tego testamentu upraszam sobie i obieram sławetnych Jana Balickiego i Antoniego Stefanowskiego ławników wójtowskich i mieszczanów pleszewskich, powołując ich na sąd Pana Boga Wszechmogącego, aby zadosyć [66] ostatniej woli mojej we wszystkim uczynili. Aby zaś ten testament był większego waloru i lepszej wagi, ręką go moją własną podpisuję. Działo się anno et die ut supra.

Piotr Drobnikiewicz

Wyżej specyfikowani egzekutorowie sławetni Jan Balicki i Antoni Stefański podają do niniejszych ksiąg rejestrzyk percepty i ekspensy w ten niżej opisany sposób. Iż odebrali po śmierci śp. sławetnego Piotra Drobnikiewicza czerwonych zł 2, z których ekspensowali:

- 1mo. W. jm. księdzu Sczanieckiemu proboszczowi dali od sepultury zł 16
- 2do. W. jm. księdzu kanonikowi za wigilie i mszę św. zł 3
- 3tio. Jm. księdzu Stanisławowi Pawłowskiemu altarzyście zł 3
- 4to. Jm. księdzu Tyrakowskiemu proboszczowi kościoła Ducha Świętego zł 4
- 5to. Jm. księdzu reformatowi zł 3
- 6to. Od trunny stolarzowi zł 4
- 7mo. Dla kapeli zł 2
- 8vo. Sławetnemu Janowi Szupczyńskiemu zł 1.

4. Testament sławetnej Reginy Sczygłowskiej z dnia 12 kwietnia 1776 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 86-89 – oblata.

Actum Plesseviae feria 6 ante Dominicam Conductus Paschae proxima anno 1776, coram officio advocatiali et praesentibus executoribus Famatis Josepho Bujnowicz, assessore iurato, Martino Lorecki scabino iurato, in residentia Famatorum Andreae Sczygłowski et Reginae olim de Wanierowiczów Sczygłowska, coniungibus et civibus Pleszoviensis.

Testament, czyli ostatnia wola sławetnej pierwszego małżeństwa Wojciechowyj Paluszkowyj, powtórnego Andrzejowyj Szczygłowskiej mieszczki pleszewskiej.

W Imię Trójcy Przenajświętszej.

Ja, Regina, pierwszego małżeństwa Paluszkiewiczowa, powtórnego Szczygłowska, śmiertelną będąc złożona chorobą, jednak przy zdrowym umyśle zostająca, pamiętając na wyroki Boskie, że kto się rodzi, umierać musi, więc ja, stosując się do tego statutu, takowe czynię rozporządzenie.

Najprzód, jeżeli mnie Pan Bóg Wszechmogący [87] będzie raczył zabrać z tego świata mizernego, najprzód duszę moją w ręce Najświętszego Boga oddaję. Ciało zaś, jako jest proch i ziemia, ziemi oddaję i upraszam, aby przy kościele farnym pleszewskim było pochowane i pogrzebione po chrześcijańsku.

Z ubogiej zaś fortunki mojej krwawo zapracowanej, takową czynię dyspozycją. Najprzód, od pochowania ciała mego i pokładnego wielebnemu jm. księdzu Ignacemu Sczanieckiemu proboszczowi farnemu, nakazuję talarów bitych numero 3. Im. księżdom innym po zł 3. Wielebnym ojcom reformatom konwentu chockiego piwa beczek 2 i pszenicy wiertel jeden. Przystępując do domostwa stojącego w rynku na połąci wschodniej, mocno zdezolowanego, na którym długi zostaje zł 100 do Matki Boskiej Różańcowej, mężowi memu i z synem Kasprem pozostałym nakazuję, z tegoż ojca i mnie matki pochodzącego, aby miał pieczołowitość o tymże synie. Koni choć zostaje 3, to jemu je zostawuję, ponieważ je za swoje pieniądze kupił. Krów zostaje 3, wołczaków 2 – jeden dwóch letni, drugi roczniak, jałowiczka także rocznia jedna. Z tych krów 3 nakazuję jedną Michałowi Paluszkowi, stryjowi przeszłego męża Wojciecha Paluszkiewicz, czerwoną, zaś drugą czerwoną i trzecią, siwą, mężowi powtórnemu Andrzejowi Szczygłowskiemu nakazuję z dziecięciem. Wdowie Drobnikiewiczowy, siostrze Marcjannie jałowiczkę czerwoną nakazuję. Rozalii, siostrze Drobnikiewiczowy, wołczaka brzeziatego nakazuję. Siostrze najstarszej, Janowej Balickiej, wołczaka kobiałego nakazuję. Ciele w niedziel 6 będące Cecylii z Domagalskich służebnej nakazuję. Świni czworo chudych i prosiąt małych siedmioro wspólnie z mężem ukupne, mężowi memu zostawuję, i porządek gospodarski, jako to: wozów 2, pług 1, radło 1, łańcuch 1., porozrywanych siekier 3, i inne porządki gospodarskie do zaprzęgu, roboty i domu mężowi memu nakazuję, ponieważ on też to wszystko ze mną wraz ukupował. Także skrzynki, spiżarnią, cyny sztuk 4, na którą dałam [88] śp. Mateuszowi Paluszkowi, a ojcu męża mego pierwszego talarów bitych 3 i

wszystkie ruchomości, tak do domu, jako i roli należące, mężowi memu Andrzejowi nakazuję wraz z dziecięciem pozostałym, Kasprem, i garniec mężowi. Chalembik zaś nakazuję sprzedać, ile możności będzie wziąć za niego, a te pieniądze za niego na chwałę Pana Boga do konwentu chockiego wielebnym o.o. reformatom dać nakazuję.

Z sukien pozostałych kaftan zielony z futrem, i drugi modry, stare, i kuczajkę zieloną starą, sznurówkę modrą, i koszul dwie siostrze mojej Mariannie nakazuję dać, i fartuch kromny jejże nakazuję. Jubka zaś letnia zielona, druga z futrem oliwkowego koloru, spodników dwa kamletowe, jeden koloru zielonego, drugi oliwkowego, i czapkę jedną koloru czerwonego z kwiatkami srebrnymi, mężowi memu z dziecięciem nakazuję. Jubkę białą i czapkę białego koloru z srebrem i złotą koronką, fartuch rąbkowy Rozalii, siostrze Drobnikiewiczowej nakazuję. Koszul zaś resztę ubóstwu nakazuję rozdać. Fartuch granatowy z kwiatkami białymi, płócienny, Cecylii służebnej nakazuję. Pościel wszystką, tak swoją, jako i czeladną, z prześcieradłami czterema, to jest kolińskimi dwa i lnianymi dwa, mężowi z dziecięciem nakazuję.

Półkwarcie roli ku Lenartowicom leżące od śp. Andrzeja Piekarskiego trzymające, na którym ja dała tynfów 100 śp. Matyaszowi Paluszkowi należących jemu od śp. Andrzeja Piekarskiego, i toż półkwarcie nie jest rezygnowane, więc toż półkwarcie roli powinno być zażywane mężowi memu potąd, pokąd sukcesorowie nie będą rezygnować lub też mężowi memu pozostałemu z dziecięciem powrócą tynfów 100 zaciągnionych. Drugie także półkwarcie od sławetnych Żarnowskich okupione za zł 140, już rezygnowane, mężowi z dziecięciem imieniem Kasprem nakazuję, gdyż to wspólnie z tymże mężem okupiliśmy. Przydziałków dwa ku Korzkwom leżące w kątach, mężowi z dziecięciem nakazuję, ponieważ też spólnie jeden był z niem ukupiony, trzeci zaś przydziałek od śp. Andrzeja Wanierowicza, a ojca mego własnego mnie dany, nakazuję sprzedać i za duszę [89] tak ojca mego Andrzeja Wanierowicza i krewnych swoich na dobre uczynki połowę dać, a drugą połowę na spłacenie sukcesorom Kopalińskim, z roli której ja zażywała z mężem pierwszym Wojciechem Paluszkiewiczem, podług kontraktu danego pomiędzy nami danego. Zaś zostających koralu sznurków 13 i spodnik koloru niebieskiego, i książków 2, jedna powiększa, druga pomniejsza, lubo to nie było wyrażono przez śp. sławetną Reginę Szczygłowską, jednakowoż to sławetna Anna Wanierowiczowa wdowa, a matka śp. sławetnej Reginy Szczygłowskiej, do siebie to odebrała, tak spodnik, koralu, jako też i dwie książki. Zaś na tym testamencie sławetna Regina z Wanierowiczów, powtórnego małżeństwa Szczygłowska, dobrowolnie ręką utrzymaną podpisuje się dla lepszej wiary i wagi.

(znak krzyża) Regina z Wanierowiczów Szczygłowska, ręką trzymaną.

Za egzekutorów tego testamentu upraszam sobie i obieram sławetnych Józefa Bujnowicza rajcę burmistrzowskiego i Marcina Loreckiego ławnika wójtowskiego, mieszczanów pleszewskich, powołując ich na sąd Pana Boga Wszechmogącego, aby zadosyć woli mojej we wszystkim zadosyć uczynili.

5. Testament sławetnego Józefa Wleczykiewicza z dnia 30 maja 1778 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 118-121 – oblata.

Działo się w Pleszewie, w domu sławetnego Józefa Wleczyka, dnia 30 maja r. 1778.

Testament, czyli ostatnia wola Józefa Wleczykiewicza.

Ja, Józef Wleczykiewicz, śmiertelną będąc złożony chorobą, jednak przy dobrej zostając pamięci, pamiętając na wyroki Boskie, że kto się rodzi, umierać musi, na co i ja bacząc się i mając wzgląd być bliskim śmierci, takowe czynię dusze i ciała mego rozporządzenie.

Najprzód, jeżeli mnie Pan Bóg Wszechmogący będzie z tego świata raczył zabrać, duszę moją w ręce niewymownego Miłosierdzia Boskiego oddając, ciało zaś moje, jako proch, ziemi oddaję i upraszam, aby jako najprzystojniej przy kościele farnym pleszewskim pochowane i pogrzebione było. A cokolwiek mi Pan Bóg powierzył fortunki moją, taką jej czynię dyspozycją. Najprzód nakazuję wielebnemu jm. księdzu Ignacemu Sczanieckiemu proboszczowi farnemu pokładnego wraz i od pochowania ciała złp 30, wielebnemu jm. księdzu Pełce zł 8, jm. księdzu Stanisławowi Pawłowskiemu altarzyście zł 8, jm. księdzu proboszczowi Świętego Ducha zł 8. Innym zaś ichm. księżdom po zł 3. Wielebnym o.o. reformatom chockim owiec pięcioro. Córce Franciszce domostwo stojące w ulicy Łaziennej z wszelkimi porządkami [119] domowemi, oprócz ceny. Franciszkowi, synowi najstarszemu naznaczam zł 400 na stodołach i ogrodem przy tych stodołach. Stanisławowi półczwartą składa blewiązgu roli pięciorgiem staj ciągnącego się do drogi Marszewskiej, poczynającego się od Glinek, także i przydziałku pięć składów trojgiem staj, leżącego ku wsi Korzkwom naznaczam. Janowi, synowi, półkwarcie roli ukupione od Kwiatkowskich i przydziałku roli ku Modłowu, półczwartą składów nakazuję. Marcinowi,

synowi, półkwarcie roli drugie ku wsi Piekarzewu leżące i przydziałku ku Modłowu leżącego półczwartą składa temuż synowi nakazuję. Synowi Maciejowi, najmłodszemu, biewiązgu roli połowę w składów półczwartą, staj pięciorgiem ciągnącego się i przydziałku także trojgiem staj składów 5 temuż naznaczam.

Co się tyczy inwentarza, nakazuję córce Franciszce krów dwie, kobiałą i pstrą, Stanisławowi, synowi, wołu czerwonego, Janowi, synowi, łysego wołu, Marcinowi pstrego, Maciejowi, synowi najmłodszemu białego kobiałego. Owiec zostaje zaś numero 90, z których Macij, syn najmłodszy, na zimę przyszlą strzyszkę weźmie, a z tej na pogrzeb mój ekspensować powinien będzie. A owcami sławetni egzekutorowie dzieci powinni będą czworo podzielić, prócz Franciszka, syna, i zboże, które się znajduje, zarówno wszystkim dzieciom do żywności ich nakazuję.

Stodoły połowę jedną synowi Marcinowi z pół ogroda, drugie stodoły pół [120] i pół ogroda przy tych ogrodach, synowi Maciejowi nakazuję, od strony wdowy Księżniackiej, i drzewo obrobione rżniętym sposobem, tymże dwóm synom na podział nakazuję, aby w zgodzie rozdzielili się nim.

Co się tyczy inwentarza, jako to świnie, ile ich się znajduje, sławetni egzekutorowie pomiędzy wszystkie dzieci rozdać powinni będą, oprócz syna Franciszka najstarszego.

Kozuchów gotowych pozostaje 12, skór skopowych dobrych kozuchowych należytych 40 i łętwałe. Które skóry i łętwałe zostawuję na dyspozycję sławetnych egzekutorów do rozporządzenia dzieci, prócz Franciszka, syna. Opończą dzikawego koloru Franciszkowi, synowi, żupan Marcinowi, synowi, kierejkę białą Janowi, synowi. Ceny, jako wyżej wyrażono o niej, sztuk 7, synom po jednym, córce Franciszce dwie i ponewkę jedną nakazuję. Pozostają się siekier dwie, z których odkazuję Janowi synowi jedną, córce Franciszce drugą. Synowi Marcinowi łańcuch. Przędzą i płótno, które się znajduje, córce naznaczam, którą to córkę obowiązuję na miłość Pana Boga, aby wnuczce mojej, Agacie, oddała pościel dobrą przy wyprawieniu jej, pierzyną 1, poduszek 4, prześcieradło lniane i krowę jedną czerwoną. Wnuczkom zaś czterema pozostaje zł 400 na ogrodzie zaś Osuchów pod Radobyczą. Też dzieci, to jest wnuczęta, mają zł 120. na biewiązgu małym, składami [121] czterema staj trojgiem, za wiatrakiem leżącym złotych 200, zaś zł 80 należy im się z towaru pozostałego, tak z kozuchów, jako też skór skopowych i łętwałi, aby miały zupełne zł 400. Z tego zaś biewiązgu roli córka Franciszka zasiew powinna zebrać będzie, naznaczam, a o wnuczkach aby staranie miała i sukno, które jest gotowe koloru białego, aby toż sukno obróciela na oporządzenie tychże wnucząt, przykazuję i zlecam.

Ponieważ się jeszcze okazuje porządek, jako to wozów bosych dwa z dobrym porządkiem dla czterech synów: Stanisława, Jana, Marcina, Macieja, po pół wozu naznaczam. Pług zaś ze wszystkimi żelazami, jako też radło z radlicą, jarzmo z wicią żelazną, synowi Marcinowi zlecam.

Za egzekutorów testamentu tego obieram sławetnych Jakuba Śniegockiego ławnika wójtowskiego i Marcina Loreckiego obywateli miasteczka Pleszewa, których na sąd Pana Boga powołuję, aby ostatniej woli mojej nieodmiennie zadosyć uczynili i dzieci moje do tego zniewalali, aby o duszy mojej pamiętały, jako też i matki ich.

Sławetny Franciszek Leczykiewicz zeznaje, jako brata swego młodszego Macieja Leczykiewicza z należącego podziału w testamencie wyrażonego, z odebrania zł 200 kwituje, na co mu się podpisuję. Dnia i roku jako wyżej.

(znak krzyża) Franciszek Leczykiewicz, ręką trzymaną

6. Testament sławetnego Tomasza Stefanowskiego z dnia 16 grudnia 1774 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 122-124 – oblata.

Działo się w Pleszewie w domu sławetnego Jana Wabnerowicza dnia 16 grudnia roku 1774, przy obecnych panach urzędowych, to jest sławetnych Janie Szupczyńskim i Marcinie Loreckim, ławnikach i egzekutorach.

W Imię Trójcy Przenajświętszej.

Ja, Tomasz Stefanowski, ciężką będąc złożony chorobą, jednak na umyśle zdrowy, pamiętając na wyroki Boskie, że kto się rodzi, umierać musi, więc ja stosując się do tego statutu takowe czynię rozporządzenie.

Najprzód, jeżeli mnie Pan Bóg Wszechmogący będzie raczył zabrać z tego świata mizernego, duszę moją w ręce Najświętszego Boga oddaję, ciało zaś, jako jest proch i ziemia, ziemi oddaję i upraszam, aby przy kościele farnym pleszewskim pochowane i pogrzebione było po chrześcijańsku.

Zaś z ubogiej fortunki mojej krwawo zapracowanej, takową czynię dyspozycją. Najprzód od pochowania ciała i pokładnego wielebnemu jm. księdzu Ignacemu

Szanieckiemu, proboszczowi farnemu pleszewskiemu, talarów bitych trzy, co uczyni na złote złp 24. Wielebnym o.o. reformatom do Chocza za duszę moją zł 50.

Półkwarcie roli poblizsze ku [123] Kaliszowi leżące, pomiędzy sąsiedztwem sławetnych Franciszka Łukaszewicza z jednej, z drugą stroną Łukasza Straburskiego roli, Antoniemu Stefanowskiemu, burmistrzowi natenczas będącemu, synowi, nakazuję. Na tym zaś półkwarcu roli leguję zł 100 do ołtarza Matki Boskiej Różańcowej czasy wiecznymi, z prowizyją roczną. Półkwarcie dalsze, pomiędzy sąsiedztwem sławetnego Józefa Wilczka z jednej i Wojciecha Michalskiego z drugą stroną roli, najmłodszej córce mojej Monice nakazuję. Na którym półkwarcu roli jest długu do ołtarza Trójcy Przenajdostojniejszej zł 50. Blewiązg roli za wiatrakami leżący, poczynający się od dróżki między blewiązgami idący, a kończący się u granic Marszewskich, staj trojgiem wzdłuż, wszere składów sześć, z którego blewiązgu nakazuję składów trzy córce Barbarze, po starszej przeszłego małżeństwa Żywieckiej, a terażniejszej Wabnerowiczowej, z strony sąsiedztwa roli Łukasza Szymankiewicza. Drugie zaś trzy składy tegoż blewiązgu nakazuję we średnij córce, Katarzynie Łakomickiej, od sąsiedztwa sławetnego Antoniego Rykałki roli. Do tych blewiązgów roli nakazuję. Tym dwiema dzieciom po zł 50 z gotowizny przydaję. Ogród zaś za wiatrakami leżący, z jednej stroną sąsiedztwa sukcesorów Mareckich, z drugiej strony wdowy Apolonii Rychlewiczowej, nakazuję żonie mojej z Jezierskich Mariannie. Z którym ogrodem [124] wolno jej będzie czynić podług woli jej co chceć. Który testament, aby był większego waloru i wagi, na nim się ręką trzymaną podpisuję.

Tomasz Stefanowski mieszczanin pleszewski

Za egzekutorów tego testamentu obieram sobie sławetnych Jana Szupczyńskiego i Marcina Loreckiego, ławników i mieszczan pleszewskich, których obliguję na sąd Pana Boga, aby podług tego testamentu zadosyć woli mojej czynieli.

Ten testament jest wprowadzony po śmierci sławetnego Tomasza Stefanowskiego przez sukcesorów pozostały, roku 1778, za urzędu natenczas sławetnego Piotra Sroczyńskiego, natenczas wójta.

7. Testament sławetnego Rocha Kuleszewicza z dnia 23 lutego 1780 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 133-136 – oblata.

Actum Plesseviae feria 4 post Dominicam Misericordie proxima anno 1780, coram officio advocatiali, scilicet Famato Martino Drobnikiewicz advocato.

Sławetna Zofia Kuleszewiczowa mieszcza pleszewska, testament śp. Rocha Kuleszewicza męża swego, dobrowolnie uczyniony, hisce actis offert et ingrossat, et inscribit, cuius tenor sequitur estque talis.

Działo się w domu sławetnego Rocha Kuleszewicza, obywatela i mieszczanina pleszewskiego, przy prezencji sławetnych Jakubie Śniegockim rajcy burmistrzowskim i Macieju Baranowskim ławniku wójtowskim, dnia 23 lutego roku 1780.

W Imię Trójcy Przenajświętszej.

Ja, Roch Kuleszewicz, śmiertelną będąc złożony [133] chorobą, jednak na rozumie i zmysłach zdrowy, stosując się do statutów Boskich, jeżeli by mnie Pan Bóg Wszechmogący zabrać raczył z tego mizernego świata, więc takowe fortunki mojej krwawo zapracowanyj czynię rozporządzenie.

A najprzód duszę moją oddaję w ręce Najświętszego Boga, ciało zaś, które jest proch i ziemia, ziemi oddaję i proszę, aby po chrześcijańsku przy kościele farnym pleszewskim pochowane i pogrzebione było. Na którego pochowanie zlecam i nakazuję wielbnemu jm. księdzu Ignacemu Sczanieckiemu proboszczowi farnemu pleszewskiemu zł numero 16.

Przystąpiwszy zaś do gruntów, najprzód stojących, jako to domu w ulicy Malińskiej stojącego z gruntem, chlewami, stodołą, studnią z jednej strony domku Jadwigi Wąsowiczowej, wdowy, z drugij strony wdowy Kołowrotkowej także domku. Także domek nad ulicą ciągnącą się na Pieniec, stojący z gruntem, ciągnący się rogiem, czyli narożnikiem do gruntu śp. Karola Kostrzewskiego sadu. Te dwa domy z gruntem, stodołą, chlewami, studnią i innymi przybudynkami, porządkami w domu i przy domu zostającemi, generalnie wszystkiemi, żonie mojej terazniejszej Zofii wraz i z dziećmi, jako to synem Wojciechem postarszym, Rozalią, córką postarszą, Elżbietą, pośrednią, Tadeuszem, synem pomłodszy, z także matką spółdzonymi, nakazuję i zlecam. Także i ogród nad drogą na Pieniec idącą, leżący pomiędzy ogrodami sławetnej wdowy Łukaszewiczowej z jedną strone, z drugą stronę sławetnego Antoniego Stefanowskiego, natenczas burmistrza

pleszewskiego także ogrodu, teźż żonie Zofii z dziećmi wyżej wyrażonymi nakazuję i zlecam. Półkwarcie zaś roli ku Kaliszowi leżące, pomiędzy sąsiedztwem sławetnego Marcina Sarniewicza z jedną stroną półkwarcia roli, z drugą stroną sukcesorów Wąsowiczów także półkwarcia roli, którem kupił był z żoną przeszłą Agnieszką Stefankową, nakazuję sprzedać i na dwoje [134] dzieci z niej pochodzące, Zofii Głębikowij i Agnieszce pomłodszyj Łukaszewiczowej, to jest dzieciom z tąże Stefankową spłodzonymi, naznaczam i nakazuję z tegoż półkwarcia roli sprzedanego po zł numero 100, dico sto. A że zaś Zofia córka, a terazniejsza Prokopowa Głębiczka wzięna ode mnie skór numero 5 po tynfów 10, i gotowemi pieniędzmi zł 40, co uczyni in summa złp 103 gr 10, więc się tym kontentować powinna będzie. Resztę zaś sumki za to półkwarcie roli na pogrzeb ciała mego i dobre uczynki za duszę moją dać nakazuję. Plac zaś, za ulicą Kozią leżący, z jedną stroną sławetnego Antoniego Kozłowicza mielcucha, z drugą stroną sławetnego Michała Wróblewskiego domu, kończący się u sławetnego Marcina Jezierskiego chlewów. Ten plac nakazuję córce mojej z Agnieszki pochodzącej z Książniaków, Helenie, a terazniejszej Stanisławowej Zabłotniej, który proszę, aby był przez urząd otaksowany, i z niego aby Helena, córka spłaciła siostrze Konstancji Malasiewiczowej i Józefowi, bratu, zarówno, część sobie jedną zostawiwszy.

Zostaje wołów para jedna, krów dwie, jałowica jedna, pług, radło z radlicą i wszystkimi żelazami, także wszystkim porządkiem, jako też wszystek porządek gospodarski żonie terazniejszej Zofii z dziećmi z nią spłodzonymi nakazuję, i półmisków 4, które kupilem, i świni sześcioro żonie nakazuję. Synowi zaś Marcinowi siódmę.

Zaś to zeznaję, iż winien jestem sławetnemu Antoniemu Stefanowskiemu, a natenczas burmistrzowi czerwonych zł 6, lecz na te czerwonych zł koń jest. A że już półkwarcie roli zaprzędane jest za życia mego, z którego już odebrał sławetny Antoni Stefanowski burmistrz swoje czerwone złote 6, więc koń ten do żony należeć powinien będzie. Także Żydowi Mamelakowi do Kalisza winieniem zł 100, drugiemu Żydowi Hersiowi także do Kalisza, winieniem czerwonych zł 9, [135] Feliksowi Przybylskiemu czerwonych zł 2, Stanisławowi Cegielnemu czerwonych zł 3, Andrzejowi Pracowitemu czerwonych zł 1, to jest zł 18. Te wszystkie długi żona terazniejsza Zofia obligowana jest spłacić. Także i to zeznaję, iż mi winien Mateusz Piasecki za skóry zł 38, Marcin Jaworski winien mi zł 10, które zł 10 zlecam do ołtarza Trójcy Świętej promotorom odebrać. Zaś i to zeznaję, iż z żadną żoną nie wzięłem żadnej krowy, czyli żonami, a z terazniejszą żoną Zofią daliśmy każdej córce krowę jedną. I to zeznaję, że z żonami przeszłymi: Agnieszkami Tomankową i Książniaczką, zadłużyłem się był Żydowi

Mamelakowi do Kalisza tynfów 140, które wypłacone są już z terażniejszą żoną Zofią. J.m. Panu Juńskiemu wypłaciliśmy z tążę żoną tynfów 190. Pracowitemu Napartowi do Biskupic Szalonych zł numero 200 i te wypłacone z terażniejszą żoną. Sukcesorom po śp. Wąsickich wypłaciliśmy zł numero 100. I to zeznaję, jako ja pojąwszy żonę po śp. przeszlą Tomankiewicz, było długu zaciągnięnego od śp. Jana Kopczyńskiego przez Tomankiewicza talarów bitych 6, i od śp. Pawła Łukaszewicza talarów bitych 2, dico dwa, i te ja wypłaciłem za przeszlą żonę. Zaś syn Marcin mając swoje czerwonych zł 3, jam je wziął na potrzebę moją i wyekspensowałem, i do tego czasu sobie pretensyją do mnie rości, lecz tenże syn Marcin najął sobie komorne w domku moim, z którego mi obiecał na rok złotych 16. Przez dwa roki mieszkając, należało mi od niego złp 32. Z tych nie wzięnem nic za też dwa roki mieszkania. Także wzięm ode mnie skór dwie, do których skór reszty zostało u niego mnie należący zł numero 30.

Zaś za egzekutorów testamentu tego obieram sobie i upraszam sławetnych pana Jakuba Śniegockiego rajcę burmistrzowskiego i pana Macieja Baranowskiego ławnika wójtowskiego, których obliguję na sąd Pana Boga Wszechmogącego, aby podług woli mojej i rozporządzenia testamentu czynieli, na którym się ręką trzymaną podpisuję i krzyż na nim kładę.

(znak krzyża) Roch Kuleszewicz mieszczanin pleszewski

8. Testament sławetnego Andrzeja Łukaszewicza z dnia 20 lipca 1779 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 147-150 – oblata.

Actum Plesseviae sabbathi post festum Exaltationis Sanctae Crucis proxima anno 1780, coram officio advocatiali, scilicet famato Martino Drobnikiewicz advocato, famatis Martino Lorecki, Jacobo Śniegocki scabinis iuratis.

Testament, czyli ostatnia wola sławetnego Andrzeja Łukaszewicza uczyniony w niżej opisany sposób.

Działo się w Pleszewie dnia 20 lipca roku 1779 w domu sławetnego Andrzeja Łukaszewicza mieszczanina pleszewskiego.

Ja, Andrzej Łukaszewicz, śmiertelną będąc złożony chorobą, jednak jeszcze przy dobrej zostając pamięci, pamiętając na wyroki Boskie, że każdy, kto się rodzi, umierać musi, na co i ja mając wzgląd, bacząc się być bliskim śmierci, takowe czynię duszy i ciała mojego rozporządzenie.

Najprzód, jeżeli mię Pan Bóg Wszechmogący będzie raczył z tego świata mizernego zabrać, duszę moją w ręce niewymownego Miłosierdzia Boskiego oddaję. Ciało zaś moje, jako proch i ziemia, ziemi oddaję i upraszam, aby jako najprzystojniej przy kościele farnym pleszewskim pochowane i pogrzebione było.

A cokolwiek mi Pan Bóg powierzył fortunki mojej, takową jej czynię dyspozycją. Najprzód [148] wielebnemu jm. księdzu Ignacemu Sczanieckiemu, proboszczowi farnemu pleszewskiemu pokładnego i wraz za pochowanie ciała zł24.

Przystępując zaś do gruntów stojących i leżących pozostałych, jako to domostwo w ulicy Malińskiej stojące, także półkwarcie ku Kaliszowi leżące, z jednej stronie sławetnego Franciszka Kostrzewskiego, z drugą stroną sławetnego Marcina Błażejewicza roli, żonie mojej i dzieciom zlecam, i biewiązg roli za wiatrakami leżący, z jedną stroną sławetnego Antoniego Stefanowskiego natenczas burmistrza, z drugą stroną wdowy Walendowskiej biewiązgów roli, na którym długi do ołtarza św. Barbary zostało zł numero 100, żonie mojej Agnieszce i z dziećmi odkazuję.

Inwentarza, jako to bydła rogatego 5, jałowic 2. Z tych krów pięciu odebrała sławetna wdowa Marianna Łukaszewiczowa na wnuczkę Katarzynę krowę 1 i jałowicę 1 in vim megli, i ceny sztuk 3, to jest półmisków 2 i flaszkę cenową kwartową jedną, także i pościel jaka się została, pierzynkę 1, poduszek 4, to dla pierwszej córki pochodzącej z śp. Andrzeja Łukaszewicza spółdzonej z śp. Katarzyną z Kołowrotków, pierwszą żoną. Zaś krów 3 i jałowicę 1 terazniejszej żonie Agnieszce z dziećmi dwojgiem z nią spółdzonemi zlecam. Koni parę jedną za czerwonych zł 12. ukupionę, wóz nowy bosy z barkami i wszelkim oporządzeniem, prócz sli, jako też pług z żelazami, wicią grundzielnią żelazną i radło z radlicą żonie mojej Agnieszce z dziećmi zlecam. Ruchome zaś rzeczy, jako to obrazy, stół z meglą, ławy, stołki, drybusy i wszystkie statki, które do rzemiosła należą i kociołek do rzemiosła garbarskiego [149] należący, żonie mojej Agnieszce z dziećmi odkazuję.

Żupanów dwa, jeden sukienny koloru goździkowego, drugi kamletowy koloru granatowego, kontuszów dwa, jeden sukienny koloru granatowego, drugi kamletowy, kiereje alias opończe, obie kuczają podszyte, pas jeden czarny, czapek dwie z siwemi barankami, żonie mojej Agnieszce z dziećmi nakazuję. Córce zaś imieniem Katarzynie, z

pierwszego małżeństwa spłodzonej, na domostwie w ulicy Kaliskiej na starowiznie stojącym zostawuję zł 400, na które domostwo też sumę wydałem na reparacyją. Też córce żupan karmazynowy po śp. ojcu moim, a jej staruszku zlecam.

Zaś wyznaję, że winien matce mojej rodzonej Mariannie Łukaszewiczowej, zł numero 600, które to już odebrała od sławetnej przeszłej Andrzejowej Łukaszewiczowej, synowej, a terazniejszej Okieńczewskiej, z których to zł 600 zakwitowała sławetna wdowa Łukaszewiczowa sławetnych Okieńczewskich urzędownie. Żydom do Dobryj, nazwiskiem Table i pasierbowi jego, za skóry winien jestem zł 50. Mamelakowi do Kalisza czerwonych zł 3 i za skór 4, jedna po zł 16, uczyni za nie złotych 64.

Zaś co mnie należy od kogo, zeznaję. Imo w Rawiczu u Karola Kusia magistra kunsztu szewskiego czerwonych zł 7, w Jutrosinie u Żydów czerwonych zł 15, na tę sumę mają u mnie skór 30 u mnie do wyprawy. U sławetnego Stanisława Rolińskiego czerwonych zł 4, to jest za skóry, u Mateusza Kudlewicza czerwonych zł 4 za skóry, u Jana Wilczka złotych 20, u Jakuba Plichiewicza zł 38, u Michała Wróblewskiego zł 44. Zaś skór dwadzieścia, którem [150] wziął był od matki mojej własnej, za które przez takę uczyni zł numero 200, z tych 200 złotych powinna będzie matka moja własna oddać zł 100 córce Katarzynie z pierwszej żony pozostałej, drugie zaś zł 100 żonie powtórni Agnieszce wraz z dziećmi z niej pochodzącymi, a ze mną spłodzonymi nakazuję.

Jatkę także szewską żonie z dziećmi nakazuję. To zaś wyznaję, że w gotowiznie nic nie zostaje, lecz obliguję i zaklinam na miłość Pana Boga Wszechmogącego żonę moją powtórni, aby o duszy mojej pamięć miała i za nią dobrze czyniła. Który to testament, aby miał swój walor i wagę większą, na nim się przy przyłożeniu krzyżyka ręką trzymaną podpisuję.

(znak krzyża) Andrzej Łukaszewicz

Zaś za egzekutorów testamentu tego obieram sobie sławetnych Jakuba Śniegockiego, rajcę burmistrzowskiego i sławetnego Macieja Baranowskiego ławnika wójtowskiego, obywateli i mieszczan pleszewskich, których na sąd Pana Boga powołuję, aby zadosyć ostatniej woli mojej czynili nieodmiennie.

A że już egzekutorowie testamentu przez śp. zmarłego Andrzeja Łukaszewicza są wybrani, dla pozostałych sierot po zmarłym śp. Andrzeju Łukaszewiczu urzędownie opiekunów babka tychże dzieci żądając, są uproszeni sławetni jm. pan Jakób Wędragowski i jm. pan Jan Balicki, którzy prawdziwymi być ojca tak matki tych dwojga córek i jednej

pasierbicy, jako też zostawionych sierot broniąc zostawionych gruntów, aby żadnym nie podlegały spustoszeniom, i owszem, w swojej porze aż do wychowania tych dwóch córek wszystkie według opisu wyżej gruntu utrzymywane były bez żadnej pretensyi, ażby jaka z przyczyny dezolacyi nastąpiła, budowni naprawa. Co się zaś tyczy po pierwszej żonie córki suma ta być ma na prowizyi po 5 od sta, suma zaś cała od Balski [151] z reparaacyi chlewów, pieca i okien etc. należy zł 400, a od macochy tejże Katarzyny z pierwszego małżeństwa z gruntów przez sąd przysądzone zł 250. Wszystkiego uczyni 650. Tej zaś sumy całej a die praesentis 16 septembris anni 1780 prowizyja być powinna oddana za rok lub też suma złożona na ręce ichm. panów opiekunów. Którzy z swej przeczności matce tych dwóch córek o przyzwoite ich wychowanie i w nauce ćwiczenia obowiązek wrażeń będą. Co dla lepszej twierdzy własnymi rękami podpis czyniemy.

Jakub Wędragowski m.p.

9. Testament pracowitego Ignacego Trojanowskiego z dnia 26 czerwca 1781 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 187-191 – oblata.

Actum Plesseviae die sabbathi post festum Sanctae Luciae Virginis et Martyris proxima anno 1781, coram officio advocatiali, scilicet Famato Mathia Baranoski advocato.

Famati Mathias Baranowski advocatus Plesseviensis et [188] Thomas Kluperski cives Plessovienses testamentum pie defuncti Ignatii Trojanowski de Łapkowo, hisce actis ingrossant et inscribunt, tenore sequenti.

Działo się na Pustkowiu zwanym Łapkowo, prawem okupnym, roku 1781 dnia 26 czerwca, przy bytności sławetnym panu Macieju Baranowskim natenczas wójcie pleszewskim, Tomaszu Kluperskim mieszczaninie pleszewskim i uczciwym Bartłomiejem młynarzu Kobelce, w domu pracowitego Ignacego Trojanowskiego.

W Imię Trójcy Przenajświętszej.

Ja, Ignacy Trojanowski, ciężką będąc złożony chorobą, jednak przy umyśle zdrowy, pamiętając na wyroki Boskie, że kto się rodzi, umierać musi, więc ja stosując się do tych statutów, takowe czynię rozporządzenie.

Najprzód, jeżeli mnie Pan Bóg Wszechmogący będzie raczył zabrać z tego świata, duszę moję w ręce Najświętszego Boga oddaję, ciało zaś, jako jest ziemia, ziemi oddaję i upraszam, aby przy kościele farnym pleszewskim pochowane i pogrzebione było po chrześcijańsku, na którego pochowanie z ubogiej mojej fortunki nakazuję i naznaczam pokładnego wielebnemu jm. księdzu proboszczowi farnemu pleszewskiemu krowę czerwoną młodą. Zaś to zeznaję, iż jestem winien sławetnemu Andrzejowi Pomorskiemu czerwonych zł 3, sławetnej Katarzynie Chruścielskiej wdowie czerwonych zł 2, które sławetny Tomasz Kluperski powinien jej będzie oddać, sławetnej wdowie Łukaszewiczowej [189] zł 16, sławetnemu Janowi Zagrodzkiemu zł 12, pracowitemu Andrzejowi zł 16, Kazimierzowi Wróblowi za pół wiertela żyta zł 2 gr 15. Zaś mnie winien sławetny Mikołaj Pakulski kół parę zadnich lub za nie zł 5 ma oddać.

Pozostaje inwentarza tak rogatego, jak i nierogatego. Primo: krów 6, wołów starych 3, wołców 2 i jałowiat 3, po lat trzy mające, a czwarte roczne, cieląt 2. Żony terażniejszej zostaje krów 4, cielę 1. Koni moich zostaje para jedna. Wozy 2 sprawne z luśniami, pług jeden żeleźniak, radło z radlicą 1, sani dwoje, jedne na nic się nie zdadzą. Owiec starych 44, jagniąt 17, kóz starych 18, koźląt 5, świni dwoje, prosiąt 6, te są terażniejszej żony. Wniosek gruntowych zaś nie ma nic. Gęsi gruntowych starych 4, młodych 3. Żona wprowadziła gęś 1 i gąsiąt 5. Pszczoł pieńków 6.

Siekier 2, toporek nowy jeden, wideł żelaznych 2, strug 1, świdry duże dwa, pierzyna duża z poszwą w kostki płócienną farbowaną 1, poduszek z poszewkami 4, bez poszewki 1. Czeladniej pościeli pierzyn 5, jedna wielka, a cztery pomniejsze, cztery z poszwami, a jedna bez poszwy, poduszek 5, z poszewkami trzy, bez poszewek dwie. Żupanów moich dwa, jeden stary, z szafirowego sukna, jasnego koloru, lepszy, czapka stara spuszczana 1, spodnie sukienne stare 1, kozuch stary, pas rzemienny. Pszenicy wprowadziłem na zasiew wierteli 4.

Prawo zaś, które sobie mam powierzone z rąk matki przeszłej żony mojej w posagu, leguję córce mojej imieniem Brygidzie, które lubo okupione jest za zł 128, ale w pustkach znacznych, które przeze mnie, tak w budynkach, jako to w stodole, chlewach, oborach, owczarence, znacznie jest wyreperowane z ogrodzeniem, więc z niego córka moja, każdemu z osobna bratu spłacić powinna będzie po zł 74. Córka zaś najmłodsza z powtórnego małżeństwa pochodząca, imieniem Katarzyna, aby uszczerbku w części

mojej [190] tą reparacją nic nie miała, nakazuję jej zł 30, które zaraz wypłacone być powinny z inwentarza, zaś zarówno z drugimi, a gdyby Bóg Wszechmogący zabrać miał też Katarzynę, też zł 30 przy matce zostawuję jej. Inwentarz zaś, jaki się okaże w domu, wrócić się winien będzie, nad to, gdyby Pan Bóg Wszechmogący córkę moję imieniem Brygidę zabrać miał z tego świata, synowi najmłodszemu imieniem Stanisławowi toż prawo służyć powinno będzie z płaceniem drugich rodzeństwa. Inwentarz, który wyżej opisany zostaje, tym inwentarzem sławetni uproszeni opiekuni wszystko rodzeństwo zarówno podzielić obligowani będą, prócz córki Katarzyny, której się już dostaje krowa jedna i jałowica jedna, także i innemi porządkami podzielić, zaś co się tyczy krowy i jałowicy, Katarzynie nadanych, ze zwyż wyrażonego inwentarza dane jej żonie.

Za egzekutorów testamentu mego obieram i upraszam sobie, najprzód sławetnego pana Macieja Baranowskiego wójta pleszewskiego, sławetnego Tomasza Kluperskiego mieszczanina pleszewskiego, uczciwego Bartłomieja młynarza Kobelkę, którzy aby podług woli mojej zadosyć uczynili i najdokładniej rozdysponowali. Na którym testamencie dla lepszego waloru i wagi ręką trzymaną podpisuję.

Pozostałego mego majątku, uczciwego Wojciecha Wiktorskiego, szwagra mego, a wuja i opiekuna dzieci pozostałych, sądem Boskich obliguję i zaklinam, ażeby wszystko w porze utrzymywał i dzieci podług stanu ich edukował. Córkę zaś moją, ażeby czytać nauczyć przynajmniej starał się. W czasie zaś rozporządzenia jej, wszystko gospodarstwo, bez wszelkiego zatrudnienia, jako jej własne oddał. Ona zaś z przyszłym mężem swoim, braci podług ułożenia i rozporządzenia mego zaspokoila. Którą to wolę moję złączam z wolą [191] matki mojej pierwszej żony, jako prawdziwej i naturalnej przez ukupienie dziedziczki.

(znak krzyża) Ignacy Trojanowski ręką trzymaną

Tę ostatnią wolę i rozporządzenie Ignacego Trojanowskiego zięcia mego we wszystkim aprobuję i w niczym nieodmienną mieć chcę, nad to syna mego Wojciecha obliguj sądem Boskim, który nas wszystkich czeka, ażeby w niczym rozporządzenia tak mego, jak i zięcia w niczym nie odmieniał, ale we wszystkim do skutku przywiódł i wnukom krzywdy nie czynił, ale aby je edukował.

(znak krzyża) Marianna Wiktorska ręką trzymaną podpisuję się.

10. Testament sławetnego Jana Szopniewskiego z dnia 6 listopada 1782 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 197-200 – oblata.

Actum Plesseviae feria 4 ante Dominicam Conductus Paschae anno 1782, coram officio advocatiali, scilicet Famato Mathiae Baranowski advocato.

Ad officium actaque praesentia advocatialis Plesseviensia personaliter comparens Famata Marianna de Pietrowiczów Szopniewska civisa Plessoviensis, testamentum [198] pie defuncti Famati Joannis Szopniewski mariti sui ac civis Plessoviensis, hisce actis ingrossat ac inscribit, tenore sequenti.

Działo się w Pleszewie w dzień wtorkowy po święcie Wszystkich Świętych, w domu sławetnego Jana Szopniewskiego, dnia 6 miesiąca listopada roku Pańskiego 1782.

W Imię Trójcy Przenajświętszej.

Ja, Jan Szopniewski, śmiertelną będąc złożony chorobą, jednak przy umyśle zdrowy, pamiętając na wyroki Boskie, że kto się rodzi, umierać musi, więc ja stosując się do tego statutu, takowe czynię rozporządzenie.

Najprzód, jeżeli by mnie Pan Bóg Wszechmogący raczył z tego świata mizernego zabrać, duszę moję w ręce Najświętszego Boga oddaję, ciało zaś, jako jest proch, ziemi oddaję i upraszam, aby przy kościele farnym pleszewskim pochowane i pogrzebione było po chrześcijańsku.

Co się zaś tyczy substancyi mojej pozostałej, w gruntach tak stojących, jako i leżących, takowe czynię rozporządzenie. Najprzód domostwo moje własne w Rynku na połaci zachodniej stojące, mnie od rodziców przypadłe, żonie mojej w moc i dyspozycją oddaję, na którym domu mając posagowych czerwonych zł 33. i szóstaków 2, toż domostwo z wszelkim porządkiem, jako to: wozem, pługiem, radłem [199] i innemi sprzętami do gospodarstwa należącemi, jej zlecam do roku mieszkanie, zaś po wyszłym roku, podług woli żony mojej sprzedanie tegoż domostwa wolne jest, odebrawszy swoją sumę posagową czerwonych zł 33 i szóstaków 2, resztę za rodziców śp. i na ubogich rozdać powinna będzie, co się z tego domu sprzedanego zostanie. Półkwarcie roli za miastem ku Kaliszowi leżące i blewiązg roli jej własny, leżący za wiatrakami, jej zlecam.

Grunt mielcuhowy, gdyż wspólnie był ukupiony z żoną moją, z tegoż gruntu mielcuhowego zlecam żonie mojej złp 205, gdyż za zł 410 był ukupiony. Półkwarcie roli drugie, dalsze, także ku Kaliszowi leżące, bratu młodszemu, imieniem Marcinowi Szopniewskiemu nakazuję, na którym zostaje długu do św. Barbary ołtarza zł 100. Zaś z tego półkwarcia roli terażniejszy zasiew żona moja zebrać powinna będzie, a tenże brat obligowany będzie dać z tego półkwarcia roli zł numero 50. na msze święte do konwentu wielebnych o.o. reformatów do Chocza. Zostaje koni para jedna i krowy dwie. Te konie i krowy żonie w dyspozycją oddaję.

Pieniędzy co się znajdować będzie, te na pogrzeb mój żona moja ekspensować powinna będzie, a co by się reszty zostać miało, żonie w dyspozycję oddaję i zlecam, prosząc, aby od nikogo, tak z koligacyi, jako też i od innych, nie była agrawowana. Zaś owiec 30, słoń gorzelany, garniec, które to owce, słoń i garniec są sprzedane, z którego sprzedania spólny [200] zarobek żona moja w nadgodę wziąć powinna będzie. To też zeznaję, jakom sukcesorom śp. Przybyłowicza, tak z pieniężnych sumach, jako też i gruntach, żadnej im krzywdy nie uczynił, wszakże na Sąd Boski idę, więc proszę, aby mojej żony w niczym o to nie kłócieli.

Sukien, co się znajdować może moich, te w dyspozycją żonie mojej zlecam, aby niemi dysponowała podług jej woli. Ceny wziąłem po śp. rodzicach moich sztuk 2, te cenę koligacji obligowana będzie żona moja oddać. Ten testament, aby był większego waloru i wagi, własną ręką na nim podpisuję się.

Jan Szopniewski m.p.

Za egzekutorów testamentu tego obieram sobie i upraszam sławetnych Antoniego Stefanowskiego burmistrza i Macieja Baranowskiego wójta, mieszczanów pleszewskich, których na sąd straszny Pana Boga Wszechmogącego obliguję, aby ostatej woli mojej i dyspozycyi zadosyć uczynili podług mego rozporządzenia.

Antoni Stefanowski burmistrz

Maciej Baranowski wójt m.p.

11. Testament sławetnego Jakuba Śniegockiego z dnia 26 marca 1787 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 286-290 – oblata.

Actum Plesseviae in vigilia Epiphaniae Domini proxima anno 1787, coram officio advocatiali, scilicet Famato Stanislao Kozłowicz advocato.

Executores testamenti olim Famati Jacobi Śniegocki civis Plesseviensis ultimam dispositione eius hisce actis ingrossant et inscribunt tenore sequenti.

Działo się w Pleszewie, we wtorek po Niedzieli Kwietnij, to jest dnia 26 miesiąca marca [1787], w domu sławetnego Jakuba Śniegockiego obywatela pleszewskiego. [287]

W Imię Trójcy Przenajświętszej.

Ja, Jakub Śniegocki, widząc się już być bliskim śmierci, nad którą nie masz nic pewnego, gdy ciężką przez niedziel kilka złożony chorobą, jednak na umyśle zdrowy i przy dobrym zostający rozumie, za co Bogu mojemu nieskończenie dobremu, pokorne czynię dzięki, że mi pozwolił jeszcze przy dobrym rozumie, fortunę moją iure successivo po rodzicach nabytą rozdysponować.

A najprzód duszę moją w ręce Najmiłosierniejszego Boga i Stwórcy mego oddaję. Ciało zaś, jako proch i ziemia jest, ziemi oddaję, które aby było najprzystojniej przy kościele farnym pleszewskim upraszam, pogrzebione. Od którego wielebnemu księdzu Ignacemu Sczanieckiemu proboszczowi farnemu pokładnego zł 24 naznaczam. Innym zaś ichm. księżom po zł 3, a wielebnym o.o. reformatom konwentu chockiego piwa beczkę jedną.

Co się zaś tyczy gruntów moich, takowe czynię rozporządzenie. Jako to domostwo na narożniku Rynku stojące, ze wszystkimi porządkami, stołami, ławami, obrazami, tudzież z mielcuchami sławetnym panom opiekunom, żonie mojej imieniem Mariannie z Rawickich Śniegockiej wraz z dziećmi z nią zrodzonymi, w moc i opiekę zostawuję. Stodołę ku wsi Brzeziu stojącą, z której część bratu Michałowi Śniegockiemu, jako karta od niego officiose dana w roku 1779 naucza, zł 50 spłaciłem, tę [288] panom opiekunom wraz żoną moją i z dziećmi oddaję. Półkwarcie roli z zasiewkiem oziminnym staj pięć, i w ugorze staje jedno zasiane, ku Brzeziu leżące, i przydziałek roli, także ku Brzeziu z sąsiedztwa brata Michała z jednej przydziałku, Pawła Koszcząbówicza z drugą stroną, poczynając się u drogi publicznej Kaliskiej idącej pięciu składami, a kończący się klinami u drogi od Młyna Robaka, ku Młynowi Śmiei idącej, to półkwarcie roli i przydziałek lubo

na brata postarszego Andrzeja testamentale legowane przez śp. rodzica naszego jemu było, ja z niego użytek brawszy, za nie własne je sobie mieć chcę i nie przywłaszczam, z przyczyny, że ja za życia bratu temu, jako na pogrzeb i inne potrzeby, jako się rejestrem okazuję, wydałem najmniej zł 228, a więc półkwarcie roli i przydziałek panom opiekunom z żoną moją i dzieciom zostawuję i oddaję. Półkwarcie zaś roli ku Brzeziu leżące, którego z żoną moją jej przez moderacyją nadane po śp. rodzicach spólnie zażywałem, to jej zasiewkiem oziminnym zostawuję. Ogród pod Radobyczą leżący, jej przez moderacyją przypadły, ten sprzedałem, zeznaję, lecz jej inny za też pieniądze kupiłem, który leży pod stawem pańskim, ten jej za własny przyznaję i jej go zostawuję. Notandum, że zaś nakazane były żonie mojej przez moderacyją zł 300, to jest u śp. Piotra Drobnikiewicza, pisarza, zł 150 u sławetnego Jakuba Królika zł 150 pozostałe, na które tylko kartę miała żona moja, tę na kilkanaście części, jako żona moja zeznaje, wybrały się, bo część na jej potrzeby większa, reszta zaś w dom obróciły się. Z której to sumy jak tylko [202] na ręce moje odebrałem zł 25, za które ukupiwszy żyta, żona garcem wyrobiła. Pozostaje także porządek gospodarski, jako to łańcuch bez haka, wozów dwa ze wszystkim porządkiem, siekier dwie wielkich, mała trzecia, rysów z kół różnych 21, nakistków żelaznych 4, pęto żelazne 1, łańcuszków od uzdzenia 2, strzemion od siodołek 3, naszylnik żelazny jeden, luśnie z tulejami 2, stychacz ciesielski jeden, klamra żelazna jedna, sznur od drzewa 1, sznur od szat wieszania 1, sinka od przypony żonia, której łokci 15 od żniw, cieślica 1, podków końskich 4, lada od sieczki z stolnicą i z kosą, druga stolnica próżna, lada od dźwigania drzewa w żelazo oprawna z hakiem, sierpów trzy, piła od rżnięcia drzewa, strug jeden, świder teblowy i łatny, młotek z babką od klepania koiś, młotek od pobijania mały, obcęgi wielkie, uzdeczka wielka z wędzidłami rzemienia kręconego, lece długie i wielkie od pułszorków rzemienia kwaszonego, pług żelazny z wszelkim porządkiem i wicią żelazną, radło z radlicą, osęg żelazny od wygarniania węgla, sanie nowe jedne, barki i barczyk z okowem żelaznym, drabki nowe od woza jedne. Żywoty Świętych Pańskich, Saxon z prawami, czyli (Speculum Saxonum) 1, miechów pięć, ceny sztuk 36, jako to mis cenowych sztuk 10, półmisków sztuk 5, wazów cenowych z obrączkami sztuk 3, talerzy cenowych sztuk 18, kafelków w cenę oprawnych dwa, dzbanuszek w cenę oprawny 1, łyżka cenowa wielka 1, łyżek małych cenowych, które połamane są, nóż z widelcami jeden wielki, flaszka cenowa [290] 1, lichtarzy cenowych 3, garniec gorzelany z wszelkim porządkiem, kwarta miedziana 1, rożen wielki żelazny 1, brytwanna żelazna, skrzynie dwie wielkie, dwie małe.

Pozostaje krowa stara 1, jałowica 1, wieprz 1, świnia prośna wielka 1, prosiaków większych 5, mniejszych 2, koni 3, lecz z tych jeden na domową potrzeb sprzedał się za życia, więc tylko 2 pozostają się. Pościel wszystkę, o którą żonie wiadomo jaka jest, jej i dzieciom zostawuję, także jubkę z barankami z białymi cętwalami, czapkę swoją z baranem, kontusz kamletowy wiśniowego koloru, żupan kamlotowy koloru szarego, surdut szary, to synowi Andrzejowi na oporządzenie zostawuję i z innemi obleczenia należącemi rzeczami. Bratu zaś memu, Michałowi Śniegoickiemu, kiereję zieloną, czapkę starą dać nakazuję. Sławetnemu Antoniemu Żarnowskiemu, siostrzeńcowi memu, póki żyć będzie, pozwalam mu robienia w mielcuchu bez wszelkiej z niego daniny. Tarcie olszowych pozostają 5, sosnowych 4. Ten testament, aby był większego waloru i lepszej wagi, krzyżykiem mojej ręki własnyj stwierdzam ut supra.

Jakub Śniegoicki m.p.

Za egzekutorów testamentu tego, gdy upraszam i obieram sobie burmistrza sławetnego Macieja Baranowskiego wójta, Jakuba Wędragowskiego asesora burmistrzowskiego, Stanisława Jezierskiego obywateli pleszewskich, których sądem Pana Boga Wszechmogącego mocno obliguję, aby zadosyc woli mojej uczynili. Żona zaś z dziećmi, aby o duszy mojej pamiętała. Co się stało w przytomności obywateli.

Qui inscribunt

Jacobus Wędragowski

(znak krzyża) Stanisław Jezierski tenente manu m.p.

Że zaś wyraziło się wyżej o sławetnych obywatelach egzekutorach tego testamentów mego, którzy z dobrej woli swojej obowiazali się iż ostatniemu rozporządzeniu memu zadosyc uczynią, co się spodziewam iż nic nie odmienią, toż i teraz po sławetnym Szymonie Drobnikiewiczzu opiekunie pozostałej fortunki mojej wnoszę sobie, iż około doglądania gospodarstwa jemu ode mnie powierzonego, nie uczyni pokrzywdzenia, którego Sądem Pana Boga obliguję. Co i sam dobrowolnie w rzetelności słowa obowiazuje się, iż wszystkiemu zadosyc uczynić zechce i na to się ut supra actu krzyżyk ręki własnyj kładąc podpisuje.

(znak krzyża) Szymon Drobnikiewicz m.p.

12. Testament sławetnego Macieja Wyszocińskiego z dnia 15 lipca 1788 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 326-330 – oblata.

Actum Plesseviae feria 3 post festum Sanctae Margarithae Virginis et Martyris proxima anno 1788, coram officio advocatiali, scilicet Famato Stanislao Kozłowicz advocato.

Famata Helena de Łakomickie Wyszocińska vidua, unacum executoribus testamenti mariti sui defuncti Mathiae Wyszociński, ultimam eius voluntatem, hisce actis inscribit et ingrossat sequenti methodo. [327]

Działo się w Pleszewie w poniedziałek po święcie św. Małgorzaty Panny i Męczennicy blisko roku Pańskiego 1788, w domu sławetnego Macieja Wyszocińskiego mieszczanina pleszewskiego.

W Imię Trójcy Przenajświętszej.

Ja, Maciej Wyszociński, widząc się być bliskim śmierci, nad którą nie masz nic pewniejszego, pamiętając na wyroki Boskie, że kto się rodzi, umierać mu potrzeba, przeto stosując się do tych statutów, takowe duszy i ciała mego czynię rozporządzenie.

A najprzód, jeżeli mię Pan Bóg Wszchemogący będzie raczył zabrać z tego świata mizernego, duszę moję w ręce Najmiłosierniejszego Boga i Stwórcy mego oddaję. Ciało zaś, jako jest proch i ziemia, ziemi oddaję, które aby przy kościele farnym pleszewskim pogrzebione było, upraszam.

Co się zaś tyczy fortunki mojej pozostałej, takowe czynię rozporządzenie. To jest, ogród, leżący pod Radobyczą pomiędzy innemi ogrodami, który mi matka moja actis advocatilibus Plesseviensis czasy wiecznemi zapisała, ten na powrót matce mojej oddaję i w dożywocie jej zostawuję, po śmierci zaś jej, bracia się nim podzielą. Przydziałek roli ku Lenartowicom leżący, od sławetnego Łukasza Straburzyńskiego spólnie z małżonką moją, Heleną z Łakomickich pochodzącą, ukupiony, ten braciom moim dać stanowią, a w nadgodę zaś [328] opolności małżonki mojej na tymże przydziałku roli mającej, braciom ustąpionej, półkwarcie jej roli moje własne prawem ukupnym od Stanisława Niedzielewicza (ku Piekarzewu leżące) nabyte, czasy wiecznemi daję, daruję i zapisuję,

tudzież i sumę na ogrodzie sławetnego Mateusza Bielaskiego będącą, czyniącą czerwonych zł 10, który za dobrowolnym od niego mającym intromissem trzymam i zażywam (wytrąciwszy z tejże sumy za sukno od tegoż Bielaskiego wzięte na kiereję zł 20), tejże małżonce mojej zlecam i odebrać do siebie nakazuję. Jatkę rzeźnicką z wszystkimi do tego rzemiosła należącymi narzędziami, małżonce mojej zostawuję i zupełnie naznaczam, aby o duszy mojej pamiętała. Także krowę moją własną jej odkazuję, a tylko zapłaci matce mojej złp 24 za jałowicę, którą od matki mojej wziąłem. Konia aby żona sprzedała, który kosztuje talarów bitych 7 i za tęż sumę (w rok) egzekwie wyprawiła.

Zeznaję, że u jm. Swiniarskiego w Mamotach zostają, już zapłaconych kosztów 13, każdy po zł 10. Także u owczarza w Lenartowicach zgodzonych skopów 7, każdy po zł 8, na tę zadałem zł 36, a jeszcze żona moja powinna będzie dopłacić zł 20. Tę sprzedać małżonce mojej każę, pieniądze w moc jej oddaję, aby o dusze mojej pamiętała.

Także kontusz kamletowy koloru rodzenkowego, żupan gradyltorowy zielony, pas srebrem przerabiany, to sprzedać żonie pozwalam i w moc jej oddaję. [329] Znajduje się sumy w gotowiznie obrachowanej czerwonych zł 15, z tych więc sławetnemu Wojciechowi Łakomickiemu, ojcu małżonki swojej, pożyczony czerwony zł 1 na ukupienie przydziałku roli od sławetnego Łukasza Straburzyńskiego, oddać stanowią, więc tylko pozostaje się jeszcze czerwonych zł 14. Z nich małżonce mojej ekspensować na pogrzeb ciała mego nakazuję, a co by reszty sumy pozostało, tak z tej, jako i z inwentarza sprzedanego, żonie w moc oddaję, a cokolwiek z niej, braciom udzieliwszy, ponieważ już wzięli pożyczanym sposobem, Wincenty czerwonych zł 3, a Tomasz czerwonych zł 4. Tomaszowi, bratu, kiereję modrego koloru kudzkają zieloną podszytą naznaczam, także czapkę jednę, i Wincentemu drugą z lepszych. Podlejsze zaś dwie sprzedać żonie każę. Matce mojej żupan czerwony zlecam i zł 20 na ukupienie półkwarcia mnie danych powrócić jej (żonę moją obliguję). Inne suknie w równy podział braciom zostawuję. Ruchomości bowiem różne żonie mojej naznaczam.

Zeznaję, że winien sławetnemu Stanisławowi Leczykiewiczowi zł 15, młynarzowi z wiatraka Marszewskiego zł 15, sławetnemu Wojciechowi Kleczyńskiemu za sukno zł 6, pisarzowi miejskiemu resztę (za owies, taterkę i słomę pasterną) zł 14 gr 15¹/₂ jemu należy wypłacić. Kościołowi farnemu na reparacją tarcic sosnowych 20 dać nakazuję. [330] Wielebnemu jm. księdzu Sczanieckiemu proboszczowi farnemu pleszewskiemu od pochowania ciała mego naznaczam czerwonych zł 6, to jest 3 z gotowej sumy wypłacić, 3 zaś z długu od sławetnego Kaspra Przybyłowicza należącego odebrać stanowią. Wielebnym o.o. reformatom konwentu chockiego na wille i msze św. dać

nakazuję czerwonych zł 3. Wielebnemu jm. księdzu Kokoszyńskiemu proboszczowi kościołka Świętego Ducha należy się ode mnie do futra od niego ukupionego czerwonych zł 2, więc toż samo futro na powrót jemu dać nakazuję, obligując go sądem Pana Boga, aby o duszy mojej pamiętał. Zeznaję przy tym, że u tegoż jm. księdza proboszcza zostaje talarów bitych 9, w zastaw danych na pożyczenie czerwonych zł 4, więc talary bite odebrać, a czerwonych zł 4 oddać nakazuję. Jm. księdzu Tyrakowskiemu altarzyście czerwonych zł 1 naznaczam.

Za egzekutorów tego rozporządzenia i ostatniej woli mojej czynionej upraszam przytomnych przy mnie będących sławetnych Piotra Sroczyńskiego wiceburmistrza i Tomasza Słonińskiego ławnika wójtowskiego, których sądem Pana Boga Wszechmogącego obliguję, aby zadosyć temu ostatniemu rozdysponowaniu uczynili. Żony mojej, aby bracia moi nie kłócili, tym się kontentując com im wyznaczył, a i o duszy mojej pamiętali. Dla większego zaś waloru, trzymający się pióra ręką własną podpisuję.

Maciej Wyszociński m.p.

13. Testament sławetnej Marianny Łukasze wiczowej z dnia 3 maja 1788 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 336-340 – oblata.

Actum Plesseviae feria 5 post festum Sanctae Hedvigis proxima anno 1788, coram officio advocatiali, scilicet Famato Stanislao Kozłowicz avvocato.

Sławetna Marianna Łukasze wiczowa wdowa, a mieszcza pleszewska ostatnie swoje rozrządzenie, to jest testament w niniejsze księgi, w przytomności poniżej spomnionych egzekutorów wprowadza tym sposobem.

Działo się w Pleszewie, w dzień Świętego Krzyża Znalezienia, to jest dnia 3 miesiąca maja roku Pańskiego 1788, w domu sławetnej Marianny Łukasze wiczowej wdowy, niegdyś śp. sławetnego Antoniego Łukasze wicza pozostałej małżonki, a mieszczi pleszewskiej, przy bytności jm. księdza Bazylego Łukasze wicza, kaznodziei misjonarskiego konwentu skąpskiego, a syna jej, tudzież sławetnego Jana Wabnerowicza rajcy burmistrzowskiego, Franciszka Stragierowicza ławnika wójtowskiego, a obywateli pleszewskich.

Ja, Marianna Łukaszewiczowa, widząc się być bliską śmierci, nad którą nie masz nic pewniejszego, lubo na siłach osłabiona, przy zdrowym jednak zostająca rozumie, pamiętając na wyroki Boskie, że kto się rodzi, umierać mu potrzeba, przeto stosując się do tychże wyroków, takowe duszy i ciała mego czynię rozporządzenie.

A jeżeli mię Pan Bóg Wszechmogący będzie raczył zabrać z tego świata mizernego, [337] duszę moję w ręce Najmiłosierniejszego Boga i Stwórcy mego oddaję. Ciało zaś, jako jest proch i ziemia, ziemi oddaję. Które aby przy kościele farnym pleszewskim pogrzebione było, upraszam.

Co się zaś tyczy fortunki mojej, z niegdyś śp. sławetnym Antonim Łukaszewiczem małżonkiem moim krwawo zapracowanej, takowy jej stanowią podział. A najprzód pozostaje dom nowo wybudowany w ulicy Kaliskiej stojący, z gruntem, sadem, stodołą i z innymi przybudynkami do niego należącymi, z sąsiedztwa sławetnych Michała Paluszkiewicza z jednej i Józefa Wąsowicza z drugą stroną. Drugi dom z gruntem naprzeciw wyżej spomnionego stojący, z sadem, stodołą i z domkiem na tymże gruncie i z chlewami będący, pomiędzy sąsiedztwem gruntu pańskiego z jednej i sławetnego Kazimierza Neymanowicza z drugą stroną, wzdłuż zaś, jak i inne grunta sąsiedzkie zostaje. Kwarta roli ku Kaliszowi leżąca, z jednej sukcesorów Brodczyńskich, z drugą stroną półkwarcia roli sławetnego Stanisława Sapałowicza małżonki, poczynająca się u granic Marszewskich, a kończąca się u drogi Robakowskiej, za drogą zaś Robakowską znajduje się ogród okupiony od śp. Józefa Lupińskiego. Półkwarcie roli, także ku Kaliszowi leżące, z jednej sąsiedztwa sławetnych Marcina Sarniewicza, z drugą stroną Marcina Pawłowskiego. Ogród za miastem nad rowem od stawu Gajdzińskiego ku Młynowi Robakowskiemu idącym leżący, z łączką, sąsiedztwa sławetnej wdowy [338] Kuleszewiczowej z jednej i sukcesorów śp. Macieja Jezierskiego z drugą stroną. Błęwiązg roli za wiatrakami miejskimi, pomiędzy sąsiedztwem sławetnych Jana Fokta z jednej i Wojciecha Łakomickiego z drugą stroną.

Tych więc gruntów powyżej wspomnianych takowe czynię podzielenie. Dom nowo wybudowany w swym rozgraniczeniu zostający, córce imieniem Mariannie z Łukaszewiczów idącej, a sławetnego Michała Urbankiewicza małżonce, także półkwarcie roli w osobności będące, pomiędzy sąsiedztwem Marcina Pawłowskiego i Marcina Sarniewicza, tudzież ogród przy rowie, od stawu Gajdzińskiego ciągnącym się. Także błewiązg roli powyżej wspomniony i ceny sztuk 14, koralu sznurków 4 i inne przy tym ruchome rzeczy wszystkie też córce w dziedzictwo oddaję. Katarzynie Łukaszewiczównie, z niegdyś śp. Andrzeja i Katarzyny Kołowrotkówny pochodzącej

córce, półkwarcie roli z kwarty wydzielone, od strony kwarty roli sukcesorów Brodczyńskich, domeczek szkudłami pokryty z gruntem wymierzonym urzędownie, z chlewami, z stodołą przy sąsiedztwie Kazimierza Neymanowicza stojący, którego gruntu rów graniczy. Ten domeczek nadaję terażniejszym rozporządzeniem teźże wnuczce mojej, in vim 400 złp z pretensyi (za naprawę domu i chlewów wybudowania przez śp. Andrzeja Łukaszewicza, jej ojca) wynalezionych. Także pierzynę 1, poduszek 3, flaszkę cenową 1, półmisków cenowych 2, krowę jedną i cielę roczne teźże wnuczce, 2 półmiski i talerz 1 cenowe dać naznaczam. Także czerwonych zł 7, którym jej dała i wóz nowy, który im już ustępuję. [339] Barbarze Izertowej, sławetnego Wojciecha Izertta małżonce, a wnuczce mojej, sławetnych Michała i Marianny Urbankiewiczów małżonków córce, z dobrej woli mojej, miłością ku niej nachylona będąc, dom z strony gruntu pańskiego w teźże ulicy Kaliskiej stojący, od sławetnego Pawła Generowicza nabyty, tudzież ogród nad rowem ku Młynowi Robakowskiemu idącym, od drogi Robakowskiej, ku temuż rowowi ciągnący się, od śp. sławetnego Józefa Lupińskiego ukupiony, ten więc, teźże wnuczce na wieczność nieodzownego posiadzielstwa nadaję, i onychże dziedziczką czynię. Z tym jednak ubezpieczeniem i ostrzeżeniem, aby sławetny Wojciech Izertt, małżonek wspomniany wnuczki mojej Barbary, żadnego długu na rzeczzone grunta nie ważył się zaciągać, ale ją dla sukcesorów swoich utrzymywał. Sukcesorkom śp. Andrzeja Łukaszewicza, syna mego córkom z powtórniego małżeństwa z sławetną Agnieszką Sikorzanką spółdzionym, imieniem Mariannie i Rozalii (do majątku po synu moim pozostałego, a w rękę sławetnego Mikołaja Okinczewskiego, mniemanego jak ojca znajdującego się, podług opisu urzędownie wyrażonego) przydaję półkwarcie roli z kwarty oddzielone z strony półkwarcia roli sławetnego Stanisława Sapałowicza z małżonką mającego leżące naznaczam. Które to wspomniane wnuczki, jako wspomina dekret w sądach miejskich zapadły, mają sumy u sławetnego Mikołaja Okinczewskiego złp 250 na domie z małżonką jego nabytym, w ulicy Malińskiej stojącym i gruntem nakazane, które podług tegoż dekretu w czasie [340] odebrać będą powinny. Tymże wnuczkom po dwa półmiski i jednym talerzu każdej z nich i po 2 koralu sznurków dać nakazuję.

Inwentarz jakkolwiek pozostanie, ten córka Marianna otrzyma. Ponieważ sławetny Andrzej Łukaszewicz, syn mój, wziął w pierwiastkach zamęścia swego z sławetną Katarzyną Kołowrotkówną złp 1000, kociołek wynoszący zł 120, statki garbarskie, jako to koryta, drybusy, stępe, żelastwa i inne potrzebne kosztujące zł 200, zapomożki na dorobek po upadku, skór 10 a fl 12, czyni zł 120, nie rachując leguminy, zboża. Tudzież z powtórnią żoną, z Sikorskich pochodzącą, wziął skór 20 a fl 13, uczyniło zł 260. Przeto sukcesorowie

jego do ruchomych, a pozostałych rzeczy należeć nie będą i tym się tylko kontentować mają, co im wyznaczyłam.

Za egzekutorów niniejszego mego rozporządzenia gdy upraszam, obieram sobie sławetnych Jana Wabnerowicza rajcę burmistrzowskiego, Franciszka Stragierowicza ławnika wójtowskiego, obligując ich sądem Pana Boga Wszehmogącego, aby zadosyć temu rozporządzeniu uczynili. Dzieci, com im zostawiła, aby się tym cieszyły, a o duszy mojej aby pamiętały. Który to testament, aby miał większą moc i walor, ręką moją trzymaną podpisuję się.

(znak krzyża) Marianna Łukaszeviczowa wdowa

Jan Wabnerowicz rajca burmistrzowski i egzekutor m.p.

Franciszek Stragierowicz ławnik wójtowski, egzekutor m.p.

14. Testament sławetnego Jana Kurkiewicza z dnia 15 października 1791 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 427-428 – oblata.

Działo się w Pleszewie, dnia 22 miesiąca października 1791 r., przed sławetnym Antonim Stefanowskim wójtem miasta Pleszewa.

Sławetna Mariann z Turowskich Kurkiewiczowa wdowa, testament śp. Jana Kurkiewicza małżonka swego, mocą dworu aprobowany, w niniejsze akta ingrosuje.

Działo się w Pleszewie, w domu sławetnego Jana Kurkiewicza, dnia 15 miesiąca października 1791 roku, w przytomności sławetnych Klemensa Kluińskiego radcy burmistrzowskiego, Jana Wabnerowicza wicewójta, mieszczan pleszewskich.

W Imię Trójcy Przenajświętszej.

Ja, Jan Kurkiewicz, ciężką będąc złożony chorobą, i widzę się być blisko śmierci, nad którą nie jest nic pewniejszego, ale na umyśle i rozumie zdrowy, więc takie przed śmiercią moją czynię rozporządzenie.

Duszę moją w ręce Najmiłosierniejszego Boga oddaję, ciało moje, jako jest proch i ziemia, ziemi oddaję.

Co się zaś tyczy zupełnej fortunki mojej, takie czynię rozporządzenie. Pieniądze w gotowiznie u siebie w domu mające czerwonych zł 20 numero dwadzieścia, u sławetnych Stanisława Leśniewicza czerwonych zł 27, dico dwadzieścia siedem, u Kazimierza Jezierskiego czerwonych zł 11, dico jedenaście, u Walentego Straburzyńskiego czerwonych zł 8, dico osiem, u Wawrzyńca Kozłowicza czerwonych zł 4, dico cztery. Co czyni całkowitą sumę czerwonych zł 70, dico siedemdziesiąt. Z tej tedy sumy nakazuję na reparacyją kościoła farnego, czyli na ozdobę jego czerwonych zł 3, dico 3 trzy. Resztę zaś czerwonych zł 67, dico sześćdziesiąt i siedem, żonie mojej imieniem Mariannie z Turowskich Kurkiewiczowej nakazuję i czasy wiecznemi zapisuję, z której sumy na pogrzeb ciała mego ekspensować będzie i o duszy mojej pamiętać obowiązuje. Także domek ukupiony wraz [428] z żoną moją, na który ma opolność, tenże żonie mojej z gruntem czasy wiecznemi zapisuję.

Także zostają się u sławetnego Tadeusza Kurkiewicza, brata mego złp 82, dico osiemdziesiąt dwa, które wraz z następującemi gruntami, jako to: półkwarcie roli w sąsiedztwie jejm. pani Sakowskiej z jednej i Macieja Zdzierzbickiego z drugiej strony leżące, i ogród pod Radobyczą, w sąsiedztwie sławetnych Pawła Księżniakiewicza z jednej, a Feliksa Somietoskiego z drugiej strony zostający. Rodzeństwu memu nakazuję jako to sławetnym Tadeuszowi, bratu, Zofii i Katarzynie, siostrom Kurkiewiczom, aby się zarówno między siebie podzielili. Jednak żona moja zasiewek z tych gruntów sprzątnie, stanowią. Iż zaś żona moja na tych gruntach ma opolność, więc tej opolności mnie dobrowolnie ustępuje. Do których gruntów już pretensji mieć nie będzie, tylko wolne bez żadnej pretensyi sobie po sprzątaniu odbiorą. I tym się zgodnie i spokojnie rozporządzeniem moim, aby kontentowali się, proszę.

Jan Kurkiewicz ręką trzymaną podpisuję się

Ten testament aprobuję, co do wszystkich punktów oprócz iż półkwarcie roli obsiane na zimę i ogród, które jeszcze do sprzątania żonie były zostawione, zaraz sukcesorowie ze wszystkim odebrać mają, tudzież suknie i porządku szewskie, zaś inne rzeczy przy żonie zostaną.

Makary Nałęcz Gorzeński kasztelan kamieński m.p.

15. Testament sławetnej Brygidy Grabowskiej z dnia 1 kwietnia 1793 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Pleszew I/37, s. 457-458, 461 – oblata.

Działo się w Pleszewie, dnia 4 miesiąca kwietnia roku 1793, przed sławetnym Stanisławem Kozłowiczem miasta Pleszewa wójtem.

Testament śp. Brygidy Grabowskiej.

W Imię Trójcy Przenajświętszej.

Działo się w Pleszewie dnia 1 miesiąca kwietnia 1793 roku przez sławetną Brygidę z Paluszkiewiczów Grabowską, sławetnego Mateusza Grabowskiego małżonkę, mieszkankę pleszewską.

Ja, Brygida Grabowska, widząc się być bliską śmierci, nad którą nie masz nic pewniejszego, pamiętając na wyroki Boskie, że kto się rodzi, umierać musi, przeto i ja stosując się do tego prawa, takowe duszy i ciała mego czynię rozporządzenie.

Duszę moją w ręce Najmiłosierniejszego Boga i Stwórcy mego oddaję. Ciało zaś, jako jest proch i ziemia jest, ziemi oddaję, które aby przy kościele farnym pleszewskim pogrzebione było, męża mojego obliguję.

Co się zaś tyczy przyzczupłyj części fortunki mojej, takowy jej czynię rozmiar. [458] Ponieważ naznaczony mi jest pięć składów przydziałku roli ku Smiei Młynowi leżącego, w sumie złp 100, od brata mego, Wincentego Paluszkiewicza spłaty z domu jemu w dziedzictwo przypadłego nakazanych, jako akta niniejsze na dniu wtorkowym przed festem św. Józefa, Oblubieńca Maryi Panny, w roku 1790 przez zrobioną komplancją zaświadczają, przeto ja, ujęta miłością małżeńską przeciw mężowi swemu, Mateuszowi Grabowskiemu, pamiętając na czynione około mnie staranności w życiu moim, i inne przy tym potrzeby przyzwoite, pomieniony przydziałek roli mnie sukcesjonalnie naznaczony, jemu czasy wiecznemi, ażeby i po śmierci syna imieniem Bonawentury, ze mną spłodzonego, służyć mający naznaczam, do którego sukcesorowie moi przy terażniejszym akcie przytomni i na to dobrowolnie zezwalający, mieć nie mają pretensyi, ani czynić nie będą żadnej w rozrządzeniu się nim przeszkody mężowi mojemu, gdyż ich do sukcesyi przydziałku tego nie dopuszczam. Wyznaję przy tym, iż cokolwiek

na część moją z pozostałego półkwarcia roli po śp. Mariannie Paluszkiewiczowej, matce mojej przypadac będzie, z równego rozmiaru między moje krewieństwo, to mężowi mojemu i z synem wspomnianym, w dożywocie zostawuję i wszystkie ruchome rzeczy, które się tylko znajdować mogą.

Które to rozporządzenie przy uproszonych przysiężnych, to jest sławetnych Franciszku Stragierowiczu [461] i Kazimierzu Jezierskim, ławnikach wójtowskich czynione, tudzież przy bytności sławetnego Wincentego Paluszkiewicza, brata mego rodzonego i Agnieszki Neymanowiczowej, sławetnego Jana Neymanowicza małżonki, a siostry mojej, i dobrowolnym ich zezwoleniem i rąk ich własnym stwierdzonym podpisem robione, i w niczym nie sprzeciwiających się, ręką własną trzymająca się pióra podpisuję.

Brygida Grabowska

Wykaz ilustracji

Fotografie:

1. Herb miasta Pleszewa na odcisku pieczęci na papierze (M. Adamczewski, <i>Heraldyka miast wielkopolskich</i> , s. 398)	15
2. Rysunek przedstawiający herb miasta Pleszewa (Foto-reprodukcje herbów Pleszewa, Muzeum Regionalne w Pleszewie, Ew. BPH / T. 3)	14
3. <i>Special Karte von dem Pleschener Kreise</i> , 1821 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, KMP H-206/23)	14
4. Plan Pleszewa z 1858 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, KMP-H-200/16)	28
5. Ratusz pleszewski, stan obecny (fot. A. Makowski)	33
6. Pokwitowanie dla cechmistrza krawieckiego za składki wpłacone na budowę ratusza (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-300/10)	34
7. Ołtarz główny w kościele farnym, stan obecny (fot. A. Makowski)	40
8. Ołtarz św. Anny w kościele farnym, stan obecny (fot. A. Makowski).....	41
9. Ołtarz Trójcy Św. w kościele farnym, stan obecny (fot. A. Makowski)	43
10. Wizytacja szkół parafialnych przeprowadzona przez ks. Jana Gorczyzewskiego, Prorektora Szkół Kaliskich w 1791 r. (<i>Kopia wizyty Szkół Parafialnych 1791</i> , Muzeum Regionalne w Krotoszynie, B-339)	46
11. Kościół pw. św. Floriana, stan obecny (fot. A. Makowski)	47
12. Obraz Adoracji Matki Bożej z ok. połowy XVII w. w kościele św. Floriana (<i>Katalog zabytków sztuki w Polsce</i> , fig. 35)	48
13. Rzeźba Matki Bożej z Dzieciątkiem z końca XV w. w Kościele św. Floriana (<i>Katalog zabytków sztuki w Polsce</i> , fig. 45)	49
14. Rzeźba Pietà z początku XVI w. w kościele św. Floriana (<i>Katalog zabytków sztuki w Polsce</i> , fig. 48)	49
15. Przywilej dla urzędu burmistrzowskiego, cechmistrza piwowarskiego i pisarza miejskiego z 1774 r. wydany przez Mariannę z Sapiehów Dąbską (APP, A. m. Pleszew, I/37, s. 63)	57
16. Fragment aktu nadania gruntu w 1782 r. przez dziedziczkę Ludwikę z Koźmińskich Sokolnicką wpisany do księgi miejskiej (APP, A. m. Pleszew I/37, s. 224).....	57
17. Własnoręczny podpis dziedzica pleszewskiego Makarego Gorzeńskiego, kasztelana kamieńskiego, złożony pod aktem sprzedaży gruntu w 1787 r. (APP, A. m. Pleszew I/37, s. 303).....	58

18. Podpis Makarego Gorzeńskiego kasztelana kamieńskiego złożony pod dekretem sądu zadworowego z 1789 r. (APP, A. m. Pleszew I/39, s. 15).....	58
19. Fragment <i>Liber actorum et variarum transactionum</i> ... zawierający wpis z informacją o nowym składzie magistratu z 1792 r. (APP, A. m. Pleszew I/39, s. 147)	62
20. Fragment <i>Liber actorum et variarum transactionum</i> ... zawierający wpis z informacją o nowym składzie magistratu z 1793 r. (APP, A. m. Pleszew I/39, s. 191)	62
21. Stempel na papierze kancelaryjnym Pleszewa z 1777 r. (APP, A. m. Pleszew I/37, s. 175).....	75
22. Przysięga pisarza miejskiego Kaspra Kwecińskiego złożona 24 września 1777 r. w Pleszewie w związku z wprowadzeniem papieru stemplowanego (APP, A. m. Pleszew I/37, s. 28-29).....	76
23. Zaświadczenie o wyzwoleniu Mateusza Rawickiego w rzemiośle krawieckim w cechu w Brześciu Kujawskim, 21 maja 1717 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-300/1).....	87
24. List od urodzenia Mateusza Rawickiego, 1717 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-300/2).....	93
25. Awers i rewers statutu cechu krawieckiego nadanego w 1592 r. przez Jana ze Zborowa (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-298)	105
26. Awers i rewers przywileju dla cechu krawieckiego z 1698 r. nadanego przez Aleksandra Zaleskiego, podkomorzego kaliskiego, dziedzica pleszewskiego (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-299).....	106
27. Fragment kodeksu prawa magdeburskiego miasta Pleszewa wpisany do księgi radzieckiej ok. 1483 r. (APP, A. m. Pleszew I/2, s. 90)	108
28. Dekret sądu zadworowego z dnia 5 stycznia 1792 r., wydany w Marszewie w sprawie sławetnego Kaspra Łukaszewicza (APP, A. m. Pleszew I/39, s. 146)	112
29. Opis uszkodzeń ciała sławetnego Tomasza Rolińskiego, 1789 r. (APP, A. m. Pleszew I/39, s. 2)	113
30. Zapis wiana - fragment wpisu do księgi wójtowskiej, 1770 r. (APP, A. m. Pleszew, I/37, s. 8)	115
31. Akt intromisji na rzecz sławetnego Kaspra Łukaszewicza z dnia 9 maja 1792 r. (APP, A. m. Pleszew I/39, s. 149)	116
32. Akt plenipotencji dla Bartłomieja Nowakowskiego, 1781 r. (APP, A. m. Pleszew I/24, s. 263)	117
33. Fragment zapisu transakcji w księdze miejskiej z 1781 r. na papierze stemplowanym (APP, A. m. Pleszew I/37, s. 202)	128

34. Fragment zapisu transakcji w księdze miejskiej z 1793 r. na papierze stemplowanym (APP, A. m. Pleszew, I/37, s. 459)	128
35. Fragment protokołu z wizytacji parafii pleszewskiej w 1782 r., zawierający opis uposażenia kościoła Św. Ducha (APP, A. m. Pleszew I/1, s. 32).....	141
36. Chrzest sławetnego Michała Wojciecha, Żyda (AAG, AP93-2, k. 161).....	158
37. Chrzest martwego dziecka w Pleszewie w dniu 6 VI 1766 r. (AAG, AP93-2, k. 140v) ...	160
38. Chrzest Ludwika, córki Marianny i Ignacego Koźmińskich, właścicieli Pleszewa - fragment wpisu do księgi miejskiej (AAG, AP93-2, k. 54v)	168
39. Katarzyna Śniegocka samodzielnie staje przed ławą wójtowską - fragment wpisu do księgi miejskiej (APP, A. m. Pleszew I/21, s. 420)	169
40. Wspólne wystąpienie małżonków Antoniego i Barbary Ruteckich przed ławą - fragment wpisu do księgi miejskiej (APP, A. m. Pleszew I/21, s. 390)	170
41. Agnieszka Kiałczyńska występuje przed ławą w asyście swojego męża - fragment wpisu do księgi miejskiej (APP, A. m. Pleszew I/21, s. 196)	170
42. Przywilej na jarmarki i targi w Pleszewie nadany przez Ludwikę z Koźmińskich Sokolnicką w 1783 r. (Muzeum Regionalne w Pleszewie, H-420).....	201
43. Rejestr majątku zmarłego Mateusza Przybyłowicza – fragmenty wpisu do księgi miejskiej (APP, A. m. Pleszew I/37, s. 165-166)	207
44. Udział urzędu burmistrzowskiego w gospodarce komunalnej Pleszewa - fragmenty protokołu ze sprzedaży opuszczonego domu w Rynku (APP, A. m. Pleszew I/20, s. 409-411).....	211
45. Pokwitowanie odbioru 45 zł za mszę św. w intencji zmarłych przez O. Witalisa z Chocza z 1771 r. (APP, A. m. Pleszew I/22, s. 431)	215
46. Kościół farny pw. Ścięcia św. Jana Chrzciciela w Pleszewie, stan obecny, fot. A. Makowski	218
47. Kościół pw. św. Andrzeja w Tursku; sanktuarium Maryjne, stan obecny (fot. A. Makowski)	220
48. Łaskami słynący obraz Matki Bożej w Tursku, stan obecny (fot. A. Makowski)	221
49. Zegar na wieży kościoła farnego, stan obecny (fot. A. Makowski)	229
50. Strona tytułowa jednej z ksiąg miejskich (APP, A. m. Pleszew I/37, s. 1)	237
51. Strona tytułowa Ksiąg gospodnich młodzianów i towarzyszków kunstu szewskiego (APP, Cechy m. Pleszew 36)	238

Mapy:

1. Ośrodki płóciennictwa w południowej Wielkopolsce w 2. poł. XVIII w.	188
2. Ośrodki sukiennictwa w południowej Wielkopolsce w 2. poł. XVIII w.	189
3. Rozmieszczenie manufaktur występujących w powiecie kaliskim w XVIII w.	194

Rysunki:

1. Hipotetyczny schemat rozmieszczenia ulic w Pleszewie w latach 1750-1793 (oprac. na podst.: <i>Dzieje Pleszewa</i> , s. 49).....	27
2. Obecny plan centrum miasta (oprac. A. Makowski)	28
3. Schemat rozmieszczenia ołtarzy w kościele farnym (J. Piasecki, <i>Dzieje rzemiosła pleszewskiego</i> , Pleszew 1993, s. 34).....	44
4. Dziedzice Pleszewa w latach 1750-1793 (oprac. A. Makowski)	59

Tabele i wykresy:

1. Liczba transakcji kupna-sprzedaży nieruchomości zawartych w Pleszewie w latach 1750-1770	14
2. Transakcje kupna-sprzedaży domów w Pleszewie i na przedmieściach w latach 1750-1770 z podziałem na ulice	23
3. Transakcje zamiany domów w Pleszewie w latach 1750-1771.....	26
4. Wyposażenie liturgiczne kościoła farnego z 1782 r.	38
5. Sprzęt kościoła szpitalnego według protokołu wizytacyjnego z 1782 r.	50
6. Dzierżawcy dóbr pleszewskich w latach 1755-1766.....	55
7. Przywileje i dyspozycje dziedziców Pleszewa wydane w latach 1752-1790.....	56
8. Właściciele Pleszewa w latach 1740-1807	59
9. Funkcje rady Pleszewa w latach 1750-1793 na podstawie zgromadzonego materiału źródłowego	60
10. Liczba rocznych kadencji burmistrzów pleszewskich w latach 1750-1793	63
11. Liczba rocznych kadencji rajców w Pleszewie w latach 1749-1794.....	64
12. Liczba rocznych kadencji wójtów pleszewskich w latach 1749-1794	66
13. Wicewójtowie Pleszewa w latach 1778-1793	67
14. Wiceburmistrzowie Pleszewa w latach 1780-1793	67
15. Liczba rocznych kadencji ławników pleszewskich w latach 1749-1794	68
16. Liczba zapisek wpisywanych do ksiąg miejskich w poszczególnych miesiącach w latach 1750-1793	70

17. Liczba zapisek wpisywanych do ksiąg miejskich w poszczególnych dniach tygodnia w latach 1750-1793	71
18. Pisarze pleszewscy w latach 1751-1793	74
19. Zestawienie rąk pisarskich w księgach miejskich Pleszewa w latach 1750-1793.....	76
20. Cyrulicy (felczerzy, chirurdzy) w Pleszewie w latach 1754-1793	78
21. Czas trwania nauki w niektórych rzemiosłach cechu pospolitego w Pleszewie w latach 1750-1793.....	85
22. Rejestr powinności dla cechu krawieckiego w Pleszewie w latach 1750-1759.....	87
23. Rodzaje sztuk mistrzowskich wykonywanych w poszczególnych cechach na terenie Rzeczypospolitej	90
24. Liczba zapisek wpisywanych do księgi cechu szewskiego w latach 1750-1793	95
25. Liczba zapisek wpisywanych do księgi cechu szewskiego w poszczególnych miesiącach w latach 1750-1793.....	96
26. Liczba zapisek wpisywanych do księgi cechu szewskiego w poszczególnych dniach tygodnia w latach 1750-1793.....	97
27. Bracia kunsztu szewskiego pełniący urząd ławników w Pleszewie w latach 1778-1781 .	105
28. Podział i rodzaje spraw sądowych i niespornych rozpatrywanych przez sąd i urząd wójtowski i burmistrzowski w Pleszewie w latach 1750-1793	109
29. Rodzaje kar stosowanych w sądownictwie pleszewskim w latach 1750-1793	120
30. Wpływy z szelężnego i czopowego od miasteczka Pleszew za lata 1696-1702	123
31. Wydatki Pleszewa na kwaterunek żołnierzy w okresie od 9 kwietnia do 25 września 1772 r.	125
32. Zniszczenia w Pleszewie spowodowane kwaterunkiem żołnierzy w okresie od 9 kwietnia do 25 września 1772 r.	125
33. Wydatki Pleszewa na kwaterunek żołnierzy w okresie od 20 grudnia 1772 do 19 września 1773 r.	126
34. Wysokość czynszów rocznych składanych na rzecz dworu przez cechy w 1748 r.	127
35. Sprzęt przeciwpożarowy w Pleszewie w 1793 r.	134
36. Rozmieszczenie niektórych studni w Pleszewie według danych z ksiąg miejskich.	134
37. Wysokość kosztów za niektóre posługi kościelne w Pleszewie w latach 1750-1793	138
38. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do kościoła św. Floriana w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich	139
39. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do kościoła szpitalnego w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich	140

40. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do ołtarza św. Barbary w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich	142
41. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do ołtarza św. Anny w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich	142
42. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do ołtarza Różańca Św. w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich	142
43. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do ołtarza Św. Trójcy w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich	142
44. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do ołtarza Matki Bożej Różańcowej w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich.....	143
45. Mieszczanie pleszewscy składający czynsz roczny do ołtarza św. Krzyża w latach 1750-1793, w świetle zachowanych ksiąg miejskich	143
46. Członkowie bractw religijnych w Pleszewie w latach 1750-1789	143
47. Liczba mieszkańców Pleszewa w 1793 r. według spisu pruskiego z podziałem na kategorie ludności	146
48. Rejestracja ruchu naturalnego ludności w Pleszewie w latach 1751-1793	148
49. Liczba ślubów w Pleszewie w latach 1751-1793	150
50. Sezonowość miesięczna zawierania małżeństw w Pleszewie w okresie 1751-1793	151
51. Śluby udzielone w parafii Pleszew w okresie 1751-1793 według stanu cywilnego nowożeńców	152
52. Liczba zawartych małżeństw z osobami pruskiego pochodzenia na tle ogólnej liczby ślubów w Pleszewie w latach 1785-1793	153
53. Liczba nowożeńców pochodzących spoza parafii Pleszew w okresie 1751-1793	154
54. Natężenie zawierania małżeństw w Pleszewie w latach 1771, 1789 i 1793	155
55. Liczba chrztów w Pleszewie w latach 1751-1793	157
56. Wskaźnik maskulinizacji dzieci chrzczonej w Pleszewie w latach 1751-1793.....	158
57. Sezonowość miesięczna urodzeń w Pleszewie w okresie 1751-1793	159
58. Liczba zarejestrowanych zgonów w Pleszewie w latach 1751-1793	161
59. Liczba zgonów mężczyzn i kobiet w Pleszewie w latach 1751-1793, którzy w chwili zgonu mieli ukończone przynajmniej 10 lat	162
60. Liczba zgonów dzieci w Pleszewie w latach 1751-1793	163
61. Sezonowość miesięczna zgonów ogółem w parafii Pleszew w latach 1751-1793.....	164
62. Sezonowość miesięczna zgonów ogółem w parafii Pleszew w latach 1751-1772	164
63. Sezonowość miesięczna zgonów ogółem w parafii Pleszew w latach 1772-1793	164

64. Liczba zgonów dzieci na 100 urodzeń w Pleszewie w latach 1751-1793.....	165
65. Natężenie zgonów w Pleszewie w latach 1771, 1789 i 1793	166
66. Lokalizacja domostw rzemieślników w Pleszewie w latach 1750-1793.....	178
67. Lokalizacja domostw burmistrzów w Pleszewie w latach 1750-1793	179
68. Lokalizacja domostw wójtów w Pleszewie w latach 1750-1793	180
69. Lokalizacja domostw rajców w Pleszewie w latach 1750-1793	180
70. Lokalizacja domostw ławników w Pleszewie w latach 1750-1793.....	181
71. Lokalizacja domostw najbogatszych mieszczan pleszewskich w latach 1750-1793	183
72. Zamożność mieszkańców według miejsca zamieszkania w Pleszewie w latach 1750-1770	184
73. Cechy rzemieślnicze w Pleszewie w 1793 r.	190
74. Rzemieślnicy nie mający własnego cechu w Pleszewie w 1793 r.	190
75. Zapotrzebowanie na rzemieślników w Pleszewie w 1793 r.	191
76. Ceny niektórych towarów kupieckich w województwie kaliskim w 1775 r.	191
77. Ceny niektórych usług w województwie kaliskim w 1775 r.	193
78. Struktura hodowli w miastach powiatu kaliskiego w 1793 r.	197
79. Zasięg terytorialny handlu mieszczan pleszewskich w latach 1750-1793	204
80. Ceny niektórych towarów spożywczych w województwie kaliskim w 1775 r.	209
81. Wykaz szkół parafialnych w okolicach Pleszewa w 1791 r.	231
82. Piśmienność mieszczan pleszewskich w wybranych latach	231
83. Katalog niedziel wykorzystanych do datacji wpisów w księgach miejskich Pleszewa w latach 1750-1793	233
84. Katalog świąt wykorzystanych do datacji wpisów w księgach miejskich Pleszewa w latach 1750-1793	234
85. Katalog wspomnień świętych wykorzystanych do datacji wpisów w księgach miejskich Pleszewa w latach 1750-1793	234
86. Liczba zapisek wpisywanych do zachowanych ksiąg miejskich w latach 1750-1793	236

Wykaz skrótów

1mo	<i>primo</i>
2do	<i>secundo</i>
3tio	<i>tertio</i>
4to	<i>quarto</i>
5to	<i>quinto</i>
6to	<i>sexto</i>
7mo	<i>septimo</i>
8vo	<i>octavo</i>
a.	<i>annus</i>
A. Cons.	<i>Acta Consistorii</i>
A. m. Pleszew	Archiwum miasta Pleszew
AAG	Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie
abb.	<i>abbas</i>
abp	arcybiskup
ap.	<i>apostolus</i>
AP	Archiwum Parafii
APP	Archiwum Państwowe w Poznaniu
B	sygnatura umowna stosowana w Muzeum Regionalnym w Krotoszynie
Cechy m. Pleszew	Cechy miasta Pleszew
cf.	<i>confraternitas</i>
cz. zł	czzerwony złoty
ep.	<i>episcopus</i>
Ew. BPH	Ewidencja BPH (sygnatura umowna stosowana w Muzeum Regionalnym w Pleszewie)
ev.	<i>evangelista</i>
fl.	floren
gr	grosz
ggr.	Grossgrosse
H	Historyczne (zespół eksponatów w Muzeum Regionalnym w Pleszewie)
ha	hektar

ichm.	ichmość
j.a.	jednostka archiwalna
j.m.	jm. – jegomość
j.w.	jaśnie wielmożny, jaśnie wielmożna
jejm.	jejmość
k	karta
Kalisz Gr.	księgi sądu i urzędu grodzkiego w Kaliszu
kan.	kanonik
km	kilometr
KMP	sygnatura umowna stosowana w Muzeum Regionalnym w Pleszewie
kw.	kwartał
l	litr
łac.	łaciński
m.	<i>martyr</i>
m.p.	<i>manu propria</i>
nn.	następne
o.	ojciec (zakonnik)
oo.	ojcowie (zakonnicy)
pp.	<i>papa</i> (papież)
pw.	pod wezwaniem
q	kwintal
r.	rok
reg.	<i>regina</i>
rp.	rękopis
rthl	Reichsthaler
s.	strona
sław.	sławetny, sławetna
szóst.	szóstak
szt.	sztuka
śp.	świętej pamięci
św.	święty, święta
U/M	stosunek liczby urodzeń do liczby małżeństw
U/Zg	stosunek liczby urodzeń do liczby zgonów
ur.	urodzony, urodzona

Wschowa Gr.	księgi sądu i urzędu grodzkiego we Wschowie
v.	<i>verso, virgo</i>
zł	złoty
złp	złoty polski

Streszczenie

Życie codzienne mieszkańców Pleszewa w 2. połowie XVIII w.

Temat rozprawy doktorskiej mieści się w obszarze badań nad problematyką miast i miasteczek Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Badania przedstawione w niniejszej dysertacji zostały poświęcone różnym aspektom życia codziennego mieszczan pleszewskich w 2. poł. XVIII w. Obszar chronologiczny obejmuje lata 1750-1793. Zakres przestrzenny podjętego tematu odnosi się do obszaru miasta lokacyjnego wraz z przedmieściami. Podstawową metodą badawczą stosowaną w rozprawie jest analiza i interpretacja tekstów źródłowych znajdujących się w Archiwum Państwowym w Poznaniu, Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie oraz w Muzeach Regionalnych w Pleszewie oraz Krotoszynie.

Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia oraz dziewięciu aneksów. Rozdział pierwszy poświęcony jest ogólnej charakterystyce obrazu miasta. Znajduje się w nim omówienie kwestii etymologii nazwy Pleszewa, zarys położenia geograficzno-administracyjnego, a także ukazanie łączności miasteczka z okolicą i dalszymi terenami. Przedstawiona została kwestia sposobów oddzielania od otoczenia, w której wyjaśniono, jak radzono sobie w przypadku braku numeracji budynków, a także w jaki sposób wymierzano i rozgraniczano grunty. Omówiono wygląd i zabudowę miasteczka. Na koniec rozdziału zostały zaprezentowane miejsca skupiające życie wspólnoty, a więc: ratusz, dwór, świątynie, szkołę oraz gościniec.

Rozdział drugi, najobszerniejszy, przedstawia ustrój miasteczka. Omówiono w nim kwestię statusu miasta, a także zaprezentowano jego właścicieli w badanym okresie. Analizie została poddana struktura władz miejskich. Przedstawiono m.in. sposób ich powoływania, a także kompetencje i funkcjonowanie. Z racji rolniczo-rzemieślniczego charakteru miasteczka, istotną część stanowi omówienie struktury organizacji cechowej. W charakterystyce sądownictwa miasteczka rozwinięto m.in. kwestię rozstrzygania sporów, rodzaje spraw sądowych, a także rodzaje stosowanych kar. Zaprezentowana została kwestia finansów miasta. Podjęto problematykę związaną z zabezpieczeniem miasta przed ogniem, a także o funkcjonowaniu regulacji w tej materii i ich skuteczności. Scharakteryzowane zostały instytucje kościelne występujące w mieście, mające znaczący wpływ na życie codzienne mieszczan.

Rozdział trzeci traktuje o kwestiach dotyczących społeczeństwa. Zawiera szczegółowe informacje o demografii miasteczka, m.in. dane o liczbie ludności, analizę ślubów, chrztów oraz zgonów, a także sposoby wykorzystania ksiąg metrykalnych do badań nad ruchem naturalnym ludności. Omówiona została stratyfikacja mieszkańców oraz grupy społeczno-etniczne występujące na terenie Pleszewa. Interesującym zagadnieniem, które zaprezentowano w tym rozdziale jest opisanie stosunków rodzinnych oraz sąsiedzkich panujących wśród mieszkańców. Na koniec podjęto próbę analizy lokalizacji domostw poszczególnych grup społeczno-zawodowych na obszarze miejskim.

Rozdział czwarty charakteryzuje gospodarkę miejską. Poruszony został problem rzemiosła, który obejmuje m.in. informacje na temat zawodów, które występowały w Pleszewie, ze szczególnym uwzględnieniem tych, z których miasteczko słynęło. Zaprezentowano informacje o gatunkach uprawianych roślin oraz hodowanych zwierząt. Omówione zostały sprawy handlowe, zasięg rynku zbytu produktów miejskich, wymianę i pozyskiwanie towarów. Analizie została poddana kwestia wyżywienia mieszkańców. Ostatnią kwestią poruszoną w tym rozdziale są sprawy gospodarki komunalnej.

W rozdziale piątym zaprezentowano sprawy kulturalne miasteczka. Badaniom zostały poddane różne aspekty religijności mieszkańców, m.in. kult patronów i świętych, funkcjonowanie bractw religijnych, a także informacje o pielgrzymkach. Omówione zostały rozmaite elementy towarzyszące mieszkańcom w codziennym życiu, np. sposób liczenia czasu, używanie obraźliwych zwrotów, ubiór. Rozdział ten zawiera informacje o kulturze intelektualnej mieszkańców, która obejmuje m.in. piśmienność, sposób prowadzenia ksiąg miejskich.

Rozprawa uzupełniona została dziewięcioma obszernymi aneksami, które przedstawiają: wykazy burmistrzów, rajców, wójtów oraz ławników urzędujących w analizowanym okresie, duchowieństwo miasteczka, skład osobowy cechów, *cursus honorum* elity pleszewskiej, wyrok sądu burmistrzowskiego w sprawie nieostrożności obchodzenia się z ogniem, edycję testamentów mieszczan pleszewskich.

Summary

The everyday life of the Pleszew burghers in the second half of the 18th century.

The subject of the doctoral dissertation is in the field of research on the problems of towns and cities of the Polish-Lithuanian Commonwealth in modern times. The research presented in this dissertation has been devoted to various aspects of everyday life of the Pleszew burghers in the second half of the 18th century. The chronological area covers the years 1750-1793. The spatial extent of the subject is related to the city with the suburbs. The basic research method used in the dissertation is the analysis and interpretation of source texts found in the State Archives in Poznań, the Archdiocesan Archives in Gniezno and in the Regional Museums in Pleszew and Krotoszyn.

The work consists of an introduction, five chapters, an ending and nine annexes. The first chapter is devoted to the general characteristics of the city image. It contains a discussion of the etymology of the name Pleszew, an outline of the geographical and administrative location, as well as showing the connectivity of the town with the surrounding area and further areas. The question of how to separate from the environment, in which it was explained how to deal with the lack of numbering of buildings, as well as how land was divided and demarcated was presented. The appearance and development of the town were discussed. At the end of the chapter, places focusing community life were presented: the town hall, manor, temples, school and a hospital.

The second, most comprehensive chapter presents the system of the town. It discussed the city's status and presented its owners during the period considered. The structure of the municipal authorities has been analyzed. Featured, among others the way they are appointed, as well as competences and functioning. Due to the agricultural and craft character of the town, an important part is to discuss the structure of the guild organization. In the characteristics of the town's judiciary, the issue of dispute resolution, types of court cases, as well as types of penalties. The issue of city finances was presented. Issues related to securing the city against fire, as well as the functioning of regulations in this matter and their effectiveness have been addressed. Church institutions appearing in the city have been characterized, having a significant impact on the everyday life of the townspeople.

The third chapter deals with issues concerning society. It contains detailed information about the town's demographics, including data on the population, analysis of

weddings, baptisms and deaths, as well as the methods of using record books for research on the natural movement of the population. The stratification of residents and socio-ethnic groups occurring in Pleszew have been discussed. An interesting issue that was presented in this chapter is to describe family and neighbor relations prevailing among the residents. Finally, an attempt was made to analyze the location of households of particular socio-occupational groups in the urban area.

The fourth chapter characterizes the urban economy. The problem of craft was discussed, which includes information on the professions that occurred in Pleszew, with particular emphasis on those from which the town was famous. Information on the species of plants grown and animals raised was presented. Discussed were commercial matters, the scope of the market for urban products, exchange and acquisition of goods. The issue of resident population was analyzed. The last issue raised in this chapter is the issue of municipal economy.

The fifth chapter presents the cultural issues of the town. Various aspects of the religiousness of residents were subjected to research, including cult of patrons and saints, functioning of religious brotherhoods, as well as information about pilgrimages. Various elements accompanying the residents in everyday life were discussed, eg the way of counting time, using offensive phrases, clothing. This chapter contains information about the intellectual culture of the residents, which includes literacy, way of keeping city books.

The dissertation has been supplemented with nine extensive annexes, which lists: lists of mayors, councilors, voyts and jurors in the analyzed period, the clergy of the town, the composition of guilds, *cursus honorum* of the elite of Pleszew, judgment of the mayor's court regarding the carelessness of handling the fire, editing the wills of the citizens of Pleszew .